

Жаңы Ала-Тоо

2010, №8 (16)

ЭЛ АРАЛЫК АДАБИЙ-КӨРКӨМ ЖУРНАЛ

Директор, башкы редактор Тилек МУРАТАЛИЕВ

РЕДАКЦИЯЛЫК КЕҢЕШ:

СУЛТАНОВ Омор – редакциялык кеңештин төрагасы,
АБДУЛЛАЕВ Чингиз (Азербайжан), **ДЕЛИӨМЕРОГЛУ Якуп** (Түркия),
ОРОЗАЛИН Нурлан (Казакстан), **МАРКИШ Давид** (Израиль),
МЕХМОН Бахти (Тажикстан), **КОВСКИЙ Вадим** (Россия)
Кыргызстан: **АБЫЛКАСИМОВА Майрамкан**, **БОНДАРЕНКО Олег**,
ДАУТОВ Кадыркул, **ЖЕТИМИШЕВ Сейит**, **КУЛТЕГИН Кожогелди**,
ТОКТОМУШЕВ Алым, **ҮКҮБАЕВА Лайли**

Бул санда:

Түгөлбай СЫДЫКБЕКОВ Ак падышанын иши 3	Мамат САБЫРОВ Гумжардам 94
Амангельди МУРАЛИЕВ Стихи 39	Сильва КАПУТИКЯН Ырлар 109
Асанбек Стамов Эне кудурети 52	Виктория ЛАВРОВА Среди миров 116
Райыш Карт жылкычы 72	Папан ДҮЙШӨНБАЕВ Куугандыдагы түн 142
Айгүл УЗАКОВА Ырлар 88	Балбай АЛАГУШОВ Айкөл адам, атактуу композитор 160

Кеңешбек АСАНАЛИЕВ
Постсоветтик доор. Адабий тагдыр ...177

Дөөлөтбек САПАРАЛИЕВ
Хан Садыр 190

Байтемир АСАНАЛИЕВ
Балдарга базарлык 199

Белек СОЛТОНОВ
Үйдө жана талаада 204

Токтосун САМУДИНОВ
Пародиялар 219

Редакциялык жамаат:

Айдарбек САРМАНБЕТОВ –
башкы редактордун орун басары
Жылкычы ЖАПИЕВ –
редактор
Болотбек ТАШТАНАЛИЕВ –
жооптуу катчы
Жакин ТЕҢИРБЕРГЕНОВА –
корректор
Рахим ТӨЛӨБЕКОВ – дизайнер
Нурлан КЫДЫКОВ – дизайнер

Кол жазмаларга пикир айтылбайт жана кайтарылып берилбейт. Редакция бардык авторлор жана заказчылар (китеп, жарнама, плакат, буклет ж.б.) менен кызматташууга дайыма кызыкдар.

Журнал редакциянын басма-компьютердик борборунда даярдалды.

Редакциянын дареги:

720054, Бишкек шаары,
Жибек жолу пр. – 466
Тел: 34-55-86
Электрондук дареги:
Jany.alatoo@gmail.com

Төрүүгө 10.06.2010. берилди
Басууга 20.08.2010. кол коюлду.
Форматы 70x100^{1/16}
Көлөмү 14 б.т.
Заказ № 490
Нускасы 2000

«Турар» басмасынын
басмаканасында басылды.
Бишкек ш. 720054,
Жибек жолу пр. 466
Телефону: 34-49-90;
Факс: 34-45-04

Күбөлүк: № 1510

УРМАТТУУ ОКУРМАНДАР!

«Жаңы Ала-Тоо» журналына 2010-жылдын II жарым жылдыгынын 5 айы үчүн «Кыргыз почтасы» мамлекеттик мекемесинин бардык түйүндөрүндө жазылуу жүрүп жатат.

Жазылуу индекси – 77324

5 айга – 400 сом (редакциялык баа)

3 айга – 240 сом (редакциялык баа)

«Жаңы Ала-Тоо» журналын 1-санынан баштап окуйм деген окурмандар редакциядан алышса болот.

Муфас

**Түгөлбай
СЫДЫКБЕКОВ**

(1912–1997)

АК ПАДЫШАНЫН ИШИ

Алдуулар Күңгөйгө көчүп, алсыздар конушунан козголо элек. Эзелки конуштан кеткенде Күңгөй бизге жер болмок беле. Ал жакты жердеген өз эл-журту бар. Жалдансак да эптеп күн өткөрөбүз дегендер өз конушун кыйбады.

Маал-маал калаадан чапкылап келген кызыл чок чочутуп кетет:

– Ак падышанын буйругу: Жайылма ичкериден келген жерсиздерге берилет! Силер, тигил Күңгөйдөн жер аласыңар. Көчкүлө! Көчпөгөнүң мыйзамга каршы чыккан бунтчу катары айыпталасың!

Ушундан кийин көчкөндөр көчүп, көчө албагандар дале өз конушунда. Ошо көчө албагандардын бири биздин үй, эми четте калдык. Атамдын өлгөнүнө жыл маалынан өтүп, энемдин карасы жаңы эле алынган. Ошо бечара энем уйга артсак да эптеп Күңгөйгө кетели. Акыры бул жак бизге жер болбойт го дейт.

Атам үй тиктирген конуш, атам баскан жер, эми те береги жол үстүндө атам жаткан боз мүрзө мени эч жакка кетпе дегенсийт. Көчүүнү ойлосоом эле жаным сыздайт.

– Көчкөндө кайда барабыз, эне? – деймин.

Энем мага жалдырай карайт:

СЫДЫКБЕКОВ Түгөлбай – Кыргыз Республикасынын Баатыры, Кыргыз Эл жазуучусу, 1912-жылы Түп районунун Кең-Суу айылында туулган. Алгачкы «Күрөш» ырлар жыйнагы 1933-жылы жарык көргөн. Ал «Манас» эпосун изилдөөгө жана басып чыгарууга зор эмгек жумшаган. Прозалык жана поэтикалык көптөгөн китептердин, драмалардын автору. «Биздин замандын кишилери» аттуу романы үчүн 1947-жылы Сталиндик сыйлык ыйгарылган. Чыгармалары дүйнөнүн көптөгөн тилдерине которулган. Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын академиги.

– Дагы алда кандай болот дейм да, балам...

– Өнөрүм бар, эне. Комуз чертсем да жаңы туугандарга алынып кетемин.

Энем муңканып коёт:

– А-а-а, балам. Аның жакшы дечи. Сенин комузунду түшүнгөндөрү болсо.

– Малай болсом да сизди багарга жараймын.

Энем мага аянычтуу карап өксүп коёт:

– Малайы курусун... Антип айтпачы. Кишинин оозундагы кеп кудайдын кулагында дешет. Жакшылыкты тилечи, балам.

– Уландары менен достошомун. Тилин үйрөнөм. Анан болушка тилмеч боломун...

Энем үнсүз баш ийкегилейт. – «А-а-а, балам. Бул тилегиңе жете алсаң, кор болбос элең го» – деген баш ийкеши.

Арабалары да сынык, аттары да арык, келгиндер беш-он түтүндөн улам көчүп келе беришти. Алардын арасында деле бооруң ооругудайлар аз эмес.

– А-а-а, шордуулар. Булар деле айласыздан келип жатышкан тура? – деп коёт энем өз алын эстен чыгара салып. – Биз өз жер-суубуздабыз да...

Маал-маал калаадан зымчы келип, келгиндердин ар түтүнүнө жер ченеп берет.

Бат эле чубаша-чубаша үйлөр курулду. Башта биз ээлеп олтурган Жайылма жеринде кыргыздар – бири тигил, бири бул жерде айыл-айыл болуп олтурушчу. Эми болсо үйлөр көчө-көчө болуп курулуп, жер ченеми эсептелүү, күзөтүлүү.

Мал мурдагыдай туш келди жайылбайт. Мурда короо-короодон малды чыгара сала тигил жайытка жая берчү эмес беле. Малды чачыратпай чубата айдап, тигиндей төш таянта, тоо таянта чыгарып, анан ошо жайытка да чогуу жаят. Антпесе он башылар, жүз башылар ошо малы ээн баш жайылган кишини тизмеге түшүрүп, ага чөп ооз чыгымын көбөйтүп чыгарат. Аларды көргөндө энем кейип калат. Мен энемдин көңүлүн сооротомун:

– Орустун тилин билип, дилин туюнуп, алар менен ашына болгонумда мен да киши боломун, эне.

Энем эпеңдеп баш ийкегилейт:

– А-а, жарыгым. Ошо тилегиңе жете алсаң экен?..

Чынында ушул тилегиме жетер-жетпесиме өзүм да бушайманмын. Жер-суу чектелди. Крестьян бол! Жер аласың. Крестьян болбогонун жерсиз каласың деп жүз башылар маал-маал айтып кетишет.

– Төрт дубал там үй салып, селенияда олтур. Ошондо сен да өзүңө тийиштүү жерге эгин эгип, жемиш багын тигип, өзүң да тоюнасың. Өкмөт казынасына үлүш кошосуң. Крестьян болбосоң, анда эгин эгүүчү, бак-

дарак гүлдөчү жерди малына тепсетип, казынага залалың тиет. Малга ыңгайлуу жайыт – тоо. Ошо тоого ыктай кон. Эсинде болсун. Жайыт үчүн чөп ооз, түтүн үчүн коломто акы – ыраматы мойнунда!

Баарыдан да бийликтеги кишилердин ушундай күпүлдөшү жүрөктүн үшүн алды. Энем айткандай эптеп бир уйду арык жээгине багып аларбыз. Тоого көчпөй келгиндер менен эптешип, айылдын бир четинде күн өткөрүп, орустар менен ашына болуп, алардын өнөрүн үйрөнсөм киши катарына кошулармын деген санаага бел тутуп жүргөн элем.

Биздин үйгө жакын жерде коркунучтуу окуя болду. Коңшум Якопко жардам этип тигил агын сууда, ал экөөбүз кечке балык кармашып үйгө аябай чарчап келгемин. Биз балык кармап жүргөндө Якоп биздин жакты аябай мактады:

– Ушу суу тунук. Балык көп. О-о! Форель! Форель! Ушу балыкты сен билчи, айланайын Асан. Ушу балыкты падыша ашайт!

Таанышканыбызга жыл айлана электе эле мен Якопчо, Якоп менче тил сүйлөп калганыбызга экөөбүз бирдей маашырбыз.

Ал мени далыга кагат:

– Сен акыл көп. Орустуку тилди бат билди.

Мен аны далыга кагамын:

– Сен акылдуу орус. Кыргыз тилин бат билди!

Экөөбүз тең каткырабыз. Якоп мен жөнүндө ичинде эмнени ойлорун билбеймин, мен ал жөнүндө: «Оо, орус деле биздей күлөт тура. Биздей күлгөн соң, биздей эле кубанып, кейип, биздей эле кишиге боору ооруйт дечи. Мен ушу Якоп менен аябай достошуп алсам ал маа жамандык этпес».

Анан калса, биздин сууларда: алабуга, май чабак, сазань, түрпү өрүп жүрөт эмеспи. Анын себеби, кыргыздын чанда бири балык кармайт да. Не мал калың ыланап короо четине балык түтөтөөрдө, не сууда сүзгөн жаныбарды ыйык санап, этин дарылыкка татаарда кармалбаса, балык кармоо бизде сейрек дечи.

Эми Якоп экөөбүз тоонун ушул аркыраган көк кашка суусуна күндө тор салабыз. Якоп кууш аккан жерге торду тосуп, мен жогортодон суунун кобулдарын бишкектеп айдаганымда агын ылдый жайнап жарыша сүзгөн көк чаар, май чабактар тим эле көз жоосун алат.

Кыжы-кыйма келаткан балыкка Якоптун көздөрү чачырайт:

– Бат айдасачы, Асан, айланайын!

А мен жанды сабап сууну бишкектеймин, айкыра:

– Уайт! Уайт!

Экөөлөп торду тартып алганыбызда май чабактын боорлору жалтжулт. Мен дале мал кайрыгансып кыйкырып, балыктарга аябай кызыгамын. Якоп эч үндөбөй жайнаган балыктарга көздөрү чачырап кубангандан уурттары жайылып, чеке тери сызылып, өзү көктөн самаган нерсесин жерден алып жаткандай:

– О! Бу эң семиз балык, Асан! – дейт.

А мен колду силкем жай:

– Козудан семиз эме-ес!

– Козу-козу, – дейт Якоп.– Балык-балык!

Эртеден бери ошентип кызыга-кызыга Якоп экөөбүз балыкты көп кармаган элек. Якоп биз кармаган балыкты тең бөлөлү деди. Мен – кыргыз балык жебейт. Аз эле алам дедим. Ага ал болбой, мага көк чаар менен май чабактан бир чакадай салып берди.

Үй жакка келатып: «Ушинтип балык кармап жан баксак деле оокат өтпөйбү» – деп ойлоп коёмун. Бирок өзүм көндүм дечи. Энем эмдигиче балык этин тамак деп эсептебейт. Жаны менен келген көк чаарлар чакада туйласа, энемдин боору ооруйт:

– Сууда күн көргөн жарыктыкты кармабай эле койсоңчу, балам.

Бул жолу да энем ошону айтты. Анан чети кетик жыгач аякка ачкыл куюп мага сунду.

– Майга кууруса, таттуу тура, эне. Анын үстүнө жагымдуу, дарылыгы да бар. Ачкылды да жакшы ичирет экен... Кармай эле берейин да?

Энем менин көңүлүмдү улап койду:

– Кармасаңар да өлчөп эле кармагылачы, жаныбарларды. Малдын этиндей эмес, тез бузулат экен балык деген.

Энем экөөбүз ушуларды кеп салып олтурганыбызда сырттан чуу чыкты. Оозу ачылган калыбында энем селее түштү.

«Тиги Орузбайдын уюн Чоң орус бербей жатат» деген селейиш.

Мен турайын деп обдула бергенимде энем колумдан кармай калды:

– Чыкпай эле койчу, балам. Тиги Чоң орустун балдары кечээ да келишкен...

– Орузбай эминеден жазды аларга?

– Уйлары аштыгын аралап коюптур дейт.

– Аа... анда чатак экен...

– Мал-мал да. Басса басып койгондур торпоктанасы.

Өзүбүздүн сынык мүйүз күрөң уюбуз көз алдыма келди.

Аңгычакты Орузбайдын балдары ыйлап калышты. Зайыбы алда кимдерге жалынды.

– Ой, табариш? – деди Орузбайдын өзү. – Бу жер – башта биздин ага-туугандар жердеген жер. Баарыбыздын малыбыз жайыла берчү. Мал – айбан. Ошо эски жайытына барып калгандыр. Сен аны кечир...

– А сен малды кара?! – деди кыжырланган үн. – Карабайт. Уй биздики жер басат. Аштык өлөт. Сен төлөйт?!

– Аштык төлөймүн. Уюмду бербеймин!

– Айда-а, шайтан. Жолго турбаса керек?!

– Бербеймин...

«Тарс» мылтык атылды. Мен сыртка чуркап чыктым.

Орузбай сулап жатыптыр. Уюн торпогу менен Чоң орус айдап кетти. Эмине иштээрди билбей заманам куурула түштү.

Орузбайдын жакындары ошол эле күнү калаага карай чабышты. Уезднойго даттанышты. Уездной кылмышкерди дастанылачу судия, өлүктү союучу доктур чыгарыптыр. Аларга атайын үй тигилди. Келгендер кайгылуу ишти текшерип келген кишилердей эмес, тек атайы бир сыйга чакырылган меймандар сыяктуу күлүп-жайнап, ашыгышпай жайбаракат басышты. Тыяк-быякка көз чаптыра өз ара алда немнелер жөнүндө маек курушту. Анан чоң машакат менен жуунуп, таранышып, ашыкпай тамактанышып алган соң үстүлөрүнө ак кийиништи.

– Канча айтса да улуктар эмеспи, – деди энем күбүрөп. – Ак кийинишкенибиз акыйкатчылбыз дегени го? Бирде киши өлтүргөндөн кун алышчу эле. Эми тигил улуктар «Чоң орусту» айыпка жыгаар бекен?

Мен деле энем ойлогондой ойлоп тургамын. «Орузбайды кыргыз өлтүрсө, анын урук-туугандары эмдигиче жаат куруп, тигил өлтүргөн тарапты чаап киришмек. Не ортого калыс түшүп: тигил тарапты айыптап күнгө бүтүм айтмак. Эки тарапты жөнгө салып тынчылмак. Эми кандай болор экен?»

Ушу: «Эми кандай болор экен?» – дегенди ойлошуп, чоң-кичик калыс чечим болор деп эл дымып турганда... тигил ак кийгендер кандайдыр бир кагаз чийип кете беришти. Үч күндөн кийин өлүк көмүлдү. Киши өлтүргөн кылмыштуу эч кандай жаза тартпастан эле калаада он беш күндөй катлөшкөдө жатып, андан чыгып келген соң мурунку-сундай эле ээнбаштанып жүрө берди. Ушундан кийин «ата конушубуздан көчпөйбүз» деген малдуулар Жайылмадан Күңгөйгө көчүп кетишти.

Биз дале көчө албадык. Томайктар эми келгиндерге жармакташты. Мен да ошолордун бири болдум.

Жаштыгым, курчтугум, камсыздыгым менен коркууну, арданууну анча сезбеймин. Сезсем да анча таназар албастан орус уландарына аралашып, алар менен тең тууган сыяктуу жүрө бердим. Кээде уландар мени эрмектешет:

– Асан, сен чочконуку эт аша. Андай чиркөө бар. Анан орустуку кыз аласың.

Менин коркконум, ошо чочко эти. Кокус чочко этин жесем эле, дилим карарып, тигил дүйнөдө дозокто калгыдай сеземин. Анан:

– Мен көнгөн эмес... Чочко этин ашаса ооруп калам... – деп шылтоо айтамын.

– А, анда сен орус кызын албайсың. Биз менен да товарищ болбойсуң! – дешет уландар.

Мен жалгандан эле аларды жооткотомун:

– Мен акырын, акырын көнөт... Анан баары болот...

Ушинтип жандашып баары менен көнүшө баштадым. Якоп менен кадимкидей достошуп кеттим. Якоп менден беш жашча улуу. Ошондуктан ал кээде мага акыл айтат:

– Сен тиги Орузбайды аткан Чоң орус баласына жаман айтпа. Ал сени аябайт. Мени да аябайт.

Якоптун бул айтканына түшүнө албай: – Мен кыргыз деп аябайт. А сени эминеге аябайт ал? – деп сурадым.

– Ал ошондой...– деп койду Якоп.– Анын дядясы чоң чиновник?!

Мен жанагыдан бетер түшүнө албай койдум:

– А эмине? Чоң чиновник жаманбы?

– А! – деди Якоп. – Сен аны билбейт. Чиновник-чиновник. Ал өз билгенин иштейт. А уездной начальник аны угат.– Якоп үнүн пас этип кандайдыр бир сактануу менен айтты. – Сеники кыргыз Орузбайды Чоң орус атты? Атты-ы. А судья, ошо үчүн Чоң орусту андай Сибирь айдатса керек эле. Андай иштебеди. «Ушу өзү чатак киши. Мыйзамга каршы бунт чыгарган» – деп судья өлгөн Орузбайды айыптады. Во! Сен аны билбейсиң...

Кудай акы мен эмине айтарга билбей Якоптун оозун эле карап калдым аңкая.

Күңгөйгө көчпөгөн биздин туугандар Текеске көчүп кетишкен. Биз да ошолор менен бирге көчсөкпү деп ойлоп, унаа болбогондуктан көчпөй калганбыз. Мен да там үй салайын деп ылай ийлеп, кирпич куюп жүргөмүн. Күндөрдүн биринде болуштун жасоолу келди:

– Кеткен туугандарыңдын ыраматын төлө! – деп мени кыстады.

Мен ага акарат айттым:

– Ар кимге жалданып эптеп жан багып жүрсөм, кантип төлөмөк элем? Төлөбөймүн.

– Төлөйсүң?! – деди жасоол. – Туугандарың качып кетишти. Алар үчүн болуш чыгымдар боло албайт. Ырадат казынага берилет, бала?!

– Сүтүн ичкен жалгыз уйдан башка мал жок. Эминени төлөймүн?

– Жалгыз уюнду аясаң мобу кирпичинди сат! Төбөң менен жер казсаң да төлөйсүң. Тууган сеники?!

– Менин туугандарым мени таштап көчүп кетишти. Алчу чыгымыңды өздөрүнөн алгыла!

– Э-э... сен орустун кирпичин куйганга төбөң көккө жете калган окшойт, бала. Жаныңдын аманында төлөйсүң казынага төгүлчү чыгымды!

Мен көшөрдүм:

– Төлөйм десем да алым келбейт. Төлөбөймүн!

Жасоол атын ойноктотуп, мени согончоктотту:

– Бас! Бас дегенде бас!! Болуш алдында жообун бересиң?!

Дагы көшөрсөм ал мени сабаганы турат. Жежендешип баса бердим. Жасоол мени Букарбай болуштун алдына айдап келди. Жол бою жаа-

гымдан тер сызылып жаным күйүп, ызаланып келген элем. Букарбай болушка тике карадым:

– Өзүм малай болсом, анчалык көп чыгымды кайдан таап төлөмөк элем? Калыс болуш болсоңуз мени бул чыгымдан куткарыңыз, болуш аке?

Букарбай мыйыгынан күлгөнсүп коюп жооп айтты:

– Туугандарың чөп ооз ыраматын төлөбөй качып кетишсе, аны мында калган сен төлөбөгөндө ким төлөйт? Төлөп кой. Кийин туугандарыңан өзүң өндүрүп аласың. Биз колуңа тил кат жазып беребиз!

Айлам түгөндү, үндөй албай мүңкүрөдүм.

– Төлө! – деди Букарбай болуш. – Төлөбөсөң мыйзамга моюн сунбаган киши катары жаза тартасың...

Дүйнөдө өзүмдүн тирүү бар-жогумду унутуп салып, кезендим: – «Чинovníк го чиновник. Бу болуштун бул зомбулугу кандай? Ушул болуштун колуна өлүп берейинби?.. Орузбайды атып салган. Чоң орус деле жазага тартылган жок... Мен ушу Букарбайды жарып салсам Кыр-Шыбырга айдаламбы, ыя?»

Менден көзүн албай сырдуу караган Букарбай жоош айтты:

– Кумсарба, кумсарба, бала... Сенин кумсарганыңдан эчтемке чыкпайт. Иштин жакшысы: туугандарың төлөбөй кеткен чөп ооз ыраматын төлөп кой. Болуштун үнүндө мени жоошута айткан жумшак ыргак байкалды. «Же мени ичинде аяп жатыр. Же алдап жатыр» – деди оюм.

Болушка эч жооп айтпай үйгө кайттым. Энемди гана аябасам, мен бул күнү үйгө тирүү келбейт элем. Жүрөгү өлгөн бечара энем ансыз да кечке үйгө кирбей жол карап туруптур. Аябай чарчап өндөн азып, каным катып үйгө келгенимде, менден бетер кумсарган байкуш энем колдору калтырап, колундагы чөйчөгү чайпалып башыман суу айлантып чачты.

– Жасоолу сени да атып салдыбы деп кечке жанымдын чыкканы ай. Керсары болуп калыптырсың го. Суусун жутчу. Анан айтарсың кебиңди...

Аяктагы аш айранды дем албай жуттум. Энем мени чочутуп албайын дегендей солк этпей турат.

– Ата конуш бизге жер болор эмес, эне. Бүгүн жетише албаспыз. Эртеңки күндөн калбай көчпөсөк болбой калды.

Энемдин жалооруй караган көздөрүнөн мөлт-мөлт жашы тамды. Кеп айталбай улутунду. Үн чыгарбай улутунуп ыйлаган кезинде эне аябай күйүттүү болорун ошондо сездим. Өзүм да жашып, бирок энеме сыр бербей үйдөн чыгып, ошол замат Якопко келдим. Ал эшигинин алдында арабанын дөңгөлөгүн майлап, кайдадыр жолго чыгышка камынып жатыптыр. Мага карап койду да арабасын майлай берди.

Селее туруп калдым. Чынымды айтсамбы, айтпасамбы деп чочуган элем. Бир кезде Якоп өзү:

– А сени есаул эмнеге чакырды, андай? – деп сурады.

Мен ызаланып кеттим:

– Чакырбай эле мени айдап барды?!

– А эминеге?

Мен Якоптун суроосуна жооп бербестен эле:

– Якоп, – дедим ага, – сен менин уюмду торпогу менен ал. А бизди Нарынколго арабаң менен жеткизип койгун.

Якоп менин айтканыма түшүнө албагансып кызыга карады. Анан ал менин аябай жүдөгөн, ызаланган түрүмдү көрүп аяп койдү:

– Асан, сен оорудубу, а?

– Бизди Нарынколго жеткиз, Якоп?

Ал өйдө болуп, менин бетиме тике карап, сен эмине болуп калгансың деп ички дүйнөмдү баамдагансыды:

– Ушуну сен ырас айтты, а?

– Чын!

Якоп башын чайкап алды өзүнчө эле. Анан бармагындагы кара майды чүпүрөккө аарчыды. Мен бул жерден кетеримди айтып андан сурандым:

– Бизде ат жок. Анча-мынча жүктү уйга жүктөп кете албайбыз. Сен арабаң менен бизди жеткир. Уйду торпогу менен ал. Жок. Жеткирген акың үчүн эмес. Жөн эле. Тим эле...

Якоп ойлонгонсуп туруп ишенимдүү айтты:

– Сеники уйду албаймын. Уй өзүмдө бар. А силерди Нарынколго жеткизе жеткизип коёмун. Уйду өзүң эле алып кет.

– Мен уйду алып жүрө албаймын. Уй-уй. Бээ болсо, аны энем минип алат болучу. Уй мингич эмес. Саа эле калтырамын.

– Анда өзү бил, айланайын, Асан. Мен саа акча беремин. Ал абдан керек! – деди Якоп. Мен көнбөдүм. «Николайдын акчасы тыякта жүрбөйт да» – деп ойлоп койдум. Якоп маа кеңеш бергенсиди:

– Нарынколдон ары жөө кете албайсың да, мен берген акчага сен унаа сатып ал, айланайын. Эки уйдуку акчага бир кичик бээ келет дечи...

Мен үндөбөдүм.

Якоп арабасын камдап, арадан күн өткөндөн кийин бизди Нарынколго жеткизмекчи болуп жолго чыкты.

Бая энем май сызгырып жети токоч чыжылдаткан. Азыр жогорку жол боюндагы мүрзөнүн тушунан өтүп баратканыбызда менин суроом боюнча Якоп арабасын токтотту. Май токоч оролгон тасмалдын ороосун жазып, көк чөптүн үстүнө коюп, атама атап куран окудум.

Якоп бизге таң калгансып арабасынын жанында сороюп күтүп турду. – «Мейли. Мейли. Өздөрүнүн ырымы бардыр. Кетип жатышпайбы» деген аяныч караш.

Кайра арабага олтурган соң атамдын арбагына арналган май токочту жей баштадык.

– Токочтон же? – дедим Якопко.

Ал жесемби, жебесемби дегенсип карап койду. Анан божуну силкип атты айдай берди.

«Аа, бусурмандын кураны окулду деп жегиси келбей жатат го» – деп ойлодум. Чындыгында, Якоп ушул бечаралардын жол азыгына орток болбоюн деп токочтон албай койду окшойт. Бирок мен анын ал оюн сезип туруп эле:

«Капыр деген ушул. Атамдын арбагына арналган насиптен жебей койду э, жийиркенип... – дедим ичимден. – Жийиркенбей коймок беле, биз деле чочконун майын көргөндө жийиркенебиз. Булар деле биздин май токочко жийиркенбейби... Кишилер ушундай ар түркүндүгүнөн жер бетинде тынчтык жок тура».

Якоп ышкырынды. Анын сыбызгып чыккан ышкырыгында кандайдыр бир мундун ыргагы бар. Аны сезген энем:

– Бу эмнеге мунканат? – деп койду.

Үндөбөй Якоптун кежигесине карадым. Бети жаш көрүнгөн Якоптун кулагынын түптөрүндө ичке бырыштар пайда болуптур.

– Боо эмине болду экен, эмитен бырыш баскыдай» – деп кыжырым кайнады. Ушулар келбесе, биз ушинтип Текеске кетет белек...

Якоптун мойнуна мадылча жабышып муунтуп өлтүрүп, анан атын, арабасын айдап алып кете берсемби, и я... Астапурулла. Мен эминедей кылмыштуу жаман ойду ойлодум деп өзүмдү алаксытып тыяк-быякка карадым.

Анан калса ушул маалда биздин тоолор укмуштай көркүнө келип турат да. Айлана жапжашыл. Үлбүрөгөн булутсуз асман көпкөк, таптаза. Бирде мелүүн, бирде эрке жел леп ойнойт. Беттен, колдон сылагылайт. Жер-суу биз менен коштошконсуйт. Өзөн аркырайт тыякта. Ал бирде боздоп, бирде каткырып бизди аяп аккансыйт. Карагайлуу беттер, өзөндөр күпүлдөйт. Тайпактын көбүргөнү желге жапырылса агара калат. Кызыл, ак, сары, көк шайы гүлдөр тыяк-быякта көз жоосун алат.

Энем айланага телмире карап коюп:

– Ко-ош, айланайын жер-суу! – деп улутунду... Өзөгүм үзүлүп көл жакта калып жаткандай жүрөгүм сыздады. Анан калса, тиги беттин жаш карагайлары деги салаа-салаа зыңгырайт. Кайдадыр уя сактаган күйкө чарылдап, каракурдун «курр-курр» эткени угулат. Өр жактан элик бакырды. Кантсе да карагайга тоңкулдак тумшугун койгулады го. «Доңк-доңк, кырр» этет. Туура жакта кимдир бирөөлөр карагайга балта чапты.

«Эми шыргыйлык жаш балаты сулайт, э» – дедим көрүп тургансып, балта согулуп жаткан карагайды аяп.

– Ну, Асан. Сен капа болбочу, айланайын? – деди ушул учурда Якоп. Үнү кардыгып аянычтуу чыкты. – Сен капа болбочу...

Бу орус эмине айтар экен деп күттүм.

– Мен билип келатат. Силерге оор, – деди Якоп. – Өз жерди калтырыш абдан оор. Сен ойлобо. Мен ушул жакка өзү келбеди. Ушундай бош жер бар. Анда эгин эксе да, бак өстүрсө да сонун деп бизге айткан. А биз бул жак элсиз деп билген...

Энем чочугансып мостойду. «Бул жак элсиз дегени эминеси? Биз эл эмеспизби?» деген мостоюш.

Тынымдай үндөбөй калып, Якоп кечирим сурагансыды:

– Бизге да оор. Сен аны бил, Асан?

Мен тике сурадым:

– Силерге эмине оор? Бардык улук – орус. Андай чоң ачендик Орузбайды өлтүргөн Чоң орусту айыптатпады...

– Аны мен саа айтты...– деди Якоп жоош.

Мен ашык айтып койдумбу деп чочулап үндөбөй калдым кайра. «Бул орус бизди аяп жатабы, алдап жатабы» деген үндөбөстүк.

Белден ашып энкейишке карай келаткан араба дөңгөлөктөрү кылдырттап жепжеңил жүрдү. Үстү солк-солк. Арабага түшүп энкейиште жүрүп көрбөгөн энемдин башы айланды. Чекесин басып, көздөрүн жумду: «Аа арман. Салт атка минип жол жүрүшкө жетпейт тура» деген көз жумуш. Энемди аяп, жүрөгүм ого бетер сыздады.

– Сен көп нерсени билбейт, – деди Якоп.

Мен үндөбөй тек өз ичимен: «Мен булардын сырын кайдан билейин»– деп койдум өзүмө.

Якоп жанагыдан бетер үнкүйдү: «Ушуга мен да айыптуумун» деген үнкүйүшпү? Не түндөн бери арабада ат айдап келатып чарчадыбы? Ким билсин. А балким ушу кыргызды өлтүрүп, мүлкүн олжолоп кайра кете берсемби деп келатабы? Ким билсин?

Бул кезде кишинин сырын киши билиш кыйын дечи. Ошондой арам ою болсо болор деп шекшиген кезимде Якоп кабагын чытыды. Анын көпкөк көздөрү кимгедир кектенгенсип, өзү локуюп күчүн жыйгансыды. Жаак эттери булжунданды. Кантсе да ичинен бирөөгө кыжырландыбы? Не ушу Асанды ушундай бир согоюн деп тиштендиби? Кекендиби? Билбеймин. Не өзүм ага шектенгендиктен чарчап келаткан Якоп байкуш менин көзүмө ушундай болуп көрүндүбү? Ким билсин?

Эминеси болсо да сактык жакшы. Мен деле белен болуп турайын дедим да ала кийиз, жууркан оролгон таңылчактарды кез кыйыгынан карап койдум. «Деги ушулардын ичинде тигиге олжо болор тарп барбы» деген караш болчу. Чот керкени таңылчактын аркасына кыстарыпмын. Жолдо от жагып, тамак бышырышка туура келсе, ушу керки керек болорун ойлогонум эми эсиме түштү.

Якоп мага кол салса, мен андан озунуп керкени сууруп ала коюш үчүн аны кармалап тартып көрдүм. Басырылып бошоп калган таңуу керкени

анча кыспайт. Аны шап сууруп ала коюшка болот экен дедим оюмда. Якоп кайрадан ышкырынды,

Анын ышкырыгы жанагыдан да ыргактуу, мундуу. Өтө эле сыздап сыбызгыйт. Кишинин жандүйнөсүн чымыратат. Деги мунун ышкырыгында бир сыр бар сыяктуу. Ал кандай сыр? Сурасамбы?

Энем чекесин алаканына коюп үргүлөй түштү. Аны күн мемиретти. Араба терметти.

Деги байкуш чырым этип алсынчы деп энемди аяп коюп, Якоптун үңкүйгөн далысынан көз айырбадым. Анын сырдуу ышкырыгы сыбызгый берди.

Биздин эл ышкырганды жаман көрөт. Кесир, текебер, көпкөндүк дейт. А булар болсо, ышкырык сыбызгытып арман сыздатат тура. Деги ар калктын адаты өзүнө кымбат дечи.

Тоодон ойго карай атырылган ташкын суунун ажылдаган шары кулагымды тундура баштады.

Биздин тоолордун суусу ушундай ташкын. Муздак. Кек кашка, ак кашка мөлтүр. Ак көбүктөп боржоктойт. Таштан-ташка серпилет. Көккө чертилет. Деги башка жактын суулары кандай агат болду экен? Көл менен Текес куржундун эки көзү деп салыштырып айтышат кишилер. Мурдараак Кундуз, Жылдызга биздин аталар жылкы кыштатып кайтышчу экен. Жылдыздын адыр, күдүрү жылкынын жери. Жылкы кыштан семиз чыгат. Оту-чөбү корбойт. Бир коркунучу – жыландуу. Жана калса, кышында кар күрөп, жылкычылар жолум үй тигип от жакканда, ошо от жагылган коломтонун айланасы жан киргендей күлкүлдөп, жылан сойлоп чыгат дешчү кээде.

Ала шалбыртка калбай Жылдыздын күдүрүнөн жылкыны айдап кетпесең, чыгымга учурайт. Кар эрий баштаганда эле жылан чыгат. Топуракка тоё элек жыландын уусу күч. Жылкы жаныбар асыл мал эмеспи. Жылан уусун көтөрө албайт. Жылан чаккан жери бат эле тулуп болуп шишип, өлүп кетет жылкы. Кой, уй жыландын чакканын тоотпойт.

Текес, Текес дегендей эле жер сонуну го! Көк-Терек, Чолок-Терек деген өзөндөрү карагай, так, четин, долоно, ак кайындарга бай. Ушул эле көл бетиндеги Жыгач-Таш, ушул эле Түргөн, Ак-Суу сыяктуу ташкын суулар. Текес – өзү да суунун аты. Кадимки эле Түргөндөй чамынган ташкын, тентек, мөлтүр.

Ушуларды ойлоп баратып, Якоптон шек санаган арам оюман баш тарткансыдым. Баягыда сууда балык кармашып жүргөн кездер көз алдыма тартылды. Азыр Якопко досумдай карадым:

– Ой, Якоп. Ышкырганыңда эминени ойлоп ышкырасың, ыя?

– Россияны! Россияны, Асан! А биздин ошо Россия жери да абдан мейкин. Ал жакта тоо жок. Чоң-чоң дарыя бар. Көп-көп токой бар. Жер кең. Мага окшош мужиктер ошо жерге, токойго ээ эмес... Андай көп-

көп буржуй бар... Мен Якопту аяп кеттим: «Аа шордуулар. Бул деле менчилеп аргасыздан келген тура, бул жакка».

– ...мен ошо өз жерди эстеп ышкырат, – деди Якоп.

– А сен эмине ошо жерден келдиң, а?

Якоп менден кайра сурады:

– А сен эмине өз жерден кетип барат, а?

– Жер тарыды. Силер келдиңер...

– Аа, ошо. Жер тарыды. Россияда да ушундай. Бизди жерден айдап чыгарган буржуйлар болду...

Мен эминегедир кыжырландым:

– Өз жерди тарытып, анан биздин жерди алат экен да, а?!

– Мен айтты саа, Асан. Бизди тыяктан айдаганда бул жакта жер ээн. Кыргызы – тоолук. Алар түз жерде жүрбөйт. Тоодо мал бакканды жакшы көрөт. А силер андагы түз жерлерге селения куруп, эгин эгип, бакдарак өстүрөсүңөр. Казынага пайда келтиресинер, – деди биздики улук. Анан бизди бул жакка айдады.

Кандайдыр бир чалчыктуу арыктан өткүчөктү Якоп божу силкип, атты айдады. Анан кебин улады:

– А биз бул жакка жыргап келбеди. Кандай кыйын болду... Тигил жакта картошка айдарга жерим болсо, бу жакка алтын берсе да келбес элем.

Экөөбүз далайга үндөбөдүк. Ары коркуп, ары аябай чарчаган бечара энем кадимкидей эле уйкуда.

Бир кезде Якоп арабада онтойлонуп олтурду. Маа аянычтуу карап өкүнүп койду:

– А мен ушундай болорду билсе, ачка өлсөм да өз жерден ушул жакка келбейт элем. А сен ушуну кечир, айланайын Асан?

Мен Якопту аяп кеттим:

– А сен капа болбо, Якоп. Текеске силер келе электе эле көчүп барышып кыштап, жайлап келишчү ал жакты бул жердеги эл.

– Жакшы экен... Бирок... – Эминегедир Якоп менден сыр каткансыды.

Мен андан тике сурадым:

– Сен оюңду айтчы, Якоп? Менден эми сыр жашырба.

– Өз жер жакшы, – деп койду Якоп. – Бирок аны эки государствонун чеги бөлүп турат...

Мен камырабай кол силктим:

– Биздин ата-бабабыз байырта Текес менен Көлдүн ортосунда көчүп жүрө берген.

Менин бул сөзүмө Якоп мындай деди:

– Кытай андай чек салды. Биз да чек салдык! А государство закону боюнча ошо чектен куш учуп өтсө, ал жазага тартылат...

Мен тоону жаңырта каткырдым. Якоп мага таң калып карады. Мен Якоптун мага таң калганына таң калдым өзүмчө. Кызык? Башынан бу-

лут кетпеген Улуу тоолордун: анын бийик, бийик ашууларын, аскаларын, муз төрлөрүн, көк мелтей муздарын чектен тосот экен да, укмуш... Кайберен, канаттуу жан-жаныбар – баары ушу Улуу тоолордун балдары! Эми ошо өз балдарын экиге ажыратып, алардын ортосу чек менен тосулат экен да.

Бардык эле кыргызга туңгуюк – бул чек деген неме менин кыжырымды келтирди.

– Сен бил, Якоп! – дедим өз эркиме өзүм ээ бектен бетер кесир айтып: – Менин чек менен эч жумушум жок! Кел, Текестин эки ортосунда көчүп-конуп жүрө беребиз!

Эминегедир Якоп үндөбөстөн башын чайкады. Кийин ойлосо, андагы Якоптун баш чайкашы: «Э, Асан. Чек бузуш – чоң кылмыш» деген баш чайкаш тура.

Якоп бизди Нарынколго жеткизип койгон соң мени менен кол алышып коштошту. Анан энемдин колун кармап аяп койду:

– Апа, сизди меники апа абдан жакшы карады. Кеткенди билди. Абдан кейиди. Яков балам, бул бечараларды бекер эле жеткиз, – деди.

Энем ага жалына баш ийкектетти:

– Аа, айланайын Якоп. Энең Марияны мен да жакшы көрчүмүн. Жер тарыбаса, биз кетпей кошуна болуп тура берет элек, силер менен...

Якоп ийнин кагып өкүнүп койду:

– Амал жок, апа. Баары Ак падышанын иши?!

КЕК

Тектеш эки уруунун мыкты чыккан жигиттери – бири ноочо келбеттүү, чап жаак, кыр мурундуу, кызыл жүздүү Райымбек кишини билектен алганда шадылары аткыдай кысат. Билегин алдырган киши бүгүлүп, жалынып жиберет. Райымбек тек күлүп, тигинин колун бошотот. Күчү-күч. Сексен киши ага даабайт. Бири орто бойлуу, кең далы, чымыр Нурбай. Тикеле карайт. Өткүр көзүнөн амал учкуну чачырайт. Аты Нурбай болгону менен иреңи саз. Көзү чекир. Учтары алкымына ийилген суйдаң жээрде сакалы бажырайган көзүнө, саз иреңине, кобулдуу мурдуна, деле бүт түспөлүнө жарашып турат. Адеп көргөн киши сакалын өзү атайы ошентип кайрып алганбы дегидей. Деле боюн жасабаган тоолуктун бири Нурбай антип сакал кайырбайт дечи. Ал сакалы Нурбайдын чоогоолдугуна бет алган жагына өрт коюп өзү кошо өрттөнүп кетерине күбө сыяктанат.

Нурбайдын ушул өзгөчөлүгү, капырай, Райымбекке жакты. Тектеш журт өрүштөш да. Бир жолу жайлоодо Нурбай өз айылы жактан, Райым-

бек өз айылы жактан келатышып Көк-Белден оро-пара кездешти. «Өзүн серейте чаап, атын олжолоп кетсемби» деген ой экөөндө бирдей болду. Бирине бири кол салышка экөө тең батына албаган себеби баягы жоокердик баамында экөө бири бири алышып жеңише албасын сезишти.

Райымбектин мингени буура сан керчунак, канжыгада чалганы жети кулач кыл аркан, такымга кысканы долоно чокмор баш – жаш козунун башындай бужураят. Ээрде олтурушу тик, тыкан «ойт» дегиче ал тик качырчудай. Нурбайдын мингени төрт сан тыгырчык тору. Анын да канжыгасында кыл аркан, такымында чокмор баш. Ээрде олтурушу кыт куйгандай. Ал да «ойт» дегиче тик качырчудай шайдоот.

Экөө бирин бири көз баамында сынашты. Эки күч көздөрүндө тогошо түштү. Алышып, чабышып, айыгышып... жеңише алар эмес.

Тынымча сындай карап, Райымбектин касиетин байкай койгон Нурбай мурда учурашты:

– Арба баатыр! Ким дегенсиң?

– Бар бол, баатыр! Атым – Райымбек. Өзгө өзмүн. Жатка чекесине согулган айбалтамын! – деп Райымбек ээрде толукшуду. – Өз жөнүңдү айт!

– Бар бол, баатыр өзүң да. Өзгө – беленмин. Намыс үчүн беренмин. Жатка мээленбей тийчү жебемин!

– Ээ... сен да мактандың. Мен да мактандым. Эки мактанчаак чыпалак алышса, аларга жан даабайт. Тамырлашканыбыз ушул!

Нурбай кол созду. Ээги көтөрүлдү жылмая:

– Тамырлашканга бармын. Беленмин!

– Бар болсоң, белен болсоң, бек бол – акыреттик бол!

– Акыреттикмин! Муз белге чыкканда өзүң буйтап кетпегин?

– Буйтаганды Көк урсун – тигил! Жер урсун – бул!..

Экөө ат үстүнөн чыпалак алышып тамырлашты. Катар бастырышты. Кишилер аргандай кездешет, дидаарлашат. Достошот. Не касташат. Райымбек менен Нурбайдын кездешкени, достошкону ушундай башталды. Узакка-узакка экөө чыпалак алышкан антты бекем тутушту. Бирине бири чын берилди. Көп жолу экөө эрөөлдө жүрүштү. Тыяктагы журттан жылкы тийди. Өңүндө өтөгөн ишти түшүндө көрүштү. Байыркы жоокерчилик заман болсо, экөө бериде миң башы болушмак да, миң колду баштап, кыйырга келген жоого каршы чабышмак.

Азыркы мезгил ал эмес. Алп а да, жоокер – жылкычы. Эрдиктин жосуну ушинтип уурулукка өткөн кез. Райымбек менен Нурбайдын жортуулун эрдик десе да, уурулук десе да заманына ылайык.

Экөө бул жактан алган жылкыны тигил жакка, тигил жактан алган жылкыны бул жакка ала туяктап өзгө – баатыр, жатка – ууру. Талаада карп-курп айкашта күч тирешип калганда союлдашып колго түшөрдө, аттын күлүктүгү, өздөрүнүн тайманбастыгы менен арка салып чабышып, далай жолу кутулушту. Колго түшүп маталып, кордук тартышпады.

Аттары алыс жолдо создугуп болдуруп, өздөрү алдан тайыган кездерде ийин тирешти деп беришти. Сүзмө эзип, суусун жутушту. Алдуусу алсызынын башын сүйөдү. Бирине бири тамырчы, эмчи. Тумоолой калганын соосу эмдеди. Ысык болсо, не суу, не кымыран ичирип, анан мүнөздөп ашка кийирет. Суук болсо, багылдыр козунун мейиз этин жедирет. Аппак сорпону шыпкалта ичирип, жел терди, арам терди чыгарат. Илдеттен ат үстүндө сакайтат бирин бири.

Жортуулда түн каракчысы болуп жылкы тийип жүргөндөгү өмүрлөрү ошондой өттү. Эл ичинде экөө тең өз-өз уруусунда айтса кеби эм, өтөгөн иши орундуу, алдуу, карылуу. Уруу намысы үчүн ат үстүндө айкашка, ийри олтурушта кепке, кенешке белен. Жарым ач тууганга ат беришти. Үй тигишти. Кордук көргөндү коргошту. Күчтүүгө тике чыгышты.

Жыл өткөн сайын баягыда экөөнүн Көк-Белде кездешкенде чыпалак алышкан анты эстен чыкпады бекемдеди. Ага менен иниден да, таяке менен жээнден да экөө ынак. Антка бекем, бирине бири күйүмдүү. Соңку кездерде бир гана билинер билинбес жикти Нурбай байкады. Ал жик мындан болду, уулдары тың, эстүү чоңойгон Райымбек мурда жортуулда өтчү өмүрдү эми тангансып, жортуул ынтымагын бузгансып саал өкүмпас тартты. Кантсе да ошо жакшы чыккан уулуна сыйынабы, не ошо уулдун шагы сынбасын, маанайы түшпөсүн дейби. Таң, Райымбектин мүнөзүндө менсинүү илеби пайда болду.

Балдары жөн чыгып калган Нурбай антип менсине албады, шагы сынып жүрдү. «Аттигинин. Уулу жаман ата – канаты кайкы куш тура» – деп өкүнчү болду.

Тек өз дүнүйөсүндө чулу жыгачты мүлжүгөн курт сымак ушул өкүнүчү Нурбайды ичтен мүлжүп, ичтен күйгүздү. Албетте, буга Райымбек анча себепчи эмес. Ал экөө баягыдай ынак, антка бек. Бирок Нурбай өзүнчө өкүнгөн сайын анын көзүнө Райымбектин өкүмпастыгы алынган сыяктуу. Бул чын ашынууну не Нурбайдын өз көңүлүнө арамдык уялап жок жерден аны шектентип жатабы? Азырынча сыр ачыла элек болучу...

Бир жолу Алатуяктан өтүп келген Акжалды Райымбек кеңеш салбай өзүнө ыйгарды. Райымбектин мунусу Нурбайга иштеген өкүмпастыгы, теңсинбегени болду. Буга дейре экөөнүн ортосуна кыл аралачу эмес. Олжо камчыга ченелчү, кара кылды как жаргандай тең бөлүнчү. Эми Акжалды Райымбек алганы Нурбайдын шегин күчөттү. Ал алдыртан сактанды. Райымбектин каш-кирпигин аңдып калды.

Бир жылы чоң жайлоодо эки уруу өрүштөш жайлады. Той-тамашада эки уруунун балбаны күрөштү. Эр оодарышты. Оодарышкан эки эр алышалбай ажырашты. Бирок зоболуу болуп калган Райымбек болбос жерден чыр баштап, байге биздин эрдик. Биздин эр ээрде тике олтуруп алышканда тигилердин күпчөгү, атынын мойнун кучактады. Аркы капталына жалпайды... Ха! ха! Бор көчүктөрдүн эри да өздөрүндөй бор көчүк!

Бул кордоо Нурбайга да тийди. Себеби Нурбай уруусу ошо бор көчүктөр. «Аттигиниң. Жортуулда мен тең элем. Жол баштаарда мен алда элем. Уулум мыкты чыкты деп Райымбек кыр көрсөттү э, маа чыпалак алышкан антты унутуп...» – деп Нурбай өкүндү.

Бул өкүнүчү да Райымбектен үмүтүн үздүрбөдү. Ал дале баягыдайбыз деди. Ошентсе да Райымбекке Нурбайдын шеги артты.

Ошо Нурбайдын шеги артып турган кезде жылкысын уурдаткан аркалыктар чоң уруунун лөктөрүн ортого салышты. Бизден уурдалган жылкыларыбыздын изи ушул жакта. Элине кадырман Райымбек, Нурбай дегендер мурда өздөрү түн жамынып тыяк-быяктан жылкы тийишчү экен. Эми ал экөө кадыр-баркка ээ болушканы өз-өз ууруларын аткарышат дейт. Бизден уурдалган жылкыны ошол эки киши Анжыян бетине алатуяктап житирип жүрүшүптүр. Тыягы Ат-Башы, Нарын, быягы Иленин аркы өйүзү, Балкаш бетиндеги казак журтуна чейин кеткен малдын сары изине чөп салдык. Шек жок. Шек ушул жакта!

Эл-журтун ынтымагы бузулбасын. Бизден уурдап алатуякка өткөргөн малыбызды ушул элдин эки чоң уурусу кайтарышсын. Мындан ары жылкы тийбейбиз, уурулукка киши аткарбайбыз деп камчы тиштеп, касам ичишсин. Чыгыш, батыштагы көп уруунун журту өз-өз жеринде, өрүшүндө малын бейкут жайсын. Жок. Ал эки баатыры аа ынабаса, улуу ынтымакка келишпесе, анда ат кулагында ойноп, ээрде өмүр өткөргөн эрендер бизде деле бар. Түн жамынып ууру тонун кийбестен эле кол курап келип бул эл менен чабышабыз. Кеткен малыбызды кайрып алабыз. Биз жакка бул жактан киши эмес, канаттуу каттабасын анда?!

Ушул доосун айттырып тигил жактын төбөлдөрү тыяк-быяктагы калыс журттуу билгилерин арага салды. Тике айтылган мындай күчтүү доого каяша айтып, капарга албай тоготпой коюш кыйын. Андай учурда ошо калыска келген кишилердин ичинен тигил айыптуу тарапка кадыры өткөн калыс уруунун билгилеринин жаны салынат. Акпыз деп тигил тарап куран кармап, касам ичет, ант берет. Ага ошо калыс уруунун билгиси баралбайт. Тиги айыпкер тараптан төбөлдөрү да чыдай албайт. Жан берүү, касам ичип ант берүү иштин ак экендигине көз жетип актыкка бардыгы ишенип турганда кана өтөлчү иш. Көп жылдан бери Райымбек менен Нурбайдын жылкы тийип жүрүшкөнү да, өздөрү токтолгондо журттан жылкы тийишке өз-өз кишилерин атказып жүрүшкөнү да чын. Тек көрмөксөн, билмексен калышкан өз кишилер далай жолу төрдө олтуруп, ага шыбагалаш болушчу...

Эми алардын эч бири: «Бизде азыркы уруулардан жылкы тийип жүргөндөрүбүз жок» – деп касам ичип, ант бере албайт. Аны иштегени жалган жерден ант бердим, куран кармап койдум. Эми теңирдин каарына калдым деп өзүнөн өзү сары ооруга кабылат.

Ушул кыйын кезде Райымбек тымызын Нурбайдан ат тизгинин бурду. Өзү мыкты чыккан уулуна, ошо уулу аркылуу өз башына болгон баркка

ишенди. Чынында эле киши дүнүйөсүн түпкүрүндө сакталган чоң сыноо азыр адилдиктин таразасына коюлду: «Нурбай экөөбүз кезинде эки уруунун баатыры элек. Байыркы биздей уулдар кол баштап кыйырда турушчу экен. Эми биз ал чоң ишти өтөбөдүк. Майдаландык. Түн каракчысы болуп башка жактан жылкы тийип, кумар жаздык. Ал башка жак дегенибиз деле өз журтубуз болду... Биз бул ишти адегенде эрдиктин кесиби дегенбиз. Көрсө, уурулуктун пас иши экен, калайык. Биз эми ээгибиздеги сакалыбызды ак аралап, өзүбүз улгайып, балдарыбыз журт аралап калган кезде ошо өз ишибиздин жаман жосун экенин моюнга алабыз ушу олтурган калайык, силердин алдынарда. Биздин ал айып үчүн кессеңер баш мына – дешип эки баатыр ошо эрдиктин наркы менен жыйындагы калкка ачык айтышканда, калыс кишилер аларга ыраазы болушмак.

Бул эзелкиден келаткан журтчулуктун улуу ыраакери, ынтымагы деле тигил доочулардын жүрөгүн жибитмек. Нарк сакталып, жол айтылмак да ага тигил тарап ыраазы болмок. Журт тынчымак.

Ал чоң сыноодо Райымбек чолок ойлоп койду. Өзүнө көлөкө түшүрбөй: «Ушул иште бир бололу» – деп антташкан досу Нурбайга көлөкө түшүрдү. Нурбай көрүнө ууру атанып, өз уруусу менен айып тартып, Райымбек көмүскө ууру атанып, өзү болжогондой журт бийлеген бийликтеги уулдун аркасы менен айып тартпай «ак» калды.

Ушундан кийин эки ортодо кара кыл аралабаган эки баатырдын ортосуна эми түпсүз зындан пайда болду. Өзүн айыптуу сезген Райымбек ал зындандан коркот. Өзүн ызалуу сезген Нурбай эч шекшыбасын жанга билгизбей, ал зынданга Райымбекти ыргытсам дейт.

Чынында элдүү-журттуу, мыкты чыккан уулду кадырман Райымбекти үзөңгүдөн буту тайып калган Нурбай ал зынданга ыргытыш мүмкүн эмес болучу.

– Төрт түлүгүн бүт шыпырып итке мингизип койсом да Райымбектен кегим канбайт. Менин алар кегим... – деп Нурбай баатыр тиштенип-тиштенип чекир көзү жерди теше тиктейт эми. Үнү кардыгат, бетине сары түк чыгат, чекир көзү чекчест, канталайт. Ким билет. Колунан келсе, мурдагы жан курбусу Райымбекти тирүүлөй жеп коёр беле...

Арадан жылдар өтө берди жазыксыздын көз жашындай сызылып, сызылып. Нурбай менен Райымбектин ортосундагы зындан тереңдегенден тереңдеди. Нурбай кектүү, ызалуу. Райымбек нарктуу, зобололуу. Ошентсе да ал Нурбайды көз алдына келтирет. Чочулайт, сактанат андан. Айыптабайт аны. Нурбайдын көктүгү, кекчилдиги, бекемдиги, таш боордугу Райымбектин көңүлүнөн кетпеди. «Капырай, бул жаман белги болду го. Ал көк жалдын сөлөкөтү көз алдымда туруп алганы жакшы эмес. Күндүз эсинде, түндө түшүндө Нурбайдын кекенгени мен экемин го... Кекенсе, кекенер да иш болду» – деп Райымбек сурданат. Тынчы кетет. Ал баягыда толуп, болуп турган чакта экөөнүн жан кыйышпас доспуз деп чыпалак

алышканын унуткусу келет. Унуталбайт. Ал кишилик ак убаданы аныктаган дилдеги мөөр дайыма эсте сакталып калган. Аны бузган өзү. Ал үчүн Райымбек өзүн айыптайт. Ошол замат атына минип, Нурбай баатырдан кечирим сурагысы келет. Ага да чыдабайт. Журтта кадырман, зобололуу адам. Жаш кезинде никелешкен теңи азыр байбиче. Журт башкарган бийликтеги уулдун энеси. Сейде байбиче акылы, иш билгилиги анан уулунун баркы менен жеке өз үй-бүлөдө эмес, чоң ата тукумунда сыйлуу. Чындаса, баатырдыгына, алтын баштуулугуна карабастан эри Райымбекти көзүнө илбейт. Алтын чачпак байбичем деп Райымбек өзү байбичеге ыгат. Ортончу зайыбы жаакта жок чечен, кат тааныган молдо. Ошо молдо зайыпты айылдагы улуу-кичүү бүт сыйлайт. Кичүүлөр: «Молдо эне» дешет. Улуулар: «Молдо жене» дешет. Эч бири бул зайыпты атынан атабайт. Молдо зайып өзү күнүлүк, ич тардык, кызылга кызыгуу сыяктуу ургаачыга таандык жеңил-желпиликтен таптакыр алыс. Нарктуу сүйлөйт. Таза жүрөт. Ошол артыкчылыгынан улам байы Райымбек да молдо зайыбын асылзат катары мамиле этип экөө сый. Балким, бул зайыбы тек мүнөз ойнутуп лаззаттын отун ичкелештирген эрке жан болсо, Райымбек улгайган кезинде токол албас беле? Ким билсин.

Ал кадимки бактылуу эркектин жолун жолдоду. Тизеге ойноторум болор деген тилек менен үчүнчү жолу шейшеп жаңыртты. Деле ургаачыны аягынан айтса, эркектин бактысы камчысынан дешет тура. Баатырдын бул кичүү зайыбы да жакшы чыкты.

Жакшынын насили ачыл дечи. Адеп-акылакты бекем туткан бул жаш зайыбы Райымбек өзү ойлогондой эркелик назын ойнотподу. Кадыры, мамилеси, эстүү кеби менен жакты. Атанын тизесинде ушул эстүү токолдон төрөлгөн Болоткан ойноду. Улуу балдары жакшы чыккан баатыр эми ушул кенжем агалардын жолун жолдоор деп тилеп көкүлү тике, көзү өткүр үч жашарына көңүлү ток. Бул баламдан күткөнүм көп, жаман көздөн обочо болсунчу деп кичи зайыбына эскертип да коёт. Эркелетпейн дейт, делдек өсүп калбасын деп эркелетпей алдыртадан сынап карап Болотканына көзү тоёт...

Жашка толбой тили чыккан Болоткан сергек, тыкылдак. Суук көзгө беш жашардай. Анан калса кишилер онду-терсти тез ылгап, тез сынайт эмеспи.

– Райымбектин кенжеси алп болот! – десе, дагы бири:

– Алп болсо, атасын тартат дечи. Андан көп болсо түн жамынып жылкы тиер атасынча. Байыркы алптык барбы бу кезде... Тентек атанып набакка түшпөсө ийги...

– Жок, ал бала аман болсун. Алп да болбойт. Набакка да түшпөйт. Журт башкарган акылман болот! – дейт үчүнчү бири.

Эл чоң жайлоодон кайра көчүп калган кез. Райымбек айылы да жаңы конушка үй тигишти. Бирде алыстап, бирде айылга жуук көч өтөт. Көч малына малыбыз кошулуп кетпесин деп жылкычы, койчу өз-өз малын сак

көзөмөлдөп, зайыптар кызыл-тазыл кийинип, айыл арасында кылактай басып, карыялар төрдө кымыз жутуп сый үстүндө, балдар торпок-танага минип, тай, кунан жарыштырып тыякта, айыл четинде өздөрүнчө чуу салып кадимки эле доо доолашкан эки жаат болуп оюн кызытты кечке.

Ошол күнү үч жашар Болоткан жоголду. Эртеден бери айыл аралап өз деле, чоочун деле жүрдү. Тиги өндүрдүн алкым жолу менен бир-эки жолу көч өттү. Асманда бүркүт шаңшыган эмес, жерде чөп башын козгоп жел жортподо бүгүн. Күн мемиреп дүнүйө тынч, кишилер капарсыз болучу.

О, бул сонун мемиреш киши уулу үч жашар чүрпөнүн жоголушуна көрүнгөн экен го, теңири!

Бүт Райымбек айылы Болотканды издешти. Атчандар суу бойлоп кетишти. Тигил-бул коңшу айылдарга чейин кабар айтылды. Чөйрөдөгү таш коңулу, бадал арасы алданече тинтилди. Бир келген жерине кишилер беш кайра, он кайра келишти.

Баладан дайын жок. Не албарсты сасытып уктатып салдыбы киши көрбөс жайга. Не киши кийик көтөрүп кеттиби чыңга, зынданга. Не жел учуруп кеттиби, кайран баланы. Ың-жың жоголду жоголгондо да.

Күндө тизесинде ойноп олтурчу периштеси жоголгондон бери Райымбектин оозунан кеп чыкпады. Ал ушул улгайып калган кезинде күйүт эминен экенин бир күндө сизди, бүт өмүрүндө тартпаган күйүттү бир күндө тартты. Бүт өмүрү бою башынан өткөргөн жыргалдын, күлкүнүн кээси эми чыкты. Эч бөкпөс-сынбас алп башын көтөрө албай бүк түштү.

Бала чагында чоң атасы айткан санжыра кулагына эшитилди. Байыркы ата-бабалардын көчү, өмүр-тиричилиги, жортуулу көз алдына элестеди. Телик кушту таптаган саяпкерлери, тентигенди жыйнаган акылмандары, калың колду баштаган кол башчы баатырлары тарыхтын катмарында кебездей үлбүрөк тумандын арасында сыйкырданды, элестери Райымбекти чочутту. Ал маал, маал ушул мен акылымдан адашып жатпайын... Өз өмүрүмдө далайдын каргышына калдым го. Ошолордун убагы жетип жатпасын маа?.. Оо, жок. Бу Нурбайдын эле колунан келген иш. Ал маа ушуну иштетчү кекчил көк жал эмес беле... О көк жалым... сен экөөбүз эл-журтубузду багар киши элек. Багалбадык. Түн каракчысы болуппуз. Эми көзүм жетти: мыкаачы болуппуз, киши кийик болуппуз. Бирибиздин балабызды бирибиз уурдап калдыкпы ушинтип. Бизди арбактар көрүбүзгө тынч жаткызбас эми...»

Ушундай кейиген Райымбек бөккөндөн бөктү. Болотканымды албарсты сасытпады, киши кийик албады, жел учурбады. Өзүмдүн курбум Нурбай уурдады. Ал менден ушинтип кегин алмак деп ишенген Райымбек өз ишенимин ичине катты. Оозунан жарты кеп чыкпады.

– Барбаган жерибиз, баспаган жолубуз калбады. Баладан дайын жок, – дешип издегендер кейигенде бөгүп жаткан Райымбек өзүн каргады ичтен: «Эр элем – жер болдум. Зор элем – пас болдум. Нурбайга оомат өттү

эми. Ооба, өтсүн аа да оомат. Бу кезектүү дүнүйөдө мен эсире түшкөн экемин го, көрсө... Өтсүн оомат Нурбайга да».

...Болоткан табылган жок. Атанын бир кездеги жандай досу Нурбайга түшкөн шеги акыры чынга айланды. Анын чын экенин Райымбек көзү көргөндөй ишенди. Ишенгенде не. Ал ишенимин ичинде сактады. Акыры бул жамандык да билинер деп тилек этип күрсүнүп алганында көкүрөгүнөн жылуу дем ордуна оргуган ысык жел урчу.

Жел жортуп, жылдар кербен тартты. Баягыда күйүттөн бүк түшкөн Райымбек баатыр эми карылыкка алдырды. Ал кезде журт бийлеген зобололуу уулу бул кезде катардагы кара баш киши. Болотканымды Нурбай эле уурдады. Колунда бийлигиң бар. Ал иницин көргөн күнү недей. Куткарбайсыңбы дегенде ошо өз мансабын, зоболосун сактаган билерман уул: «Ээ ата, бир бала өлүп деле калат тура. Райымбектин баласын Нурбай уурдап алыптыр. Нарксыз журт тытышып жатышыптыр деген айың бүт оң менен солго жетер. Өлгөн бир балаңызды унутуп коюңузчу»,– деген. Бийликтеги уул айткандай ата жоголгон кенжесин унуталбады. Бийлик Райымбектин тукумунан ооп, башкага өттү.

Өкүнөргө булардын эч акылары да жок. Бул ооматтуу иштин өз эрежеси ушундай. «Кудай бир, кезек эки» деген накылда ушундан улам айтылды го.

Бир кезде кармаган жеринен кан чыгарган Райымбекти эми карылык менен кайгы мүлжүдү, мүңкүрөттү. Күйүт, ыза, ооматы башкага ооп намысы өчкөн баатырдын жүрөгүн өкүнүч кайгы түпөйүл дарттай сыздатты, өйдү, басынтты...

Кезинде келберсиген Райымбек эми өз төрүнөн нары жылып, капшыт жакта бөгүп жаткан кези. Кеп-сөздөн калган. Тек аталык деми бир кеп айттырбаса, тиричилик менен да эч иши жок.

Жыл өткөн сайын бийлик жаагы катуулап: туяк кат, коломто акы деген чыгымдар чыкчу болду элге. Бирөөнүн жакшы аты болсо, аны ылоого минип кетчү болду жасоолдор. Күлүктүн, жоргонун, кыраандын, алгыр тайгандын ээси көбөйдү. Жакшы ат, жакалуу тон кийген карапайым кишилер атынын жал, куйругун күзөттүрдү, тонунун этек, жеңин тилдирди... мына саа, ушундай ат минсең, ушундай тон кийсең жарашат деп кишини киши кордоо күчөдү.

Бул жорукту эми капшыгта бөккөн Райымбектин кулагы эшитет, өзү аны көрбөйт.

– Э-э... заман... – деп тек сырдуу, алсыз күңгүрөнөт. Калжайып сөөгү калган баатырдын ички дарты азыр эч кимди кызыктырбай калган. Тек палан байдын баягы кара буурасы эмине болду экен жаныбар дегендей тигил, бул уруунун эски кишилери баягы Райымбек баатыр бөгүп калды дейби деп иликтесе иликтээр. Баягыдай ал баатырды издеп келчүлөр, учурашалы дечүлөрдүн аягы сууду...

Күндөрдүн биринде тоо арасындагы көчмөн журтту бийлеген баш болуштан Райымбектин үйүнө жигит келди. Ал өзү жаш болгону менен жанында жаман-жакшыны баштарынан кечирген салабаттуу кишилер бар. Бир чети зоболого баш урган кошоматтык, бир жагы Райымбек тукумдары жаш баланы тоотпой койбосун деген айдың ал.

Тыяктан аттары алынып, эшик ачылып өздөрү үйдөгүлөр менен дидарлашканда бир-экөөнүн аты Райымбекке тааныш угулду.

«Э-э... булар баягы Нурбай көк жалдын туугандары экен го. Келишсин, келишсин... оомат эми буларда...» – деп Райымбек ичтен күнгүрөндү.

Алар өздөрүнүн келген жөн-жайын туюндурушуп:

– Баатыр, күлүк Керкашкаңызды болуш сурагты! – дешти.

Бул атайы иштелген өкүмпастык болучу. Райымбек тиштенди ага. Тиштенгенде не. Баягы кара ташты качырата чайначу отуз эки болот тиш бири тушуп, бири бошоп кычырабай калган кез. Баамында сезип тааныса да тигил нур жүзү жайнаган жаш жигиттин жөнүн сурады Райымбек:

– Бу балам кайсы бала? Кимдин тукуму?..

– Баш болуштун жигити Жанчар ушу азамат. Өзүңүздүн үзөңгү жолдошунуз Нурбай баатырдын кенжеси! – деди коңур үндүү, куш мурун салабаттуу ат кошчусу.

Өз боюн көтөрө албай бөгүп калган карыга капилеттен күч пайда боло калдыбы. Калжайган башын тың көтөрдү:

– А-а-а... Нурбай баатырымдын кенжеси де. Жаңылбасам сен баягы жоголгон шордуум менен жашташ болсоң керек эле... Келчи, балам. Бетинден өөп коёюн!

Келбеттүү Жанчар шап тура келип, атасынын антташкан курбусу Райымбек баатырга бетин тосту.

Бул жолу Райымбектин башы калчылдабады. Шадылуу колу сөөк болуп Жанчардын сол бетине жабышты. Жигиттин оң бетин Райымбек аткый тиштеп чайнады, эзди. Ошол замат окуянын себебин бүшүркөп туюнган Жанчар да «кың» деп үн чыгарбастан жанын сыздаткан ачуу ооруга тиштенип чыдады. «Мейли чайнаса-чайнасынчы ызалуу арстан. Мунун мени менен жашташ чүрпөсүн атам уурдап кетип, баласы жок бир кишиге саттым дебеди беле. Өчү кансынчы, кургурдун...»

Жанчар чыдап койду «кың» дебей мелтиреп.

Райымбек анын албырган бетин чайнап жатты арсак-терсек шылкылдак тиши менен: «Аттигиниң, аттигиниң... мокогон тиши да курусунчу... кегим канбай калабы. Менин периштемди уурдаган мунун атасы, өзүмдүн үзөңгүлөшүм Нурбай баатыр... Биз ушунтип чайнашып калдык эми...»

Небак саамайы агарып калган молдо жеңе – баатырдын ортончу байбичеси олутунан обдула турду:

– Баатыр, бул эмине жоругуңуз, жарыктык?! Өз балаңыздын канын жутуп жатпайсызбы... Сиздин балаңыз ким? Нурбайдын баласы ким?

Бириндин балаңды бириң жутуп, айланайын Айкөлдүн тукуму эмине болуп кеттиңер деги?!

Кишилер Райымбектин сөөк колунан Жанчарды ажыратышты! Жосулган жаагынан канын жуушту.

Деле бир заманда чыпалак алышкан үзөңгүлөшү Нурбайдан гана эмес, ушул оомалуу-төкмөлүү дүнүйөдөн кеги кайткандай Райымбек тыныч. Анын баягы алп кебетеси калжайып, нур жүзү кумсарды. Жанагы күч бүткөн тулкусу эми сөгүлүп кеткендей алсыз-жансыз жатты.

Ушундан кийин илеби билинбеди, көзү ирмелбеди.

Ооматы өткөн бир баатыр жарык дүнүйө менен ушундайча коштошту...

27-март, 1981-жыл.

КАКАС МЕРГЕН

– Тууш экенбиз! – деди мерген.

– Ооба, тууганбыз, – дедим. Өзүм анча ишене албай. Аялдары кош этек кийгени, сыйы, жүрүш-туруштары биздей.

Эзелки тааныштардай мерген экөөбүз жакын болуп кеттик. Күндөрдүн биринде ал:

– Тууш, сени бир кумардан чыгарайын. Мергенчилик этип келели, – деди.

Макул болдум. Мага куш атар берди, өзү кадимки кош ооз, анан дагы мергенге керектүү ар кандай нерселери бар.

Атчан ууга жөнөдүк.

– Ала-Тоодо аюу болобу, тууш?

– Бар...

– Атып көрдүңбү аюуну?

– Өзүм атып көргөнүм жок. Аттым дегендерди уккам...

– Ээ... – деп мерген күлгөндөй болду. Анын кадимки кыргыз бети, чымыр денеси, тыгырчык бою деле бүт тулкусу өзүбүздүн айылдагы Касым балбанга окшой түшүп жатты. «Деги ушу какастардын кыргыз менен бир журт болгону анык ко» – деп ойлоп койдум. Бабам Манастын Алтайда туулган кези, балалык чагы, он эки жашынан жортуулга аттанганы көз алдыма келди. «Көз алдыма келди» дегеним, балким, өөн учу-рар. Бирге жүргөн киши айтчу сөздү айтканым мактангандай болор. Чынында эле көз алдыма келген себеби, Манас баатырдын баянын эшитпеген кыргыз аздыр. Мен да ошолордун бири эмесминби. Ошо бала Манастын, эр жеткен Манастын, анан кол баштап, эрдик эткен алп Ма-

настын элеси ошо бала чагымдан эле дүнүйөмдө жүрчү. Бала Манас кызыл жүздүү, көздөрү бажырайган кыр мурундуу өтө бир жандуу, сергек бала. Эр жеткен Манас дагы кызыл жүздүү кара сакал, кер мурут келбети келишкен сомдолгон чулу уюлдай жигит. Алп Манас дагы кызыл жүздүү, сакалы жайкалган, муруту буралган, көздөрү кайнаган, алдынан карасаң лакыйган, артынан карасаң бакыйган жанына адам даагыс алп. Өзү ошондой алп туруп, зор туруп, өтө бир мээримдүү, айкөл, боорукер. Айтор, бабам Манас менин дүнүйөмдө ошондой бир бөлөкчө киши болуп көрүнүп, ар дайым мени ар кандай жамандыктан сактап жүргөнсүйт. Өз башымдан эчен албан оор-жеңил, кубанычтуу, жыргалдуу, кейиштүү, өкүнүчтүү, үмүттүү күндөр өткөн кезде ошо байыркы бабамдын элеси көз алдыга келет. Мен эч кандай кырсыкка учурабасмын деп ишене калчумун...

Азыр какас мерген албан кыйын окуяны жипке тизген шурудай чурбурта бир аз көмүскөдөн чыккансыган коңур үнү жагымдуу угулуп, айткандары мага жомок сыяктанды. Бирде ишенгим келбеди. Бирде коркунучту сездирди. Бүткөн боюм «дүр» этип кайра кайтсамбы дедим. Намыс мени чыйралтты. Тарыхта айтылган санжырага караганда бир замандарда кыргыз ушул тарапты жердешиптир. Алтай, Эне-Сай, Миң-Суу, Бай-Көлү байыркы ата-баба жердеген жерибиз экен. Ошо ата-бабам баскан жерде бир эл, бир журт болуп, кийин бир өрүктүн сөөгүнөн бөлүнгөн кош данектей биз Ала-Тоо, Улуу-Тоо, Алай тарапка кетипиз, какас бул жакта кала бериптир.

Муну эртеден бери мерген да айтып келатты. Мен да өзүм билген санжырадан, далай эшиткен Манастан улам анын айткандарын толуктап аныктап баянын эшитип келаттым.

– Мергенчилик силерде да өнөрдүр, тууш? – деди мерген.

– Өнөр эмей... Бизде да көлдө сүзүп жүргөн ак кууну көзгө аткан мергендер болуптур.

– Алар эми жокпу?

– Бул кезде калк көбөйдү. Көлдө куу азайды. Кийик сейрек тартты. Мен бала чакта тоодак аңыздарда жайылчу. Азыр көрүнбөй калды.

– Э-э, жаныбардын азайганы жер-сууга кайгы. Эмне? Сен ага ишенбейсиңби? Ата-эне баласынан ажыраса кайгырбайбы. Жер-суунун балдары ошо жаныбарлар... Азыр биз ошо жаныбарларга ууга чыктык. Эмне үчүн чыктык. Жер-сууну кайгыртканга кумар белек дээрсин. Жок. Көк-Теңири кишини эптүү этип койгон тура. Анын колунда куралы бар. Куралынан каардуу амалы бар.

Мерген күлгөнсүйт. Ал күлгөнүндө сыр каткансыйт. Мен андан арам санап каламын. «Ай ушу неме жалгандан эле мени «тууш» демиш болуп, ушу мага залал келтирчү ою болбосун. Менин калтамда акчам баарын билет. Анык билбесе да болжоп билет. Чынында менде акча бар. Көп

десем да болот. Ал көп акчаны өзүмдөн башка бир киши алалбайт. Ал аккредитивде! Аккредитивде болсо да бул неме өзү айткандай киши амалдуу дечи. Эптеп амалын таап ошо аккредитивдеги менин көп акчамды алсам деген арамдыгы бардыр...»

Мен ушуларды ойлоп мостоё калдым го.

Мерген мага өтө бир жарык жүзү менен карады:

– Сен чарчадың. Азыр сага кийиктин боорун жегизейинчи. Күч аласың!

Мен кеп айткыча ал атынан түшө калды да, «тынч» дегенсиди мага кол жаңсай. Атым аяк койгон жерде мен эстеликче ката түштүм. Ээрде кыйла кабелтең көрүнгөн мерген жерде жаш балача элпек, тез, эч шыбыш алдырбай аттай-буттай барып зыңгыраган кош карагайдын ортосунан мылтыгын бетине алды. Мен эми байкадым. Те апайда кыйла обочодо кийик оттоп туруптур.

«Ай кош оозундун мөндүрү ага жетпес» дегенимче болбой, «паң» этти. Кийик «тырп» жыгылды. Мерген камырап да койбоду. Тек бир оюнчук нерсеге кызыккандай шап аттанды:

– Жүрү, тууш. Кийиктин жаш боору күч берет! – деди.

Кийик жер-суунун баласы деп азыр эле өзү аяп келатпады беле. Эми ошо жер баласын аяганы ушубу дегенимче, мерген менден мурда жетип, кийикти мууздай салды. Жер-суунун койнунда ушул көзөл жыштын эчен албан байчечекейин оттоп, бейкапар турган жаныбардын кан сызылган ууртунан кандайдыр бир көпкөк гүл көрүндү.

– Ай, жаныбар ай. Жаңы эле керте тиштеген байчечекейди чайнай элегинде колкосун ок таарыган экен да, – деп дендиредим.

Мерген таптакыр эле кумарланып кетиптир. Терелдеги жыш, калкыган жел, карагай-черди аралай чачыраган күн нуру, минип келген аттар, өзүнө жаңы тууш мен – баарыбыз анын эсинен чыгып кеттик бейм. Ал – кабелтең, шамдагай, тез. Колундагы шамшары «жарк-журк» этип, көз ачып-жумгучакты кийикти союп салды. Бат эле кууган бачырап, жалын алоолоду.

Ал боорду чокко салып коюп анан:

– Тууш, сен кийик байчечекейди чайнай элек экен дедиң э. Ушундай ойдо жок жерден оттогу кийикти ок кан кустурат...

– Атпай эле койгонунда болмок экен...

– Анда сен таттуу боорду жебей калат элең да.

– Жебесе жебейт элек да.

Мерген мыңк этти күлгөнсүп:

– Эчтеме эмес. Кийик боорун чайнаганыңда байчечекейди эсиңен чыгара саласың. Киши өзү аяп, анан өзү ошо таттуу боор үчүн кийик атат.

Мен өзүмдү актагым келди:

– Кишинин баары андай эмес дечи. Кийик аткан мергенчи кумарланат тура, тууган.

Мерген томсоруп, чоктогу боорду ала салдырды. Анын ансыз да кызыл тору иреңин чок илеби албыртып жиберди. Чоктогу чыжылдаган боордо эми анын бардык ырыс-кешиги жан талашып жаткансыды. Ал менин кайдыгер айткан кебимди эшитпегендей эки көзү чокто, боордо.

Мен алда немелерди айта бердим өзүмдү алаксытып. Мунун да өзүнчө себеби бар. Билбеймин. Бала кезден ар кандай кыйынчылыктарды баштан кечирип калгандыктанбы? Деле кишиге анча ишене бербей андан шектенүү, сактануу, ал тургай бая бир убакта чын-дили менен жакшылык самаган кишини да жаман көрө калуу мендеги терс, опуртмалуу мүнөз. Бул мүнөз ошо кишилерден запкы чегип, жамандык көргөндөн улам мага пайда болгондугу сезилчү.

Эми да ушу көзгө атар мергенге өз дүнүйөмдүн ышлас эместигин далилдегим келди. Кишидеги боорукердик, адамгерчилик, курбулук, туугандык, ушундай бир сапарда чогуу жүргөндө күйүмдүүлүк жөнүндөгү көп сөздү кыска кайрып айта бердим.

Мерген менин ал айткандарымды кубаттай салат да бардык ак дили – мени кийиктин жаш боору менен сыйга алуу.

Чынында эле чокко бышкан кийик боорундай ширин тамак болбос. Мен эми ушу өзүм жеп жаткан боорду да мактадым. Курч болот кыйгай кескен боордун каны шүүшүндөп, даамы кубат берип жаткансыды. Мен боорду оозума салганда ал чайнатпай эле өзүнөн өзү эригенсип, дармек даамдуу ширеси сугумду арттырды. Ар бир кесимди «кылк» жутуп тамшанамын.

Мерген мени алдыртан баамдай олтурганбы. Бир маалда ал чындап каткырды:

– Эми ынандыңбы, тууш. Кийик боору ушундай таттуу! Эми жанагы көпкөк байчечекейдин шириндигин сен сезип, сен татып, сен анын кубатын алып жатпайсыңбы? Ийе! Сен эми «атпай эле койбой» дебессин... Ха-ха!

Мен кеп табалбай жымыйдым. Жанатадан бери өзүмдүн ак дилдүү, боорукер киши экендигимди далилдеш үчүн божурап айткан кеп-сөздүн таасири эми көз алдымда түтүндөй тарап жатты.

II

– Тууган, сен кийик боору таттуу болорун мага ынандырдың. Боору таттуу экен. Ошентсе да мен байчечекей чайнап турган кийикти атпас элем. Жазыксыз жаныбарды...

– Айтканың туура, тууш. Жазыксыз жаныбарды атуу – убал. Мен да атпас элем...

– Анан эми неге аттың?

Мергенчи үндөбөй чылым ороп жатты. «Мейли. Болору болду. Эми аядың-аябадың баары бир. Кийик жаныбардын боору чокко какталды» дегенсип, ал абдан эле кайдигер тыяк-быякка көз чаптырды.

– Анан калса, куш атарың алыска тиет тура, тууган. Сен кийикке мылтык сундурганыңда мөндүрү жетпейт деп ойлогон элем.

– Ама-ал! – деди мерген салмак менен. – Кишиде амал күч. Анын ал амалы түпкүрдөгүнү да, көктөгүнү да колуна салат.

Эми мен эч кеп айталбай мергенге карап калдым. «Ай ушул амалы менен мени да алаканына салып, жарга ыргытып жибербес бекен, ыя. Бир кишиге бир кишинин күчү барабар эле дечи. Бирок амалдуусу – опурталдуу...»

Мерген мени бат эле таптакыр унута салды. Кантсе да мергенчиликтин кумарына чулгандыбы. Не ошо мени алаксытып, кандайча амал менен жарга түртүп «ким көрдү» этүү амалын ойлоп жаттыбы? Айтор, ал мени таптакыр эсинен чыгарды.

Сен ойлогон амалды мен да ойлонормун дедим. Өткөн эле жазда ушул жакка бир келип, кайра кайтып баратканымда мени келишкен сымбаттуу жигит менен моймолжуган сулуу келиндин аңдыган амалдары көз алдыма келди. Анда мен эшалон менен карагайларды жөнөтүп коюп, өзүм ушул жактын арзан дукабасын чоң чамаданга баса салганмын. Бул жакта дукаба өз баасында. Биз жакта ал беш эсе баалуу. Анан калса кыргыздын ургаачылары дукаба кемзел, дукаба чапан кийишти, дукабадан туш кийиз, сайма сайышты эңсеп турган кездери. Азыр ал моладан чыгып калбадыбы. Күлүк күнүндө, тулпар тушунда деген ушул дечи.

Мен Новосибирскиден белетти белгилетмекмин. Эки чемоданды кайкалай көтөрүп жүк сактагычка өткөрдүм. Ошондо тигил келишкен жигит, татынакай келин мени менен бирге келип, алар да кол жүктөрүн беришти.

Анан жанаша бастык.

– Кайда барасың, жердеш? – деди жигит.

Сени кайдан көрдүм эле деп бушайман боло түшүп:

– Орто Азияга! – дедим.

– О-о, сапардаш экенбиз! – деди жигит кубанып. Маектеше кассага келдик. Адаттагыдай кезек куйруктуу экен. Мен ийрейген учунда турган тармал чач кишинин артынан кезек алдым. Жаңы тааныштарым менин артымда турушту.

«Буларды кайдан көрдүм эле» – деп ойлой-ойлой сыр алдырбаска өттүм өзүм да. Ал аңгычакты кезегим келди, чыптамды кассирге сундум. Ал менин колумдан чыптаны алганы келатып, эмнегедир мостоё калды токтоп. Артымда турган жаңы таанышым кассирге «орун жок де» дегенсип эрдин тиштеп тымызын баш чайкашын көз кыйыгыман байкадым. Кудай акы аны көбүнчө кезигемден сезгендей болдум. Кассир чыптамды кайрып берди:

– Орун жок! – деп.

Мен шек алдырбай кайра кезектен чыктым да, жүргүнчүлөр күтүүчү залга карай жөнөдүм. Каруусуна кызыл байлаган орто жашар зайып жүргөн экен. Ага тике кайрылдым:

– Бир жакшылык этиңиз. Өтө ашыгыштамын. Артыгы сиздики. Мягкийге орун алып бериңиз? – деп жүз сомду бердим.

Зайып ошол замат жөнөдү. Кеткенинен келгени тез болду бейм. Чыпта колума тийди. Келишкен жигит менен татынакай келинчекти бир жолу алдадым го деп жүк сактагычтан чемодандарымды алганда тигилер да кайдан-жайдан келип калышты. Мен эч сыр алдырбай келе бердим. Вагонго киреримде жигит кондукторго эскертти:

– Ал киши белетсиз. Олтургузбаңыз! – деп. Чыптамды текшерип, кондуктор мени вагонго кийирип жибергенде «кантип кирди» деп жигиттин таң калганын дагы сездим. Мен да өз кезегимди өткөрбөй, терезеден баш чыгарып ал экөөнү бактым. Арткараак барышып, алар да вагонго киришти.

Поюз жөнөп, биз жайгашкандан кийин мен кондукторго акча берип «Московскийден» кыйла бөтөлкө алдырдым. Болгон окуяны туюндурдум.

– Чочуба, дос! Биз ал шумдарды кармап беребиз! – дешти. Анан составды баккан милиция, дежурныйлар келишкен жигит менен татынакай келинчекти линиядагы бөлүмгө өткөрүштү.

– Эми тынч уктап кете бериңиз, – деди кондуктор.

Ошентип ал жолу тигил шумдардан менин амалым арткан эле. Эми мынабу калың жышта, ушу атарман амалкөй, күчтүү, кайраттуу мергенден менин амалым өтөбү, жокпу? Не бул жана кийикти атып алганында өзүнө өзү ыраазы болгондой ыраазы болуп туруп, мени жарга түртөбү. Азырынча бушайманмын. Деги тегибиз бир эмеспи. Балким, мен ойлогондой жамандык мунун оюнда жоктур. Бул ушул калың жыштын ак пейил өскөн баласы. Көргөн-билгени – токой, тоо, аюу, кийик. Бул өзү айткандай жер-суунун ниети ак баласыдыр али... Ким билсин? Кийик боорун каны менен ашаганына караганда ай, мында да арамдык бар го. Ал арамдыгын ишке ашырыш үчүн кишиге көрсөтөр амал-айласы күч эледир.

Деги сактыкка не жетсин. Сактансаң сак каласың дешет тура.

Мен ушундай чатыш ойго алаксый түшкөн элем. Мерген тек жоош айтты:

– Амал жаныбарда да күч! Ээ, мен далайды көрбөдүмбү...

Жүрөгүм «шуу» дей түштү. «Ушу далайды көрбөдүмбү» деген кишилер чынында устаранын мизиндей кылтылдап турса керек эле.

Чочугансып мергенге карап калдым. Анын жаагындагы тырык арык тартып мурдагыдан терең коркунучтуу көрүндү. Анан калса андай ты-

рыктар курган неменин жаагында эле эмес, бети-башында, алкымында, мойнунда оймо-чийме. Баарынан коркунучтуу тырык, оң кулагынын кезиге жаккы түбүнөн ылдый кеткен аппак тырык. Ал тырыгынын эти жок эле сөөгү көрүнүп тургансыйт. Өзү алардын баарына бейкапар.

– Тууган, бул эмнеден болгон? – деп сурасаң балача күлүп коёт.

– Аюу кажыган. Тырмап тыткан...

Бирде ишенсең, бирде ишенгиң келбейт. Мынчалык кажып, мынчалык тыткан аюу мунун жанын кантип койсун дегендей. Ишенбеске да болбойт. Мерген мына аман-эсен. Айткандары башынан өткөзгөн окуялар.

Ал «мыңк» этип тишин көрсөттү:

– Жыштын сырын билбесең адашуу да, алдануу да оңой, тууш. Кар бир-эки жаагыча чээнге кирбес аюулары да бар. Жайлай жонуна май жыйган аюу ошол кезде абдан семиз. Кадимки жылкы жаясындай майы саргайып, эти миң бир түрдүү кеселге дармек!

Хо! Аюу-аюу дечи. Аны кайсы убакта болсо да чукулдан кездешсе кармашпай алалбайсың. Ал бир айкырганда коркоктуң жүрөгү оозунан ыргыйт. Бир жолу ошо кар бир-эки жаап калган кезде ууга чыктым жалгыз. Мерген жалгыз жүргөндө сак.

Өгүз аюунун изи жышты аралаптыр. Мен изин бастым эле таманынан таманым кыйла кичине окшоду. Изди улай бердим. Жаныбар да амалдуу дегеним ошо. Изи бирде кайра менин артыма кеткенсыйт. Ушул жашка келгени өз изин ушундай жашырган жаныбарды көрө элек экемин. Башым катты. Из жалгыз. Кеткен жагы чатыш. Аюу эмес эле аюунун таманы менен баскан сыйкырчы – көз боочу из түшүргөндөй... Алдыга баратамын десем, из кайра мени артыма карай алып кетет. Бир чети корктум. Анан намыстандым. Өзүм киши мерген экеним чынбы? Андай болсо ушу майпар аюунун жазгырган изинен адашамынбы деген намыс мени тынчылтпады. Бирок ошо майпар аюу менин жанымда кантсе да ал да мени акмалап «өзүм» жер-суунун карылуу баласы болуп туруп, ушул сорогой кишиден алданамынбы дегенсийби. Айтор, кандайдыр бир дем, коркунуч көлөкө мага көрүнбөй өз жолунда мени имергенсиди. Мени аңдып кырдаалына келе калса жазбай серпип, мени бир чапчыгандан чыгарбай мойсоп салсам дегендей го.

Эми аюунун менден алыс эмес экендигине, ал да өз жолу менен мени аңдып калганына күмөнсүз ишендим. «Ар бир жаныбардын колдоочусу бар. Ал көрүнбөс кезде кишиге көрүнбөй да коёт» – деп бала чагымда атамдын айтканы эсиме түшүп, чыны сактана калган элем. Арт жагымдан дабыш чыккандай болду.

«Жалт» карап өгүздөй күрөң аюунун чукулдан тике качырып калганын көрдүм. Мылтыкты окчо кармоого чыны чамам келбей, аны алаксытып карга жумаландым. Аюу күүсүн токтото албай менден алыс өңкөндөп барып кайра тарткыча мен мылтыгымды сундуруп отукту бастым, ал да мылтыкты учунан кармап алыска ыргытты.

Ошол замат «паң» этип атылып кетти. Аюунун ошо мылтык кармаган колу шалкая түштү да, соо колу менен мени чапчып ыргытты. Бир жолу баламдын тумагын жепжеңил ыргытканым ошо аюунун колуна түшкөнүмдө көз алдыма келди. Деги санаа күлүк экен да. Күлкү менен коркунуч, өлүм менен өмүр экөө бирдей менин көзүмө чакмак алыша түштү бейм. Обочодогу кар бүркөнгөн калың бадалга ошо тумактай учуп барып «жалп» тийдим да башымды катып, аңдып калдым дымып.

«Ай, сени киши, эми башыңды эркимче кемирейинчи» дегенсип жаныбар менин үстүмө боюн таштап башымды кемире баштаганда, оңтойлонуп алган жаным мен да өмүрүмдү коргодум бейм. Башымды улам каткан болуп улам кыңая берип, шамшарды кардына житкирдим. Эти ачынганда аюу өлөр-тирилерин билбей кетет эмеспи. Кажыгандан кажыды. «Сенин башыңды мен жара чайнап салайынчы» дегендей аткып, сасык тумшугу улам кысып келатты. Мен алдында колумду оңтойлоп шамшарды бирде чурайына, бирде төштүн актасына карай ойнотуп-ойнотуп жибергенимде карды эшилип мен да, ал да, чөйрө бүт жин жытта-на түштү.

Эсим ооп калган экен. Бир кезде эсиме келсем жыш каалгып уйкуда. Өгүз аюу небак муздап калыптыр. «Тынч укта, балам. Сени мен тонум менен жаап жылытып жатпаймынбы» дегенсип бир капталы мени баса жатыптыр. Мурунду урган жин да жок. Түнкү муздак аба жинди да, канды да, терди да, андан башка ыпластарды муздатып, тазалап салыптыр небак.

Атым качкан бойдон айылга барган экен. Из кубалап издеп чыккан кишилер эртеси шашке ченде мени табышты. Кар жеп кадимкидей эсиме келип, аюу аткыган жерден аккан канга күйүк басып таңып алганга жарап, тирүү каларыма көзүм жетип олтургамын.

Мерген ошо моюн жагындагы агарган укмуш тырыгын көрсөттү:

– Дал ошо жолу, ошо өгүз аюу кемиргенде ушу баш теримди сыйрып салыптыр кайран...

Мен калп-чынына ишене албай ошол тырыгына карап калдым, аны жаңы көргөндөй. Аюунун өткүр тырмагы азыр эле шылып тырмап кеткендей тырмак изи так салып тургансыды.

Ажалы келбесе, деги киши ит жандуу дечи. Мерген менин көзүмө деле өлбөчүдөй көрүндү. Ушу жышта аң уулап өмүр өткөргөн киши менин көзүмө касиеттүү боло түштү. Тек өз эрмеги үчүн кийикке ок чыгарып, чукул качырган аюу менен кармашып, ал азуу салса, бул ага шамшар батырып, күч сынашып жүрүшкөндөй сезилип кетти. Киши-киши экен да. Аюу жаныбар кишиге өзүнүн дүнүйөсүндөгү жаратылыш берген куралы азуусун, тырмагын, күчүн кишиге каршы жумшады. Киши өз амалы менен жасап алган мылтыгын сундурду, аны жарадар этти. Анан болот чыңап кош миздеген шамшарын сундурду.

Мерген чокту мөл таяк менен майдалап өчүрүп жатты:

– Жышка өрт кетпесин.

Мен таң калып сурадым:

– Көк шибер, суу токой күймөк беле? Кызык...

– Э-э, тууш, күйөрдө жыш бензин төккөндөй күйөт. Отту өчүрүп кеткен жакшы. Бул – биздин ата-бабадан берки салт. Өрт чыкпасын. Жыш өрттөндү дегиче жаныбарларга кыргын, кыйноо, азап, баары кабылат. Жаныбарлар күн көрүшү керек, тууш.

– Жаныбарлар күн көрүшү керек, – деп койдум мен да. Эмнеге антип айтканымды өзүм деле байкабай калдым. Анчейин мергендин көңүлүн уладымбы, не ушундай эр жүрөк кишиге кошомат эттимби. Таң. Мерген эмнени айтса, мен ошону кубаттай берчү болдум.

Бир кезде мерген мага тике карады. «Сен кимсиң өзүң? Эмне болгон кишисиң. Менин жаныма кайдан келип калдың, ая? Деги сенин өзүңдүн оюнда иш, санаанда тилегиң барбы?» деген караштай сезилди мергендин эмдиги карашы.

Мен өзүмдөн өзүм бүжүрөй түштүм. Кадимки эле коркок күчүк бүжүрөгөндөй бүжүрөдүм көрүнөт.

Мерген мага карап, чоң киши баладан сурагандай сурады:

– Силерде мергенчиликти кесип эткен киши болобу?

«Муну эмне сурайт? Алда нече сурабадыбы? Мергенчиси жок да эл болмок беле. Бул неме мени шылдындагысы бар го?» – деп ойлой калдым.

Менин жообумду күтпөй, мерген өзү сүйлөй берди:

– Какас – ата-бабасынан бери мергенчи. О, азыр илгерки мергендердин ондон бири жок. Жүздөн бири десе да болот. Мылтык жок кезде биздин бабалар аюуну оңой эле октолоп алышчу экен. Хи-хи...

Ал мышыктын баласын ойнотуп жаткансыды өзүнчө эле алданемеге кызыгып күлүп. Менин ызам келди. Тоону, токойду, айбанатты, аюу менен кармашканын айтса, мага мактаныч сыяктуу эшитилип, мен мергенди жек көрө баштадым.

– Ата кесип сонун! – деп койду ал ого бетер ичимди күйгүзөйүн дегенсип. Мурдагы ата кесибинен какас ушул мергенчиликти улап келатат. Кийин бул да калат дечи. Тоодо кишилер аз калып жатат. Жыш суюлуп баратат. Илгери кишиге жакын жүрчү жаныбарлар бул кезде кишинин карааны көрүнсө житет. Эч таптырбай житет, житкенде да. Киши бардыгын коркутчу болду. Уунун да салты кыйрады. Мерген – өнөр болучу. Ал ууга чыкканда аюу менен күч сынашчу. Кийикти муктаждыгы үчүн атчу. Бөрүнү жырткычтыгы үчүн капканга түшүрчү. Мергендеги ал салт бузулду. Азыр мерген – жаныбарлардын душманы. Учмада учуп жүрүшөт да жаныбарларды бат атар менен кырып-жоёт эмдиги мерген. Мергенчи эмес алар. Салт бузарлар. Жаныбарлардын тукумун үзөрлөр. Кумар кандыруу эмес, кан төгүүчүлүк?!

Мергендин кебине муюша калдым кайра. Деги бул бир укмуш киши. Мен мындан эмнеге сактанамын. Эмне үчүн мен жадаса, өмүрүн ушул өз жеринде ата кесиби мергенчилик менен өткөрүп келаткан кишиден арам санаймын?

«Уядан эмнени көрсө ошону алат кыраан» – деп атамдын айтканы «кылт» эсиме түштү.

– Бизде деле мыкты мергендер бар... Мыкты мүнүшкөрлөр бар...

Мерген кебимди кулагынын сыртынан кетиргендей маңыроолонуп дүнүйөгө кулак түрдү. Көрүнбөстү көрүп, угулбасты угуп жаткансыды:

– Э-э азыр жер-сууда эчен албан кызыктар болуп жатат! – деди өзүнөн өзү кубанып.

Өзү мага суроо берип, анан кайра менин айткандарыма кулак койбой дүнүйө менен сүйлөшкөнүнө кызыга түштүм. Чыны бир аз чочуладым. «Деги соо киши эмес бу. Не чын эле булардын ата-бабаларынан бери ээн токойдо мергенчилик этип жүрүшүп, жан-жаныбардын, жер-суунун сырын алып жаратылыш менен кенешип көнгөн. Не мунун өзү анча-мынча жин оорусунан соо эмес. Өмүр бою жалгыз ууда жүрсө, атканы кийик, кармашканы аюу. Баш терисинде соо жери калбаптыр. Тырык-мырык. Жиндесе жинденет дечи киши. Катуу корккондон да акыл-эси бөксөрбөйбү». Мерген өзүнөн өзү күлдү жыргап. Анын күлкүсү чынында эле жинденген кишинин кулкүсүндөй болуп туюлду мага. Мен ага делдее карадым көрүнөт. Ал менин жүзүмдөн корккондуктун жазуусун окуп жаткансыды:

– Коркок киши жолдош эмес, тууш. Сен корксоң ушул жерден кайт. Мен мындан ары жалгыз уулаймын. Коркпосоң, аюунун изин көрдүм. Бир тамашага баталы!

Намысымдан баш ийкедим кадимкидей:

– Мен коркок эмесмин, тууган...

– Сен коркок эмессиң. Бирок мерген да эмессиң. Сен акча жасап, ошо акчанын кумарында жүргөн кишисиң. Ал деген кишини өзүнүн тубаса касиетинен ажыратып салат. Акча, акча?! Ал деген ынсаптуунун ынсабын алат. Боорукерди таш боор этет. Баатырды коркок этип коёт. Акча, акча-а?!

Мергенчинин айтканы чын. Мен муну менен таанышканда да ушу акчанын айласынан таанышкамын. Бул жакка келип жүргөндөгү ишим да ошо көп акча табуу. Муну мергенчи чын айтты. Мындан пайда табыш үчүн мен буга анча-мынча сыр чечкемин. Бул менин кесибиме анча түшүнгүсү келбей, өз кесибин мактады. Мага десең кап-кап акча тап, бирок аның мергенчиликке жетпейт.

Мерген ошо өз кесибинин артыкчылыгын мага далилдеш үчүн ушинтип маал-маал мени ууга ээрчитип чыгат. Ууда бул ушинтип өз кесибин кеп салганда өзү да жыргайт. Тилегине чын жеткен кишидей жарпы жазылат.

Мен өзүмдүн кандай иш менен бул жакта жүргөндүгүмдү ойлоп сактанамын. Өткөн жолу вагондорду алып, карагай узаткан элем. Бул жолу вагон алалбасам, карагай да узабайт. Зыян тартамын. Ал тургай алдамчы катары жоопко тартыламын. Ушуга дейре таап келген акчам бир заматта кол кириңдей жуулуп кетет деп чынында аябай коркомун коркондо да. Чөнтөктөрүмдү басып, аккредитивдин кагазы барбы, жокпу деп текшере беремин. Ал жанымда экенин ага өзүмдөн башка эч бир киши кол салбасын билип туруп деле текшерем.

Чын эле мен коркокмун. Акчасыз болуп каламын. Сотко кетемин. Катын-балам жүдөйт, кор болот. Өзүм кыйналамын деп коркомун коркондо да.

Мерген менин ушу коркконумду билип койду азыр...

III

Намысым чыдатпай ага ишендире айттым:

– Мен сага чын жолдошмун, тууган. Сага келаткан ажалды алаканым менен тосомун!

– Андай болсо жүрү! – деди мерген. Экөөбүз уу уулай бердик.

IV

Бул жакка эмине иш менен жүргөнүмдү мерген деле капарына да албай койду. Мен ага жакшы эле зоболомду көтөрө айттым:

– Биздин колхоздордо курулуш укмуштай. Өз тообуздагы бай карагайлар ал курулуштар үчүн деле буйдамга келбей суюлду. Сибирдин токоюн теңир түгөнгүс өндүрүптүр. Бизде иштеген баш бухгалтер, ал жакта ишенимдүү киши бар. Генерал! Токой колунда. Колхозго курулушка деген тийиштүү кагаздар менен барасыңар. Ал кишинин бир шылдыры бир эшалонго жалаң кызыл карагайды «лык» жүктөтөт деген.

Биз тийиштүү кагаздар менен ошол биздеги баш бухтун таякесине келдик. Биз келгенге таяке кубанды. Бирок карагай жөнүндө кеп баштаганыбызда ал аны капарына да алган жок. «Эмне, карагай да ишти. Аны өздөрү эле жүктөп коёт. Силер мейман болуп жата бергиле» дегени, не «Силерге карагай берилбейт. Андан көрө көңүл калганча «Московскийди» иче бергиле» дегениби. Айтор, таякенин үстөлүнөн күндүртүндүр арак, коньяк кетпеди. Мен аз сактандым го. Жээни эч сактанбастан иче берди. Иче берди. Карагай оюнан чыгып кетти. Күндөр өтө берди. Бир күнү шаардын циркинде олтурсам, кимдир бирөө кежигеме кол тийгизди:

– Кыргыз, сен кайдан жүрөсүң? – деп.

Карасам көзү жылуу учурады, бирок анча тааный албай селее түштүм окшойт. Ал:

– Тааныбай турасыңбы өз командириңди? – дегенде эми согуш күндөрүндө ротаны эчен кыйын, оор салгылаштарда алып жүргөн өз командиримди тааныдым. Командир ал кезде шыңгактай жапжаш, мен да жапжаш, экөөбүз курбу элек. Эми саамайына ак чалып, бет иреңи кыйла өзгөрүп, денеси эткел тартып калыптыр. Чыны көрөр замат тааный албастан өзгөрүптүр.

Экөөбүз ошо майдан күндөрдөгү салтыбыз менен ысык учураштык.

– Деги жөнүңдү айтчы. Биздин жакка кандайча келип калдың? – деди командирим.

Мен келген ишимдин жөн-жайын туюндурдум. Таяке, жээни экөө азыр да коньякташып, карагайды таптакыр эстеринен чыгарганынан өйдө айттым. Аны айтпаска болбойт эле.

Командирим мени далыга таптады:

– Карагайдан кам жебе. Аны мен өзүм бүтүрөмүн. Кыргызстандын колхозунан карагай аяш кылмыш. Блокада мезгилинде Ленинградга этти, майды ошо Кыргызстандын колхоздору жөнөтүп турган.

Аны абдан муюштуруш үчүн мен мактанып койдум:

– Ленинградга эт, майды дайыма жөнөтүп турабыз!

– Туура айтасың, солдат! – деди командирим ыраазы болуп. – Сен карагайдан кам санаба. Бир эшалон эртең эле жүктөлөт. Но ага тийиштүү документ келсин.

Таяке генерал жээни экөө коньякты иче беришсин канча каалашса... Мейли. Ар кимдин өз эрки. Кишиге киши кысым этпейт да бул кезде.

Командирим күлдү каадасынча ак пейилинде каткырып. Мен да күлдүм. Ай, эми карагай алмайын кетпей калдым го деп көңүлүм жай.

Цирктен чыгарыбыз менен шаардык почтого келип, ал-жайды туюндуруп колхозго «молния» урдук. Ал түнү тынч уктадым. Көп кечиктирбей колхоз жөнөткөн тийиштүү кагаздар да келди.

Айткандай эшалон бир эле күндө жүктөлдү.

Ошондон кийин өзүбүздүн эле колхоз, өзүбүздүн эле район эмес, башка райондогу колхоздун башкармалары мени атайы издеп келишчү болду.

Кыргызстан менен Сибирь токой даярдоо чарбасынын тыгыз байланышын жүргүзгөн бирден бир бүйрө, ишмер, ак жүрөк киши өзүм болуп калдым. Кудай акы. Чынында эле эчен кыйын күндөрдө жанды оозго тиштеп, ак дилимден жазбадым...

– Сибирде карагай – куурай! – деп койду мерген. Эмине сенин алган беш-он эшалон карагайың кеп бекен дегендей туюлду мага. Мен намысыма келе түштүм. Ата, ушу тууганды эмине кылсам. Өзү паландай аюу аттым, түлөндөй аюу менен кармаштым дегенинде мен мунун айтканда-

рын дилимди коюп эшитемин. Эр жүрөк азамат экенсиң тууган деп мактаймын.

Бул менин ишимди тек куурай жыйнап жүргөндөй көргөнүн кара. Эмине десем ушуга? Мергенчилик бизде койчунун үч жашар баласынын колунан келет. Эминеге мактанасың. Бизде Улуу Тоонун муздакта күркүрөгөн илбирсин тээктеп алган койчулар бар. Аны эрдик дебесен, аюуну эч мылтыксыз, шамшарсыз эле күрөшүп матап алган алптар бар деп бир чынга, бир калпты жандата коёрмун да, өзүн мыш этип кете берермин.

Деги мерген сезгич келеби. Ал менин оюмду угуп тургансып мыңк күлдү.

– Карагай алыш да тынч иш эмес. Байыркы кезде биздин какастардын темири көк, ошо көк темирден соккон балтасы курч болучу экен. Ошо курч балтасы менен бир күндө бир колоттогу карагайды жыгып койгон шамдагайлар болуптур. Кыйырга жоо келатканда алар ошо жоо тез өтпөгүдөй этип жолун бөгөп салчу го. Жол бөгөлгөндө күч да тайыйт дечи. Анан тьяк-быяктан биздин кол куралып, жоого каршы турушкан да... бир эрдин жанчары жоонун он кишисин тепчий саюучу экен да-а.

Мергендин айтканы мага аша мактагандай боло түштү да, мен анын колун кармай калдым. Ал күлдү:

– Эмине, сен колумду кармаба, тууш. Мен сени жанчайын деген оюм жок. Мен өз бабамдын эрдигин кеп салдым анчейин.

Мен чыным менен ардандым айкырып:

– Сен аны «анчейин» дебе! Ал анчейин эмес. Мен бир китептен окуганым бар. Ал кезде кыргыз-какас бир журт болгон экен деп. Ошо бир жанчары менен жоонун он кишисин тепчий сайганды «Эр Манастын» дастанында сүрөттөйт бизде! Сен аны «анчейин» дебе, тууган. Анчейин эмес, ал нак эрдик-алптык күч-кайраттын эрдиги эрдик болгондо да!

Мерген эми шашпай өзүндөгү көндүм мүнөзү менен жай айтты:

– Аны силерде китепте айтса, бизде киши айтат. Кыргыз-какас бир журт болгондугун мурдакы абышкалар кубанып кеп салышчу.

– Эмине, азыркылар андай деп айтышпайбы?

– Жаштар бир аз эскини унутуп баратышат...

– Унутпасын!

– Унутушпас... Кишинин таманы түшүргөн чыйыр чоң жолго айланат деген кепти менин мерген атам айтчу.

– Ой, андай кепти менин атам да айтчу.

– Кишинин деми жылуу, тилеги ак.

– Кишилер бирдей эмес да... иттики...

– Бирдей эмес. Мен мергенчи. Сен даярдоочу...

– Мергенчи жандууга ок атат. Даярдоочу бош жерге имарат курдуруш үчүн кам көрөт!

– Мергендин огу мөлтүр. Өзү боорукер. Иши адил!

– Кантип? Ал жандууну өлтүрөт.

Мерген анткору күлдү:

– Жандууну куруучу да өлтүрөт.

Мен туугандын бул кебине ызаландым:

– Мерген жандууну атайылап өлтүрөт.

– Ха?! – деп мерген дагы күлдү. – Куруучу атайылап өлтүрбөйт бекен?.. Мергендин кесиби муктаждыктан келип чыккан: киши уулу абийирин жалбырак менен жаап жүргөн кезинде ошо жылаңач жанын багыш үчүн ууга чыгышты кесип этти. Азуулууга өзү жем болду. Ача туяктууну өзү жем этти. Мергенчилик ошо атам замандан бери келаткан улуу кесип!

Мен үндөбөдүм. Мерген кызыгандан кызып атты:

– Менин он жүзүнчү атам, беш жүзүнчү атам, жүзүнчү атам – баары ушу мергенчилик менен ошо жылаңач жанын багышкан. Эгерде алар антип жанын багышпаса, сен, мен эмес, бу кезде жер бетинде киши уулу тыйпыл жок болот эле.

Жанындагы мени мерген унута салгансыды. Баятадан ууртунан түшүрбөгөн канжасын как ташка какты ичиндеги чылым күлүн түшүрүп. Анан тек кобурады:

– Мен ата-баба кесибин улап келатамын. Кумар үчүн, байлык үчүн жаныбарга мөндүр учурбаймын. Ал – күнөө! Кылмыш! Жаратылыштын мага буюрган насибин татыш үчүн ууга чыгамын. Кайберенге ок жумшаарда: О көк теңири, мени бул үчүн жазалаба? Мага өзүң берген насипти татайын деп жатамын. Руксат берчи? Менин огумду сая кетирбечи? – деп Теңирден өтүнөмүн. Ошон үчүн огум сая кетпейт!

А силер – куруучулар антпейсиңер. Бек курсак дебейсиңер. Көп курсак дейсиңер. Анын себеби көп акча алсак дейсиңер. А көп акча кишини кайда азгырат? Аны ойлогонуңар аз... Ха! – деп мерген күлгөн болду. – Бизде бир куруучу бар. Бир бөлмө жер үйдө турганында ал кадимки киши болучу. Анан ал эки бөлмө жаңы үйгө көчтү. Жакшы киши болду. Чын айтамын: чын, жакшы кишинин пейилин күттү. Адис куруучу атанды. Эки бөлмөдөн үч бөлмөгө көчтү. Андан ал адис бир аз мүнөз күттү: мурда жакшы учурашкан таанышына кол учунан учурашчу болду. Анан ал беш бөлмөлүү үйгө көчтү. Мурдагы тааныштарын такыр унутту... – Мерген өзүнчө эле алда-немелерди көз алдына келтирди бейм. Башын чайкап күлдү. Анан: – Жаңы тааныштары көбөйдү. Алар өзүнө окшош, бири да жөө баспайт. Жер өрттөнүп келаткансып ашыгып жүрүшөт. Туура. Курулуш тез курулсун дешет дечи... Андан да өздөрү көп, көп акча камтысак дегеничи. Кең-мол үйгө жаңы жасалга керек. Жакшы жолдоштор менен үлпөттөшүүгө күлүк машине сонун.

Баары акча!

Ошентип, ал куруучунун түшүнө акча кирчү болду. Түшкө акча кирүү, о-о тууш, билип кой, ушул кезден: эң жаман белги-и. Эң жаман белги...

Бизде бир кишинин түшүнө акча кире баштаган эле. Эмине болду дечи, ал. О-о-о... Акча кайберен эмес касиеттүү. Ал – бетинде оймо-чиймеси бар кагаз. Кадимки эле кагаз. Бирок ошо оймо-чиймеси үчүн ал алтын баасында. Ушунун өзү эле алдамчылык, азгырык. Акчанын азгырыгы киши уулун терс жакка азгырган бардык кумардан ачуу. Эмине, тууш. Сен ушуну калп дейсиңби? Жок, бул калп эмес. Акчанын азгырыгы ушунчалык дейсин: арыкты булкуйтат, семизди тыртыйтат. Анан экөөнү бирдей азгырып, түз эле тозокко карай жетелейт.

Бу калп эме-ес. Биздеги ошо куруучу ошентип акчага жетелене баштаганда өзүндөгү бардык ырыскысын төктү, кишилик касиетин качырды. Анан бөтөлкөнүн түбүндө жатып өз үйүн өрттөдү, катын, баласын киши кийик этти, анан кадимки эле көчөдөгү баш кесерлерге өнөктөшүп түнкү каракчы болуп жүрүп... андан аркысын мен айтпайын, сен эшитпе, тууш. Ал арамдын андан аркы кылмышын киши уулу иштебес кылмыш?!

А сен куруучу атайылап жандууну өлтүрбөйт дейсиң...

Андан көрө мени ээрчичи. Көңүлүң кирден жуулсун!

О-о-о, мергенчиликтей таза кесип барбы, дүнүйөдө? Жок!

Мен көңүлүмдө чөнтөгүмдөгү аккредитивимди сактап, ушул сонун кишиден арам санаганым үчүн өзүмдөн өзүм катуу уялдым. Кантсе да жаратылыштын өз боорунда өмүр өткөргөн мерген аюунун жазгырган изин жаңылбай билгендей өзүнө карай менин ойлогон арам оюмду билип алып, акча жөнүндө кеп козгоду көрүнөт.

Мергенчи тууган аны ачык айтпады. Ал мени аяды го.

Жаратылыштын өз боорунда насип татып доор сүргөн кишиде адеп-акылак ушундай асыл сакталарын өз атамдан да байкабадым беле. Адам болом десең байлыкка кызыкпа деп атам да айтпады беле.

Биз уудан кайтып, какас мерген менен коштошорумда аны айылыма чакырдым:

– Туздаш болдук, тууган. Мейманга чакырганым Улуу Тоодон ил-бирс уулап кайт!

Мерген аюуча далдайып, ак дили менен мени сыга-сыга кучактады. Мейман болуп кайтышка убадасын берди.

Какас мерген алыбеттүү зор киши экенин ошончо күнү бирге жүрүп, жаңы байкадым.

Поэзия

**Амангельди
МУРАЛИЕВ**

Мысли о солнце

1

*«Солнце светит всем одинаково» –
И это так на деле,
И это правило знаковое
Мы выучить успели.
«Солнце светит всем одинаково» –
Но тучи могут его заслонить,
Церкви светятся маковками,
Но не могут за всех грехи замолить.
«Солнце светит всем одинаково»,
Радость и грусть согревает:
Солнцу с нами чаще быть надо бы,
Ведь любви без него не бывает.
«Солнце светит всем одинаково»,
Не разбирая чинов,
И это правило знаковое –
Дороже всех орденов.*

2

*Солнце светит не всем одинаково,
Даже если Бог – у истоков стыда,
Времена нынче знаковые:
Кому-то – булочки маковые,*

*Кому-то хлеб и вода,
Солнце светит вечно.
А у жизни один лишь век:
Не случайно человечьям
Всегда хочет быть человек.
Но мечта эта кажется безнадежной,
Ей тешает сумрак –
Сводит её на нет,
Если только не загорается нежный
Солнечный свет!..*

*Под солнцем человек
Наполняется новью.*

*Солнце!
Поднимаю бокал за твое здоровье!..*

* * *

*Вашингтон плывет в жаре,
Потокак синее зноем,
Я скучаю по тебе –
Так река бредит морем.
Официальный Вашингтон
Как тундир парадный,
Свят здесь Арлингтон –
В нем уроки правды.
Правда есть на земле,
Богу благодарение.*

*...Я скучаю по тебе
Со дня сотворения!*

Почему?

*Почему выбирает престижное кладбище,
Почему тельтешил у порогов власти,
Почему поливает друг друга грязью,
Почему желает друг другу несчастья,*

*Почему плюет друг на друга,
Полагаясь на чей-то вымысел,
Почему ненавидит друг друга,
Различая названия ущелий и сел?
Почему забываем постулаты добра,
Святость человеческого существа?*

*...Мне кажется, что когда-то
Мы поймем нищету бытия
И дойдем до классической истины:
Есть – ты, есть – я,
Есть мое и твое и божье лицо,
И вечных надежд замкнется кольцо:
Есть проблемы мои и твои,
Нет людей элитных, но есть элита,
И двери ни перед кем не закрыты,
И чувств своих не таи!*

*Так почему же
Мы выбирает престижное кладбище?
Почему ты во власти зависти?
Ведь перед смертью мы всегда – одни,
Ведь перед Богом мы все равны...*

* * *

*Скажите мне откуда
спесь Америки сквозь года,
богатство «Еврочуда»,
других народов нужда?..
Думая об этом,
я сказал себе:
трудно быть поэтом
с правдой о земле,
надо отвернуться
от чужих зеркал –
мы ведь все здесь – люди,
не безликий вал!
Чтоб в дело власть употребить,
надо гражданином быть,
думать надо глубже,
к людям быть поближе,*

*надо быть свободным,
а не неким производным,
собрать силу и умение,
чтоб вести людей.*

*И тогда выздоровление
пойдет на родине моей.*

* * *

*Я в Китае,
За окном земля чужая,
Взгляд мой тает,
Вдаль степную улетаю.
Здесь уйгуры и монголы
Нас с улыбкой принимают,
А в пустыне нефть Тарима
Города рождает...*

*Я в Китае,
За окном земля чужая,
Я долой к себе, тоскуя,
Уезжаю.
Мои мысли –
Об Алае неповторимом,
Что соседствует
С Таримом...*

В Европе я верил

*Встретили нас аккуратные города,
Спокойные, добрые лица,
Что ж, мы приехали сюда
Многому учиться.
Вот церковь вековая –
Войною не разрушена она,
Вот древняя мостовая –
Всегда людьми полна...
Ходил я в храм,
Ставил свечку, у Бога просил по утрам*

*Здоровья матери и отцу,
Просил, чтоб достоинство было к лицу,
Чтоб не уступать подлецу...*

*В храме, во дни посещения частых,
Ставил свечи за всех несчастных,
И здесь, при свете свечей,
Верил в силу вечных вещей,
В которых – правда и сила,
Европа
Верить меня научила.*

В Брюсселе

*Соответствует «Хилтон» разряду,
За окном калейдоскоп реклам и авто,
Сидим, который день уже кряду,
С россиянами рядом,
Не верим никому и ни во что.
Европейцы дальновидные
Дают нам советы солидные,
Как экономику поднять,
Да население работой занять.
Изящно советуют,
Сами в слова свои веруют,
Социализм поругивают,
Коммунизмом попугивают,
К свободному рынку зовут.
Слова журчат – так снотворное
Действует пару минут,
Но мысли мои непокорные
Задремать не дают.
Я думаю: как там в Бишкеке,
Что в горах – не прошел ли сель,
Как трудно в двадцать первом веке
Пробить дорогу на Ала-Бель...
Я не забыл, кто мы и где мы,
Но у меня – свои проблемы,
Проблемы моей страны.
Конечно, дипломатические тропы
Привели нас в центр Европы,*

*Все они тут красноречиво умны,
Но сердца моего рана –
Там, где надежда и боль Кыргызстана,
Где люди тревожной надеждой полны.*

Парижский колейдоскоп

*Париж: улица, лица,
Люди в кафе.
Не прочерк в графе –
А столица
Человеческого феноме:
Что у тебя на уме?..
Берега вечной Сены
Да вековые стены.
Модистки.
Студенты.
Цветы.
Площадь Звезды...
Открывает миры.
Эйфелева башня –
Не страшно,
Наши мысли добры....
Пышный Лувр,
Дорога в Дувр,
“Герника” Пикассо,
“Оперный проезд” Писсаро...
Ален Делон, Ван Дамм
Скалят зубы с реклам.
И надо всем сияет ярко –
Триумфальная арка.
И о вечном поля,
Тихи Елисейские поля –
Любви и мудрости карта.
О, математика Декарта,
Философия Золя!..
Хитеры Наполеона –
Не напоят хателеона
Париж – ласковая звезда,
Судьба и надежда, земля и вода!
Над мгновенностью бытия*

*Здесь взошла заря
Человеческого «я»...
Париж, под сенью богов,
Будь же вечен,
Будь здоров!*

Разговор с Ошом

*Если одиноко мне и грустно,
И душа тревогою горит,
Если в мире холодно и пусто –
Пусть со мной Ош мой говорит,
Старческая мудрость в нём витает,
Он слова затейливо сплетает,
И в тысячелетней тишине
Не жалеет нас и не ругает –
Но, похоже, словом помогает:
Слово – отзывается во мне!..
И моя душа еще в полёте,
И твоя рука в моей руке,
И на самом главном повороте
Мы – от всякой боли вдалеке...
Ош, мой чародей и ясновидец,
Как мне дальше жить, скажи, старик,
Тени твоих предков, отзовитесь! –
Только в горле застревает крик,
Всё твоё я понял без ответа,
Мне ответ привиделся вдали:
Сам живи – и не проси совета,
И о счастье Бога не моли!*

Ода Бишкеку

*Бишкек – мой друг и брат,
Соратник всех сражений,
Собрать твоих наград,
Свидетель поражений.*

*Печален тихий свет,
Осенний свет тропинки.
Бишкек, как много лет
Идем ты по Дзержинке...
Мы слышим сердца стук,
Мы чувствуем друг друга,
Над нами мчит, мой друг,
Годов несчетных вьюга.
Прошел двадцатый век,
Мир кажется моложе.
А нам с тобой, Бишкек,
Прожитое – дорожке...*

* * *

*Персидский залив –
Голубеет во всей красе,
Отдыхает в прилив,
Поводя плечами прибрежных шоссе,
И трудиться идет на заре.*

*Персидский залив,
Море жизни арабов,
Двери в будущее приотворив,
К тебе я приник:
Расскажи свою правду,
Персидский залив –
Брат великой пустыни,
Вечной, как миф...*

*Аравийский полуостров красив,
Но прекрасны и волны седые.
Персидский залив –
Над нефтяным океаном,
Здесь в мечтах своих каждый – калиф,
Но далекая цель – за туманом...
Бросаюсь в персидский залив,
Взгляд на пустыню бросаю:
Ностальгии не утолив,
Все равно Бишкек вспоминаю.*

Сингапур

*От небоскребов улица кажется узкой
С высоты автомобили, как муравьи,
А в порту корабли друг за дружкой
Насыщают огромные трюмы свои.
От Сингапура шаг до экватора,
В толпе глаза любимой ищу
И на ступенях эскалатора,
Говорю ей, что очень люблю.
Я аплодирую Сингапуру
За расцвет экономики и культуры,
Здесь отчетливо понимаю
Боль и страдания моей страны.
А сингапурицев я уважаю –
Они достигли своей высоты*

Долго

*Что такое долго?
Это время?
Время от зарплаты
до зарплаты,
Или это время
От Нью-Йорка
до Москвы.
Что такое долго?
Это время
неоплаченного долга,
Или это дни зилы,
Дни горечи, тоски?
Может это время,
Время на вокзале,
Когда ждешь все время
Поезд запоздалый?
Может это время
Тягостной разлуки,
Может это время*

*Безмятежной скуки,
Может это просто
Барабанят руки?*

* * *

*Джалал-Абад – город без преград,
Джалал-Абад, сама история,
Ореховых лесов прекрасный сад
И людских сердец территория.
С птичьего полета видит мой взор
Труд людей и богатство гор,
Голубизну нарынских вод,
Серебристую ЛЭП-500
И древние торцины земли,
Следы тысячелетий в пыли...
Древняя от века земля,
Батыра Курманбека земля,
Древних греков видали твои поля.
Но, Джалал-Абад мой, скажу, любя:
Руки простых людей сотворили тебя.
Воды твои, леса и сады,
Сары-Челек, Арслан-Боб, Кара-Алма,
Саймалуу-Таш, Пачаты –
Вся вселенная эта сама,
Полная красоты,
Способная мир свести с ума –
Это ты!..*

Берлин

*На обложках нелепой стены
Берлин получил второе рождение:
Воссоединение огромной страны –
Чувство всеобщего наслаждения.
Берлин – это счастье и тягостный рок,
Город истории, мудрых людей
Полнит фашизма жестокий урок,
Весь он открыт для новых идей:*

*К будущему не охладей!..
В сердце Европы древний град
Сегодня и завтра нового века,
Изведавший рай и ад,
Будь –
Городом Человека!..*

Джида

*Джида у Красного моря –
Чудесный исламский квартал,
Белоснежное плямя нетое,
Магический кристалл!..
Прекрасна Джида у моря,
Блеск белоснежных фасадов,
Ты знала и радость, и горе,
И жизнь – за это награда.
Мириады огней в твоём взгляде,
Вечность – в коротком веке,
Одной лишь дороги ради –
К священной
Мекке!..*

Ош

*Вижу площадь, небо, парк и реку,
Слышу речь – дыхание Оша,
Город твой подобен человеку,
У него прекрасная душа.
Гор чиста алмазная корона,
Чистый воздух дарит Ак-Буура,
Звездный голос слышит потаённо
Золотая Сулейман-гора.
Древний Ош властительно прекрасен,
Взгляд его упрятан в ледниках,
Он над временем летящим властен,
Пусть всегда хранит его Аллах!..*

Москва перестроечная

*Гостиница «Украина»
Наполняет субмарину.
За окном – снег,
Классика сталинской архитектуры,
«Колки», кооперативные структуры,
Смесь инфляции и недоумения,
Грязь и слякоть коммунальщины,
Комтерческой партизанщины
И какого-то оцепенения...
Но – сквозь оковы сомнения,
Логты сталинщины –
Старый Арбат встает из фисталиша,
Встает нарастает новая жизнь,
Рождает надежду светлая мысль.*

Узген

*Узген прекрасен дымкой, рекой,
Неба яркого синевой,
Нежной холмов бахромой –
Древний, горячий, родной...
Узген красив горной рекою,
Базаром, что не знает покоя,
Богат величьем веков,
Натружен сталью оков,
Оазис с чистой водой,
Народ с кристальной душой,
Узген, золотые края,
Земля родная моя!..*

Нарын

*Нарын наполнен юной силой,
Каньон терзая тесный,
Поёт – грохочет в пене синей*

*И гложет склон отвесный,
Швыряет каменные глыбы,
С землей и небом шутит,
И пряди великанской гривы
Волною пенной крутит...
Бурлит, особо не терзаясь, –
Он искренен в движенье,
Течет, на жизнь не обижаясь, –
Он знает назначенье
Седых, сверкающих вершин:
Он – баловень судьбы, их сын!..*

Босфор

*Босфор моргал нам синим оком,
Краснели крыши старой черепицей,
Корабли, покачиваясь боком
Мимо шли –
Каждый схож с белой птицей.
Босфор, величие и гордость,
Века страданий, перст судьбы,
Древний величавый город,
Когда-то был он клочком земли.
Здесь голос мудрости веками
Звучал в творениях людей,
Здесь, высечено в древнем камне,
Звенит молчанье площадей.
Стамбул – он есть сама природа
Гармонии, ее простор,
До голубого небосвода
Он синий сутрак свой простёр.
От моря к морю он собою
Соединяет круг земной
В величественную симфонию,
Тысячелетья скрыв собой!..*

Проза

**Асанбек
СТАМОВ**
(1938–2010)

ЭНЕ КУДУРЕТИ

(Повесть)

Кайран энем – Дуулат кызы Кымбатка арнаймын. Умай энедей боорукер, көк жалча кайраттуу, кадимде жок акылман элеңиз. Кадырын, карааның көзүм өткөнчө жүрөгүмдө.

Анда эле аңгемемди баштай берейин, жакшылап угуп ал, уулум. Аңгеме демекчи, ал өзү атайын эле сага арналган маани, тамсил. Анын окуясы өтө эски. О, илгерки, илгерки алда качанкы өткөн замандагы бир тагдыр баяны. Олдо уулум ай, эски окуянын эмнеси кызык дейсиңби? Эски деп тарыхты баш кылып, өткөндү бүт жерий берсек, жаңынын баркына ким жетет? Андай эле, эски дей берсең: күндө тийген күн эски, аптада тийген ай да эски. Ала-Тооң бүт эски, айдың көлдө куу эски, агыны катуу суу эски, атаң туткан туу да эски. Манас атаң баш болуп, кыйыр кескен кыргыз эски. Байыркы эл – бабалардын салты эски. Андыктан, мурдунду көп чүйрүбөй кеп ук. Эски окуянын тулкусунда жаңы насаат жатса, анын эмнеси жаман. Эскини жериген жаш улан эч качан жаңынын кадырына жетпейт. Жаңынын көрөңгөсүн эскиден издейлик, уулум. Башында эле эскертип коёюн: бул баянды мен адегенде сенчилеп он жети жаш курагымда атамдан уккам. Атама да өз атасы айтып берген экен.

СТАМОВ Асанбек 1938-жылы Москва районунун Мураке айылында туулган. 1962-жылы КМУнун филология факультетин бүтүргөн. 1961-жылы «Ала-Тоо» журналына алгачкы чыгармасы «Апта» повести жарык көргөн. Кыргызстан Ленин комсомолу сыйлыгынын лауреаты. Көптөгөн повесттердин, аңгемелердин автору. Өмүрүнүн акырында «Хан Тейиши» романы жарык көргөн.

Фрунзе шаардык жана Кыргыз ССРинин Жогорку Кеңешине депутат болгон. Кыргыз Эл жазуучусу, «Манас» орденинин ээси.

Ал дагы окуяны өз бубасынан уккан дешчү. Кантсе да, бул эски тамсил кылымдан кылым кесип, биздин күнгө жетти. Эми аны үйрөнүп алсаң, сен аркылуу тукум уругунда айтылып калса деген эле тилек.

Эсентур, эмне үчүн мен баянымды бүгүн, мына бул жаңы конушта баштап отурам? Албетте, анын сырын билбейсиң. Мына ушул «Көк-Жар» конушу Сары Өзөн Чүйдөгү жер соорусу. Анын касиетин сен али туя элексиң. Эсиңе тутуп кой: «Көк-Жар» конуш сен үчүн Аламүдүн дарыясынын боюндагы кичинекей бир токумдай кыштактыр. Расын айтсам: сен гана эмес, бу жердин касиет тарыхын анын эски тургундарын мындай кой, мен деген мыкты санжырачылар деле биле беришпейт. Айтмакчы, ушул «Көк-Жар» кыштагы турган чөлкөмдө бир учурда чоң шаар болгон имиш. Ал шаарды «Арка» деп аташкан. Арка көчмөн кыргыздардын өз колу менен тургузган эң тунгуч шаарларынан болуптур. Ошон үчүн Анжиян-Арка деп эгиз сымал айтылчу экен. Мына бул Ала-Тоонун түштүк тарабында Анжиян жайгашса, түндүк жагында Арка жаткан. Анда уулум ай, кайдагы шаарды айтат деп ишенбей турасыңбы? Ишенсең койсоң өзүң бил, мен укканымды, билгенимди айтам да. Баса, ушул «Көк-Жар» кыштагы жайгашкан чөлкөмдө илгерки Арка шаарынын нугу жатканы анык. Анткени жердин бетин соко менен чийсең же казсаң эле эски карапа буюм, бышкан кышы баш болуп, эзелки шаардын чалдыбарына урунасың. Мына бул үч кабат там салып жаткан Иргебай «чала казак» өгүнү фундаментке деп чуңкур ойдуртса, ичинен даяр үңкүр чыгып, казынага туш болгон имиш. Ошо замат казынаны көргөн жумушчуларды дароо иштен айдап ийип, кыйла күн өткөн соң башкаларын алды дешет. Көп эле алтын табылгандыр. Не болсо да, аны эч кимге билгизбеди да. Аларды «жаңы кыргыздар» дейт. Дегинкиси, алтын алтынды табат деген чын. Антпегенде, илгертеден ушу «Көк-Жарда» тургандар далай эле жолу оро казышкандыр, ошондо эмне үчүн аларга жолукпайт казынаң түшкүр. И баса, өзүң деле көрүптүрсүң го: өгүнү төмөнкү алма бакты арендага алган сүлүктүлүк жаңы тууган Эргешбай фундамент оём деп каза келсе, тегерете бышкан кыш менен тосулган айбанканага урунуптур. Ошондон кийин ал жерди эч кимге көрсөтпөй жаап койгон тура. Археологдору келип дагы бир балээни баштабагай эле деп коркту окшойт бечара. Андан кийин чет жакадан же бададан уй тоссо деле жөө баспай машинечен жүрүп калыптыр. Мүмкүн, ал дагы казына тапкандыр. Өткөн айда атаң мен деле, бак сугарайын деп арыкка суу жыксам, короону көздөй эч жылбайт. Суу башына барсам, ал короо тарапка аркырап эле агып жаткандай. Кайда кетип жатат деп барып үнүлсөм, арык четиндеги аяк оозундай тешикке куркурап эле кирип жатыптыр. Мен бир саатча күттүм. Суу такыр эле артка чыкпай койгондон кийин акыры ал жердин тешигин бүтөп таштап, арыкты төмөндөн алдым. А мүмкүн ал жерде Караболот хан каткан алтын казына жаткандыр...

Караболотун ким дейсиңби? Ашыкпа, уулум. Атка минген киши да-роо эле чаап жөнөсө, андайды жаман көргөн кыргыз баласы. Ошондуктан, жай башталып, чукул бурулган жомок кызыктуу чыгат. Анын үстүнө чапанды кийиш үчүн адегенде анын жакасын ачат. Илгери, илгери Арка деген атактуу шаарды саларда кайран Байырку ажо Чүйдүн көп жерин кыдырып жүрүп, акыры мына ушул Аламүдүн дарыясынын боюндагы Көк-Жарды ылайык тапкандыр, касиетинден айланайын жарыктыгым. Карачы, бу чөлкөм жер соорусу эмей эмне? Көктө кыпындай чаң, токумдай булут токтобой, күн батыш менен күн чыгыш тарабы бүт бойдон ачык. Аркырап эле жел аргы согуп турат. Аламүдүн алкымындагы Жинди-Суу мөңгүсүнөн соккон шамал Көк-Жарга келип бир тиет. Өйдөкү Беш-Күңгөйдүн ичи куш уясындай жылуу келсе, Көк-Жардын этеги ар дайым ачык, таза. Жери кара топурак, дүр-дүйүм жемиш бышат. Мындан бир аз жогортодо помидор менен капуста өнүп келип бышпай калат. Анткени ал жак өтө салкын, мөңгүдөн чыккан суу муздак келип, бакчанын тамырын үшүтүп коёт. Илгери Аламүдүн ичи миң булак аккан кооз өрөөн эле. Азыр менчик тамдар көп салынып, дарактар өтө көп тигилип, Аламүдүндүн боюндагы миң түркүн булактар соолду. Турнанын көзүндөй жылтылдаган ыйык булактар бу чөлкөмдө азыр чанда бир кездешет. Качкынбай атаңдын дачасынын жанындагы жардан чыккан булактын даамын өзүң таттың го. Анын касиети укмуш, булактан суу ичкен кишинин баары жашарып, чачына ылайым ак кирбей калчу болду. Өзүң деле байкачы: Качкынбай өзү жигиттей зыңкыйып, ал эми пайгамбар жашынан ашкан Мар атаңдын чачы эмнеликтен кара? Ал экөө тең такай ошол касиеттүү булактан суу ичкендиктен оңуп кетишти да...

Ошентип уулум, Арка жүрө-жүрө акырындай түптөлүп, эл-журт байыр алып дегендей, кылымга кылымдар тогошту да, чар-тарапка таанымал кыргыз журтчулугунун бараандуу ордо шаарына айланыптыр. Каз-өрдөксүз көл болбойт, ханы болбойт эл болбойт, көр-тирилик казандай кайнаган шаарда журт башы – Ханы чыгат да келип-келип. Арка шаарында далай ханды хан алмаштырып, кээси өз ажалынан көз жумса, бир даары так кумарынын курмандыгына чалдыкты. Бийлик бар жерде кулдук бар. Ханга кулдук ургандар канчалык көп болсо, хан тактысына көз арткандар да ошончолук арбыйт. «Кардын башын кар жутат, хандын башын хан жутат» деген накыл ошондон калган. Акыры, Арка шаарынын ханы Койсары деген жашап өтүптүр. Койсары хан эл-журтуна күйүмдүү, жоомарт, ары кайраттуу, каардуу, беттегенин алып түшкөн көк жал чыгыптыр. Хан эл-журтту кантип башкарып, жоону кантип жоолаганын жомоктоп кепти көп узартпайын. Койсары хан алкынган ак боз аргымагына минип, дөөлөт-сөөлөтү көтөрүлө, душманына сүр көрүнүп, эл-журтуна нур көрүнүп, журт атасы катары кадыр-баркы артып турганына карабастан, эркек баланын үнүн укпай, жашы элүүгө таяган экен.

Журт эгеси катары канчалык бейкапар көрүнүүгө аракет кылса да, Койсары хан өзөгүн эзген сары санаадан эч кутула албай уйкусу качты. Эркек бала көрсөм деген үмүт менен хан катар-катар катын алды. Тектүү жердин кызын сатып алды. Эң суулусунан деп тартып алды, жашын алды. Бирок илгери үмүт акталбай, алган зайыптарынын бири да эркек бала төрөп бергенге жараган жок. Айласы түгөнгөн хан жалгызсырап, мураскор дегенде ак эткенден так этип, эч бир жанга билгизбей нечен олуя табыштардан дабаа издеген. Андан да арга болбой, акыры жай айы ченде карасур аргымагын минген бойдон жолго чыкты Койсары хан. Кайда барып эмне иш кыларын өзү да билбейт. Негедир өз ордосунан безип чыккандай, сапар чакырып, кандайдыр өзүнчө эле максатсыз кетип баратканын бир билет. Бу жоругу үмүтү өчкөн адамдын кылар иши экенин да көп аңдабайт. Агыны катуу суу кечип, нечен бел ашып, тоо ашып, ат жалынан түшпөй, каш карайган ченде гана жол чатырга түнөп чыгат. Өзүн ээрчий жүргөн чакан кошун эң артта, жанына катар бастырып тынчын алып сүйлөшкөн адам жок. Эч ким даабады. Үчүнчү күнү гана хандын кошуну анчалык бийик эмес белден ашкандан кийин, жадыраган жашыл өзөнгө туш болушту. Жашыл өзөн кантсе да ажайган кооз гүлдөрдүн дүйнөсү эле. Кызыл-тазыл, көк жашыл, сары кызгылт, кара күрөң, кочкул кызыл, мала кызгылт, айтор, миң түркүн сансыз гүлдөр көз жоосун ала ыңкып жаткан чөлкөм. Тулаңы аттардын чандырынан аша, туш-тарабындагы майда кокту-колоттордон көк кашка туура суулар чурап, те алыстагы сандыктай бийик секиде үйүр-үйүр жылкылар күтүрөп, андан берки көк жашыл этектеги аппак боз үйлөрдүн түндүгүнөн көк түтүн булай, тунук көк асмандуу керемет дүйнөнүн көркү Койсары хандын көңүлүн жылытмак тургай, анын назарына да илинген жок. Жортуулда көп жүргөн кексе бөрүчө төтө жолдон капысынан суурулуп чыккан хан кошуну күн жүрүштү көздөй бет алып, ат туягына төшү эзилген даңгыр жолго түшкөндө, күн тоону көздөй эңкейип калган бешим чен эле. Кабагына кар жааган хан кайда барып, кайда түнөрү менен капары жоктой, карасур аргымагынын басыгы улам ыкчамдай, күрпөң-күрпөң жорткон кошун Айгыр-Жаа деп аталган белестен имериле бергенде ачуу айкырык чыкты.

– Оо, мусапырлар...

Аргымак кулагын жапырып селт этсе да, хан кулагы эч нерсе эшитпегендей, бейкам кете берди. Адамча сүйлөгөнү гана болбосо, митеникиндей ач үндөн бүткөн бой дүркүрөп, баягы кыйкырык улам күчөдү:

– Оо, мусапырлар, токтогула дейм...

Хандан башкасы ач айкырык чыккан жакты жалт тиктей бергенде, кароол дөбө сыяктуу жондо комдонуп отурган карыя көрүндү. Кошун башы Кайдуулат жалаңкычтай арбак чалды көздөй чаап барып, каарып жиберди:

– Кашайгыр десе, жин тийдиби сага, эмне мынча айкырдың? Кошун хандыкы, айт датыңды?

Жүзүн мүлдө майда бырыш баскан, көзү көк, өңү сапсары, сакалы сары да эмес, куу да эмес, мойну ипичке элейген чал деги эле кебеле турган кейпи жок.

– Хан баратса, кулдугум бар. Ханың менен коркутпай, абалдан мурда парзыңдан кутул, жараным.

– Парзыңдан дейби? – сураарын сурап алып, Кайдуулаттын бүткөн бою жыйрылды.

Адам дейин десе, адамдан тышкары сүлдөрү качкан карыя жигитти арбап жаткандай турган жерине матады.

– Аксакалга озунуп салам берүү – адамдык ыйык парзың. Кой баласы шишек, муну билбегендер эшек...

Жигит жаш балача калдастай салам айтып, карыяны жоошураак тиктей бергенде:

– Бу чөлкөмдө мени тааныбагандар аз. Кузгундун жашына тете миңге чыга жашадым. Татканым мээр чөп, ичкеним мүрөк суусу. Кылыч кеспейт, каргыш өтпөйт мага. Тилимде сөөлүм, көзүмдө мөөрүм бар. Каргышым кара ташты кесет, алкышым жүрөктүн черин эзет. Жаш жүрөктү тике карабайм, күнү-түнү жол карагандан жадабайм. Бөөдө кырсыктан сакта деп жолоочуга бата берем. Ичи арамды көзүм менен ата берем. Койсары хан акыры ушу жолдон өтөрүн билгем. Хандын кайгысы күч. Келип бата алсын. Бата алганда да бат алсын. Сыйкырчы Бакалбайга кайрылбай кетсе эгерим жолу болбойт. Ханда датым бар. Ханым, да-ат... – Көзү аңтарылган чал шилисин тарта, айкыра баштады...

Кайра келип кошун башы иштин чоо-жайын түшүндүргөн соң, эч кимиң мага жолтоо болбо дегендей ишарат кылып, хан жалгыз бастырды. Мына ушу чакта ханды көздөй утурулай басып келаткан чал алыстан каткырып:

– Кулдугум бар, ханым! – деп салам айта катуу унчукту да, эңкейе калып, Койсарынын колун өөп, топ кылганда, көңүлү жибиген хан таңгалгандай суроо салды:

– Кудайдан башкадан коркпогон Бакалбай, сага не болду? Колумду өөп, тооп кылганың кандай?

– Оо, ханым, кайдагы бир бейкүнөө кузгунга колунду сунуп, дилимди жибитиң. Кол Кудайдын мөөрү. Кол алышканда дилге дил өтөт. Дил өтүшсө пейил агарат, көңүл жибийт. Хан колун пайгамбарым өзү өпкөн. Хан башы көпүрө болсо, аны аттап өтпө деген накыл бар. Тартип сактап, хан сыйлагандар кул болбойт, тартипсиз журт эл болбойт, ханым.

– Анда эле олуянын датын угайын.

Чалдын саргыч жүзүндө саал күлкүнүн изи пайда болду:

– Ханым, кузгун чалдын сенден алары жок, берери бар.

– Береринди айт. – Хан карыяны сынагандай мемирейт.

– Берерим ак бата! Тайсалдатпай ачыгын айтсам, башка чукаксың, ханым. Уулу жоктун мууну жок, эркек бала көзүндөн учат. Мураскорсуз хан тактысы кимге опа.

Жүрөккө канжар тийгендей хан маталды. Бакалбай чал кебелген жок.

– Ханым, бүгүн түнү менин кара алачагымда түнөй дилиңди койсоң, теңирим уул берет.

– Оо кудайым! – хан онтоп жиберди.

– Хан дагы адамдын баласы. Мына, кадимки бечаранын кейпин кийдиң. Эми Теңирим тилегинди кабылдайт.

* * *

Шар аккан кашка суунун боюндагы колотчого тигилген Бакалбай кузгундун боз үйү анча жупуну эместей. Ичи-тышы сарамжалдуу, эзелки кереге ууктары калыбында, али жабуусу бүтүн экен. Боз үйдүн сол капталына туш кийиз илинип, оң жаккы ашкана тарабына чий каланыптыр. Коломтодогу арча чычала жай күйүп, чоюн казандагы көбүргөнгө нык секирген улактын эти болк-болк эте жай кайнап, ансайын жылуу буудан көбүргөндүн жыты уруп, түн тынч, түн бейкут. Койсары хан жай адамча өрө кийиздин үстүндө мандаш токунуп, үч бут тулгага асылган казанды адеп көргөндөй, негедир кызыгы артып, санаасы тынып, күйүттөн арылгандай түрү бар. Мына бу жупуну бейкут турмуштун өзүндө ажайган касиет жатканын мурда туйбаптыр да. Хан сарайлуу алтын так, алтын ээрдүү аргымак качан анын көңүлүн мынчалык жибитти эле. Ушу тапта Койсары элдин эгеси экендигин эстен чыгарып, муна бул бейкут турмуш атам замандан өз канына сиңгендиктен өзүнчө эргий, эндиктин рахатына батып, көзү чекир сары чалды унутуп койгонсуп мемирейт.

Капилеттен Бакалбай чаңк этти:

– Ханым, кудайым уул берет. Туптуура төрт мүчөлүгүндө эркек бала көрөрсүн. Уулду ордо катындарың төрөп бербейт.

– Анда эле төшөк жаңыртайынбы?

– Мураскордун айынан жаш катын аласың. Жашына жараша ашык болгонунду гана аласың.

– Уул төрөп берчү, мени ашык кылган кыз кайда экен?

– Табасың, ханым.

– Айтканга оңой...

– Ханга эркек бала төрөп берчү кыз элеттен чыгат. Чыныңды айт, ханым. Өмүрүндө сулуу ургаачыга ашык болуп, махабат деген ыйык дартка чалдыктың беле?

Хан ойлоно калгандын ортосунда кесе айтты:

– Андай дартка чалдыккан жок элем.

– Ап бали, сөз чындыктан бузулбайт. Махабат дартына эгерим хан аттуулар чалдыкпайт. Андай аруу дарт менен бактылуу адам гана ооруйт.

– Анда эле, мен бактысыз экенмин да...

– Кандай десем?.. Шоруң да, бактың да мансабыңда, ханым.

Ушундан соң хан менен чал далайга унчугушкан жок.

Бакалбай жанындагы кол чаначты аябай чайкап, кызыл кымыздан кара кесеге толтура куюп ханга кош колдоп сунду. Хан каадасын унуткан Койсары кесени эс албай туруп тартып жибергенден кийин, чал кайра кымыз сунду да, кара тепшиге улактын этин чыгара баштады. Хан бейкут, өзүнчө магдырай, тепшиден көзүн албайт. Додолонгон ысык этти чыпчыргасын коротпой хандын алдына койду да, анан устукандоого киришти. Улактын эки жамбашы чычаң жагы менен кошо уча катары чыгарылыптыр. Аны кош колдой ханга тартты да, майлуу кабыргадан кошуп, бир далыны дагы хан табагына шыбага катары кошумчалады.

– Байыркы ата салтта кыргыз баласы азиз мейманга сары улак союп, анын учасына кошуп далы тартчу.

– Салттан чыкпайлык.

– Алың ханым, пайгамбар барына ыраазы.

Эртеден наар сызбаган хандын курсагы аябай ачыптыр. Арашан аш кылсын деп улактын этин жайма-жай ашай берип, мынчалык ширин эт жебегенине хан таң калгандай. Мынчалык жайлуу конок боло электигине өзүнчө өкүнгөндөй. Бу чакан боз үйдө өмүр бою жашап жүргөндөй жаны жай алып, хан башы менен тартынбай тамактан ашоодо. Бир маалда байкаса, тепшиде эт калбагандай. Кайрадан кымыз сунулду.

Түндүктөн ары жылдыз учуп, баятан бери мелтиреп тынгансыган сырттагы табият тынчыбаптыр. Туш-туштан булбулдар безелене, сансыз булбул үнүнө кошулуп, анда-санда гана күкүктүн таңшыганы угула, жайлоодогу табият ыңкып, тоо-ташы өзүнчө бөккөн кыргыз түнү, койчулардын сыйкырдуу кооз түнү, хандын дилин эзип, ансайын көшүлө мемирейт. Хан менен чалдын уктаар түрлөрү жок эле. Коломтодон жошуган жашыл жалындан улам үй ичи кадимкидей жарык, баятан бери сөз чаргый эми гана ал өз нугун тапкан кыян сыяктуу Бакалбай карыя адамдагы аруу сезим махабат жөнүндө кеп таштады.

– Ханым, махабат деген ыйык дартка теңир сүйгөн бактылуу адамдар туш болот. Аны өмүр бою туйбай жүрүп өткөндөр сансыз. Андай аруу сезимди мен өзүм да баштан кечирбедим. Бирок ал дартка чалдыккандарды көп көрдүм. Ал тургай далайын издедим. Махабаттын айынан жашоонун бөлөк кызыгынан баш тартып, туя калып, ал тургай өз жанын өзү кыйгандар да учурай калат. Махабат, ашыглык деген сыйкыр – ал сезимдин, көөндүн оорусу эмес, бүтүндөй рухту зилдеткен

дарт. Жаш кезде көп кездешип тез өчөт. Өзгөчө ал кезде махабат киндик кумарынан ары өтпөй, сууп калчу дарт. Күнүмдүк кумарга алдырганды мен махабат деп түшүнбөйм. Мисалы: чатырап каптап келаткан чоң өрттү өчүрүш үчүн, өрткө каршы алдынан өрт коё берет. Эки өрт кездешкенде жалындар бири-бирин жалмап коёт. Өрт дароо өчөт. Ошондуктан, киндик кумарына жеткен махабат тез сууйт, ханым. Мен билгени зирек куракта жолуккан махабат таптакыр эскирбейт. Жаш улгайганча жүрөктө түнөп, жанып турган тымызын дартты махабат деп билем. Аруу махабаттан ай чырайлуу кыз, арстан жүрөк уул туулат. Өзгөчө, эркек баланы – махабат кумарына канган зирек аял тууйт. Махабатка канган жүрөктөн акыл-эстүү, алдуу-күчтүү эркек туулат. Чыныгы махабат адамды ар дайым эңсете берет. Ал эч өчпөй, улам жаңырып, жалындап турат.

Баятан бери унчукпай тыншап отурган хан калилеттен суроо салды:

– Карыя, бул сырдуу жомогунду уланта бер. Бирок жигит курагыңдан алда качан өткөн ушул жашымда, хан башым менен өзүң айткан махабат дартына алдырар бекенмин.

– Ханым, – деди кебелбеген чал, – бул чындыкты мен билем. А бирок ишендирейин дебейм, түшүндүрөйүн деп жатам. Рас, тиши чыккан балага чайнап берген аш болбойт. Ушу кезге чейин чаркы коюндаш зайыптарыңдын бирин да бактылуу кылган жоксуң. Жан дилиңден бериле, эч бирине мээрим чачпадың. Аялдарың койнуңа кирээрде ажыдаардан корккондой ичиркене, жарпы жүдөп чала өлүк бойдон жатса, эркек бала төрөп бермек беле. Кайсы аялыңды чачынан жыттап, алкымыңан өптүң? Киндигинен сылай аппак төшүнө суктандың? Сулууга суктана билүү – өнөр эмеспи?

Койсары тырчыды.

– Хан башым мененби?

– Хандын каары жоодо, сүрүндү душманга көрсөт. Бейиш аялдын таманында, анын киндигинде. Бул пайгамбарлардан калган улуу нуска.

– Чалым, өзүң айткан махабатты издөөгө чолоом тийиптирби? Мен эл-журтум боору бүтүн болсо деп тиледим. Эл-жер коргоп, чек арамды кеңейттим. Душмандарыма боорумду ача элекмин. Эл коргойм деп жүрүп, чынында аялдарыма мээрим чачканга убактым болбогондур. Аялзат хан душмандын жеми. Ата-бабамдын насааты ушундай.

– Ошон үчүн айттым: махабат деген улуу дарт бактылуу адамга кез келет. Андыктан, сүйүп көр, күйүп көр, ханым. Ханды баары сыйлайт, урматтайт коркконунан. Бирок аны чын дили менен аял сүйө бербейт. Хан катыны болуп, калтырап анын койнунда жатарлык кылбасын. Андай азапты, кудайым ургаачы аттууга бербесин.

– Сенин оюңча хан деген жалаңкыч бекен...

– Эркек бала көрөм деген ниет менен катар-катар катын алдың, жашын алдың, тектүү жердикин сатып алдың, сулуу экен деп кедейдин кы-

зын тартып алдың. Бирок катындарыңдын бирөө да эркек төрөп бергенге жараган жок. Ал тургай бир бечара сулуу кыз: «Хан сарайынын тардыгы ай, кара алачыгымдын кеңдиги ай» – деп бекер айтыптырбы.

Хан тырчыды.

– Мени айтыптырбы?

– Өзүңдү айтпаса да, хан койнунда жаткан бир бечара арман кылгандыр. Махабатты мындай кой ханым, ушу кезге чейин өзүң табияттын ажайган кооздугуна суктанганды билбейсиң. Күн бою гүлдөр дүйнөсүн кечип келгениңди туйбадың. Бейиштей кооз жерлерде жүргөнүңдү билбедиң. Жанымда отуруп булбул үнүн безеленген күкүк үнүн уккан жоксуң. Билем, табиятың дүлөй...

– Кудайды кара, чалым. Ошончолук эле донок бекемин? Төрүнө отургузуп алып, куттуу коногун келекелейт. Карасаң муну..

Карыя элдешкендей борс-борс күлдү.

– Чыныгы махабат кудайдын жүрөгүндө. Аны кудайдан бөлөк эч жан туйган эмес. Баятан бери кычы сүйлөп, өзүңдү сынадым, ханым. Анткени касиеттүү теңирим жер жүзүндөгү жан-жаныбарларды мындай кой, бүтүндөй жандуу-жансыз зат дебей баарын сүйүп, берилип, жүрөгүңдөгү накта махабаттын кудурети менен жаратты да. Антпегенде, мына бул маңкайган ак баш тоолор менен жашыл өзөңдүү агын суулар, миң түркүн гүлдөр менен бак-дарак не деген керемет. Маңдайдагы маңкайган маралчы? Жалдары төгүлгөн жылкы, жоодураган элик, жапайы эчки-теке-лер, бакыраң көз коён менен музоо, иттин күчүгүнө чейин теңирдин кудуретинен жаралган. Эгерде теңир пейилиндеги махабат болбосо – мына бул таңды кечке таңшыган булбул үнү ушунчалык мукам болот беле? Асмандагы тийген ай менен аруу жылдыздар, мээримин төгө күндө тийген күн не деген керемет? Булардын баары теңирдин дилинен, айкын махабатынан жаралбаган деп ким танат?

Хан капилеттен чалдын сөзүн бузду:

– Андай эле машаяк экенсиң, айтчы? Махабаттын сыры эмнеде? Адам баласы ыйык махабатын канткенде табат? – Хан капилет суроо салганы менен чалдын нускасына ынанып калгандай түрү бар эле.

Бакалбай дароо жооп узатты:

– Ханым, далай доорду карытып, ыксыз көп жашадым. Бирок сурооңду кантсе да чечмелей албайм. Кыясы, махабаттын сырын Теңирден бөлөк эч ким билбейт. Ал Кудайдын гана жүрөгүндө. Ошентсе да ашыкчылык деген ыйык сезим: пейили кенен, дили таза, акылы тунук адамдарга кез келет. Анын табиятын туюп өткөн адамдан артык бактылуу жан болбойт. Менин кеңешим, ханым, эртеңден баштап кошунуңду артка кайры. Өзүң жалгыз жолго чык. Жалгыз аттан, хан сүлдөрүңдү тышта. Тышта, дегеним: ысмыңды жашырып, жалгыз атчан жолоочунун кейпин кий. Ыйык махабатка туш келип, эркек бала көрүш үчүн эртең теңирим өзүңө

бир аян берет. Ошол сырдуу аянга чыдасаң, тилегиң кабылдайт. Калганы тагдырдын колунда. Түн бакырдыкы, эмесе бир аз куш уйку салып алалык.

Сөз кумарына азгырылган хан менен чал экөө эзелки жарыша сайрап, теребелге жарык киргенде гана орундарынан копту. Экөө сыртка чыкса, таң кашкая атып, асманда кылайган булут жок, күн ачык экен. Көңүлү жибиген хандын кандайдыр санаркоодон арылган түрү бар. Теребелге көз кырын салды да, бейиштин чок ортосунда тургандай: «Оо, Кудай» – деп эргип кетти. Туш-тарабы маарап ийчүдөй маңкайган чокусу аппак тоолор. Андан бери жашыл этек, жашыл коктулар. Кокту сайын эле чулдураган чураган кашка суулар. Анан таман алдына чейин жыш өскөн түркүн-түркүн гүлдөр, гүлдөр гана эмес кылкылдаган кубулган гүлдөрдүн керемет дүйнөсү. Миң түркүн өң. Миң түркүн боёктор. Бу керемет кооз дүйнөнү мурда көрбөгөндөй, жаш балача эргип турганда, жанына Бакалбай чал басып келди.

– Ханым, ичкери кирип, эртең мененки насиптен ооз тийиң. Сапар чегебиз, жол алыс. – Жез кумгандан колуна суу куймакчы болду эле, хан макул болгон жок. Аяк алдындагы булкунган көк кашка сууга жай баракат колун малды.

Бир курдай булак боюндагы чокталдын саябанында өзөк жалгаганы токтошпосо, хан менен чал андан ары керели-кечке тынбай жол жүрүшүп, күн батышты көздөй бастыра беришти. Түштүк тарабында атчандарды ээрчий аккан Көк-Дайра. Кезегинде гана дайрага куйган туура сууларды кечип өтүшпөсө өрөөн мелмилдей түз. Анан көз жоосун алган жашыл шибер менен ыңкыган, түтөгөн эле гүлдөрдүн дүйнөсү... Ыкчам, шайдоот дем менен тынбай жүрүп отурушуп, атчандар бешим ченде өр талаша бастырышты да, томпок токол тоонун кылда чокусуна келип токтошту.

– Бу томпок тоонун аты – Жер-Уюк. Касиеттүү Жер эненин киндиги ушу тоодон башталат. – Чал хандын атын тизгинден алып жатып, өзүнчө күбүрөп коёт.

Чар-тарабын сыдыра караса – көмкөрүп койгондой жер менен асман биригип, айкалышып калыптыр. Таман алдындагы жерден бир аз арылай бассаң эле, ааламдын чеги бүткөнсүп, туңгуюк көк жатты. Кала берсе ал томпок тоодон аркы көк өзүнчө деңиз сыяктуу тунуп мелмилдей, хандын төбөсү да көктү челип турганына таңыркай, жер уюкка келип жеткенинен кылдай күнөм санаган жак.

Ушу тапта кантсе да күн бата жаздап, иңир кирип келаткан кез эле. Аттарды бири-бирине байлаштыра салган соң, Бакалбай чал түштүк

жагындагы аскалуу тоону көздөй төш таяна аяк шилтеди. Хан дагы анын артынан аяр басып, жөрмөлөп баратат. Алар көздөп бараткан тоонун боору жалама зоо эле.

– Ханым, аярлап жүрө бериң – деп, кобурап калат чал улам өзү илгерилеген сайын.

Хан башы менен өмүрүндө жөө басып көрбөгөнүнө карабастан Койсары чарчап мүдүрүлбөдү. Чалдын артынан көпкө тырмышты. Качан алар зооканын боорундагы кичинекей секичеге жетип токтогондо, толгон ай көрүндү күн чыгыштан. Чал зооканын бетин алаканы менен жай сылап коюп, өзүнчө кобурады:

– Мына ушул тектирченин аты: «Аян зоо». Башынан ыйык жай. Муну менден бөлөк жан билбейт. Теңирим зоонун сырын мага гана ачкан. Өзүм баштап келбесем адам аттуу таппайт. Тапкандар анын сырын билбегендиктен акыры кырсыкка кабылышчу. Мына бул зоо боорунан сызылып агып жаткан мөлтүр булак – мүрөктүн суусу. Ыйык булактан таткан адам миң жашайт. Качандыр бир доордо ушул кереметтүү булактан татып коём деп балээге кабылгам. Анда жаш экенмин, билбептирмин да... Ошондон бери канча кылым жашаганым эсимде жок. Айтор, миң жылга жете жашадым. Адам баласы үчүн миңге чыга жашоо – каргышка калганга тете азап. Теңтуштарынан айрылып, өз заманынан аша жашагандан өткөн бактысыздык барбы? Ошондуктан ханым, ыйык булактан кааласаң ич. Бирок кийин өкүнүп калбагандай бол. Эми «Аян зоонун» сырын ачайын. Бүгүн түнү теңирим өзүңө нечен сырдуу аян берет. Не бир кыйноо, азап-тозокко кабыласың. Ошончо азап-тозокко чыдай алар бекенсиң? Коркпо, үркпө. Териңди тирүүлөй сыйырып жатса да, кыңк деп кирпич ирмебегин. Карышкырча көк жал бол жана да эч бир суроого жооп бербей. Эгерим үн чыгарып, сүйлөп ийсең эле иш жылас. Анда эле эркек перзент үнүн укпай, бу дүйнөдөн куубаш өтөсүн, ханым.

Ошо бойдон ханды «Аян зоодо» жалгыз калтырып, паска түшүп кетти чалың түшкүр. Иңир киргени менен чар-тарап али жарык, тынчыгандай ың-жың. Хан бет алдынан көзүн албай, кандайдыр аян күтүүдө. Мына кызык, ошо кезде шырт эткен добуштан улам, денеси жыйрыла түштү эле, мойнуна оролгон жылан тилин соймондотуп, көзүнө көзүн кадай тиктеп турган экен. Байкаса арбап жаткандай. Хан аны капарына албагандай кенебейт. Бирок канчага тиктешип турганы эсинде жок, бир маалда жылан көздөн кайым болуп, оозунан жалын бүрккөн ажыдаар пайда болду алдында. Добушу, сүрү укмуш. Тиктеген сайын жүрөгү колкосуна тыгылды. Ага деле чыдап тура берет беле, тири суук ажыдаар оозун улам чоң ачып, ханды башынан тарта соро баштады. Көзү караңгылап, эч нерсе көрбөй, тулку бою менен ажыдаардын сасык курсагына сүңгүп бараткансыды. Бети-башы ачышып, сасык жыттан улам жүрөгү айланып эстен танса да онтободу. Үн чыгарган жок. Бирок эс-акылын жоготконун да сезип

турат. Бир маалда ажыдаар аны кайра кузуп, башын чулгуй аскага чапты. Эси оой түшүп көзүн ачты эле, эти ооруп, кыйналганы менен жыгылбаптыр. Мурдагысындай эле туруп тургансыйт. «Көк бет, карасаң үн катпайт. Эмне келдиң бу «Аян зоого?» – Чыңкылдаган катуу үн чыкты. Көзүн ачса, бет мандайындагы ырайы суук неме мите экен. Кемпир дейин десе кемпир да эмес, түспөлү эркекке да окшошпойт. «Айт, бу жерге эмне жумуштап келдиң?» Ал жез тырмактуу манжалары менен төшкө муштады эле, колу жүрөгүнө чейин мата түштү. Анан жүрөгүн мыкчыды, мыжып жатат. Деми кыстыгып чындап эсин жоготту. Өпкө-жүрөгүн, колкосунан сууруп алды көрүнөт. «Өлдүм» – деди ичинен. «Көк бет» – деп ызырынган мите андан колун тартып алып, ханды чалкасынан салды да, ууртун чоюп, анын оозун ачты. Хан көзүн бардап ачса, сапсайган чатын саландата хандын оозуна сийип атат. Мынчалык кордоону ал күткөн эмес, ордунан тура калып, ага кол кайрыгысы келди. Бирок алы келген жок. «Кордукка айласыз көнүп жатат» – деди жоон үн. Байкаса, Азрейил жан алгыч. Бир колунда бычак, бир колунда күйгөн чычала. Сурады: «Эмне келдиң «Аян Зоого?» Эркек бала көрөйүн дейсиңби? Кана айт?» Унчукпаган хандын бетине чычала басты. Чырылдай, ысык жалынга эти күйүп жатса да чыдады. Үн чыгармак тургай, онтогон жок.

«О, как баш» – деп, Азрейил анын бир колун шылый чапты. Анан майдалап-майдалап, кесип туруп эттерин жанындагы ач иттерге ыргыткан бойдон: «Сүйлөйсүң, сүйлөтөм!» – деп улам ызырынды. Сөөгү, сүлдөрү калса да, баары бир үн катпады. Эми Азрейил аны чалкасынан салып, тирүүлөй терисин сыйрый баштаса да чыдады хан. Айтор, бул түнү ал не бир шумдуктуу азапты баштан кечиргенине карабай баарына чыдап койду. «Көк жал экен» – деди Азрейил. «Эр экен» – деди ажыдаар. Хандын көктүгүнө кыйнап жаткандардын баары таң берди. «Мындан эч нерсе чыкпайт» – дешти бир ооздон. «Чыдабайт, сүйлөйт. Алып келгиле» – деди Азрейил. Байкаса, хан тура албай калыптыр. Эми бет мандайына качанкы өлгөн атасы менен энесин сүйрөп киришип, көтөрө чапты экөөн тең. Эне-атасы – уулун тааныды. Чачы куудай аппак, бүкүр кемпир жалынып жиберди: «Шерттен кайтпа, оозунду ачпа, кулунум». Атасы илгеркидей эле кайраттуу бойдон экен. Үн каткан жок. Адегенде атасын кыйнай башташты. Жиликтерин чагып, этин кескилеп, жаратка туздан сээп жатышат... Атасы онтогону менен баарына чыдады. Атасын көрүп туруп үн катпады хан. Эмки кезек энесине жетти окшойт. Кемпирди кескилеп киришкенде бычак тийген жеринен шүүшүн агып, эси ооп бараткан кемпир уулуна жалооруду: «Оозунду ачпа, кагылайын, чыдайм. Сен үчүн баарына чыдайм». Аңгыча кемпирдин бир колун кылыч менен керте чаап, анын көздөрүн оюп алмакчы болгондо, хан кыйкырып жиберди. «Айланайын, энеке!» Жетип барып энесин кучактай жыгылды ал. «Аа, мына, сүйлөдүңбү?» Табасы канган Азрейилдин үнү

чыкканда эс-акылын жоготту хан. Көзүн ачса, күн чыгып калыптыр. Баягы өздөрү чыгып келген томпок тоонун этегинде жатат. Дарманы калбаптыр. Турайын деп ордуна козголо албай, «Аян зоодон» бу жерге кантип түшүп келгенин да билбей, дал болуп турганда:

– А ханым, шертке тура албадың го? – деген үн чыкты. Караса, Бакалбай чал. Бардык күчүн жыйган хан силкинди да, ордуна тура калып чалды карады.

– Оңбогон, как баш!

Чал каткырды.

– Ханым, эми мураскорсуз өтөсүңбү?

– Энени кордоп көргөн уулду урдум. Андай эле теңирдин көзү мага түз эмес экен, тагдырдын башка салганын көтөрбөскө чара жок. Энеден өткөн ыйык эмне бар? Адам баласына бүткөн мээриндин эң асылы эне. Эне урматталбай, ата шордогон өлкөдө, Ата Мекендин куну кетет. Эң бир ыйык кут – эне. Көрүп туруп чыдап берсем, энемдин кусуру урбайбы. Кечтим андай уулдан.

Хандын жаалы күчтүү, көңүлү сергек эле...

– Ап бали, мынакей, адам бойдон турбайсыңбы. Эгерде, чындап эле энекеңди кыйнаган аянга чыдап берсең шермендең чыкмак. Куду кааласа, тилегиң кабыл болот, ханым...

Асман ачык, күн жаркырап тийип турат. Хан менен чал жай бастырып отуруп ойго келгенде аттан түшүштү. Чал канжыгадагы куржунду чечип, тамак-ашын чураган булак четине коё баштаганда, хан тээ төмөнкү мөлтүрөгөн мейкинди сыдыра карады. Кечээ өр талаша бастырып келатканда байкабаптыр. Өрдүн алкымынан ылдый аккан майда-майда миң булактан Көк-Дайра башталат турбайбы. Төмөнтө көк шиберлүү көк мейкин, касиеттүү көк өрөөн жатат чалкып. Айланасы ак чокулуу алкак тоо. Асыл өрөөндүн ажарына хан кареги кадалып, каны кайнай, бу бейиш чөлкөмдүн ээси өзү экенин сезгенде, көңүлү ого бетер көккө учту. Санаага катылган муң чыгып, боз жигитче эргий чалкасынан түшүп, ооналактай ыйык жерди өөп-өөп алды...

Хан сүйгөнүн таптыбы? Ап бали, мынакей баян сага жага баштаптыр, уулум. Эгерде эле, хан махабатын таппаса, анда мен баянды баштап эмне кылат элем. Ошо кезде Койсары хандын жашы эр ортону элүүгө чукулдап, төрт мүчөлүнө келип калган кези болчу.

* * *

Ошо бойдон хан менен чал айрылышты да, жалгыз атчан, жалаң тончон бейкүнөө жолоочунун кейпин кийген ал быткыл-быткыл майда көк дөбөлөрдү артып, күн жүрүштү бет ала жүрүп отурду. Алдыда кол созсо

эле жетчүдөй ак баш тоо тургансыган. Эми бастырган сайын тоо андан алыстап, хандан качып бараткандай, негедир айлана-тегерегинен тирүү жан көрүнбөй, быткыл тоодон ашса быткыл тоого туш келип, деги сапары арыбайт. Тоо артында тоо, коо артында коо. Бир суудан кечсе, экинчи сууга туш боло, тынбай бастыра берди. Күн кечтеп, иңир киргенде, аттан түшүп, анын белин бошотту да, атын отко коё берди. Ханга үйүр карасур буудан алыс кетпей, ээсин окуруна карап коюп оттоп жүрөт. Түн кирип, ай чыкты. Хан атын жайдактай салып, анын ээр-токумун башына жазданган бойдон жатууга бел байлады. Түнү бою «Аян зоодо» не түркүн азап көрүп, күнү бою тынбай жол жүргөн хан дароо уктап кеткен эле. Хан жаткан коонун алкым чениндеги кырдан ак жоолукчан аялдын сөлөкөтү көрүндү. Кунт коюп караганга, аса-муса таякчан, бели бүкчүйгөн кемпир сыяктанды ал. Басканы тың, көрүнүшү шайдоот. Булак четиндеги көк майданда жайма-жай оттоп жаткан буудандын жанына жетип, аны жалынан акырын сылаганда окуруна кулагын тикчийткен жаныбар үрккөн жок. «О жаныбарым, чоң атаңды билчү элем, чоң энеңди билчү элем – деп жалынан сылай, мойнунан кучактады. – Чолпон ата тукумунун асылы эле жарыктыктарым. Койкоюп, жайкалып тегинди жазбай тартыпсың. Карачы, жал-куйругуң төгүлүп, сөөктөрүң катып, жети асый баралыңа келген турбайсыңбы? Кемпир өзү да эркегендей бууданды көзүнөн сүйдү. Буудандын да сай-сөөгү жибип, жоодурай түшкөндүн ортосунда, мүлдө тунук жарык айдын нуру уктап жаткан хандын бетине тийгенин байкаган кемпир койнунан ак жоолук сууруп алып, аны дубалагандай көккө булгалады эле, жоолук кудум ак булутка айланды да, айдын нуру өтпөй, агыш көлөкө хандын бетин жаап калды. Кемпир эңкейе берип, хандын кылычын колуна алганда, мизинен көгүш жалын чачты.

Шиберге койсо өрт кеткен,

Шилтегени мүрт кеткен.

Касиеттүү Зулпукор, жалгызыңдын жарагы, –

деп, көк жалын мизине эрдин тийгизе, кайрадан ордуна койду. Анан кемпир хандын баш жагына отурду да, жаш балача анын ууртунан рахаттана өөп, мээрим төктү:

– Кагылайын жалгызым, кандан бүткөн ардагым.

– Энеке, келдинби? – деди хан уктаган калыбында.

– Келдим, жанындан кагылайыным. Келдим, каралдым.

– Кечээ түнү катуу жапа чегип калдың. Кечиргин мени, энеке.

– Өзүңдү курулай жерден күнөөлөбө, каралдым. Аны сага ыйык Изад жиберген аян.

– Теңир жиберген аянга чыдайм деп, өзүңдү аябай кыйнап алдым. Мен үчүн тарткан азап-тозогуң аздык кылгансып...

– Бала – эненин каны-жаны, ал боор эт менен тең. Бала дегенде эне баарына түтөт, кулунум.

– Сиз көргөн кордук керели-кечке көз алдымдан кеткен жок.

– Элдин эгеси болсоң да, кара жаның камыр, жүрөгүң өлө элек, али да адам бойдон турбайсыңбы. Кудайдын ушунусуна шүгүр. Азап демекчи, эне баланы азап менен төрөйт. Ошондуктан, жанынан артык көрөт.

– Атам экөөңөр кантип баш кошуп, мени кандайча төрөгөнүңөрдү билбейт экенмин...

– Атаң элдин эгеси болсо өз эрки да, эриме талак бердиртип, мени зордоп алган зайыптыкка. Акактай тунук келин элем, кабарым жеткен экен ханга. Эки мүчөлүмдө сени төрөдүм. Толгоом абдан оор болгон. Үч-төрт күн кара басып, эс-учумду билбей жаткам. Төрөт маалында чандыр чатым айрылып, омурткаларым сөгүлүп кеткен болчу. Эркек бала дегенде көзү каткан хан атаң алты сан кыргызга чоң той берди.

– Мен силердин ак маманы эмпи, аппак төшүңөргө башымды катып уктаганды жакшы көрчүмүн.

– Ошол чак эсинде калдыбы, каралдым.

– Бар эмей, Олоңчач энем мени колуна алып, көтөрөм дегенде мен силердин ак маманы аткый кармап ыйлачумун. Койнундан такыр кетким келчү эмес. Мен сени төрт жашка чыкканча эмиздим. Эне сүтү балага эм болот деп хан атаң сени эмчектен чыгарткан жок. Хан атаңды мындай кой, Олоңчач энең кошо сак-сактап, сенден көзүн алчу эмес. Ата-теги боюнча ал өзү Манжу ханынын кызы эле. Эркек бала төрөбөгөнүнө карабастан байбиче катары баарыбыз андан коркчубуз.

– Олоңчач энемдин күлгөнүн ылайым көрбөдүм. Аялдан башка сүрдүү жан эле.

– Хан атаң анын айтканынын баарына ишенчү. Таасири күчтүү жан болчу. Сени ал жакшы көргөндүктөн эмес, жападан-жалгыз мураскор катары аздектеди. Беш жашыңдан кийин мага көрсөтпөй койгон. Аны эне тутуп койнунда жатып чоңойдуң. Манжулардын заңы боюнча ал сени канкор, мыкаачы болууга үйрөттү. Он бешке чыккан кезиң бекен, айтор, бир курдай алдыңдан кабылган жолборстон коркуп кетипсиң.

– Аны билем, эне! Кылычым колдон түшүп бакырып ийгем.

– Ооба, жаныңда көкүлдөшүң Суртай бар экен. Ошол жаа тартып, жолборсту өлтүрөт. Көрсө, ал үйрөтүлгөн жолборс экен. Ата-теги боюнча ал өзү манжу бекен, айтор, сага итче берилген эр эле. Үйгө келгенде, жолборсту Суртай айтканын уккан энеңдин бетинен заар чыкты. Байкуш жигит айтып коём деп өз канына өзү сабын болду. Мойнун кыя чаптыр дегенде сен макул болгон жоксуң. Олоңчач энең кесе айтты: «Ал сенин коркконуна күбө болду. Канзааданын басынганын көргөн адам соо калбайт» – деп бечаранын башын ыргыта чаптырып салган. «Хан сырын билгендин каны төгүлөт».

– Неси болсо да, аа далайдын бейкүнөө канына калган.

– Аның чын, уулум. Дагы да болсо жүрөгүң ташка айланбаганына шүгүрчүлүк.

– Анан эле катуу ооруп, төшөктөн турбай калдың, энеке.

– А балам, кантип ооруга чалдыгып, кантип өлгөнүмдүн сырын сен билбейсиң да...

– Айта бер, эне.

– Олоңчач энең мага кастарын тикти. Сени хан көтөргөндө мен аман турсам, акыры анын бешенесинен таасир кетмек. Эне катары мени кый-байт элең да. Ошону билип мени мерт кылды.

– Өлтүрүп коюштубу, энеке.

– Өлтүрткөн жок. Өлүмүмө түрткү болушту.

– Айтып берсең, энеке.

– Айтканда эмне, мен Олоңчачтан тиги дүйнөдө өч алам дегем. Бирок жолуккан жокпуз. Анан өзүм да күнөөсүн кечип койдум. Өч алуу азезилдин иши...

– Кантип өлтүрттү?

– Сени бөлүп кеткенден кийин, акыр бир күн өз ажалымдан өлбөсүмдү билчүмүн. Адегенде уу берип өлтүрүшөт деп күттүм. Ууланбас үчүн, акырындап уу коргошун ичип жүрүп дене-боюмду көндүртүп тыштагам. Менин уукпаганыма Олоңчач таңгалды. Мага берген ууну күңүнө берсе, ал ошол замат тырп этти. Анан жаткан өргөөмө түн ичинде уулуу жылан коё беришти. Жылан чакты өлбөдүм, уусу таасир эткен жок. Каным ууга туруштук берүү жагынан бек экен. Бирок денедеге уунун салдарынан ал түндө үшүп, жылый албай, денем муздап алым кетчү. Анан майлуу эт жеп, кымыздын гүлүн ичкенге көнүп кеттим. Күчтүү арака, апи-ийим гана мени жылытчу...

– Айланайын, энеке ай. Мен билбептирмин да аларды.

– Сен билмек тургай, хан атаң билсе эле Олоңчач соо калмакпы? Мындан бөлөк дагы айла-амалы көп. Мен дагы сак жүрдүм. Ачык канжар урууга дааган жок. Хан төшөгүн булгады деп жаман аттуу кылууга өзүм шек бербедим. Бир гана жаман жери – хан атаң өргөөмө келгенде, мурдагыдай жүрөгүн жылыта албадым. Денем өлүктүкүндөй муздак, анан кантем... Акыры мени өлтүрүүнүн айла-амалын табышты. Мен өзүм да аттан жыгылып мерт болом же, сууга агып өлөм деп ойлоочу эмесмин. Не бир агыны катуу дайрадан аркы өйүзүнө чейин кулач уруп чыкканды үйрөнгөм. Анан да, өзүм элеттин кызы болсом, аттын кулагы менен тең ойноп, азоо үйрөтүп чоңойгом. Акыры өлүм ак, тагдыр экен ажалыма ат калды. Болгондо да, азыркы сен минген буудандын чоң энесинен жыгылдым.

– Кара сур бууданда запкы бар экен да...

– Жаныбардын чоң энесинде эмне күнөө. Жаңыдан үйрөтүлгөн байтал чыкма кези эле. Жарыктык десе көзү жайнап, кундуздай жүнү кулпунан жаңыдан үйүргө кирген кези. Жаш эле, экиленип чалпоо эле. Өзүм сурап мингем, жорголууга жарашып, түзөңгө салсаң көйкөлө, төшкө сал-

саң чайкабай, тим эле өзүм да жыргай түшчүмүн. Бир курдай атайылап сейилге чыктым. Кыя жолдо, тар жолдо кыйкырык сүрөөн, шаң чыкты. Алдыдан көк байтал ашык болгон кара сур айгыр кетти аркырап. Ошондо делебеси козголгон байталым өпкөсү көөп жүрүп берди. Адеп селт эте үркүп жүрүп кеткенде үстүнөн учуп түштүм. Атайын эле басмайылын бош тартышып, үзөңгүнү да бошотуп коюшкан экен. Урчук ташка белимен тийип, эс-учумду жоготтум. Ошо бойдон эсиме келе албай көп күн жаттым. Элдир-селдир үзүлөрдө тиги дүйнөдө Олоңчачтан өч алам деп ойлогом. Экөөбүз кездешпедик. Көрсө ал: «Лаа иллахи илла аллаа-лахты» көп айтканы менен дилин бербей, өзүнүн манжу бүт парасына ишенчү экен. Мени көмгөндө сени катыштырган жок. Эл-жердин чегинен тышкары алып кетишти. Акыры өлгөнүмдү укканында өкүнүп кейидиң. А бирок бийлик кумарына азгырылып, хандык кылууга кызыгып калган элең. Сени хан көтөргөндө аябай кейидим.

– Энеке, мени хан көтөрдүсө, башка бирөө келмек да.

– Аның рас, бирок бийлик кумарына эч ким канган эмес.

– Кимдир бирөө элге эгедер, энеке. Ханы жок эл – жайылган мал.

– Ушинтип айтарыңды билгем, каралдым. Кантейин, хан төрөгөн энеден өткөн бактысыз кайда экен?

– Көп кейибе, энеке. Биздин ата-бабанын пешенесине хандык буюрса, да бирөөнө кул болуу тагдырын жазган. Жаманбы, жакшыбы – мен элдин эгесимин. Эл деген чүкө, өкчөсөң бөк түшөт, чик түшөт, айкүр да конот. Эл деген өрт, шилтеген жагымды каптап кетет: күйгүзөт, өрттөйт. Эл деген кылыч – шилтеген жагымды кырат, кырчыйт. Бийлик бар жерде, буйрук бар. Айтарыңды айттың, эми мени ук. Бийлик кумарына ким тойгон? Бийлик тийсе өчөйгөн сырчоо чал дагы сакайып кетет. Бийликтен сексендеги кары да баш тартпайт. Бирок бийлик бар жерде, элдин зары бар, каары бар. Ал тургай каргыш бар. Келип-келип бийлик арты ар качан өкүнүч. Бийликке эч ким тойбойт. Бийликти өз пейили менен эч бир хан өткөрүп бербейт. Кыргыз атанын түп ханы – Байыркы ажодон: «Эл-журтуң сени такай кадырлап туруунун сыры эмнеде?» – деп мураскорлору сураса: «Элиң урматтап, душманың сенден коркуп туруш үчүн хандыгыңды колдон чыгарба» – деп керез айткан турбайбы, жарыктык.

– Анда эле эмне кыл дейсиз? – хан сүйүнүп кетти.

– Кептин төркүнү бийлик салаадан аккан суу. Ал кези келгенде оошот, кыйышат. Шыгы оогонго кетет. Рас, бийликти эч бир хан өзү өткөрүп бербейт. Аны кылычтын күчү менен бөлөк бир көк жал тартып алат. Бийликтен ажыраган хандын тукуму курут болот. Хандан оомат кеткенде тукуму элдин каарына калат. Аны эл-журту өз ичине батырбайт. Саткын, чыккынчы – хандын ишенген кишисинен чыгат. Ошондо анын алтын-зери ташка, макмал жибеги күлгө айланат.

– Анда эле кантейин, энеке?

– Атайын келгендеги осуятым бар. Перзент тилеп «Аян зоого» бардың. Кудай тилегинди кабылдап мураскорлуу да болорсуң. Анан ошол белиндеги жарандын тагдырын жамандыкка кыясыңбы?

– Түшүнбөдүм, энеке?

– Билсең, силердин тукум – канча бейкүнөө адамдардын каны-жанына запкы болбогон. Кан чеңгелдеп, кан ичкенден тажабайсыңарбы? Силердин каардан канча бейкүнөө адамдар тентибеди. Далайы бөтөн элге сиңди. Тосо качты, азап чекти. Күлү бир жерге додо болгон жок. Эл-журттун убалын ойлобой, каргышка калды тукумуңар.

– Анда эле, айт акылыңды?

– Сенде элеттин бейкут каны бар эле. Тага жагынан малкор, багбан элдин тукуму элең. Күтүрөтө мал айдай, жер сыйлап, эгин эччү. Бак отургузуп, багбанчылык кылышчу. Алар тукум уругуна шаар көрсөтүшчү эмес эгерим. Алар колуна алтын тутуп, зер кармашпай соода -сатыкка кулдарын жумшашкан. Менин ата-бабам ашканага киргенди жаман көрүп, катындарынын көр оокатына ылайым киришпеген. Капка түшкөн катындыкы дешип, аялдан эсеп-кысап сурашпай, тышкы иштерин тыкан аткарып, мал күзөткөн, багбанчылык кылышкан. Малдын асылы жылкы деп, жылкы тукумун кудайындай көрүшчү.

– Канткен менен элет да...

– Берекенин баары элетте, кулунум. Ошондуктан, сенден бир буюм сурайын, бересиңби?

– Деги бар нерсеби, энеке!

– Бирок ал өтө эле кымбат буюм. Андан айрылган күнү – сен көптүн бирисиң. Карапайым алма баш, кадырың бир эле тайпа журтка татып калат.

– Кантип?

– Уулум, сен эми ордого барба. Хандыгыңдан баш тартып, калып кал элетте. Атыңды буруп, эл-журттун эч бирине хан экениңди билгизбе! Тагаларың жердеген касиеттүү Чарга бар. Чардын ээси Чаргын аталгын. Чар деген төрт тарабын алкак тоолор курчаган чуңкур жер. Туштуштан салаалай көк кашка суулар ага берет. Ал жер – бышыкчылыктын мекени, касиети артык. Ага кире турган колот жок. Бычак менен тилгендей ичке тар капчыгай аркылуу түштүктү көздөй дарыя агып чыгат. Ал капчыгай аркылуу Чарга эч ким каттай албайт. Чарга келчүлөр далай азап-тозок менен тоо кырын ашып түшөт. Жалама зоолордун кокту-колоту кайберен, тектиринде сансыз теке-маралдар. Ичи койну жыш эле жапайы жемиш бак. Жаңгагы сайдын ташындай, алмасы муштум башындай өрүк, чие-алчасы бышып көң болгон, касиеттүү аса-муса ошо ыйык жайда өсөт. Дүйүм жемиш: кожогаты, карагаты мол, жердин соорусу. Кудай сүйгөн пендеге буюрчу жай, уулум. Жемиштери бышканда

көзүң тоёт. Жазында бадал бак гүлдөгөнүн көрүп чериң жазылат. Улуу тоосунан улары уңшуп, булбулу таңшып, тамак-аш досторконуңа өзү эле агылып турса, мындан бөлөк бейиштин кереги не... Кызыл өрүк, кызыл гүл ачканда, шабдалы гүлдөгөндө кирпик ирмебей эле карап отура бергиң келет. Мына ушу кереметтүү жанды өзү жасап алып, кайра ага Тенир өзү суктанган, ажайып бир кооз жер. Тенинди таап сулуу жар сүйсөң, чериң жазыла эркек балдарыңды ойнотосуң. Аюу аңы черип, жолборсу өзүңдү кайтарат. Ошондой жерде өсүп чыккан дили таза, куулук-шумдугу жок тукумдарың кыргызга уютку болбойбу. Анан тукумуң сан кыргыз аталат. «Чардын ээси Чаргын» аталып кылымга атың калат. Бейкут жашап, жаның каржалбай, адамга бир келген өмүрдүн үзүрүн көрөсүң...

– Олда, энекем ай! Канча алкап, каргасаң да бул өтүнүч аткарылбайт. Мен бейкут жашап, жай турмуш өткөрчү пенде эмесмин... – Хан онтоп, дароо башын көтөргөн бойдон кылычын колуна алды эле, эми элеки энеси менен сүйлөшкөн аян түшкө окшоп, жанында эч жан жок. Таң атып келатыптыр...

Ошентип, жалгыз атчан, жалаң тончон бейкүнөө жолоочунун кейпин жамынган хан кайрадан жолго чыкты да, коодон коо кесип, суудан суу кечип, кээде ак карлуу ашууга туш келе, түш оогончо тынбай бастыра берди. Жүрүп отуруп, бийик секилүү ак баш тоонун этек чениндеги коктуга туш болот. Коктуну жара көк кашка суу агып жаткан экен. Суу бойлой жыш өскөн чытырман токой, карагайлуу чер. Адам буту баспаган жапайы өзөн чер токойдон ары чыйыр жоктой, кай тарапка бастыраарын билбей, бир паска башы маң, санаасы удургуду. Өзөгү карайып, ачка экенин эми туйду. Кечээ күнү чал колуна азык албаганына өкүнгөн жок. Өзү ойлогондой, бу чөлкөмдөн эл жайлаган конуш таппаганы да кызык. Эки күндүк сапар ичинде ууру-бөрүнү мындай кой, жапайы аң же жырткыч аттуу ылайым көзгө чалдыкпай, эл-журту тургай, элигин жер жуткансып, кайып учкан бүркүт жок. Арсыз карга кузгундан башка тирүү жан жүрбөгөн да ээн чөлкөм болобу? Хан чындап таң калды. Аттан түшүп, күтүрөтө көк чайнаган бууданды тиктегендин ортосунда, чындап эле өзөгү карарганын сизди да, кестигин кындан сууруп алып, буудандын соорусун чегип койду эле, каракочкул кан ага баштаганда, ошону бир аз соруп өзөк жалгады.

Ал эмнеси дейсиңби, уулум? Илгери-илгери жортуулда ач калган жоокер кээде ошентип, атынын соорусун чегип, канын соруп жан сактаган. Эрден амал качып кутулбайт да. Өзөк жалгаган Койсары хан жаратка мээр чөп басып, анан кай тарапка бастыраарын билбей, башы маң болуп бет алдын карап турса, бир жаа атым жердеги тумшуктан карма-күрпө жүгүргөн жолборс көрүндү. Кызык жери жонуна арта салганы жаш кулун экен. Жолборс олжосун көтөргөн бойдон черге кирип жок болгон-

до: «Үңкүрүндө баласы бар экен. Ургаачысы жанында жатат», – деп хан ойлонгончо эркек жолборс кайра черден чыгып, кызыл урчук таштын түбүнө бөгө калды. Артында куугунчу келатабы деп андып жатат. Хан турган жакты шер ылайым карап койгон жок. Куугун арт жактан чыгарын билген шер кызыл таштын өңү менен бипбирдей болуп, эч шек бербейт. Ангыча кыр жактан кара ат минген боз улан көрүндү. Колунда саадагы бар. Жол карап, из чалгандай түр менен аттан түшүп, тизгинди коё берип, улам аярлай алдына кадам таштайт. Бул окуя көз ирмемдин ичинде болуп өттү. Хан боз уланды эскерткенче жолборс боюн керип катуу секирди. Хан дагы жааны тартып, кыйкырып жиберди. Кимисине ок жаңылганын билбейт. Неси болсо да деп, кылычын колуна туткан бойдон жетип барса, тоголоктошкон бойдон жаткан экен экөө тең. Жаа огу жолборстун как жүрөгүнө кадалыптыр. Хан кайра бир жолу жолборсту как маңдайга ай балта менен тартып алып, сулк жаткан боз уланды артына оодарды. Сыягы, жолборс катуу чапчыганда арка койну үзүлүп кеттиби жигит сулк, кыймылсыз. Акырын барып жүзүнө үңүлсө, бети-башы кичинекей, али мурут чыга элек, боз улан. Дем алган түрү бар. Катуу коркуп калган окшойт. Хандын кайраттуу колу боз уланды жепжеңил, таптак көтөрүп бооруна алса, тирүүдөй. Сынган же кокус болгон мүчөсү жоктой, жигиттин башы шалк эте, хандын каруусунан ашып салаңдай бергенде, башындагы кундуз бөркү жерге түшүп, шумдук десе, чачтары төгүлгөн кыз болуп чыкты. Байкаса, кыз эмес чачы аркасына эки өрүлгөн жаш келин экен. Койсары хан келинди азыраак көтөрүп барып, көк шиберге койду да, үңүлө тиктей бергендин ортосунда келиндин салмагы жеңил, тарас көрүнгөнү менен чыңалган нык дене, ак маңдайы ачык, музоо кирпич сында экенин баамдап алды. Бөздөлгөн тери шымчан, бутундагысы ышкын түпкө боёлгон тоо текенин терисинен тигилген кончу тар, тумшугу учтуу чарык эле. Кемселинин ийни жолборс чапчыганда айрылып кетсе да, кудай жалгап келиндин бүткөн бою бүтүн сыяктанат. Акырын дем алып, өлүп калган адамдан бетер көзүн ачкандан корктубу, сулк жатат. Койсары хан: «Бийкеч, коркпогун. Кана, көзүң аччы» – деп жаагынан ылдый сылай, колун чекесине койду эле, оттой ысык илептен улам, бүткөн бою дүрт этти. Эркектин үнүнөн улам көзүн акырын ачып, тез кайра жумду. Койсары хандын үнү өтө жумшак, мээримдүү: «Бийкеч, коркпо. Кана, көзүңдү аччы». Анан сыңар тизелей келиндин далысына алаканын коюп өйдө көтөрдү да, башын өз тизесине жөлөдү. Көргөн түшүмбү дегендей көзүн бардап-бардап ачып ханды таңгала, ары кызыккандай тиктеп калды:

– Коркпогун, бийкеч! Ысмыңды айтчы, таанышалык?

(Уландысы бар)

Конкуфска

Райыш

КАРТ ЖЫЛКЫЧЫ

(Аңгеме)

Тоо торгоюнун тили каткан, жакадагы короз сыяктуу жарчысы жок кеч күздүн таңы үнсүз-сөзсүз билинбей, кыштоо асманьнан кылайганда бала кезден берки көнүмүшү менен ойгонуп кеткен карт жылкычы караңгыда кийимдерин кайсалай таап кийинип, сыртка чыгып баратып, өзүнүн шарпасынан улам ойгонуп, бир жак капталына оодарыла берген кемпирине:

– Тур, балдарды ойгот, аттарды алып келишсин. Чай кайнатып бер, ичип алып бастырышсын, – деди кемпири мунун баарын аткараарына шеги жок болсо дагы буйрук берип көнгөн адаты менен жана уктап жаткан балдары ойгонсун деген ойдо бак-бак унчугуп. Кечөө узак жол басып келип, таң ашырылган ат ал басмайылын тартып аттанганда кашаңдана аяк шилтеди. Карт жылкычы кыштоодон эки бутамчалык узаганда колунан тизгинди жулуп алып, сербейген бетегеге умтулган аттан түшүп, анын ооздугун чыгарып моюнуна түрдү дагы жайына койду эле, ачыккан неме кыштоого жакындыгынан тукулжурап бүткөн жер отуна жабыша калды. Ал таң ашкан атты чылбыры менен тушап, артына кайтышы керек болсо да ак карлуу тоо жактан соккон муздак желге кайыкканына кайыл боло кыштоодон алыстаган сайын калындаган отту кууган атка жетеленип баса берди. Чыгыш жак алгач күн эмес эле ай чыкчудай алсыз агарып, бара-бара бүткүл асман ак шоокумга чулганып, шамалга жаккан от сымал балбылдаган жылдыздарды өчүрүп, билинип-билинбей эле асманды көгүш түсүнө алып келди.

Күн кабары – ак шоокум бат эле асмандан ак чокуларга, бийик кырларга жугуп, аяктан энтендей түшүп келгенсип, жер бетин карасын кара,

агын ак кыла айырмалантты. Таң атты дегендей эле атырылып кирип келген жарыкты терең ойго баткан карт жылкычы байкаган да жок. Кечөө жакадан ортончу уулу жылкыны айдап түшсүн дейт, бөлүш болот экен деген кабарды ушул өзү откозуп аткан ат менен алып келгенинде чай үстүндө отурушуп кеңеш курушкан.

– Ошентип, элге бөлүп беребиз дейт дечи,– деп кайталап сураган ал.

– Ооба, Жантөрө өзү айтты. Ар бир түтүнгө бирден жылкы тиет экен.

– Бөлүшүн быйылча коё турса болбойт бекен? – деген ал ички кыжаалатын жашыра албай.

– Бөлүш болсо эмне экен? Ар ким өзүнө тийген үлүшүн бөлүп алып, эн тамгасын салып, кайра өзүңүзгө өткөрүп беришет да, – деген ортончу уулу.

– Ээ бөлүшсө, бөлүп алышсынчы ары жакка! Же жарытылуу айлык төлөшпөсө, – деген кийинчерээк жылкычылыктан тажап жүргөн кемпири.

– Жылкы бакпасак эмне, айылга барабызбы анда? – деп чочуп кеткендей бурк эткен ал.

– Атаңардын оюна койсо карыганын билбей он жылдап тоодон түшпөй жүрө берчүдөй. Ботом, биз деле элге аралашып адамча жашабайлыбы?

– Апа, карылыкка моюн сунайын деп калгансызбы? Кичине чыдай турбайсыңарбы? Аскен үйлөнүп, жаңы келин тоого көнгүчө.

– Карыбаганда эмнебиз калды? Же бир элдикиндей күтүрөгөн малыбыз болбосо. Бир жылкы, бир уй, он соолук үчүн айлап-жылдап эмнеге тоодо жүрмөк элек?

– Элдин жылкысычы? Силерден башка кишиге эл ишенбейт. Жылкысын эртең бөлүш болгондон кийин ар бир башка мынчадан төлөп бергиле деп эмгек акыңарды сүйлөшүп алгыла.

– Болбойт! Карыганда ар кимден акча доолап жек көрүндү болобузбу, мал баккандын түйшүгүн эл билбейт. Бир коктуга айдап койсо жүрө берет да, ага эмне, чөп жулуп берип атты беле дегендер четтен чыгат.

Бул жөнүндө кемпири экөө көп талашып-тартышкан, уруша да кетишкен. Антсе да аныкы жүйөлүү болгондуктан унчуга албай, эки уулу кемпирин айнытар деген үмүттө отурду. Бирок уулдары оной эле жеңилип беришти.

– Деги өзүңөр билгилечи. Өмүр бою тоодон түшпөгөн жаныңар жакага көнө албайсыздар го деп атпайбызбы,– деди улуусу. Аскерден жаңы эле келген кичүүсү:

– Сиздер эмне десеңиздер ошого макулмун. Жылкычы бойдон калабыз десеңер да макулмун, айылда эле жашайлы десеңер да мейли.

– Аа, балдарым, баягы күтүрөгөн колхоз малы болсо кана? Баарысын камдап алып келип берчү эле, айлыгыбыз жүрүп турчу, биз жылкы

бакканды гана билчү эмес белек. Эми болсо өлсөң-талсаң да өз арбайыңарды өзүң сок.

– Заман дегениң заматта өзгөрүп кетет турбайбы. Азыр жанталашкан, жемин жедирбеген кишинин эле иши жүрүшүп калбадыбы. Биз дагы үлүшүбүздү алдатпай бөлүп алып, оокатыбызды тыңдап жүргүзүшүбүз керек, – деген сыяктуу сөздөр кемпири менен улуу уулунун ортосунда жүргөн. Өзү болсо бул экөөнүн эч нерсе болбогондой жөн-жай кепке киргендерине кыжыры келсе да жарылып кете албай, ичтен тынып отура берген. Атаң көрү-ү, минтип кетерин ким билиптир. Өзүн качан бул тоолорсуз, боор эти менен тең Камбар ата тукумусуз элестетти эле? Дагы да болсо бел чечпей, аттан түшпөй, жылкы кайрыр жылдары бар эмес беле? Жоргонун шартылдаган жүрүшүндөй бир жашоо, күлүктүн күрпөң-күрпөң жүгүрүгүндөй өйдө-ылдый өмүр өтүп кеттиби? Ушул тоолордой эбегейсиз чоң Союздун кулаганын карачы, бир үй-бүлөдөй ынтымагы бар, жүз миңдеген койлору, үйүр-үйүр жылкылуу колхоздордун таланганын, жакырланганын, эми минтип бытыраганын карачы, жарым кылымдан көп жанталашып колхоз жылкысын багып, анын бир туягына да кыянаттык кылбай, эми минтип ырымдагандай жалгыз бир кыл куйрукка араң ээ кылган жакырчылыкты карачы?

Карт жылкычы жүрөгү өрттөнүп кимди күнөөлөөрүн билбей кардына жук барган сайын, бетегенин калыңына, тулаңдын тутамына качырган атка жетеленип баса берди. Бир кезде оор ойлорунан баш көтөрүп, эки жагын каранса күн чыгыш жактан баш багып, күңгөй тоолорду тегиз нур чайып, тескейдин бийик чокулары, кырлары нурга балкып, жылга-жыбыт, коктуларда көлөкөлөр түндөн калган калдыктардай тартылып баратыптыр. Өзү болсо ушул төрт тараптан жардаган тоолордун ортосундагы өзүнүн атынан Айтпай жайыт аталган жайыкта турган экен. Бул турушун, абалын ойлоп, өсүп-өнгөн тоолору менен, жылкычылык жашоосу менен, билип-билбей коштошуп атканын сизди. Оор ойлордон башын чулгуп көтөргөн ал, эми шарпылдата чөп жулуп, күртүлдөтө чайнап, жутуп аткан атка үзөңгү тээп, ээр кашынан бош тарта жеңил минди да, колок эте теминип, чылбыр учун айбар кыла бастырды. Өмүрү минтип жай, ат башын жайына коё максатсыз бастырбаса керек.

Жылкы бөлүш тууралуу кабар келбесе ал эбак кайсы бир кырда дүрбү салып отурмак, же дагы бир коктуну өрдөп, жылкы түгөлдөп жүрмөк. Эми ал тизгинсиз минген атынын башын ушул жайык башындагы тескей тоолорго да, күңгөй тоолорго да кошулбай, кандайдыр бир зор күч жерден чоюп чыгарып койгонсуп шиштиген, ошол кебетесине жараша Шиш-Дөбө аталган дөбөнү карай бурду. Анын чокусунга жетип демиккен атты чылбыры менен тушап отко койду да, айланага көз жүгүрттү. Бул жолу ал ушул жердин коён жатагына чейин билген кожоюну катары эмес, биякка биринчи жолу келип аткан кишидей карады. Мына алдыга

жая салган супурадай жайылган Айтпай жайыт, ана, бул жайыттан бир тепкич түшө калгансыган жапсарга курулган Айтпай кыштоо. Өзүнүн ушул жерде ушунча жыл жашаганы бияктын мурунку атын айттырбай, Айтпайга барабыз, Айтпайдын кыштоосу, жайыты дедиртип атып өзүнүн атын ыйгарткан куттуу жери. Ушул узун-туурасы ат чабым, тоону карай билинбей өрүүлөгөн кенен жайыкты ушул жарым кылым ичинде каршы-терши канча жолу бастырды экен? Алардын баарын бири-бирине кошуп, эсептеп чыкса жер шарын канча жолу айланып чыгаар эле? Кыш бою жылкысынын кар тээп, чөп таап жеген кыштоосу. Жазда жаш төлдү телчитээр, көккө тойгузаар жаздоосу болгон бул жерде анын балалыгы, жигиттик курагы, токтолгон кези өтүп, далай кубаныч, кайгысынын күбөсү эмес беле. Эми кадырман карылыгы өтүшү керек эле. Балалыгында тай үйрөтүп, ат чапкан оюнга ата-эненин мээримине канып, бактылуу күндөрүн өткөргөн. Жигиттик кезиндечи? Оо ал кылычтай курч, илбирстей шамдагай кезине жараша укмуштай окуяларга баш байлап, аларга атайлап бой урчу. Ошондогу бир окуя күнү бүгүнкүдөй көз алдында, эс-көөнүндө даана турат.

Ошол жылы кар аябай калың болгонуна жараша карышкыр да күч болуп, малды колдон талашкан. Ал түнү жылкынын жанынан чыкпай, сак-сактап таң агара баштаганда гана үйгө кайткан эле. Жаңы гана үйгө кирип, тонун чечип мешке колун кактай бергенинде таңкы тынчтыкта жылкынын кошкурганы, дүпүрөп үрккөнү күнүрт угула калды. Босого жакта жөлөнүп турган мылтыгын ала чуркап, эшик алдында байланган атын чечип-чечпей секирип минип, жылкыны карай чапты.

Канча үйүр болсо ошончо топко бөлүнүп, кар тээп оттогон жылкылар катуу үркүп кыштоону карай качып келип, бир жерге чогула түшүп, келген жагын тикчийе карап калышкан экен. Курч, учкайк, не бир көк бөрү менен эңишке түшкөндө качырганына түтүндөй тийген айгыр менен жылкыга жеткичекти айкырыкты салбады. Анткени жылкыдан аркы түздүктө карышкырлар бар экенин, жылкыга далдоолонуп жетип алса, калың карда кача албаган кашабандарды бирден терип атып коёрун боолгологон. Бирок жылкыны аралап баратып мылтыгын белендей кармап берип, анан эки жагын кайсалай чөнтөгүндө бир дагы огу жок экенин, октун баары тонунун чөнтөгүндө калганын билди. Ах, аттигинин деп эми мылтыгын союл катары бир колдой кармап, андыган жагын абайлай караса, бута атым жерде топ карышкыр бир жылкыны кандуу булоон кыла талап жеп жатышыптыр. Ошондо эле ач айкырыкты салып, огу жок мылтыгын булгалай, атын кундак менен бир сала качырып жөнөдү. Карышкырлар бешөө экен. Адамдын үнү угулганда жаңы эле ооздоруна толгон ысык эттен ыргылжың боло баш көтөрүп көп тогото бербегендей туш келди качып беришти. Айтпай айкырган бойдон ээрчише качкан эки кашабандын артынан салды. Калың карда катуу чур-

кай албай мүчүгөн карышкырларды көп узатпастан кууп жетти. Биринчисинен эшик-төрдөй артта калган күржүгүй моюндуу артка кулак жапыра, кызыл көздөн кыйык сала карап, куйрук кыпчып качып бараткан чоңураагын ал ат менен көмө койдуруп баратып, башка далдап туруп мылтык кундагы менен чапты эле, «карс» деген үнгө «каңк» эткен үн аралаша колунан мылтыгы ыргып кеткен. Айбарынан айрылган ал жылаңач кол менен не кыларды билбей, күүлөнгөн аттын башын тарта берип, көңүлүнө кылт эткен ой менен атын теминип-теминип алганында эти ооруган айгыр жанын таштай жүгүрө экинчи карышкырды такымдаган. Далай тыйын эңмей, көк бөрү мелдештерине түшүп жүрүп машыккан, энерин эч жасемдебеген ал эми карышкырдын карга батып кайра карарып чыга калып аткан арткы шыйрагын мелжеди. Кашабаң качып кутула албасын билип, артка айбат көргөзө кылчая бергенинде толорсуктан толгой кармаган карылуу кол кандайча сүйрөп, кандайча аттын арткы курч туяктарына салып бергенин билбей да калса керек. Андан аркысын аркырай айбат кылган жырткычтан үрккөн айгыр өзү бүтүргөн. Айтпай тек гана колунан бөрүнүн шайрагын чыгарбаска чымырканган. Ошондогу эрдикке тете шоктугун эстесе коркуп да, сыймыктанып да кетет. Мындай, буга тете окуялар ошол жигиттик өрт курагында мергенчиликке чыкканында, энишке же көк бөрүгө түшкөнүндө, аламан байгеге күлүк чапканында, жөн-жай күндөрдө да далай эле өткөн. Алардын баарын азыр айтып отурса жомокко окшоп, өзүн билбеген бирөөлөр: «Кайран чал калпты катырып коёт экен» – деп сөзсүз айтмак. Ошондойлорго улуу тоонун улар кушун камчы менен чаап алгам десең кантип ишенет. Бул дарылыгы даңаза болгон улуу куш канчалык аска-тоолуу бийиктикти сүйсө дагы баягы эле кара жемсөөнүн айынан тоо өөнүнө учуп түшөт. Мунусун билген канык мергендер аларга ушул тоо этегинен аңчылык кылышат. Анткени кылт эткенди жаза кетирбес кыраакы, шырп эткенди шып илген сак, ал тургай кадимкидей алыстан жыт алып, мергендерди таң калтырган бул куштун бир гана кемчилиги: ал эч качан ордунан тик көтөрүлүп өйдө уча албайт, дайыма бийиктен төмөнгө бой таштай учат. Ошон үчүн мергендер этек өйдө өңүп келишип, уларлар дикилдей чуркап тоо-ташка чыгып, ылдый шукшурулгуча атып калганга аракет кылышат. Уларга мергенчилик кылыштын ыгы ушундай.

Ошол таңда ал ушул эле тескей тоолордун бир коктусун өрдөп баратып алды жактан уларлардын кук-кук эткен тааныш үнүн угуп, кокту таманындагы кенен өтөктө алардын оттоп жүргөндөрүн түшүнө атына камчы баскан. Удургуп чуркаган учкаяк аты менен өтөктү кесип өтүп, боорго такала бергенинде кудай бетин салбасын үстүнөн, эки жагынан барпырап уларлар учуп өтө беришкенде өрмө жоон камчысы менен шилтегилеп калды эле камчы таамай тийген бирөөсү жерге талп дей түшкөн.

Ушундай кызык окуялардан куралган, оор күндөр менен кыйынчылыктардан турган, эстеп-элестетсе өзүнө гана даана, түшүнүктүү бир өмүр өткөн экен. Эми минтип карылыкка аргасыз кадам шилтеп, жүрөгү менен тең тоолорун таштап капысынан аттан түшкөнү турат. Бул жылкычылыгы кандай капыс аяктаса, ошондой эле күтүүсүз башталган.

Анын өспүрүм кези согуш убагына туш келди. Атасы жылкычы эле. Согуш деген суук сөздү алардын үй-бүлөсү айылдан күнчүлүк алыстагы жайлоодо жылкы жайлатып жүрүп угушкан. Капыс келген жаман кабардын кесепетин ата-энеси деле көп сезе бербей, тек, кең өлкөнүн кайсы бир жерине Телибай тентек сыяктуу бирөө өрт коюп жибергендей сезишсе керек алгач. Анан жакадан бирөөлөр каттаган сайын, согуштун күчөгөнү кабарланган сайын, анан өздөрү чоң жайлоодон төмөндөп көчүп элге аралашкан сайын жалмандаган ошол өрттөн өздөрү да соо калбастарын сезишкен. Жаш жүрөгүнө согуш деген суук сөз куду табияттын жылып-жылып кирген, билинбестен күчөгөн кыш мезгили сыяктуу акырындан барып өмүр бою орноп калган ошондо эле. Бир айдай кечигип окууга келгенинде адамдардын үрпөйгөн өндөрүнөн, кандайдыр шашылыңкы кыймылдарынан кимдир бирөө «бүгүн катуу жер титирөө болот» деген кабарды угузгандай маанайды балалык баамы менен байкаган. Бирок шум согуштун салакасы катуулап тие элек, жай жашоого зак кетсе дагы анын берекеси кете элек, жоготуу деген оюктун чекеси көрүнө элек, эң негизгиси өзүнүн балалык ширин кезин тартып кетелек болгондуктан, эселектигине сала эч нерсени этибарга албай ойноп жүрө берсе керек эле. Атасынын инисиникинде өз үйүндөгүдөй жүрсө дагы бат эле тажап, ата-энесин сагынганда окугусу келбей, тоого качып кеткиси келчү. Ушул балалык тайыз эңсөөсү кеч күздүн бир суук күнүндө аткарылган. Бирок ошол күн атасын акыркы көргөн жана балалыгы менен коштошкон күн катары эси-көөнүнөн кетпей калды. Сабакта отурган. Бирөөлөрдүн чакыруусу менен сыртка чыгып келген, өзүн дайыма фамилиясынан атачу эжейи бул жолу атынан чакырып:

– Айтпай, үйүңө бара берчи, ата-энең келиптир тоодон, – деген. Атасы менен апасынын ортосунда алардын тоодон ала келгендерин жеп отуруп, атасы согушка кетерин, мындан кийин окуусун токтото туруп, агасы менен апасына жардам берерин, ал тургай азыр эле аттанып, түн киргиче жалгыз калган агасына жетиши керек экенин уккан. Алкынып, атырылганга даяр, дайыма аламан байгелерде чыгып келчү, азыр болсо алыста калган үйүрүнөн тынчсызданып турган айтылуу күлүк Карабозго карылуу колу менен өзүн карыдан ала мингизип атып атасы:

– Быссымылда! Мына, балам, чоңоёт деген ушул. Былтыр Карабозду чабам дегениңде кичинесиң деп болбодум эле. Эми жыгыласың деп коркпойм. Карабоз эми сеники. Ал эмес, бир чоң үйдү кыймылдата турган өзүң болуп калдың, – деген. Күтүрөтө ооздук чайнаган күлүктү суулук-

тан ала өзүн айыл четине узатып келген атасы жолдо ката лам деп ооз ачкан эмес. Айыл бүтүп, акыркы үйдөн соң жол тоону карай бурула бергенинде гана токтоп, Карабоз менен:

– Кош, кайраным, ээнди унутпа, – деп көкүлүнөн, моюнунан сылап коштошкон. Анан эңкейе берген өзүн бетинен сүйүп, моюнунан жыттай:

– Бара кой эми... Апаңды угуп, ага жардам берип эстүү, чыныгы жигиттерден бол, – деген өзүнүкүнө окшобогон дирилдеген үндө, көзүнө тике карабай.

Азыр ойлосо жашып кеткен ал мунусун билгизгиси келбей, кыска-кыска коштошуп, көз жашын көргөзгүсү келбептир. Ошондо атасын акыркы жолу көрүп, түбөлүккө коштошуп атканын билсе моюнунан бекем кучактап алып ыйламак экен, өзүндү сакта деп өтүнүп, искегилеп, өмүр бою сагынган ата жытын каңылжарына сактап калмак экен. Адамдарды аймап-жуткан согуш алааматы эмне экенин аңдабагандыгынан атасынын кайтпай калышы толук мүмкүн экендигин ойлобоптур, аны менен тиги элдер барып-келип аткан шаарга узаткандай, эртең эле келип калчудай коштошуптур. Ошентип, атасынын кучагынан бошоп алкынган айгыр менен узай бергенинде атасы кадимки кайраттуу үнүндө, өзүн аламан байгеге кошуп аткансып:

– Айтпай, таскактатып жүрүп отур. Карабоз суутулган жок, капчыгайга чейин оозун коё берсең зоругуп калышы мүмкүн. Шашылба, – деп бакылдады. Жылкы аттуунун сырын сыртынан билген сынчы чындап таптаса чобурду да чыгарар саяпкер атасы айткандай жолдун тең жарымынан көбүн текирең таскак менен арбыткан, анан өпөң-чычаң бул жүрүштөн тажап алып-учуп берер күлүктүн ылдамдыгына кызыга капчыгайга чейин итапкан аралык калганда айгыр оозун коё берген. Жанын таштап жүгүргөн күлүктүн ылдамдыгына ырахаттана аламан байгеде бүт аттарды артка калтырып чыгып келаткандай сүйүнгөн, анын деми терең капчыгайды ортолоп барып, кош таноодон фыр-фыр эте демигип, аздан барып асталаган ат жүрүшү менен кошо бастаган. Ошондо гана атасынын жанагы айтканын эстеп, азыр кыштоого жеткенинде аякта атасы менен апасы жок болорун ойлоп, ичине бук болуп кеткенден бетер өксүп-өксүп барып, өңгүрөп ыйлап жиберген. Ат чабышта зоруккан аттарды бир орунга тургузбай айдагандарын көрүп жүргөн ал да айгырын токтотпой камчыланып, оор болуп атамбы деп түшө калып жетелеп, демиккен күлүк эс ала түшкүчө убараланган. Аңгыча, терең капчыгайга күн да тез батып, айланага ушул илкиген аты сымал аздан иңир кирип, караңгылык ушул эле жабышкан эки тоонун ортосунда жашынып жаткандан бетер заматта курчап келген. Карайган капчыгайдын арсак-терсек кырлары күндүн акыркы агыш нурлары калган асманды карай «ар-р» деп ачылган ооз сымалданып өзүн ошого түшүп кеткендей сезген. Анан жүрөгү түшсө апаптап коёр ата-энеси жанда жогун ойлоп

карманган, чыныгы жигит бол деп атасынын айтканын эстеп чыйралган, кадыресе эс тарта түшкөн. Ошентип, чоң турмушка кадам шилтери менен согуш учурундагы ооруктун оор күндөрү, азаптуу жашоосу алып жүрүп кеткен.

Бир жылдай өткөндө агасы да он сегизге толуп, согушка чакырылды. Эми колхоздун бүт жылкысынын түйшүгү менен жоопкерчилиги алсыз аял менен илимийген баланын мойнуна артылган. Ар учурдун өзүнчө кыйынчылыгы, адам эсинен өчкүс өзгөчөлүктөрү болот турбайбы. Согуш убагын эстесе жадында тоодой кыйынчылыктар менен кенедей жеңилдиктер, калдайта кайгы тартуулаган кара кагаз менен жылт эте калган кубанычтар, карга оронбой эле тулкусу бүт кардан тургансыган тоолордо калың жылкыны кайтарган каргадай бала, колдон малды талашкан карышкырлар, үрккөн жылкы, кошкурунган бээлер, азанаган айгырлар, кысыр калды бээлердин кышы бою суусундук катары эмес, тамак катары ичип чыккан кымызы, нан ордуна жеген өлгөн жылкы этинин ичти өткөргөн шорпосу, кылтакка түшкөн кекилик, чилдер, боолоп алып атка арта албай койгон эки таңгак отун, өзү түндөп жылкы кайтарып келсе, очокто чогуң өчүрбөй күткөн энеси, жаздын келгени, жайлата адам көрбөй жүрүп жапайы боло жаздаганы, фронтко аттар айдалгандагы ыйлаганы, деги койчу, ошондогу балапан башынан өткөндөр унутулгус болуп кала берген. Эгер азап-кыйынчылык деген тоо болсо ал анын чокусуна ошондо эле билбей, чыйрактыгына сала, жардам берер эч кимиси жоктугунан улам аргасыз чыдай, согуштун айынан эртелеп эр жетиле чыгып барган экен.

Согуш аяктаганда бардыгына бышыгып, жаш жагынан да жетилип, зыңгыраган жигитке айлана ага эч бир кыйынчылык кеп болбой калды. Ошентип, жигиттик курагы согуштан кийинки алсыраган чарбаны калыптандырууга арналды. Ал кезде курсак ачка болсо дагы көңүл тоюп калган, куну өмүргө тете Улуу Жеңиш эрдесинткен эл атасы Сталин менен партиянын чакырыктарына шыктанган совет эли алдыдагы жакшы жашоодон шек санабай, өзүм дебей колхоз деп жанталашып, алга умтулуп турган кез эмес беле.

Карамагындагы жылкыларды жакшы асырап, төлүнүн эсебинен көбөйтүп, колхозду унаа менен камсыздоо милдетин мыкты аткарган Айтпай турмуш оңолуп той-тамаша көбөйгөн сайын чебер улакчылыгын, эңиште алдырбас балбандыгын көргөздү. Таптаган күлүктөрү байге бербегенде эл атасынын саяпкерлигин эстешти: «Кайран Соорондук өлбөптүр» – деп шыпшынышты. Ал арада жар сүйдү, бала көрдү. Элчилеп аш-катыгы үчүн бир уй, он соолук күтүп, өкмөттүн менчик үчүн уруксатынан пайдалана алды. Жайда жайлоо, кышта кыштоо, эртеден-кечке жылкы артынан чапкылоо менен айлар айланып, күндөр күргүштөп, жылдар жылмыша берди. Ал арада майда чарбалар ирилешти, жылкы-

дан пайда жок экен, андан көрө тоок багыш керек деген жогору жактын акылсыз көрсөтмөсү менен Камбар ата тукумун жоюп жибере жаздаган жылдар дагы, тескерисинче, жылкы чарбасын өнүктүрүш үчүн чакырык чыгып, тубар бээлердин жүзүнө жүздөн кулун алабыз деген мелдеш уюштурулуп, милдеттенме алган жылдар (дагы жакшы, бээ эч качан эгиз туубайт, тууса жүз он, жүз жыйырмадан алам дегендер да чыкмак эле) да болду. Не болсо дагы жыл өткөн сайын колхоздор байып, эл турмушу оңолуп бараткансыды. Ал кездерде кечөөкү өткөн согуш кыйынчылыктарын бүгүнкүгө салыштыруу, шүгүрчүлүк деген улуу топук, жаркыраган коммунизмге компартиябыз баштап барат деген ишеним күч эле да.

Ушундай жылдардын кайсы кези болбосун Айтпай бала кездеги адаты жана тубаса бүткөн жоопкерчилиги менен жылкысын жөн гана сүйүп багып жүрдү. Мелдешчил, милдеттенмечил алтымыш-жетимишинчи жылдарда Айтпайга ийгилик өзү эле келди, далай сыйлыктарды, орден-медаль, буюм-тайымдарды көп эле алды. Ал тургай областка дагы депутат болду. Бирок бул сыйга татыктуу болуш үчүн жыл бою бел чечпей эмгектенип, күнү-түнү чапкылашы керек, а сыйлыктын урматын жылдын бир-эки гана күнү көрчү. Бул наамдары айта келгенде гана экен, орден дегениң адамдын кийимин гана көрктөп көңүл тойгузганы менен турмушту оңдоп деле жибербеди, тек гана балага жылтыр-жултур оюнчук берип алдагандай кеп болду. Дагы да жакшы иштөөгө сүрөөн болду. Мындай караганда андагы жылкычы дегениң дүңгүрөтө үйүрлөрдү айдаганы менен май чайнабаган илгерки сасык байларга окшоп кетчү. Жыйырма төрт саат бою кылган мээнетине күн санап айлык берген колхоз калыссыздыгын сезген кээ бир малчылар милдеттенме аткарылбай мелдеште утулсам мейли дешип, колдогу коомдун малынан эпчилдик менен пайдаланышып, мунусу билинип калса соттолорун түшүнүсө дагы тобокелге барышып, бул үчүн өзүн өзү кыштата сүр жеп, май чайноо менен сыйлашчу.

Жетимишинчи жылдардын аягында элдин менчик чарбасы кыйла эле көбөйүп калды. Муну дагы бийлик канчасын чапкан ферма, бригадир, башкарма сыяктуу чолок этек чоңдор баштап баратты. Башкарма бир колхоздогу отуз короонун ар бирине эле бештен кой кармаса канча болот? Ал эми карапайым адамдар бир-экиден жылкы күткөн кез келгенде Айтпайдын баркы болуп көрбөгөндөй көтөрүлдү. Чарбанын үч жүз жылкысы болсо эми ага менчиктин жүз жылкысы кошулуп, түйшүк көбөйсө дагы «багып бересизби» дегендерге Айтпай «жок» дей алчу эмес, а ошого жараша сыйын көрчү. Жакага барса арагын ала чуркап, конокко чакырып, жайлоого көчсө узатып, кыштоого түшсө өрлүктөп барып Айтбай атын «Айтпай бай-бай» дешип, баркын көкөлөтүшчү. Анан эмне? Жазда кошкон жалгыз байталы жыл айланбай кулундуу бээге айланып

атса, анан кантет, сары даакысы чубалган жабагысы күздө эле жүнү жылтыраган кунан чыкмага айланып келип атса. Аманат берген малга кыянат кылбаганынан, койчуларча бээлерди кактап саап, кулундарды арыктатпаганынан, жайдыр-кыштыр жылкынын жанында болгонунан улам элдин баары малын ага кошкусу келчү. Айлык албай кылган бул түйшүктүн акысы ар кандай жолдор менен төлөнчү. Ар ким колдо бары, кылган иши менен бааланчу. Дүкөнчү баштыгынан башкарманын гана аялдары иччү инди чайын алып чыгып атып бул малчылардын дасторконунан өзүнүн дүкөнүндө жок таттуулардын түрүн көрүп таң калса, кийиктен келе жаткан мергенчилер шыралга таштайлы деп кайрылышканда Айтпай кыштактан ушунчалык алыс турса дагы таза арак, чыпкалуу тамеки менен сыйлаганын тамшанып айтып келишчү. Ушинтип элдики менен элди сыйлаганынан улам жөн кишилер эмес, чоңдор дагы Айтпайге, Айтпайге дешип калганында өз баасы эмне үчүн көтөрүлүп атканын унута алдынан кучак жайган бардык көңүл ачууларды ылгабай бой урду. Бала кези согушка арналып, жаштыгында баш көтөрбөй мээнеттенип, бугу чыкпай калганданбы, эми эр ортонуна келгенде эл эркелетүүсү менен чындап көбө баштады. Жылкыны шалаакы жардамчы менен жаш балдарына таштаган анын мингени жорго, жүргөнү кыштоо менен кыштак ортосу, той-топурду калтырбай, ичкени арак, барганы жаш аялдар болду. Жашоо деген ушул турбайбы деп дуулдап жүргөнүндө жылкычылык иши билинбей артка кете берди. Бээлердин бала салганы көбөйүп, бирин-экин жоголгондору, ит-кушка жем боло калып атты. Бейгам жашоонун таттуу даамын татып калган ага булар деле таасир этпейт беле, бир күнү жер жутуп кеткенсип саны отуз баштан турган бир үйүр жылкысы жоголду. Издебеген жери, сурабаган кишиси калбаса дагы үйүр жылкы табылбады. Анжиянга айдап барып сатышканбы же Фрунзеге жүктөп барып жайлашканбы дайынсыз, белгисиз бойдон калды.

Эми араң эсине келип, эки жагын каранган ал Кудайданбы же башкаданбы, көөп кеткенинин жазасын алганын сезди. Ушуга чейинки өмүрүн ал баягы атасы менен коштошуп, тоону карай күлүк минип аттанган балалыгындагы жолго окшоштурду. Анда текирең таскак менен жакшы эле келатып, күлүк оозун эрте коё берип зоруктуруп албады беле. Эми дагы жакшы эле бир калыпта элден калбай, ашпай келатып жапайы кумарына алы жетпей калып, бүткүл өмүрүн аксатып алды. Аксаганда дагы кандай аксады? Өмүр бою жыйнаган малын төгүп берип, калган-катканын колхоздон санап келсе менчиктикин санатып, менчик доолап келсе колхоздукун берип жүрүп, беш-алты жылда араң жоготконун толуктап бүтүп, элдеги кадыр-баркын эптеп сактап калды.

Бул убакта өлкөнүн жетекчилери биринин артынан бири алмашып, ага жараша коомдо көп өзгөрүүлөр болуп аткан. Жайбаракат жашоосун жабыркатпаса, короодогу малына капшабы тийбесе карапайым мал-

чынын чондордун кайра куруу, айкындуулук, аракка тыюу, Союзду жоюу, эгемендик алуу сыяктуу саясий окуялары менен иши эмне? Ошол жылуу кабинеттерде жүргүзүлгөн жылма саясаттардын салакасы акыры келип, Айтпай сыяктуу малчылардын да жашоосуна кийлигишип, өзгөртүүсүн жүргүзө баштады. Эгемендик алган өлкөбүздүн жетекчиси капиталисттик жолду тандап алып, колхоз-совхоздордун жаназасын окуп, курмандыкка чалып, менчиктештирүүгө батасын берип жибергенде айтпайлар тургай, мен кыйынмын деген билимдүүлөр не кыларын билбей калышты. Бирок заман заңын туура түшүнгөндөр, саясатты сагызындай чайнаган чондор өзүнүн коомдогу үлүшүн олчойто жулуп ала башташты. А өткөндү эңсегендер, замандын агымын сезбегендер, кантебиз деген коркоктор менен иштегиси келбеген жалкоолор жана колхоз болуп турса жегенге оңой болоорун ойлогон чондордун жерди, малмүлктү бөлүүгө каалоолору болбоду. Алардын колхозунун, элинин багына да ошондой тагдыр туш келген экен, райондун башка чарбалары дыйкан чарбаларга тарап, чоң үй-бүлөлөр жүздөгөн кой, ондогон бодо мал үлүштөрүн бөлүп алып атканда ансыз да чочуп турган элге «бөлүнбөйлү, бөлүнсөк оокат кыла албайбыз» деген тымызын үгүттү жүргүзгөн колхоз башкармасы көпчүлүктү көндүрүп, райаким катышкан чогулушту өткөрүп, эки-үч жыл аярлай туруу чечимин алууга жетишти. Ошондо Айтпайдын шаардагы тун уулу келип: «Өз үлүшүбүздү бөлүп алып жашайлы» – деп өтүндү эле колхоз менен тамыры бир Айтпай так секирип, такыр көнбөдү. Кийин өкүнгөнүндөй ошондо макул болгонунда итапкан эле малдуу болуп калмак экен Айтпай. Анын үстүнө бөлүнгөн дыйкан чарбалар деле жыргап кетишпеди, анткени баары эле малды өнтөлөп бага албайт экен, жерди көрүнгөн эле иштетип кете албайт тура. Маңдай тер, таман акы менен эмес, бекер келген төрт түлүктүн баркы болбодубу, ошол жылдары малдын баасы тыйынга түшүп кетти: бири жем-тоют жетишсиздигинен жазга жетерине көзү жетпей, күзүндө семизинде эле дүнүнөн сатып ийсе, буга башы жетпеген экинчилери жазда жутка алдырды, үчүнчүлөр болсо алып сатарлыкка азгырылып, бүт малын соодага салды эле, ата-бабасы кылбаган бул иш деле оңой эмес белем, акыры соодасы соолуп, акчасынын аягын таба албай калды, дагылары болсо күнүмдүк керектелчү чай-чамек, кийим-кечекке малын алмаштырып жан бакканга өтсө, бир койго эки бөтөлкө келип калган ушул заманда кай бирлер бүт малын ичип да койду. Айтор, тоого малга бастырса, жакадагы чөбү калып, же жер сугарганы чөлгө түшсө, жаман катын, жаш балдар малга ээ боло албай жоготуп, ит-кушка алдырып, «сен малга барбадың, сен чөп чабышпадың» деген нааразылыктар менен бир туугандар жакалашып, көптөгөн жылдар ынтымакта жашаган кошуналар чабышып, «дыйкан чарба эмес эле чыйкан чарба болду, эсил кайран колхозубуз таратылбай калса эмне» деген нааразылыктар эли менчикке

тарай элек Айтпайлардын колхозуна угулуп, буларга өздөрү да күбө болушуп: «Биз да тарасак ушундай эле абалга кептелебиз» – деп чочулатты. Бирок да району эң бай жана карызы жок Айтпайлардын колхозунун кедери кетти: майга кетти, тигиге кетти, буга кетти деген башкарманын шылтоосу менен мал башы кескин кыскарды. Ага жараша эл ичин башкарма менен аким машташып алып жеп атат деген сөз күчөй берди.

Бул нааразычылыктардын күчөгөн чеги акыры колхоздогу ферма, бригадир, зоотехник сыяктуу майда атка минерлердин өйдө жакка жазылган арызы болуп, акыры колхозго чоң текшерүү келди да башкарма суудан купкуркак кутулуп чыкты. Колхоздордун күнү бүткөнүн түшүнгөн эл айланып менчиктештирүүгө моюн сунду эле баягы арыз ээлери – майда атка минерлер, майда дыйкан чарбаларга бөлүнсөк кыйын болчудай, келгиле, жерибизди бөлүп алсак дагы малыбыз менен техникабызды ортодо кармап чогуу оокат кылалы, ар бир уруудан бирден топ башы шайлансын, ал бардык эсеп-кысапты жүргүзсүн» дешип азгырыктуу көп сөздөрдү айтышып, дагы туурадан чыгышты эле кээ бирлер эле бөлүнүп кеткени менен көпчүлүк буга ынанышты. Ошентип, бириккен дыйкан чарбалардын иши жакшы эле башталгансыган, бирок баягы пендечилик болгондон кийин нааразылык, түшүнбөстүк, кыянатчылык сыяктуу жат адаттар болбой койбойт экен.

Көп өтпөй мурункудай эле күңкүл сөздөр күчөй берди, буга дагы эле болсо ортодогу малдын азая бериши, күзгү түшүмдүн туура бөлүнбөй калышы, мен топ башымын деген чочондогон чоңдордун көбөйүшү, алардын өз көмөчүнө күл тартышы сыяктуу кесепеттери себеп болуп берди. Ушинтип, акыры мына бүгүн бириккен дыйкан чарбалар дагы акыркы азганакай малдарын бөлүп алып, өз-өз жолдоруна түшкөнү турушат. Ушунун баарын, буга чейинки бүт өмүрүн көңүлүнөн канча бир ирет сыдырып өткүчө күн дагы чыгыш тоолордон алыстай берип, жерге тегиз жайылып, жылуулугу дене-бойду жибитти. Аңгыча, өзү болжол отурган күңгөй беттин кырынан жылкылар көрүнүп, бери карай чубап түшө баштады. «Беш боз, үч сарала... бардыгы болуп жыйырма жети», – деп санады Айтпай, айтылуу күлүгүнүн үйүрүн жаземдебей таанып. «Ээх, Эшекбозум, эми кимдин колуна түшүп, кандай кор болор экенсиң, чийне сүйрөп диңкинин соолур бекен, сени коргоп алаар ээң сен эмес, өзү алапайын таппай калды» – деп тээ алыста адатынча үйүрүнөн буга атымча алыс кала лок-лок желип, дугдуйган жалын сапырылта, бирде купшундай кулагын жапыра калып, үйүрүн тикчийе карап бүгүнкү бөлүш аттуу кесепеттүү иштен бейгам келаткан айгыры менен сүйлөшө кетти ичинен. «Ээх Эшекбоз, Эшекбоз, тулпар тушунда, күлүк күнүндө деген экен, экөөбүздүн өмүр учкан бойдон ушинтип өтүп кетти... Эми сен бир чобур атка, мен бир чабыр чалга айланабыз. Көрсө, жашоо заңы ушул тура» – деп ойлоду анан. Эч качан кыргыз жылкыга эшек деп ат койбогон, өзгөчө ушул Эшекбоз

сыяктуу дубан бузган күлүк атын эшек деп кемсинткен эмес. Бирок турмушта ар кандай учурлар, түрдүү адамдар болот экен. Айтпай ушул күлүк айгырынын Эшекбоз атка конгон күнүн азыр айласыздан эстей кетти.

Анда Эшекбозунун болуп-толуп турган жаңы асый кези. Райондук аламан байгеден чыгып келип, областтык мелдешке аттанышты. Ал убакта Октябрь майрамы укмуш шан менен майрамдалчу эмес беле. Ат майданы толтура эл. Кызыл-тазыл ураандар, даңкылдаган музыка. Элдин так маңдайына бийик трибуна орнотулуп, ага толо областын бүт жетекчилери, эмгектин алдыңкылары, алыстан чакырылган коноктор шыкала толгон.

Аңгыча аламан байгеге чабылчу күлүктөр чубатууга түштү. Көзүн жамандыкты көрбөсүн Эшекбоздун атаандаштары областтагы атагы чыккан жылкы заводунан келген өңчөй зоот, куйруктары түйүлгөн, көкүлдөрү шүйүлгөн моюндары койкойгон, элик шыйрак, тобурчак тору күлүктөр экен. Эшекбоз болсо алардын жанында жал-куйругу шөптүрөгөн, жүдөгөн бир чобур, адашып байгеге кошулган эшек сыяктуу сезилди. Муну жаземдебеген мелдешти башкарып, майрамдык иш чараны алып барып аткан областтын биринчи секретары бардык күлүктөрдү тааныштырып келип аягында: «Ошентип, бүгүнкү мөрөй талашка он тогуз күлүк, анан бир эшек кошулуп отурат» дегенинде эл «дуу» этип кыйкырып, «дүр» этип каткырып, «дүр» этип дүнгүрөй түштү. Өзүнүн таап айткан тапан кебине маашырлана түшкөн ошол областтык чоң Айтпайлардын районунун жетекчисине мындайча эскертүү жасабасы: «Жолдош Баланча Түкүнчөевич, көрүп турасыз, жалаң тулпарлардын арасына эшегинизди кошуп отурасыз, кокус мунунуз тебелендиде калып, үстүндөгү бала бирдеме болсо жооп бербейм» – деп.

Ошентип, аттар коё берилди. Баарысы ойлогондой чү дегенде эле арымы чоң зоот аттардан Эшекбоз жарым айлампа артта калды. Үчүнчү айлампага чейин Эшекбоз аларга жакындай да алган жок. Ал ансайын тиги бийик трибунада отурган чоңдун мөрөйү үстөм боло берди, эшек деп кемсинтип, мелдештен чыгарып салгыла деп кыйкырып атты. Төртүнчү айлампага кеткенде баягы элирип ала качып аткан аттардын алды зоруга артта кала баштады. Эшекбоз болсо эми күчөй чуркап, аларды тырпырата басып өтө берди. Эшек деп ээн ооздоно сүйлөп аткан тиги чечен сөрөй чоңдон сөз кача баштады. Жетинчи айлампага жеткенде Эшекбоз алдыңкы бири-бири менен атаандаша катуу бараткан топко жакындап барды. Мына ошондо эл дүнгүрөп, Эшекбозду сүрөп жибергендей болду. Сегизинчи айлампа бүтүп, акыркы тогузунчу башталганда Айтпайдын айтканы боюнча чабандес баласы Эшекбоздун оозун коё берип, ал бардык аттардан чейрек айлампага озуп келди. А трибунадагы үн күчөткүчтөн болсо башка бирөөнүн үнү угулду. Ээх, тигил атка минер эшек деп кемсинткен ат тулпардын тукуму экенин, ээси болсо түп атасынан бери саяпкер экенин, аты экөө дагы далай мөрөйлөрдү ала-

рын, көптөгөн жеңиштерге жетерин кайдан билиптир. Ошондон бери Эшекбоз аталып кеткен ушул боз айгырдан жакшы тукум алып калыш үчүн айгыр салып келатат. Антсе дагы көңүлүндөгүдөй тукум бербей атты эле ушунча жылдан бери эми быйыл гана бир Карабоз кунан купулуна толо баштады. Субай жылкынын арасындагы өзү менен теңдерден эч деле айырмачылыгы билинбеген бул тоголок чалыш кунан жөнүндө эч кимге, жадагалса байбичесине да айта элек. Бүгүн күлүк болчу кунанды колдон чыгарбаш үчүн айтышы керек эми. Азыр ушул жөнүндө ойлоп отуруп, көңүлүнө ой келе түшүп, ичинен кым этти да: «Ээх, Эшекбозум, сенден өзүңдү тарткан тукум калды, а менден барбы? Ушул суроо көңүлүмдү эзет. Эмесе, аны бүгүн көрөбүз», – деди күбүрөй. Ангыча, туш-тараптан үйүр-үйүрү менен түшүп келген жылкылар жапсардагы жалгыз булактан үйүлүшө суу ичишип, «Айтпай жайытка» жайылып чыга бергенде Шиш-Дөбөдөн түшүп келген карт жылкычы балдарына: «Айда» – деп айбаттуу кыйкырып, акыркы жолу жылкысын сүрүп жөнөдү.

Үчөөлөп ар жак, бери жактан тосмолоп, кыштоонун бийик, кенен оолусуна жылкыны сүрүп кирип камашты, аттарды которуп минип алышы керек эле.

– Кана эмесе, балдарым, – деди ал жылкыны камап аттан түшкөндөрүнөн кийин балдарына олуттуу тарта карап:

– Өмүр бою дүңгүрөтө жылкы айдасак дагы буйрук деген ушул экен, – деп күрсүнүп алып анан чечкиндүү тарта түшүп унчукту. – Ошентсе да шүгүр дейли, ырымдагандай бир кыл куйрукка ээ болуп калганыбызга. Эми тандагыла ошол үлүшүбүздү, – деди тигилерге күтүүсүздөн. Эки уулу менен байбичеси тунжурай түшүштү. Эң биринчи улуу уулу ооз ачты:

– Ата, жылкынын жылкысы, аттын аты бар бизде. Эшекбозубузду эле алып калып, алкынтып минип жүрүңүз, – деди атам эмне дейт дегендей тарткынчыктаганы үнүнөн билине. Айтпай: «Сен эмне дейсиң» – деп байбичесине кайрылды эле өзү ойлогондой жооп укту.

– Айгырдан эмне пайда? Чоң бээлердин бирин алалы жазда эле кундап берет.

Булардын жообуна канааттанбай калганын билдиргендей терс бурула берип, кичүү уулунан суз гана сурады:

– Сен эмне дейсиң?

Агасы менен апасынан озунгусу келбей турган өңү өзүнө түспөлдөшүп кеткен кенжеси:

– Мм... мен эмне дейин, – деп мукактана түшүп шар кетти. – Ата, эми Эшекбозду канчалык чапсак дагы чыгып келбейт, ал карыды. Менин көңүлүмө толгон бир кунан бар. Уруксат берсеңиз ошону алып калалы, – деди.

– Ыя?! – деп ичинен кым дей түшкөн Айтпай: – Кунан дейсиңби? Ме, анда ошол кунаныңды кармачы, – деп укурукту уулуна кармата салды.

Ичинен аябай кубанып: «Эми карабоз кунанды кармаса экен, оо кудай» – деп тиленип турду. Айтпай сунулган укуруктун башындагы кыл аркан кимибиздин моюнубузга илинер экен деп кошкурунуп, үркүп, көз кыйыктарын салып жарыла берген субайлардын арасынан тоголок чалыш Карабоз кунандын моюнуна кыл сыйыртмак илеше бергенде Айтпай кубанганынан кыйкырып жиберди:

– Баракелде, балам, баракелде! Таптың кулумун, таптың! – «Өлбөптүр кайран өнөрүм. Өлбөйсүң эми Айтпай, өлбөпсүң ата-бабам!» Айтпайдын маанайы майрамдагыдай боло түштү. Кудундап: «Тоого күлүк минип чыктым эле, эми күлүк менен түшөйүн» – деп Эшекбозун токуттуруп минди. Көрсө, кырс, бир мүнөз кенже уулуна өзүнүн сынчылык шыгы, ата-бабадан бери келаткан саяпкерлик өнөрү жуккан экен да! Көрсө, абалтадан келаткан өздөрүнүн тукумунун аламан байге, күлүк чабуулардагы даңкы өзү менен, Эшекбоз менен эле бүтпөптүр, алдыда далай маралар бар экен. Көрсө, жардымын деп бекер эле жабыркап атыптыр. Мындай уул менен дагы да болсо аттан түшкүдөй эмес, Камбар ата тукумун кайрып ушул улуу тоолоруна кайтып келгидей.

Ушундай кубаныч, ушундай чоң үмүт менен жаканы сагынып, көк беде көксөгөн айдатуусуз эле удургуй жолго түшкөн жылкынын артынан эки уулун ээрчите байбичесин коштой тоодон түшүп келатты, карт жылкычы Айтпай...

Кубаты качкан кеч күздүн мээлүүн күнү мунарыктаган батыш тоолоруна эңиштеп баратканда, саргайган аңыз четиндеги эмеле жүздөгөн туяктардан көтөрүлгөн ыргылжың чаңга көмүлгөн мал короодо бака-шака түшкөн жылкы бөлүш болуп атты. Көп жылдан берки колхозго синген эмгегин, тийген үлүшүн эмес, атасынан энчи, бирөөдөн бекер мал алып аткансып, кудундаган көпчүлүк канталамайга түшө: бириси энчисине тийген айгырды азанатып дароо минип алса, экинчиси, чыңыртып байланбас жетеледи, үчүнчүсү, азоо байталды ноктолой албай жүрөт, дагы бирөө эшектей жоош картаң бээнин чөйчөктөй толгон соорусунан сылай мулундоодо. Шарактаган булардан чет талоонго түшкөн үйүрүнө тынчсызданган Эшекбозунун тизгинин кагып коюп, бир кездеги өкмөт малын кембагалдарга бөлүп берген байдын кебетесин кийип, Айтпай үнсүз турду. Сыртынан билдирбегени менен ичинен боор эти болкулдап, азыр бирөө эле көңүл сооротор сөз айтчу болсо, өзүнүн пайгамбар жашына карабай ыйлап жиберчүдөй, же бир эле кымындай шылтоо табылчу болсо таланган малын чарк айлана чаап, Улуу тоосун карай айдап жөнөгөнгө даяр эле. Ошентип, кой короодо кыл куйруктуу жылкыдан ата-балдар минген Карабоз кунан менен Эшекбоз айгыр калганда бул таламайга окшош бөлүштү башкарып жүргөн жаңы өкмөт Жантөрө Айтпайга кайрылды:

– Айтпай аке, баары жакшы, малыңыз түгөл экен... Эми Карабоз кунанды ээсине тапшырышыбыз керек. А Эшекбоз күлүгүңүз өзүңүздө ка-

лат. Үлүшүңүз буюрсун, – деп кош колдоп кармап колун силкилдетти. Бул жыллуу сөзгө ооз учунан супсак гана рахмат айтып, колун кандай сунса, ошондой тартып алган ал:

– БИя, балам, мага бул Карабоз кунанды калтыр дагы ордуна уй алгыда, – деди.

– Ка-ап, аксакал, бая эле айтпайсызбы анан. Буларга мингич керек экен, уйга макул болушар бекен, – деп чындап күйүп-бышып, айыл өкмөт жанындагы жаш жигиттерге карады.

– Биздин уйларыбыз бар, мингичке зарылып турабыз. Карабоз кунанды эле бергиле, – деп кыйылды экөөнүн улуураагы.

– Аксакалдын жылкыда эмгеги зор. Шагы сынып калбасын, сураганын берели. Силер уйду атка алмаштырып аларсыңар.

– Жок, – деп кесе айтты кичүүсү, агасына караганда дили катуураак окшобойбу.– Жылкыга да уй алмашылчу беле?! Калыстык кылгыла.

– Ме, алгылачы, алгыла! – деп күтүүсүздөн Эшекбоздон шарт эте түшө калды Айтпай ошондо. Анан уулунун «ата» дегенине көпчүлүктүн «кой, ай» дегенине болбой Эшекбоздун басмайылын шарт чечип, куюшканын чыгарбастан ээрин тердик-желдиги менен кошо шыпырып, ошондой эле чапчандыкта айгырдын башынан нокто жүгөнүн жулуп алды эле араң турган ал азанаган бойдон короону айлана чуркады.

Айтпай болсо шарт бурулуп жөнөп бергенде уулу ага Карабоз кунандан түшүп берейин деп обдулду эле ал ач айкырыкты салды:

– Түшпө! Аттан түшпө!– Муну көрүп турган көпчүлүк тоодой айгырга алмашпаган тоголок кунан жөн эмес экенин боолголошсо да Айтпайдын уулуна: «Аттан түшпө» – деп кыйкырганын түшүнө албай калышты. Өзүнүн кезеги кетип, заманы өткөнүн, уулунун учуру келгенин, анан ошол жол башталышында аны аттан түшпөсүн деп ырымдаганы эле бул.

Ошентип, өмүрү мамыдан үйгө чейинки гана жолду жөө баскан, кышта кыйкырып кымыз ичкен, күнүнө күлүк минип, жолду жоргосуз жүрбөгөн, бай-бай деп баркталып, ушинтип кылым жашачудай болгон Айтпай заматта кемпиринин жанынан, айылынын айланасынан чыкпаган, эшек минип жалгыз уюнун бадасын, он соолугунун кезүүсүн кайтарган, кечигип тийген карчарбасына кейиген айылдык абышкага айланып, мал сарайдан үйүнө чейинки жолдо жөө-жалаңдап баратты картаң жылкычы. Бул кебетесине ал арданган да, өкүнгөн да жок, ал эми көкүрөгүндө тек гана ачуу ыза калды. Заманга болгон ачуу ыза...

Поэзия

**Айгүл
УЗАКОВА**

* * *

*Айга салып, Күнгө салып чайыдым,
Аз болсоң да арыбагын, жан ырым.
Баркың билер жүрөктөрдөн орун таап,
Меникинен жакшы болсун тагдырың.*

Ысык - Көл

*Ыргалып жээкте толкуну
Ырахат берет бейпайга.
Ырдатып турган жүрөктү,
Ысык-Көл, сендей жер кайда!..*

*Сени эңсеп келип кеткендер,
Серүүндөп келер бир кайра.
Сергитип ийген көңүлдү,
Сезилтал сендей көл кайда!..*

УЗАКОВА Айгүл *Ысык-Көлдүн Бостери айылында туулган. КМУУнун филология факультетин бүтүргөн. Жаш акындардын «Ала-Тоо поэзиясы», Бүткүл союздук жаш акындардын Полтавада өткөн X фестивалынын лауреаты. Анын бир нече ырларына музыка жазылган. «Жылдыздуу күз», «Кеч жарык», «Түнкү асман» ж.б. ыр жыйнактарынын автору. КР Улуттук Жазуучулар союзунун мүчөсү. Бишкек калаасында жашайт.*

*Күтүштөй күндөн нур алып,
Күнөстөйт кумуң шыкалып.
Гүлдөтүп коёр өмүрдү,
Ысык-Көл жанга гүлазык.*

*Байыртан калган белегим,
Башкага бербес түнөгүм.
Ызаттан, сүйүп, ыр сунар
Ысык-Көл төлтүр чүрөгүм.*

*Айлуу түн акак себелеп,
Айдарып желге термелет.
Ырыска шерик Мекеним,
Ысык-Көл бүтпөс керемет!*

* * *

*Мен сени канчалаган ырга салдым,
Кечиккен кайран гана тахабатым.
Келирип-кессе дагы бейпай күндөр,
Келитпей сен жөнүндө айтып жаттым.*

*Угушту. Кеп кылышты. Анткен сайын
Уу сөздү балдай татып тойлоптурмун.
Тагдырым жалкы түшүп баратканын,
Сезсем да бир-бир коркуп койбоптурмун.*

*Чыгарбай чын жүрөктөн чыккан үнүн,
Чыдадың неге гана, жалтаң сүйүүм?
Чырагын жандырайын эми күздүн,
Чыгынып келип калба, балким, бир күн...*

Түш

*Ал бир көркөм түш болчу түндө көргөн,
Көркөмүнө сөз жетпейт, көз тайгылат.
Келатыптыз ээрчишип жапжаш бойдон,
Көк астанда бизди ээрчип Ай жылмаят.*

Жылгалардан төлмүлдөйт тунук булак,
Шыңгыраган күмүштөй күлкү чыгат.
Ылдый жакта көөлгүп көл чайпалат,
Бизди гана зарыгып күткөн сымак.

Көл да жапжаш, жалтылдайт мелт-калт этип,
Ай серпилип, толкундар чабак урат.
Кең тейкинден ушу кез сугу түшүп,
Үйүр-үйүр жылдыздар кирпик кагат.

Көзүбүздө жаштыктын толкуну ойноп,
Жетиналбай жүрөбүз жээк бойлоп.
Билбейм кайдан табылып аңгычакты,
Бизди айланып ак куулар учуп-конот.

Канат байлап каалгып көл үстүндө,
Кайкыдытбы, чардактай куладытбы.
Ысып-күйүп ойгонсом жаздыгымда,
Сөйкөт өйкөп жатыптыр кулагымды.

Көркөлүнө сөз жетпес, өңдө көрбөс,
Ал бир сонун түш болчу күндө кирбес.

*Сиз келдиңиз,
арадан көп жыл өтүп*

Жазгы кечте келатып, сизди эстедим.
Жөнөтпөгөн каттардын ээси элеңиз.
Көрүшпөгөн тынча жыл учурунда,
Көкөлөптүр ушунча дөөлөтүңүз.

Жылуу карап турдуңуз мен тарапты,
Көтөрөлбай кирпикти жер карадым.
Анан баары жалгырга кетти жуулуп,
Кусалыкка курчалып төрт тарабым.

Калды кайран жаштыгым, кайран күндөр,
Мен батынып баралбай же сиз келбей.
Эми минтип элүүнүн эшигинен,

Шыкааладым эч кимге сыр билгизбей.

*Агарыптыр чачыңыз тармалданчу,
Сылбатыңыз калыптыр мага жакчу.
Жолуктурбас тагдырга айып коюп,
Жок, баралбайм сизге эми махабаттуу.*

*Жомоктошуп кылбаган кимдер айың,
Жолум татаал, башым бар жаманаттуу.
Жөнөтүлбөй тымызын каттар калган,
Жок, болалбайм мен эми махабаттуу.*

*Жүрөгүмдүн шыбырын сизге арналган,
Сезим жүргөн ыр менен көкөлөтүп.
Сезилбестен калабы деп жүргөндө,
Сиз келдиңиз, арадан көп жыл өтүп...*

Жаш токтоту жазгы көктөм

*Өрүк гүлдөп жаңы эле Бишкегимде,
Өтүрлөргө жаңы жаз тиркегенде.
Таңкы желге чыйрыгып турган бүчүр,
Тармалданып урунат тереземе.*

*Жакишы үтүткө чачырап арга таппас,
Өчтү жылдыз өтүргө кайра жанбас.
Кайран жанды жаңыртып өзү менен,
Кайрый албай калтаарыйт керемет жаз.*

*Асыл максат өтүрүн коштоп жүрүп,
Адал ишке аз ченем берген беле.
Кыйын кезде кыргызга жөлөк кылбай,
Кыйын тынды шум ажал таш боор неме.*

*Ачык туруп жааган күн – жаз белгиси,
Деп коюшар, далай жаз баштан өткөн.
Бирок бүгүн табийгат түндү ыйлатып,
Сизди жоктоп жаш төктү жазгы көктөм.*

Жарыктык жаз!

*Неге тынча убактың аз?
Келгениңе кубанып бүткүчөктү,
Жалгырыңа жуунтуп кыялыңды,
Көктөлүңдү көңүлгө сүрткүчөктү.*

*Кайрадан сагындырып,
Кеттиң басып.
Сагынычтуу саптарыңды
Олтурал чала жазып.*

*Багып жүргөн үлүт-ойду,
Сен келгенде бүрдөтөм деп.
Алда-кандай санаа менен,
Алпурушкан күндө келсел:
Алма-өрүктү гүлдөтүп кете берген,
Алчыланып ааламга эркелеген,
Булуңдай эркинсиң кайра кайтпас,
Шамалыңдай шамасың керемет Жаз.
Неге тынча убактың аз...*

Беймаза абал

*Жадап бүтүп маселе көп күндөрдөн,
Күндө эртеңге калтырганды үйрөнгөм.
Ана жасайт, мына жасайт деп жүрүп,
Жалкоолукту көк желкеге үйдүргөм.*

*Акыл этес. Аркы-берки сезимден,
Аягы сууп, кайратынан жанган дел.
Ал жөнүндө эртең ойлойм деп жүрүп,
Далай ырдын убалына калгам мен.*

*Өткөөл курак өзөнүндө – кылкылдак,
Өзгө, жатка болуп алдым чоң ушак.
Өзүңдү өзүм актай албай жатканда,
Өгөй түндүн уйкусу жок жаңы атат.*

*Анын баары аз келгенсин анан да,
Жазыла элек ырлар жанды жадатат.*

* * *

*Аскадай телтирейсин,
Астанга жетчүдөйсүң.
А кокус тайып кетсем,
Андан да жолдош болсом,
Азабым берчүдөйсүң.*

*Андыктан абайлайын,
Астыңдан көп чыкпайын.
Арзыбас иштер үчүн,
Атымды сарптабайын.*

*Жөнөйүн, жолум – аяр.
Алан бол. Дүкөнчү аял.
Алмашпас, алдабас да
А менде ыр-дүкөн бар.*

*Билетин, жашоо саран,
Менсиз да өтөт соодаң.
А бирок соодаланбас,
Адамдык болот качан...*

Проза

**Мамат
САБИРОВ**

ГУМЖАРДАМ

Комедия-фарс

Бул комедиялуу фильм үчүн жазылган көркөм сценарий. Окуялардын, каармандардын баары ойдон чыгарылган. Андыктан, айрымдар каармандардын арасынан бирөө-жарымын өзүнө окшотуп алып, чычалабай эле коюшсун.

Тоо койнундагы айыл. Эски типте салынган мектеп. Мектептин бет маңдайында болсо калпак кийип, Рудендин «Ойчулунун» позасында отурган кишинин эки метрлик айкели турат. Айкелдин боорунда «Закүскө татпас Закиров» деген жазуу көрүнөт.

* * *

Ак сарай. Ажонун ордосу. Орто бойлуу, кашка баш киши креслодо чалкалап отурат.

Столдогу кнопканы басканда эшиктен катчы кыз баш багат.

– Кулкунбайды чакырчы.

Ордунан турат да, бокалдагы сууну ууртаганча кабинетинде ары-бери баса баштайт.

Эшиктен Башкы чоорчусу, төбөсүндөгү чачы жыдып түшө баштаган элүүлөрдөгү коңко мурун киши кирет. Колунда калың жазуу дептери.

Ажо кире бериш жердеги диванга отурат да, чоорчуга отур дегендей ишара кылат. Кулкунбай стулга көчүк басат да, дептерин ачып, жазууга камданып калат.

– Бир-эки кесим чучук жедим эле, – дейт Ажо сууну кылт-кылт жутуп.
– Аябай майлуу экен, жанатан бери жаман кылгыртып атат.

Катчы кыз эки чыны кофе көтөрүп кирип, бирин Ажонун, экинчисин Башкы чоорчунун алдына коёт.

– Сени чакырган себебим, ысык-көлдүк балыкчылар мобул белекти берип ийишиптир.

Кулкунбай столдун үстүндөгү кургатылган балыкка жаңы эле колун сунуп баратканда, Ажо колуна акырын чаап коёт.

– Кантет, Шодокондун бүркүтүндөй болуп, колуң соймоңдоп эле турат да...

Шагы сынган Кулкунбай калп эле ырсайымыш болот.

– Менде бир идея пайда болуп атат. Ушуну бая күнү жер титирөөдөн жабыркаган мектептердин бирине гумжардам кылып берип ийсек кантет? Экөөбүз мындай чүйгүн тамактарды күнүгө жеп эле атпайсызбы, кандай дейсиң?

– Гениально!– Кулкунбай отурган ордунда обдулуп-обдулуп алат. – Аябай туура чечимге келиптирсиз. Молдо Кылыч айткандай, пейли кенен эр гана элге кешик арттырат.

– Анда, мен Кыйгылдаевге айтайын, эртең машина менен берип жиберсин.

– Кечирип коюңуз, Амантай Атантаевич. Иш башкармалыгы аркылуу берип ийгенде аны ким билет? Ушундай улуу демилгенин тарбиялык, пропагандалык жагы көмүскөдө калып калып атпайбы. Жусуп Баласагындын сөзү бар:

«Жоргоң болсо, алчыланта минген жакшы
Жоомарт болсоң, аныңды эл билген жакшы».

Ошондуктан, туура көрсөңүз, бул миссияны Аймүрөк Асановнага тапшырыңыз. Канайымдын барганын СМИ аркылуу кеңири пропагандалаш керек. «Демократия аралчабыз» бардык жагынан үлгү экенин бүт дүйнө билсин. Өкмөттүк гезиттерди, телевидениени мен азыр эле бирден кабарчы бергиле деп айтып чыгам. Жергиликтүү пресса само собой чагылдырат.

– Да-а, мунуң жакшы сунуш экен, – дейт Ажо суудан ууртап. – Анда, Аймүрөк эжең менен кошо өзүң барып кел.

Ажо ордунан турганда, Кулкунбай да кошо туруп, эшикти көздөй бет алат.

– Токточу, Молдо Кылыч чын эле ошентип айткан бекен? Кээде өзүң эле жамактай коймоюң бар эле, же дагын ошентип урдуруп атасыңбы?

– Что вы, Амантай Атантаевич... – Кулкунбай мукактана түшөт. – Жусуп Баласагындын, Молдо Кылычтын ар бир санатын мен жатка билем да.

– Ладно, ладно... Жолго камдана бер.

* * *

Райондук акимчилик. Акимдин кабинетинде шашылыш кеңешме өтүп атат.

– Атайы ат арытып келип аткандан кийин Аймүрөк Асановнанын эсинде кала турган мероприятия уюштурсак жакшы болот эле. Акматтын шампун заводу иштеп жатабы?

– Иштеп атат болуш керек, – дейт биринчи орун басар.

Аким столундагы телефонду көтөрөт.

– Угуп атам, Корчубек Ашымович.

– Мени Акмат Сарбашев менен байланыштырып койчу. Жанагы менчик заводу бар Акматчы.

Телефон бир аз жымжырт боло калып, тиги жактан эркек кишинин киркиреген үнү угулат.

– Атсалоом алекум.

– Эртең биздин районго канайым келген жатат, – дейт аким алик албай. – Саат он бирлерге заводуна лента тартып, салтанаттуу ачылышка даярдап тур.

– Дагыбы?.. Ажо келгенде бир ачылышы болду, өкмөт башчы, спикер келгенде дагы бир жолудан ачышты. Борбордон бирөө келсе эле улам лента кестирип атасыңар.

– Райондо сени заводуна башка өндүрүш жок болсо, анан эмне кыл дейсиң?

– Түшүнүп атам, Корчубек Ашымович. Бирок алты киши иштеген цехти сегиз жолу ачса, элге деле уят го.

– Сен, мындай кыл, чыгарган шампундун түрү кандай, кургак чачтыкыбы же майлуу чачкабы? Ии, майлууга болсо эми өндүрүштү кеңейтип, жаңы цех ачып, какач кетирчү жаңы шампун чыгара баштадык дейсиң.

– Андай шампунум жок да.

– Эй, кандай немесин, дүкөндөн төрт-бешти апкелип коюп койсоң Аймүрөк Асановна сыртын окуп отурмак беле. Жанагы ...атың өчкүр...

Аким жанында отургандарга кайрылат:

– Шампундун кандай түрлөрү болчу эле?

– Пантин про-ви, хеден шолдерс – дейт орун басар келин.

– Жанагы шолдурс-молдурс дегенден коробкага салып коюп кой он чактыны.

– Мен го коюп коё берем, бирок өзүңүз уят болуп калбасаңыз эле болду.

Аким ойлоно түшөт.

– Чын эле Аймүрөк Асановна кызыгып окуп калса шермендебиз чыгат го?

– Ал киши келгенде пионерлер Асан аксакалдын эстелигине гүл коюп аткан болсочу?

– Сен кайсы кылымда жашап атасың?– дейт аким жини келип. – Азыр пионер деген жок да.

– Пионер болбогону менен Сейтекчи, Семетейчи дегендер бар .

– Баса десен... Анда ошол вариантка токтололу. Дом культуранын директоруна айт, түнү менен мектепте репетиция кылып, эртең нормаль-но представление көрсөткөндөй болсун..

Аким жеңилдене түшүп, маңдайын бет аарчысы менен аарчыйт.

– Баса, Жалгыз-Тал айылына бурулган жердеги ураанга Амантай Атантаевичтин подписин коюп койгонуңар кандай? «Мен таза болсом, сен таза болсоң, коом да таза болот» деген Раззаковдун сөзү да?

– Азыркы учурда актуально деп эле... – дейт орун басар келин күнөөлүүдөй түр менен.

– Актуальный болгон менен башка бирөөнүн сөзү болуп атпайбы. Амантай Атантаевичтин өзүнүн деле таамай айткан жакшы цитаталары бар го.

– Жалкоолор менен аңкоолор гана уурдабайт... – Сөзгө биринчи орун басар кошулат.

– Ал да башка бирөөнүкү, – дейт аким анын сөзүн чорт бөлүп.

Аңгыча телефон шыңгырайт. Трубканы бир аз тыңшап турган аким өң-алеттен кетип, ордуна тура калат.

– Бя?! Эмне дейт?! Ким ошентиптир? Билбесең ал жерде эмне, эшек такалап отурасыңбы? Вооруженный охрана кой, керек болсо өзүң ошол жерде кайтарып отур... Айтор, эртең канайым келип-кеткиче эстеликке бир киши да жолочу болбосун. Уктунбу?

Аким шалдайып отуруп калат.

– Кудай чоң сактады. Аймүрөк Асановна келгенде ошентип турса даана өлмөк экенбиз.

Сөз эмне жөнүндө болуп атканын түшүнбөгөн орун басарлары бири-бирин карап калышат.

* * *

Закуска татпас Закировдун эстелиги. Милиционер колундагы узун таягы менен анын мойнуна илинген бөтөлкөлөрдү алууга далалаттанып жатат. Бирок жип эстеликтин бирде жаагына, бирде кулагына илине берген соң сержант айкелге жармашып өйдө чыгып жөнөйт. Экинчи милиционер аны бутуна кетерүп, жардамдашып турат.

– Эринбей шурудай тизип чыкканын карасаң, – дейт ылдыйда турган полковник сержант бөтөлкөлөрдү алып түшкөн соң.

Ак «Волга» келип токтоп, ичинен аким түшөт. Полковник бөтөлкөлөрдү шагырата көтөргөнчө аны утурлай чуркап барат.

– Ким кылганын аныктадыңарбы? – дейт аким бөтөлкөнү чоочуркай карап.

– Издеп атабыз. Ушерлик алкаштардын эле кылганы болуш керек.

– Алкаштар бөтөлкөнү мынтип ысырап кылбай калсын. Какой-то политический подоплекасы бар мунун.

Аким эстеликти көздөй басат. Артынан полковник ээрчий жөнөйт.

Аким эстеликке жакындаганда күзөттө турган милиционер какай калат.

– Сержант Сапышев...

– Бир кадам да жылчу болбо – дейт аким.

– Куп болот!

– Лично өзүм келип текшерем. Керек болсо дагыра коюп алып, ушерге даарат ушат, бирок эстеликтин жанынан жылба, уктунбу?

– Уктум.

Аким машинага отуруп жөнөп кетет. Анын артынан полковник да кетет.

* * *

Сержант колундагы союлун өтүгүнө ургулап, эстеликти тегерене басып жүрөт.

Зуулдап өтүп кеткен «жигули» арыраак барып токтойт да, арты менен кайра келет. Эшиктер ачылып, ичинен эки жигит чыгат.

– Боевое дежурстводо турасыңбы? – дейт бири мыскылдап.

– Биз пивого баратабыз, жүрбөйсүңбү? – дейт экинчиси.

Сержант баш чайкап, колу менен эстелик жакты ишара кылат.

– Ким тиймек эле, бат эле келебиз – дейт биринчи жигит.

Сержант кайра баш чайкайт. Тиги экөө машинага отуруп кетишет.

Арадан бир сааттай убакыт өткөн соң машина кайра келет да, терезеси акырын түшүп, ичинен соройгон бөтөлкө көрүнөт. Сержант чуркап жетет да, эки жакты каранып, анан бөтөлкөнү лып илип алат.

Машина чаң ызгыткан бойдон кетет. Сержант эки жакты каранып, эч ким көрүнбөгөн соң эстеликтин далдаасына жок болуп кетет. Анан кайра чыгып, оозун аарчынганча баса баштайт. Күн ысык. Сержант чөнтөгүн гезит алып чыгып, плитага коёт да көчүк басат. Оозун чоң ачып, эстеп-эстеп алат да, бир кезде башын тизесине коюп үргүлөп кетет.

Ал ойгонгондо кеч кирип калган. Көзүн ачып, эстелик жакка көз чаптырат да, ийне сайгандай ордунан атып турат. Закүскө татпас Закировдун мойнуна кайра бөтөлкөлөр илинип калыптыр...

– Ким илди? Ким дейм, сволучтар!

Сержант тапанчасын алып чыгып, асманды көздөй эки -үч ирет атып иет.

Тарсылдаган үндөн дарактын башындагы чымчыктар уча качып, ары-бери өткөн кишилер элеңдеп карап калышат.

* * *

Жол менен он жаштардагы бала бирде ырдап, бирде ышкырып коюп баратат. Колунда эки бош бөтөлкө.

Катар тамдардын биринин дарбазасынын жанында үй ээсинен бирдеке-лерди сурап турушкан милиционерлер аны көрөөр замат жаңсап чакырышат. Бала чочуп, ордунда туруп калат. Тигилер өздөрү басып келишет.

– Бөтөлкөнү кайда алпаратасың? – дейт старшина каардуу.

– Камокко, – дейт бала аландап.

– Камокко дечи... – дейт жанындагы лейтенант ишенкиребей. – Же атаң жыйнап кел дедиби?

– Жок, камокко. Өткөрүп, сагыз алам.

– Тээтиги бурулуштагы камоккобу? – дейт лейтенант. – Бул жерде дагы кимдер бөтөлкө кабыл алат?

– Темиш байке.

– Анын үйү кайсыл жерде?

Старшина бала айткан даректи шаша-буша жазып алат.

– Келе бөтөлкөлөрдү, – дейт лейтенант. – Бүгүнкү трофейиң конфискувайт этилди.

Бала бергиси келбей кылчактап турганда, колунан жулуп алат. Бала ыйлап жөнөйт.

– Берип эле койбойлубу, – дейт старшина

– Ач кулактан тынч кулак. Давай, талкала!

Старшина бөтөлкөнү жол четиндеги ташка бир чапканда быт-чыты чыгып, жатып калат.

Бала улам артын карап коюп, ыйлап баратат...

* * *

Талаа. Көк бөрү оюну жүрүп жатат. Бири калпак, дагы бири танкисттердин шлемун кийген улакчылар кыйкырык сүрөөн менен көк бөрү тартып жүрүшөт.

Талаанын четиндеги жолдо МАИ коштогон машиналардын турна катар тизилген узун эскорту көрүнөт.

– Чоңдордон бирөө келген го, – дейт бир саам токтой калган атчандардын бири.

– Ажо келет деп атышкан, ошол окшойт, – дейт экинчи атчан.

– Жүргүлө, Ажого улак таштап, байгесин алабыз, – дейт дагы бири. Баары жапырт жол жакты көздөй чаап жөнөшөт.

Жоон топ атчандар кыйкырык сүрөөн менен жакындап келатканын көргөн кортеж токтоп, коштоп келаткан мамлекеттик күзөт кызматынын эңгезердей жигиттери машиналарга өбөктөй атууга камданып калышат.

Жакындап келген улакчылар сунулган тапанчаларды көргөндө үрөйлөрү учуп, кайра артка качышат.

Кортеж сапарын кайра улайт.

Узап бараткан мерседестин терезесинен жанталаша бирөөгө телефон чалып аткан Кулкунбай көрүнөт.

* * *

Мектептин алдындагы көчө. Милиция кызматкерлери бир катар болуп тизилип турушат. Туш-тараптан чубап келген кишилерди граждандык кийинген жигиттер тосуп, тизме боюнча текшерип өткөрүп жатат. Ошол эле жерде сулууча келген сүрдүү келин бирде акимге, бирде айыл өкмөтүнүн башчысына көрсөтмө берип жүрөт. Бул губернатордун орун басары болуп иштеген канайымдын сиңдиси Алчакан Закирова эле.

– Сиз аксакал, тизмеде жок экенсиз, – дейт граждандык кийинген жигит кышылдап араң басып келген карыяга.

– Биз да Аймүрөк менен учурашталы дедик эле, – дейт карыя энтигип.

– Жок, болбойт, аксакал, списокту бизге айыл өкмөтү берген, ошолор менен такташыңыз.

Эл убап-чубап келип атат.

– Ой, Болуш аба, кайда жүрөсүз – дейт айыл өкмөтүнүн башчысы калпак кийип, төшүнө орден-медаль таккан кишиге. – Тогузга дегенден кийин кечикпей келбейсиңерби. Давай, өтүңүз эми батыраак.

– Алчакан Асановна, өткөр деп коюнузчу, – дейт милиционерлердин коргонуна өтө албай турган кара тору жигит. – Же дагы жалаң балдыздар менен «дүжүр чалдардын» жыйыны болобу?

Бул жергиликтүү музейдин кызматкери, Өмүралы аттуу сүрөтчү эле. Алчакан аны укмаксанга салып коёт.

* * *

Мектептин алды. Закуска татпас Закировдун эстелигинин төрт жагында төрт милиционер турат. Дагы бири дарактын башына чыгып, эстеликке бирөө-жарым кол салып ийбешин өйдөтөн көзөмөлдөп отурат.

Окшош форма кийишип, колдоруна гүл, шар кармаган окуучулар сырттан чоочун киши көрүндү дегиче жапырт «саламатсызбы» дешет. Гүлдүн тикенегине тийип кетип, улам биринин колундагы шар тарс-тарс жарылат.

– Шарлардын баары жарылып бүтмөй болду, – дейт алардын жанында турган мугалим келин чый-пыйы чыгып.

Ушу тапта дагы бир мугалим аял келип, балдарды аралап өтөт. Ал басып бараткан калыбында кана-кана деп колун көтөргөндө, балдар дагы хор менен «саламатсызбы!» дешет.

* * *

Уюлдук телефон аркылуу бирөө менен сүйлөшүп аткан аким шашып калат.

– Аймүрөк Асановна аэропортко келип конду, – дейт алактап. – Он мүнөттө келип калат.

Жыйналган эл удургуй түшөт. Көчө жактан МАИ коштогон катар-катар джиптер көрүнөт. Машина али токтоп үлгүрө электе олбурлуу жигиттер ыргып-ыргып түшүшөт да, чуркап барып канайым отурган джиптин эшигин ачышат. Канайым көрүнөөр замат күтүп турган телефото камералар шакылдап иштей баштайт. Канайым чогулган элди аралап жөнөйт. Кээ бирөөлөрүнө алыстан кол булгап, жакын туугандары менен кол берип, өбүшүп учурашат. Ал каякка барса көлөкөдөй ээрчип, артында Кулкунбай жүрөт.

Канайым жакын туугандары менен дарактын көлөкөсүнө президиум өңдөнтүп даярдап койгон столго барып отурат. Окуучулар музыканын коштоосунда эстеликке гүл коюшкан соң, митинг башталат.

Жыйынды мектептин директору ачып, сөздү акимге берет.

– Бүгүн биздин Закуске татпас Закиров атындагы мектептин окуучулары жана мугалимдер жамааты үчүн тарыхый күн, – дейт аким. – Баарыбыз сыйлаган урматтуу Аймүрөк Асановна жергебизге өзгөчө гуманитардык миссия менен келип отурат. Белгилеп койчу нерсе туугандар, бул балык чындыгында башка районго бөлүнгөн экен. Бирок канткен менен өз кызыңар да, Аймүрөк Асановна настаивать этип атып, аны сиздердин мектепке бөлдүрүптүр. Атын атаса куту сүйүнөт дейт, борбордук бийликтин тоо койнундагы кичинекей мектепке ушундай забота кылып атканы, баалуу белекти Канайым лично өзү апкелгени бүт район үчүн чоң сыймык.

Чогулгандар дүркүрөтө кол чабышат.

* * *

Тик туруп калган Кулкунбай эки жакка көз чаптырат. Жакын жерде эки киши мектептен алып чыккан стулдарды коюп алышып, отурганын көзү чалаар замат акырын басып барат.

– Туруңуз, – дейт өктөм үн менен. – Коноктор туруп турса, өзүңөр отуруп алганыңар кандай?

Тиги кишилердин экөө тең шып өйдө болуп, орун бошотуп беришет. Кулкунбай бутун кайчылаштырып отура кетет.

– Сиз кимди тургузуп жибергениңизди билесизби? – дейт артынан келген бейтааныш киши шыбырап. – Ал деген Аймүрөк Асановнанын таякеси да.

Кулкунбай өң-алеттен кетип, отурган ордунда катып калат.

Жыйын улантылып жатат.

– Сөз ардагер мугалим Зыйнат апага берилет, – дейт директор.

– Бул мектепке Асандын атын коёрдо кандай талаш болгонун жакшы билесинер. Жусуп абанын балдары атабыз алдыңкы чабан болуп, Социалисттик Эмгектин Баатыры наамын алган, ал эми өмүр бою элден тери жыйнаган Асаныңар эмне эмгек сиңирип коюптур деп чыгышкан. Эсинерде чыгаар, ошондо мен айткам. Макул, силердин атанардын атын коёлу. Бирок өзүңөр араң жан багып атып, мектепке эмне пайда кылып бересиң? Асандын атын койсок, Аймүрөктүн аркасы менен тонна-тонна гумжардамдар келет дегем. Мына, айткандай эле Аймүрөк кызыбыздын жарыгы тийип, минтип балыктар келе баштады. Эми мынчалык болду, арыз-арманыбызды да айтып калайын. Кышында класстар суук, сабак өтпөй калып атат. Быйыл жазында катуу шамал болгондо чатырын учуруп кетип, жаанда төбөсүнөн тамчы өтчү болду. Колуңан келсе эми ушу ремонтуна да жардам берип кой, айланайын.

Канайым анын сөзүн кунт коюп угуп, анда-санда баш ийкеп коёт.

Эл арасында эки абышка өздөрүнчө кобурашып отурат.

– Асан биз менен эле күнүгө арак ичип, ар кайсыл жерде тоголонуп жатып калчу эле, – дейт бири. – Балдарың кыйын чыкса ушул экен да.

– Асандын эркек балдары эмес, кыздары кыйын чыкты, – дейт экинчиси.

* * *

Шиш үстүндө отургандай өзүнөн өзү кыйналып, тик турган эки кишини кылчак-кылчак караган Кулкунбай бир маалда ордунан туруп, алардын жанына жойпулана жетип барат.

– Кечирип коюңуз... Тааныбасты сыйлабас дейт эмеспи... – дейт Кулкунбай тили араң күрмөлүп.

Калпак кийген киши эчтеке болбогондой күлө багып, ал-жай сурашып кирет. Анын мындай мамилесин көргөн Кулкунбай жүрөгү ордуна келип, мандайындагы терин аарчыйт.

* * *

– Сөз Закировдун жакын досу Жумаш акеге берилет, – дейт директор.

– Башка элдер үч стаканды закүскөсү жок ичип койгондорду улуттук баатырга айлантып, алар жөнүндө кинолорду тартып атышат. Ал эми Асан болсо өмүрү закүскө татып көргөн жан эмес. Бир бөтөлкөнү бир дем менен кылтылдатып жутуп, калпагын жыттап гана кете берчү кайраным. «Колдо бар алтындын баркы жок» дегендей, ушундай адамдын атын мектепке эле эмес, айыл өкмөтүнө деле берсек жарашмак. Аймүрөк кызым, рахмат сага, эркек балдардын колунан келбеген ишти жасап, атаңа моминтип эстелик тургузуп койдун. Ыраматылык Асакем минтип көргөн көздү сүйүнтүп турат. Ары өткөндө да, бери өткөндө да ыраазы болуп, ичим элжиреп, жүз граммдан ичип өтөм. Кана аксакалдар, ушу Каныкейдей, Жаңыл мырзадай кызыбызга бир бата берип койбойлубу? Эл жапырт: «Оомийин» – деп алакан жайышат.

* * *

Көчө тарап ызы-чуу түшүп, элдин баары ошол жакты карап калышат. Милиционер жигиттер бир кишини жыйынга жолотпой, ары түртүп баратышыптыр. Ал болсо ансайын кыйкырат:

– Жанагы Алчакан дегенинерге айтып койгула, музейден көтөрүп кеткен тогуз картинаны ордуна коюп койсун! «Дан азыкты» менчиктештирип алды, универмагды менчиктештирди... Буудай, бензин бүтүп, эми албаганы картина калдыбы? Нысап деген болуш керек да кишиде...

– Анын сөзүнө көңүл бурбай эле коюңуз, – дейт аким канайымга жасакерленип. – Бул жанагы Өмүралы деген ненормальный.

Өмүралы болсо дале кыйкырып баратат:

– Алып келгени бир балык, артынан жүз киши убара...

* * *

– Сөз ушул айылдын аксакалы, токсон жаштагы Саяк аксакалга берилет. – Директор чуркап барып, колундагы микрофонун столдо отурган аксакалдын оозуна тосот.

– Өкмөт менен партияга ырахмат, – дейт көз айнекчен карыя араң-араң сүйлөп. – Адегенде басмачыларды жеңдик. Анан немисти жеңдик...

– Аймүрөктү мактаңыз, Аймүрөктү, – дейт директор.

– Аймүрөккө да ырахмат, – дейт карыя. – Күйөөсүн жеңип атат...

Чогулгандар кыраан-каткы түшүп калат.

– Тү-ү... – арыраакта турган аким тыбырчылап-тыбырчылап иет. – Бу алжыган абышканы кайсыл келесоо сүйрөп келген?

Коркконунан өң-алеттен кеткен директор калп эле ырсайымыш болуп, микрофонду канайымга сунат.

– Көрө албагандар биздин үй-бүлө жөнүндө не деген гана шумдук сөздөрдү чыгарышты, – дейт канайым мисирейип. – Булар уюшуп алып элдин мүлкүн жеп атат дешти. Ажону аялы менен балдары башкарып атат дешти. Бирок анын баары калп, суу кечпеген куру жалаа экенин мына бүгүн өзүңөр деле көрүп турбайсыңарбы. Биз деле элге жакшылык болсун, эл ач калбасын дейбиз.

Элдин баары кол чаап ийишет.

– Эмесе ушу белекти тапшырып коёюн. Күйөө балаңыздар, мен аман турсам мындай белектин дагы далайы келет.

Директор канайым сунган балыкты алып, баарыңар көрдүңөрбү дегендей бийик көтөрөт. Анын бул кылыгына эл ого бетер кол чабат.

Эзеркеп, шерденип кеткен мектептин директору куудулданып кирет.

– Сиздер уктунуздаарбы, же укпадаңыздарбы, момундай анекдот чыгарып алышыптыр. Оштуктар, нарындыктар болуп талашып калышат экен, кийинки Ажо каяктан болушу керек деп. Оштуктар эмки кезек биздики, сөзсүз түштүктөн болушу керек дешет. Нарындыктар болсо, хандык биздин каныбызда бар, бийликти мына биз алышыбыз керек дешет. Анда биздикилер минтип коюшат дейт: «Ажо кай жактан болсо боло берсин, иши кылып аялы Токойлудан болсо болду».

Тургандар дуу күлүп калышат.

– Эмесе, ата-бабалардын салты боюнча Асан аксакалдын арбагына арнап бир куран окуп койсок. Кана, молдоке...

Жанатан бери көлөкөлөп отурган кырктар чамасындагы чокчо сакал жигит алдыга суурулуп чыгат.

– Аймүрөктүн менчик молдосу келген бейм, – дейт тургандардын бири.

Молдокенин чыйылдаган үнү угулат. Элдин баары отура калышат.

Куран окулуп бүтөөр замат канайымдын жанында таягына өбөктөп отурган кемпир кошок кошуп кирет. Бул закүскө татпас Закировдун кара чечекей карындашы эле.

– Апче, настроениени бузбачы, – дейт канайым жактырбай.

Эл тарай баштайт.

– Аймүрөк Асановна, Сизди келет деп бир аз чай уюштуруп койдук эле, – дейт аким жайдандап.

– Тамагыңар даярбы? – дейт айым саатын карап.

– Дапдаяр. Кирип эле ооз тийип чыкмай.

– Мейли анда, башта. Кайда барабыз?

Аким көчө жакты көргөзөт. Он чакты киши, негизинен, жергиликтүү атка минерлер, Канайымдын сиңдилери ошол тарапты көздөй жөнөшөт. Чапанын бүктөп, баштыкка салып койгон молдоке да бирөө-жарым жүр дейби деп кылчактап күтүп турат. Бирок эч кандай сунуш болбогон соң элдин артынан кетет.

* * *

Көк бөрү дале уланууда. Аңгыча автобус, жеңил машиналар менен жүздөй милиционер келип, аларды туш-тараптан курчоого алышат.

– Четинен кармагыла! – дейт аларды жетектеп жүргөн майор. Милиционерлер улам бир атты үзөңгүдөн кармап, чабендесин оодарып түшүрөт да, даяр турган автозакка тыга башташат. Деги эмне болуп кеткенин түшүнбөй, каршылык көрсөткөндөрдү резина союл менен сабап киришет.

– Булардын көпкөнүн көр, – дейт майор. – Канайымга гана покушения кылгыңар келет ээ...

– Балам, кайдагы покушениени айтасың? – дейт аксакалдардын бири арага түшүп. – Эмне, маңкурт болуп калдыңарбы, ата-бабалардын салтын унуттуңарбы? Аймүрөк деле айылда, той-топурдун арасында эле чоңойду эле го?

Жана эле той болуп жаткан жер заматта кыйсыпыр түшүп, айлана кыйкырган-өкүргөн үндөргө толуп чыгат.

* * *

Сүрөтчү Өмүралы жол менен жалгыз баратат. Имерилишке жеткенде жол боюна орнотулган доскадагы жазууну окуп, үн чыгара сөгүнүп алат. Анан ийнине асынып жүргөн этюднигин ачып, ичинен боёк, кистисин алат да, жазууну ондоп-түзөп кирет. Анын түзөтүүсүнөн кийин доскада мындай ураан пайда болот:

«Сен таз болсоң, мен таз болсом, коом да таз болот!»

Амантай Агантаев.

* * *

Кечке жуук. Мектеп. Директордун кабинети. Директор менен завуч шымаланып, тамакка камданып отурушат.

– Форель экен, – дейт завуч ээрдин жаланып.

– Ил ичинен эшикти, – дейт директор. Өзү болсо сейфин ачып, бир бөтөлкө арак алып чыгат.

– Кап атаң гөрү, пиво болсочу, – дейт завуч.

– Куй, – дейт директор. Завуч, отуздардагы жигит аракты стакандарга арыдан бери бөлүштүрүп жиберет.

Директор отурган калыбында кыска тост сүйлөйт.

– Давай ээ, анда. Мектебизге ушинтип ырыска агып келе берсин.

Экөө алып жиберешет.

– Жана Жамшит бирдекенин жытын алгандай айланчыктап жүргөн, аны да чакырып коюш керек эле, – дейт завуч балыктын бир үзүмүн оозуна салып.

– Анда, коллективдин баарын чакырыш керек болот, – дейт директор. – Өзү бир балык болсо, кырк кишинин кайсыл бирине жеткиребиз?

* * *

Мектептин спорт аянтчасы. Балдар футбол ойноп атышат.

Ичкериден шашып чыккан завуч каяккадыр жоголуп кетип, көп өтпөй койнуна бирдекени каткан бойдон кайра кирип кетет.

Ичкери жактан анда-санда каткырык, созолонгон ыр угулган сайын балдар директордун кабинетинин терезеси жакты бир карап коюшуп, оюндарын кайра улантышат.

Иңир кире баштаганда завуч чыгып, мектептин бурчуна эле шыр-р эткизе коёт да, оолжуй басып көздөн кайым болот.

Түн кире баштайт. Директордун терезеси дале күйүп турат.

* * *

Айыл өкмөтүнүн конторасы. Айыл өкмөтүнүн башчысы кагазга үнүлүп отурат. Анда-санда баш чайкап коёт.

– Ой, бул эмне деп жазганыңыз?! Бир жылкы, эки жүз кило картошка, бир мүшөк пияз... Кудайды карасаңыз боло... Мунуңузду окуган киши Ажонун жубайы аял эмес эле, пил экен го деп ойлобойбу.

– Пилден да өтөт го... – дейт жашы алтымышты таяп калган картаң бухгалтер күңгүрөнүп.

– Эмне?

– Анча-мынча расходдорубузду жаап алыш керек болуп атпайбы.

– Ошондо деле кичине адам ишене турган кылып жазбайсызбы. Беш ящик арак дептирсиз... Эртең Аймүрөк Асановна угуп калып, каяктагы беш ящик арак десечи?.

– Отчетко келгенде эле ушинтип апакай болуп чыга келесинер. Алчакан Асановнанын тоюна бир жылкы, 20 миң сом коштургансыз. Аны кантип жабам? Бая күнү текшерүүчүлөрдү узаткандагы бир кой менен эки ящик арак да дале списайт этилбей турат. Келин бала дипломун майлаганда ...

– Өзүңүз билгендей кылып жазыңызчы. Өлтүрөт экенсиңер да кишини... Ошондо баары канча болду?

Бухгалтер калькуляторун алып, чыкылдатып эсептей баштайт.

* * *

Райондун борбору. Шаар аралык байланыш бөлүмү. Кабинада бир киши телефон менен кыйкырып сүйлөшүп атат. Дагы экөө жанында угуп турушат.

– Бизге Аймүрөк Асановна өзү керек эле. Анда, кичи пейилдикке сиз айтып коё албайсызбы. А киши өзү телефонун берип, эмне проблема болсо чалып тургула деди эле. «Чал десе эле чала бересиңерби?» дейсизби? Акыры биз да арыз-арманыбызды бирөөгө айтышыбыз керек да. Бая күнү Аймүрөк Асановна апкелген балыкты директор менен завуч экөө сугунуп алышты. Бизге ооз да тийгизип коюшкан жок. Бүт коллектив нааразы болуп, митингге чыгабыз, ачкачылык жарыялайбыз, эгер керек болсо Бишкекке жүрүш жасайбыз деп атышат. Биз койгула деп араң-араң токтотуп турабыз. Ии, ошентип айтып койсоңуз. Өкүлдөрдү жиберили дегенбиз, бирок адегенде Аймүрөк Асановна менен макулдашып алалы дедик. Ушул ишти адилеттүү текшерип, алкымы бузук директорду катуу жазалап берсеңиздер. Жазуу түрүндөбү? Макул анда, мугалимдердин баарына кол койдуруп, факс менен салып иебиз. Кайсыл жерде, кантип жешкендерин бүт фактылар менен далилдеп беребиз. Коррупция, коррупция дейсиңер. Мына, силерге свежий пример!

Чогула түшкөн кишилер директордун балыкты кантип жеп алганын кызуу талкуулап киришет.

* * *

Айылдын чети. Жоон топ киши жол боюнда кобурашып отурушат.

Тоо арасындагы жол менен келген «Мерседес» алардын жанына келип токтоп, алдыңкы терезеден айдоочунун башы көрүнөт.

– Мектеп кайсыл жерде?

Отургандардын бири тиякта деп колун жаңсап көрсөтөт.

Машина жүрүп кетет.

– Шаардан келаткан машина го, – дейт чалдардын бири.

– Ментовский номер экен, – дейт жашыраак дагы бирөө машинаны узата карап. «Мерседестин» арткы терезесинен башын артка кайкала-тып, отурган кишилердин силуеттери көрүнөт.

– Мектепти сураганына караганда, директорге текшерүүчү келген го. Өзү шиши толуп, кете турган маалы болуп калды эле.

– Булар текшерүүчүдөн коркпойт, – дейт көз айнек таккан киши. – Баягында Майрамбекти прокуратура текшергенде балдар бакчасын Алчаканга менчиктештирип берип кутулуп кетпедиби. Нуржан да бирде-кесин берип кутулат да.

– Балдар бакчасын Султанкулдун кызы мен алгам деп жүрбөйбү.

– Ой жарыктык, ошентсе ишенип калдыңызбы? Султанкулдун кызы менен Алчакан экөө подрушке. Курбусунун атына жаздырып койбой жаны жокпу.

* * *

Таң. Тоо тараптан чачыраган күндүн нуру адегенде мектепке, анан закүскө татпас Закировдун эстелигине тиет. Айкелдин мойнунда ак-жашыл түстүү бөтөлкөлөр күнгө жарк-журк эте илинип турат....

(Аягы)

Конкурса

Сильва КАПУТИКЯН

армян акыны,
СССР мамлекеттик
сыйлыгынын лауреаты

* * *

*Асканын кылда чокусу.
Кызгалдак гүлү дилдирейт –
Сенсиң, ал жүрөк бүлдүргөн.
Кооздукка гана арбалып,
Бийикте өсөт бул гүлдөр.*

*Төмөндө калың капчыгай.
Карайтын. Булак анда бар.
Сенсиң, ал. Жутпайт сууңдан.
Кетемин. Кетем жандабай.*

*Удургуп деңиз. Түбүндө,
Түбүндө жатат сан акак.
Сенсиң, ал. Дудук тереңден
Ала албас кызык саматат.*

*Түбөлүк жакын, алыс да
Арафат биздин. Аптагыл
Сенсиң, ал. Отсуз куйкалап
Агарат түпсүз ак карың.*

1945

Жол канна?

*Жоготом өзүм-өзүмдү:
Көз жоосун алган кыйырыңан.
Чачыңдын коюу токою...
Жүзүңдүн аппак карында –
Жоготом өзүм-өзүмдү.*

*Жоготом өзүм-өзүмдү:
Көзүңдүн чагылганында.
Күүгүтү басым кашыңдын,
Тикенек болуп кирпигиң,
Жоготом өзүм-өзүмдү.*

*Кыраңдан чыгам – кан жолго,
Жол тосот токой, деңизин,
Жүрөгүң кайда болду экен?
Жоготом өзүм-өзүмдү!*

1945

Сүйүүңүң ыры

*Эгер сени сүйбөгөнүм чын болсо,
Жаздагыдай муздар эрип эмнеге,
Күн эмнеге жаздагыдай куйкалайт,
Жаздагыдай эмнеге астан чайыттай –
Эгер сени сүйбөгөнүм чын болсо?*

*Эгер мени сүйбөгөнүң чын болсо,
Сен жашаган демедеги тар көчө
Мени эмнеге сүйүп тосот, эмнеге,
Эл, кар, айнек жана жашаң теректер –
Эгер мени сүйбөгөнүң чын болсо?*

*Сен сүйбөсөң, мен сүйбөсөм эгерде
Жылдыздардын эсебине сан жетпей,
Күндөр күлүп, күүгүт тунук эмнеге,
Бакыт жолдо, бактысыздык жолукпайт –
Сен сүйбөсөң, мен сүйбөсөм эгерде?..*

1945

Үнүткарчу

Сен мени унуталбайт деп чечтиңби?..

*... Дүйнөнүн кеңдиги не кубанычы!
Ошончо муңу да бар айыга алаар!..
Мен куштай шол дүйнөгө киретин да,
Сен берген ошол муңдан айыга алам.
Өзүңдү түбөлүккө унутамын...*

*Анан бир май айына туткундалып,
Мас болуп бактысына башкалардын,
Эки адам үчүн жалгыз жолду кезет,
Жолоочу, дарак, үйгө күлө багып,
Өткөндү эстеттирбей жүрөгүңдү...
(О кандай биз басчу элек ушул жолдон!..)*

*Жарым түндө жалынып мени күтүп,
Бир, күлкүгө жагылат отуруштар,
Дал төбөлдө куш болуп укмуш обон,
Мен тирүү бул кубанычка эрий баштайм...
(О кандай ырдачу элең сен качандыр.
Түн бою таң аткыча!..)*

*Түн көк тартып, жылдыздар үлбүлдөп сан.
Майрамдык жылуу отторго болумун мас,
Кимдиндир карашынан жүрөк «болк» деп –
Бактылуу боло түшөт бир аз, бир аз...
(О кандай жылуу, басмырт карачу элең!..)*

*Үйүтө узатканы коштой чыгат,
Таташа айтышабыз. Болот күлкү.
Төшөлүп алдыбызда төшөтө жол,
Акыры каалашабыз бейпил уйку...
(Угулат: «Кош бол!» – деген сенин үнүң...)*

Сен мени унуталбайт деп чечтиңби?..

* * *

Өтөсүң үйүт жанынан,
Кайдыгер жана чоочундай...
А мен го сени: «Башка үйдө
Үтүттүү жана кусалуу
Чыгаар» – деп ойлоп олтургам.

Жолуңдан чыккан ким болсун,
Далайга мени алмаштың,
Турса да тилип учунда,
Атыңды оозго албастын.

Жандүйнөң сенин – конок үй,
Эл оңой кирет, жан досум...
Жулунуп кирип капылет,
Сепилдей менин дүйнөтө,
Өзүңдү катып койгонсуң.

Суктанам кээде ушунча
Өзүңө. Өктөөм эрибей.
Багыңды кудай жазыптыр
Мендегидей сүйүү берип эй!

1945

Кусалык жанды жеңгенде

Келип кетчи, келип кет, келип кетчи,
Келейин деп көңүлүң болбосо да.
Жок дегенде коштошуу үчүн деле,
Келип кетчи, келип кет, келип кетчи!

Жылыбасын таа десе көкүрөгүң,
Элегей, жат, бөтөн жан бойдон болсун,
Мыскылдуу да, терез да бойдон, досум,
Келип кетчи, келип кет, келип кетчи!

Үйөр кайгы алдыда тоссун, мейли,
Жоготуунун ырлары турсун алда!
Мейли башка бирөөнүн кучагынан
Болсо деле! Келип кет, келип кетчи!

1945

Күтүүнүн зардабы

Сен келбедиң... Кайгыл түндү карайтты.
Бош көчөдөй аңгырады жүрөгүм.
Тынчтык бузуп ким бирөөнүн каматы,
Ким бирөөнүн куңгурөгөн, кечиккен
Жана кооптуу дабышы узап баратты.

Дале ишенем. Караңгыга жутулуп,
Байкайм биздин көчөдө көп дабышты.
Улам жакын, улам бери-берилеп,
Каалгага келип катып калышат...

Бирок дабыш узап каалга тышынан,
Жыңсыз түндө тынчыйт, пастайт обочо.
Булкуп, сыздап ооруп алат жүрөгүм,
Азыр аны жаткан өңдүү тебелеп,
Көчөдөгү ар бир өткөн жолоочу.

1945

Кигинекей станцияда

Сытбаты артык Толстойдун токою
Тунуп турат жылжырттыкта. Калыңдуу.
Кагаздардай шуудураган. О калаа,
Сенден жадап... Ушул шуудур жагымдуу.

Изиң менен илкий басам, Аннажан,
Жеңил этес, бирок коркот, каматым.
Жер менен жер болгон сенин кайгыңбы,
Жүрөгүмбү зылдай баскан а мени?

О Аннажан, кан кайнады этнеге?
 Курмандыктан оор ыза жок, жок кайгы!
 Аялзаты түгөнсө да түтөгөн,
 Жанталашкан жан эле го ит жандуу.

Дүйнө дале сак. Азгырык сезим бул.
 Кайра курөш. Кайра эркинде – жалгыз ал.
 Сүйүүдөн көп жолу болбос жандарды,
 Ойго келбес жоруктарга баргызат.

Поюз өтчү кайчылашкан жол мына,
 Телефон бул кылыгыңды кылдырып,
 Чалып көр! – деп акыл-эсти азгырган,
 Андагы үн кекээр күлкү жылдырып...

О Аннажан, үйрөт бутка чалынбай,
 Бой таштоону жүргөн вагон алдына!

1966

Ырлардын ыры

Не сурасам берген тагдыр бир гана
 Бактысы артык бир сүйүүнү бербеди,
 Күйгүн деди жалыныңды өчүрбөй,
 Өтүр бою бейтынч өтүр сүр деди –
 Мунун баары баткан кеч да, аткан таң
 Басылбаган коркунучка куйкалап,
 Ырдалбаган үтүттөрдүн добушу
 Коңгуроодой узак жерден үн салып –
 Шатал нени жаңсап жана дафактар,
 Чагылгандуу жаан нени сүйлөөрүн,
 Вертер сындуу тажап, ыйлап жана да
 Билиш үчүн туңдуу ырлардын үндөрүн –
 Жарыктыктан алчумду алып кооптонбой,
 Жандүйнөнүн кенчин кайра тартуулап,
 Марттык дагы байлыгыма айланым,
 Алып, демек, берип баарын тартууга.
 Керең болбой кайгысына бирөөнүн
 Баш бар кезде, куюлбаган көз жаштын,

*Дүрбөлөңдүн өңүн таанып жана үнсүз
Добуштардын үнүн угуп жүрөгүм.
Дүйнөдөгү бардык аял акындын,
Эсепсиз, сан жүрөгүнүн оттору
Ырларымдан бир жалынга биригип,
Кошуш үчүн бир жүрөктөн баштарын...
Кылымдардан кылым улап келаткан,
Китебине кириш үчүн дүйнөнүн,
Барагына барак боло ал аял
Акындардын дети жана сүйлөмү!..*

1958

Орус тилинен которгон **Айгүл**

*Документальный
повесть*

**Виктория
ЛАВРОВА**

СРЕДИ МИРОВ

Письма из Америки

(Продолжение, начало в прошлом номере)

В большие города!

Привет, мои дорогие! К сожалению, столь редкий обильный звездопад увидеть мне не довелось, поскольку вчера небо было затянуто тучами. Жаль, придется ждать 30 лет J. Здесь вообще звезды видно очень плохо и очень редко. Может потому, что везде все хорошо освещено, а может просто потому, что я привыкла к нашему высокогорному звездному небу, и здешнее в сравнение не идет. Правда, луна здесь иногда бывает совершенно потрясающего размера и ярко-оранжевого или даже почти красного цвета, когда у горизонта.

Наконец-то я приняла решение о том, как проведу зимние каникулы. Поеду в Калифорнию. Завтра буду брать билет на Сан-Франциско. Все три мои подруги: Ната, Медина и Марилене тоже едут в Калифорнию. Правда, все по разным маршрутам. К Нате приезжает ее парень из Баку, и она едет с ним. У них общие друзья живут в Сан-Диего на юге Калифорнии. Маршрут у них еще не продуман. Поэтому я даже не знаю, увидимся мы с ними в Калифорнии или нет, штат-то огромный. Медина едет к своей американской семье, в которой она несколько лет назад жила, когда ездила в США по программе Акселс. Меня Марилене определила к своему крестному отцу

(дедушке под 80 лет, но он очень бодрый), который живет в большом доме в 30 минутах езды от Сан-Франциско. У Марилене вообще знакомые в Сан-Франциско весьма оригинальные, но совершенно для меня безопасные: Кроме этого дедульки, она мне еще предложила остановиться и пожить у парочки очень гостеприимных бразильских «голубков», но я предпочла дедульку. Я улетаю 19 декабря, и дед меня там должен встретить и поселить в комнате, в которой всегда останавливается Марилена, которая присоединится ко мне только 24 декабря. (Раньше не может из-за работы). Католическое Рождество мы проведем вместе с Марилене, которая, к тому же, обещала покатать меня по Калифорнии. А к Новому году мы вместе с Медией хотим поехать в Санта-Барбару в гости к Си-Си Кепвелу и компании J. На самом деле у нас в Санта-Барбаре живут девчонки, бывшие студентки Американского университета в Киргизстане (где только наших нет). У них мы и остановимся. Дай Бог, чтобы все было так, как запланировано!

Честно говоря, во все это мне с трудом верится. Поэтому вы заранее тоже не радуйтесь, а держите пальчики крестиком, чтобы все мои планы удались. Дело в том, что эта поездка довольно авантюрная, поскольку в Калифорнии у меня близких друзей, в которых бы я была уверена (например, таких, как в Канзасе, Нью-Йорке или в Вашингтоне) нет, и я буду там везде на птичьих правах. Правда, сам факт, что я кому-то буду навязываться, меня мало волнует, если честно. Уж больно хочется в Калифорнию. А если не быть немного авантюристкой, то так и просижу все время в Индиане, любуясь на бескрайние кукурузные поля. Согласны?

Это основные новости, которыми у меня была занята голова последние 2 дня. Дело в том, что изначально мы планировали ехать в Калифорнию на машине (!) с Марилене, и поэтому я билет на самолет не брала. Но буквально вчера выяснилось, что она не может ехать на все зимние каникулы из-за работы, и может вырваться только на Рождество на 3-4 дня, поэтому я схватилась за голову и в срочном порядке начала искать билет на самолет. Что удивительно, нашла, причем, еще и недорогой. Мне повезло, я позвонила в авиакомпанию, которую мне посоветовала Марилене, и у них как раз были предпраздничные скидки. Про День студента я забыла совершенно, но провела его, как положено всем нормальным студентам, планируя каникулы в Калифорнии. Шутка, конечно же: Я вчера и работала, и училась, и занималась.

Домашние дела в моем маленьком американском доме

Мамуля, тебя все беспокоит наличие грязной посуды в моей раковине. Не волнуйся, две истины у меня утвердились в голове жестко: Нет – посуде в раковине и волосам в расческе! У меня могут быть разбросаны вещи по спальне и бумаги с книгами по журнальному столику и дивану, на ко-

тором я занимаюсь, – класть на место сейчас некогда, поскольку чтобы положить на место, надо сначала это место найти. Я до сих пор не могу купить себе нормальный шкаф и книжные полки – просто нет времени на это. Хочу заняться этим на каникулах. Но посуды грязной у меня нет, не было и не будет. Разве что могу позволить себе маленькую слабость и оставить утром чашку от чая. Так что за это можешь быть спокойна. Правда, я с ужасом думаю, что мне надо размораживать и мыть холодильник. У меня к нему какой-то страх. Я лучше ванну двадцать раз помою.

Мам, напиши, пожалуйста, как делать запеканку. Папуля, а ты меня научи ложиться спать в 11 и вставать в 4 утра, а то у меня все как-то наоборот получается. Но это не столько от перегруженности, а из-за дурацкого расписания. На работу мне к 11 утра (встаю поэтому в 9, сами знаете, как я собираюсь), потом где-то к двум я возвращаюсь домой на обед, или обедаю где-нибудь на кампусе с Натой (если дома есть нечего, или невкусно). Потом с 6.30 до 9.10 вечера у меня пара. После этого пока придешь домой, пока поужинаешь (второй раз, потому что перед парой я тоже чего-нибудь ем – не сидеть же голодной 3 часа в аудитории) – вот уже и одиннадцатый час. А вот тогда-то и начинается самый активный период. Но я уже привыкла: Что не досыпаю ночью, то досыпаю после обеда. В конце концов, какая разница, когда спать? Главное – продуктивность. Ну, вот, пора закругляться: Мой Бирюк вместе с Березой, Гусем, Чубом, Соской, Коржиком и прочими уже соскучились и требуют моего внимания J.

Целую вас! Люблю и очень скучаю! Ваша дочь.

Ты никогда не знаешь...

Привет, мои любимые!

Спасибо за поддержку и обещание ругать меня для осуществления планов. (Вот что у нас делают: Ругают! А здесь держат пальцы крестиком. Я все пыталась вспомнить, что же у нас делают в таких случаях?) Билеты на Сан-Франциско я сегодня забронировала, так что уже хочешь – не хочешь, а лететь надо. А там уже видно будет.

У нас сегодня выпал шикарный снег, погода прелесть, если бы только не ветер. Сижу я вечером, никого не трогаю, «починяю примус», как говорит Кот Бегемот из «Мастера и Маргариты», а мне в окно начинают снежки кидать. Я подхожу к окну, а там Леша с Чингизом дурачатся: «Выходи! Объявляем снежную войну!». Ну, я достала свой прошлогодний пуховик и вышла на улицу. И давай мы в снежки играть, как дети! А тут еще Кайо со своим бойфрендом мимо проходили, так мы еще их вовлекли в битву, в общем, было очень весело, потом пошли к Чингизу чай пить все вместе, после чая я их снова вытащила гулять, и прогулка полу-

чилась отличная. Завтра у нас на кафедре День Благодарения. Надо принести что-нибудь из еды. Ну а больше новостей никаких нет.

Папа, ты молодец, образец педагогической справедливости! Буду у тебя брать уроки. Елки, надо же, все-таки вы меня склонили идти по вашим стопам, а ведь я никогда, никогда не думала, что буду вузовским преподавателем. Надо же, как интересно сложились обстоятельства! Как говорят американцы: «You never know...» – «Ты никогда не знаешь (куда тебя занесет судьба)».

Огромный всем привет. Вечно ваша ВЛ.

...Заканчиваю работу над первым рефератом. Осталась буквально страница на заключение. Второй уже тоже почти готов. Вчера, 23 ноября, сделала большое дело, хотя и совершенно не запланированное: Получила разрешение на вождение автомобиля. Это еще пока не права, но теперь я имею право водить машину, если рядом сидит человек, владеющий правами. А дело было так. Ната давно собиралась поменять свои бакинские права на местные, и не смотря на то, что у них все права на английском, она знала, что ее все равно заставят сдавать всю теорию и практику тоже. Поэтому готовилась. А я ничего этого пока не планировала и поэтому книжку в руки не брала, не до того было. Но все-таки решила поехать за компанию, а заодно посмотреть на весь процесс и узнать детали. По дороге в машине для интереса полистала книжки и решила: А чем черт не шутит! Дай-ка попробую сдать. И что вы думаете, я эту теорию сдала, а Натаван, которая, бедняга, готовилась, нет. Несправедливо, конечно, но так уж вышло. Вот так бывает: Дома я сдавала теорию три раза. Причем до этого готовилась, Бог знает сколько. Да и ответить-то всего надо было на десять вопросов, причем допускалась одна ошибка. А здесь десять вопросов только по знакам, плюс еще сорок – на знание остальных правил, и только три ошибки допускается. Причем правила совершенно другие, хотя мне показалось, что они легче, чем наши. Задачи тоже были намного легче. Многие вопросы – на смекалку. Так что через два месяца я смогу сдать практику, чтобы получить права. Для этого нужно найти машину, так как на курсах транспорт не предоставляют, надо иметь свой и сдавать на нем. Для меня самое трудное дело – параллельная парковка. Надо будет потренироваться.

Сегодня была на связи с Джули, она сказала, что выслала мне из Бишкека посылку скоростной почтой, причем за счет программы. Так что уже завтра я смогу получить вашу посылку. Ура!

Завтра я должна презентовать письменную работу по Методам исследования. Цель этой работы заключается в том, чтобы обосновать тему будущего дипломного исследования, и подробно описать, как, зачем и почему я буду это исследование проводить.

Только что из Канзаса звонили ребята, я дала подробную информацию о своем прилете. В четверг уже улетаю, а пока еще дел полно, хочу как можно больше успеть до отъезда.

Папа, а что это ты удивляешься насчет прав? Да я еще не на такое способна J.

А лаптевское пиво тебе не повредит. Как говорит Фоменко, пиво в больших количествах не только вредно, но и полезно! J. Так что пей на здоровье. Я очень рада, что вы хорошо проводите время.

Привет всем родным! Целую вас крепко, ваш автолюбитель.

«Поправить папе галстук»

Я так рада была с вами поговорить и поздравить папу с днем рождения. Правда, после телефонных разговоров потом все время домой хочется. Но вообще время летит удивительно быстро. Вот уже и этот семестр почти закончился. А там останется всего ничего.

Мамуля, спасибо за подборку новостей и аналитики. Все это полезная информация. Про попытки организовать импичмент Ельцину я уже читала. К Татьяне Дьяченко антипатии не испытываю. Она, может, и не без греха, но, на мой взгляд, не настолько, как о ней пишут. Просто многим не понравилось то, что Ельцин взял ее в свой аппарат. Потому что она была единственная, кто мог «поправить папе галстук» и кому Ельцин просто доверял. Она сделала хорошую работу для своего отца: Сколотила команду, организовала предвыборную кампанию и помогла своему отцу выиграть выборы. А он ее за хорошую работу должностью наделил. Плохо ли, хорошо ли, но он ее папа. Конечно, многим генералам от армии и политики не понравилось, что какая-то тетка ими командует. Вот и развели войну компроматов. У всех свои скелеты в шкафу, и у Татьяны их не больше, чем у многих других. Еще не факт, что она имеет отношение ко всем тем траншам и разворованным инвестициям. Мне просто понравилось, как она себя вела во время предвыборной кампании Ельцина – работала как вол, да и не только это. Я бы на ее месте, скорее всего, вела себя точно так же, – помогала своему отцу победить. (Так что, папа, имей в виду) J. Ну вот, что-то я совсем не по теме разошлась.

Сегодня я весь день занималась домашними делами, которых накопилась уйма. А накануне у меня дома опять работал домашний кинотеатр. В очередной раз посмотрели фильм «Форест Гамп», похлопали носами и посмеялись от души. Все-таки это – шедевр. А вот «Восток-Запад» с Меньшиковым, Катрин Денев, Бодровым и другими звездами жуткий и очень тяжелый. Я в последнее время такие фильмы не очень люблю. Думала, там про любовь, а оказалось – опять сталинское время.

Надоело. На фоне этого «Сибирский цирюльник» Михалкова куда приятнее. Хотя игра актеров в «Восток-Запад» потрясающая. Французенка, сыгравшая главную роль, заткнула всех за пояс, в том числе и Меньшикова. А сегодня Марилене принесла мне бразильский фильм, – вот это прелесть! Во-первых, почти все актеры мне знакомы по сериалам. Во-вторых, роскошные пейзажи (бразильским режиссерам можно позавидовать: Показывай себе виды на Рио да на океан с разных ракурсов, вот тебе и половина фильма). И вообще фильм хороший, – романтический и смешной. Называется «Босса Нова».

Ну, вот и все на сегодня. Пойду собираться в дорогу. Постараюсь позвонить из Канзаса. Люблю вас! Ваша ВЛ.

Приключения русских в Америке

Мои любимые – прелюбимые родители, здравствуйте!

Сегодня 5 декабря. И вот я дома. Через все преграды и напасти я, наконец, добралась до Манси. В Канзасе было намного теплее, чем здесь, и по погоде, и по душевности. Саша и Дима меня встретили в аэропорту, и пока доехали домой, у меня живот болел от смеха. Такие они приколышки. Дом у них просто замечательный, очень уютный и обставлен с большим вкусом. Правда, пока они этот дом снимают. Но в их планах обзавестись собственным жильем. Они учатся и работают в поте лица на нескольких работах. К тому же еще раскручивают собственный бизнес: Покупают подержанные и побитые машины, сами их чинят, приводят в порядок и потом продают. Руки у них золотые. Работы ведут в собственном гараже. Скоро собираются открыть «dealership» – официальную точку по продаже авто. А пока все машины стоят около дома. При мне продали один микроавтобус. Дело идет. Есть за что уважать, если учитывать то, что им по двадцать – двадцать два года. И приехали они сюда абсолютно на пустое место.

Я у них очень хорошо отдохнула, отъелась, отоспалась, начиталась Хемингуэя и насмотрелась телепередач, пока они были на работе. На День Благодарения поехали к родителям Мари, девушки Сереги, в мексиканскую семью. Угощали нас традиционной индейкой и всякими мексиканскими штучками. Еще ели голубцы, которые мальчишки накануне приготовили и привезли с собой. Надо заметить, что именно голубцы были самым вкусным блюдом.

На следующий день поехали делать покупки, т.к. традиционно после Дня Благодарения везде очень большие скидки. Ребята накупили себе всяких ремонтных принадлежностей и огромный рабочий пылесос. А я купила себе всякие мелочи. Потом посидели у них дома. На следующий

день Саша с Димкой весь день были на работе, а нас с Мари Серега отвез в огромный и очень красивый торговый центр в несколько ярусов и с каруселью в центре. Мари искала себе сапоги, а я купила маленькие подарочки для Наты и Марилене на рождество.

Вечером поехали в красивый район Канзас-Сити, который называется Плаза, который, опять же по традиции на День Благодарения весь был расцвечен гирляндами из лампочек по контурам зданий. Очень красиво! Район виден издалека и выглядит просто сказочно. Погуляли там и посидели в кафешке. В воскресенье, к приезду ребят, я приготовила сюрприз. Напекла блинов. Все были очень довольны. А на следующий день вечером Саша повез меня в аэропорт, а по пути завезли Серегу в тюрьму. Не пугайтесь, ничего он не натворил. Просто он там подрабатывает, преподает заключенным компьютеры. Представляете, двадцатидвухлетнего парня отъявленные бандиты уважительно называют «профессор», так здесь обращаются к преподавателям. Работа у него не самая лучшая, конечно, но и в ней есть смысл. Сергей говорит, что многие из эков очень стараются и учатся прилежно. И не только для того, чтобы сократить себе срок, но и по собственной инициативе. Он говорит, что здесь это практикуется часто. В тюрьмах можно очень многому научиться. От психологии до владения компьютером. Я не знаю, есть ли такое у нас, очень сомневаюсь в этом.

Ну а теперь к моим самолетным приключениям. Все началось с того, что рейс Канзас-Сити – Мемфис задержали на целых три с половиной часа. Т.е. когда я прилетела в Мемфис в одиннадцать ночи, мой самолет на Индианаполис уже два часа, как улетел. Следующий рейс только в девять часов утра. Короче, просто песня: В аэропорту к этому времени все закрыто, спать негде, так как все места заняты. У меня при себе только сумочка, все остальное я сдала в багаж, который нам, разумеется, никто выдавать не собирался до самого Индианаполиса. К тому же меня должны были встречать в аэропорту Леша и Чингиз, которых я с трудом уговорила приехать (в понедельник ночью пилить на машине полтора часа до аэропорта и столько же назад им не особо хотелось). Доблестные американские авиалинии (наша авиакомпания «Аба-жолдору» просто отдыхает!) даже не предоставили нам положенный отель. Дали только набор «несчастливого путешественника» – сумочку с зубной щеткой, пастой, футболкой и всякими мелочами. У меня в наборе, например, оказался еще мужской дезодорант и предметы для бритья. Очень полезные вещи!

Таких как я, пропустивших рейс до Инди, оказалось еще несколько человек. С тремя из них мы сбились в «могучую кучку». Команда подобралась просто супер: Мужичок под сорок, разносчик пиццы из Пен-

сильвании, необъятных размеров молодой человек из Аризоны, черный баскетболист из Калифорнии и я, русская любительница самолетных приключений. Всем почему-то очень хотелось кушать и поскорее добраться до Индианаполиса. Мы сели в арендованный автомобиль и поехали искать, где бы поесть. Так уж вышло, что даже во всемогущей Америке в час тридцать ночи все точки общепита в округе были закрыты. Волей судьбы и урчащего желудка набрали мы все-таки на какую-то забегаловку в самом что ни на есть черном районе Мемфиса. Что мы ели, помню слабо, тогда это было не так важно. Обошлись с нами довольно мило, несмотря на то, что работники кафешки и ее славный контингент не видели у себя белых людей, видимо, очень давно. Вернувшись в аэропорт, я обнаружила, что найти место для того, чтобы прилечь, надежды нет. Так же, как и нет гарантии, что пока ты будешь спать, у тебя чего-нибудь не умыкнут. Поэтому пришлось на бесплатном автобусе ехать в ближайший отель, где с меня беззастенчиво содрали шестьдесят долларов и даже не дали положенного бесплатно завтрака.

Утром к восьми часам я приехала в аэропорт. И меня в очередной раз обрадовали: Мой рейс до Индианаполиса отложили на неопределенное время. И наконец-то в середине дня мой самолет приземлился в Инди. В это время меня там, разумеется, никто не встречал. Я позвонила знакомым девочкам, что живут в центре города, чтобы они меня приютили до того, как кто-нибудь за мной приедет, поскольку единственный способ добраться от аэропорта до Манси – такси стоимостью в 120 долл. Такси мне все равно брать пришлось, чтобы доехать до центра Индианаполиса. Несколько часов я провела у девчонок, пока за мной не приехали Чингиз с Лешей. Когда мы добрались до Манси, у меня уже не оставалось времени зайти домой, и я сразу отправилась на занятия. После пары поехали поужинать в ресторан, и только после этого, в 11 вечера я, наконец, оказалась дома. И как ни удивительно, еще в довольно бодреньком состоянии J. Что тут можно сказать? От Канзас-Сити до Манси на машине ровно восемь часов езды. Мое путешествие на самолете заняло, в общей сложности, двадцать три часа. Вывод: Американские авиалинии – самые авиалинистые авиалинии в мире!:

Сейчас я уже в порядке. Была на работе. Вечером ездила за продуктами, все потихоньку входит в колею. Наверное, после таких передряг мне уже ничего не страшно. Путешествовать и летать на самолетах я по-прежнему люблю. Ненавижу только делать это одна. И еще с некоторых пор терпеть не могу аэропорты и все, что с ними связано. Но это все ерунда, честное слово, самое главное – когда тебя где-то ждут и любят, а это у меня есть. Целую вас крепко-крепко. Всем привет! Ваша самая везучая летунья в мире.

«Глаза не видят, сердце не бьется...»

Привет, мои беспокойные родители! Еще раз хочу вас попросить, чтобы вы по возможности не волновались из-за задержек с письмами. Со мной абсолютно все в порядке, и если я не пишу – это даже хороший знак. Если бы я болела, например, то сидела бы целый день перед компьютером, и никаких задержек в письмах не было бы. Да и вообще, здесь я как у Христа за пазухой, есть, кому за мной следить, ухаживать, не давать грустить и болеть. В основном эту функцию выполняет Ната, а помогают Медина, Чингиз и Леша – вечная компания. А также еще присоединяется Марилена, Кристина (подруга из департамента), коллеги и преподаватели (есть пара-тройка, которые во мне просто души не чают). Кроме того, не дают о себе забыть ребята из Канзаса и подружки из Вашингтона Вета и Лена, и еще куча друзей в Индианаполисе. Ну и как вы думаете, с такой оравой друзей и хороших людей разве кто-то даст тебе пропасть? Предвосхищаю вопрос мамочки о Джейсоне: Так уж вышло, что с ним мы теперь общаемся редко, по обоюдному согласию. В последнее время он себя вел неадекватно и, похоже, слишком много хотел от «просто дружбы». На правах «лучшего друга» он не давал мне общаться с другими людьми и каждый раз устраивал сцены, когда я проводила время с кем-нибудь без него. Обижался по поводу и без повода, например, за то, что я ему звоню не каждый день. Он человек со сложной психикой, и я устала быть психоаналитиком, матерью Терезой и, одновременно, предметом обожания. Хочу сказать одно: После того, как я перестала с ним общаться, мне стало намного легче жить! У меня появилось гораздо больше друзей (в прошлом году мой круг общения замыкался на Медине и Джейсоне), я стала легкой на подъем. И, главное, я перестала быть кому-то все время обязанной. А он – взрослый человек, и потом я уверена, что не видеть меня ему пойдет на пользу. Как здесь говорят: «Глаза не видят – сердце не бьется». Вы уж простите за эту длинную тираду, наверное, просто надо было выговориться.

Привет, мои дорогие! В Индианаполисе мы отлично провели время. Сначала посидели у Асели дома (девочка, которая уезжает), потом пошли на дискотеку, размяли свои старые кости. Компания была такая: Чингиз, Ната, три девочки-землячки, которые учатся в Инди, два литовца и один русский парень из Алма-Аты, который уже давно в Штатах. На дискотеке ко всему прочему познакомились с каким-то французом (везет мне на них), но пообщаться толком не успели, т.к. было поздно и надо было ехать домой.

Слава Богу, что большая часть учебных дел закончилась еще до поездки в Канзас. Сейчас осталась косметическая работа над уже написан-

ным рефератом и один экзамен, к которому будем готовиться всей группой. В остальном – дела домашние, которые, оказывается, в жизни не переделать. И еще есть Хемингуэй, которым на досуге зачитываюсь.

Погода здесь холодная, но снега нет. То, что здесь называют «снежными штормами», у нас называется обычным декабрьским снежком. Нашему брату здесь никакая непогода не страшна! Кстати, что слышно про газ? Ваше молчание меня настораживает. Обычно в это время узбеки начинают газ перекрывать.

Папа, а какие у вас с мамулей разногласия насчет программы «Намедни»? Одно я вам скажу: – Правду в телевизоре искать не стоит. Мнения – да, но не факты. Поэтому, гиблое это дело, спорить из-за чьих-то мнений, которые так или иначе, предвзятые. Это, кстати, не о Парфенове лично, а в целом. Уж поверьте мне, старому политологу J.

На этом очередное послание завершаю, вода в ванне уже давно остыла, а мыться надо (зря, что ли ванну полчаса для этого драила!).

Целую, люблю, будьте всегда здоровы! Ваша ВЛ.

Политика, президенты и все мы

Привет, мои дорогие!

У меня все хорошо. Отдыхаю и стараюсь отоспаться. Позавчера получила почту, пришла книжка, которую я заказала по интернету полмесяца назад. Она называется «Президентский марафон Ельцина». Вообще-то, если бы я знала, что такую же книгу, только на английском, я найду в нашей библиотеке, то заказывать бы не стала. Даже сначала хотела вернуть назад, но подержала ее в руках, полюбовалась отличным качеством, посмотрела большое количество очень интересных фотографий и возвращать передумала. Тем более что читать о Ельцине по-русски и по-английски – это совершенно разные вещи. Книга на русском и книга на английском тоже отличаются. Фотографии в русском варианте книги просто шикарные! Молодой Ельцин, как выяснилось, был чрезвычайно хорош собой. Но быстро изменился до неузнаваемости. А вот его Наина, наоборот, в молодости была совершенно, просто на удивление несимпатичная. А с возрастом преобразилась. И еще мне понравились комментарии к фотографиям, они такие живые, чисто ельцинские. Даже смешно. Так себе и представляешь его голос: «А это, понимаешь, мы с другом Биллом смотрим вдаль и размышляем о судьбах человечества».

И второе приобретение: Наконец-то достала себе по случаю комод с пятью выдвигаемыми полками. Теперь в комнате стало уютнее и больше порядка. Весь вчерашний день провела дома в готовке и уборке. Вече-

ром сходили в кино, потом посидели у меня и поиграли в «Монополию» (настольная игра). Вечером едем в Индианаполис на проводы одной из наших девочек, которая возвращается домой в Бишкек.

Как дела у всех наших? Мне сегодня приснилась разом вся родня: Лаптевы, Руденки и даже почему-то старшие Лаптевы, Надя и Володя, со своими внуками. Нина Руденко приснилась почему-то зеленоглазой, и таким же ее маленький Леша. А еще отдельно приснился дядя Боря Полуэктов. Я с ним во сне долго о чем-то разговаривала по его рабочему телефону. Как он там? Что он рассказывал о визите Путина? Что слышно от его московских дам? А как вы сами? Как продвигаются дела с восстановлением документов из потерянного кейса? Мамуля, что там твоя француженка Кристель и американский дипломат? Каковы их успехи в русском? Жду ваших писем. Всем, кого видела во сне и не только, огромный привет.

Люблю вас. Ваша ВЛ.

Привет, мои самые замечательные в мире родители!

Спасибо вам за письмо, за все советы, комментарии и поддержку! Что бы я без вас делала? Ни у кого из моих здешних друзей нет столь близкого, разностороннего и постоянного общения со своими родителями, как у нас с вами. Уж о политике – точно никто с родителями не рассуждает!

В оценке событий в театральном центре «Норд-Ост» я поддерживаю вас обоих. Хотя находясь здесь, я все-таки больше принимаю сторону мамы, потому что критиканов действий Путина в тех обстоятельствах освобождения заложников здесь больше, чем тех, кто относится к той невероятно сложной ситуации с пониманием. Уж, по крайней мере, я не принимаю формулировку «потравили своих людей газом, наделали больше беды, чем террористы и т.д.». Спецслужбы сделали все, что могли, в разрешении этой ситуации. Если бы террористы взорвали весь театральный центр вместе со всеми, кто там находился, из-за нерешительности или ошибочных действий спецслужб – вот тогда можно бы было говорить о провале операции. Папино же мнение я разделяю в том, что правоохранительные органы должны быть наказаны за то, что вообще допустили такую ситуацию. Это немыслимое попустительство! Хотя продажность и попустительство правоохранителей – дело не только российское. Здесь в Америке, это тоже огромная проблема на всех уровнях, начиная от банальной «дружбы» наркоторговцев с полицейскими и заканчивая событиями 11 сентября. А сколько они ловили этого придурка-снайпера, который держал в страхе весь Вашингтон и его окрестности?!

Хотя не все так плохо в Америке. Я, как вы уже знаете, отчаянно критикую эту страну в своих письмах, но вы не подумайте, что мне здесь так уж все не нравится. Я в равной степени стараюсь оценивать все положи-

тельное и отрицательное, что здесь есть. Мне, например, жутко нравится, как здесь устроен быт. Сейчас вот, перед праздником, здесь уже за месяц расцвечивают лампочками и украшают дома, не только внутри, как у нас, но и снаружи. Так что еще за месяц до Рождества у всех праздничное настроение (или хотя бы его видимость). Здесь любят украшать дома, любят свечи, цветы, игрушки, разные штучки, и каждый дом буквально напихан ими. Особенно это касается среднего класса. Магазины, улицы и все общественные заведения преобразуются. Идет предпраздничная лихорадка с подарками на Рождество – в магазинах и супермаркетах толпы народа.

Все так мило!

Я только что вернулась из гостей – наш профессор по Public Administration вместо обычного занятия пригласил всю группу к себе домой на мороженое и кофе. Поскольку большинство студентов в группе – люди взрослые и семейные, то многие взяли своих деток. Было так мило! Жаль, что у нас это не принято, а здесь в порядке вещей. Еще в пятницу наш декан с женой пригласили всех сотрудников департамента (включая даже нас, ассистентов) к себе на вечеринку. Всем заранее разослали красивые приглашения. А сегодня нас ждал еще один сюрприз: Подарки от департамента и от декана лично. Каждому сотруднику досталась большая тарелка, полная всяких конфеток-печений, апельсины и открытка-поздравление с праздником. А декан подарил каждому сертификат на 15 долларов на посещение одного из местных кафе-баров J. Приятно!

Мы с Марилене договорились, что тоже делаем маленькие подарки всем сотрудникам. Надо только найти время!

Я дом пока не украшала, и не знаю, буду ли. Во-первых, все это стоит денег, которые я сейчас стараюсь не тратить, чтобы скопить на Калифорнию. Во-вторых, на праздники меня здесь не будет, я уезжаю 19 декабря и возвращаюсь 4 января. Меня ждут огни больших городов! А как вы собираетесь проводить Новый год? Наверное, с Лаптиками или с сотрудниками?

Мамулечка, прости, если я невольно заставила тебя чувствовать себя в чем-то виноватой. Я тебя люблю и ценю твои советы. Бубличек, спасибо и тебе за поддержку. И еще раз: Не ссорьтесь из-за политических разногласий! Путину от этого все равно не жарко и не холодно J.

Привет, мои дорогие! Уже середина декабря, и что-то я уже беспокоюсь – с 10 числа от вас нет писем. Или может я чего-то не получила? В любом случае напишите скорее!

У меня все замечательно. Вчера сдала последний экзамен, думаю, что сдала хорошо. По остальным предметам пока оценок нет, будут только на следующей неделе. Сегодня у нас была вечеринка, устроенная главой кафедры. Все сотрудники, некоторые с женами, собрались в красивом особняке, который специально для этого сняли на деньги департамента. Были напитки, закуски и фрукты – все очень красиво. Обстановка внутри особняка и все остальное было просто великолепным. Еще сегодня с обеда идет снег, и все замело, что добавило прелести к общей обстановке. Мы очень хорошо провели время! Из ассистентов нас было только трое, и все хорошенькие девочки: Марилена, Кристина и я (вечные подружки). Приятно было ощущать благосклонность наших сотрудников, и вообще атмосфера была очень дружелюбная. Я рада, что мне удалось влиться в коллектив и установить хорошие отношения с преподавателями и сотрудниками. В прошлом году я о таком даже и не мечтала! Особняк сняли только на два часа, а потом все поехали дальше гулять в мексиканский ресторан. Я, к сожалению, вынуждена была отказаться, т.к. сегодня день рождения у Чингиза, и я туда приглашена.

Вчера после экзамена весь вечер занималась уборкой и готовкой, потом пришла Ната и мы, как всегда по четвергам, долго болтали за бокалом вина, обсуждали события недели. А утром, к сожалению, пришлось рано вставать – обещала помочь одной из своих преподавателей провести за нее письменный экзамен. Но это были мои последние ассистентские обязанности в этом семестре. На следующий семестр нам должны дать уже других преподавателей. С трепетом жду решения нашего заведующего кафедрой, т.к. от того, к кому меня «припишут», будет зависеть объем и характер работы в течение семестра. Преподавателю рознь: Например, мне в этом семестре повезло, так как меня прикрепили к двум «легким», и они не перегружали меня работой. А вот Кристине и Марилене пришлось несладко с их профессорами.

Следующая неделя будет сплошным «расслабоном», все занятия закончились, начались каникулы. В четверг я сажусь на самолет и держу курс на Сан-Франциско. А там посмотрим! Как дела дома, что нового? Как ваше здоровье? Напишите поскорей, я волнуюсь. Целую много раз, всем привет! Ваша ВЛ.

«А в остальном, прекрасная маркиза»...

Мои дорогие, привет! Спасибо за интересное письмо. Ты, мамуля, всегда в начале писем говоришь, что писать особо не о чем, а письма все равно получаются очень интересные. Спасибо и за Настенькино письмо, она умничка, и у меня тоже сложилось впечатление, что она повзрослела. Я бездельничаю уже два дня. В субботу ездили в Индианаполис и

вернулись только вчера поздно вечером. В Инди мы гуляли, фотографировались, ходили на дискотеку и по магазинам, конечно же. А потом поехали в аэропорт, встречать Мурада, парня Наты, который прилетел к ней из Баку. Они были такие счастливые!

Когда вернулась домой, меня ждало письмо от координаторов из Блумингтона, которые сообщали о том, что собираются урезать мне стипендию еще на четыреста долларов. Непонятно, почему они решили сделать это сейчас, ведь почти полгода платили мне полную стипендию, а теперь вдруг надумали лишить меня довольно значительной суммы. Я, конечно, не буду оспаривать их решение, хотя по этому поводу у меня к ним масса вопросов. Обоснование своего решения на двух страницах, которое они мне прислали, меня совершенно не убедило. Но ничего не поделаешь. Теперь мне придется сократить статью расходов, что будет довольно неприятно, так как я привыкла ни в чем себе не отказывать (почти ни в чем) да еще и откладывать на путешествия. Ну, ничего, выкрутимся. А в остальном, мои «прекрасные маркизы», все хорошо, все хорошо! Сейчас вот друзья собрались у меня для просмотра очередного фильма по видеку и настойчиво требуют моего там присутствия, так что пойду развлекать гостей.

Вечеринка по случаю дня рождения у Чингиза прошла довольно весело и без особых приключений. Правда, в самый разгар танцев заходили трое полицейских, попросили сделать музыку тише, видимо соседи пожаловались. Нет, чтобы самим в стенку постучать или зайти – так они сразу в полицию звонить. А этой полиции делать, видимо, больше нечего. Словом, это здесь нормальное явление, и даже считается, что ни одна приличная вечеринка без полиции не обходится. Говорю же, этим копам больше заняться нечем, как только по вечеринкам ездить и наводить порядок.

Скоро пришлю вам еще несколько фотографий, первые три из Чикаго, причем на одной из них мы с Натой на берегу озера Мичиган.

Я вас очень люблю и с нетерпением жду встречи и писем. Сегодня мне почему-то приснилось, как будто мы с папой гуляем по Парижу. Пусть когда-нибудь такой сон станет явью!

Вперед – рождественские каникулы

Привет, мои ненаглядные!

Сегодня весь день моталась – надо было переделать уйму дел перед отъездом. Вылетаю в Сан-Франциско завтра в полдень. Чингиз отвезет меня утром в аэропорт. В Сан-Франциско меня встретят и пристроят. Расписание у меня такое: С завтрашнего дня и до 21 декабря буду жить у

знакомых Медины, людей надежных и проверенных. Хозяин дома – американец Крис, он какое-то время жил в Бишкеке и работал у нас в Американском университете, и теперь рад принимать у себя всех наших. Сейчас он в отпуске, поэтому без проблем и даже с энтузиазмом согласился меня встретить и обещал покатать по Сан-Франциско. Медина будет жить неподалеку у своей подруги, а 21 числа приедут еще две девочки из АУКа, которых я хорошо знаю. С одной из них, Гузель Ибрагимовой, я буду жить до отъезда.

А еще у нас есть планы на Рождество рвануть не куда-нибудь, а в Лас-Вегас! Вот куда я давно мечтала попасть! Если все будет хорошо, даст Бог, мы это осуществим, благо, Лас-Вегас недалеко от Калифорнии. А Новый год будем справлять большой компанией уже в Сан-Франциско. В Санта Барбару и Лос-Анджелес я вряд ли попаду, но, надеюсь, что путешествие в вышеназванные города моей фантазии мне это компенсируют.

Стоило больших трудов спланировать всю поездку, буквально до последнего момента не знала, где и у кого буду останавливаться. Сначала меня обнадежила Марилена, пообещав определить к своим друзьям. Но в последний момент выяснилось, что у этих ее друзей поменялись планы и они едут на все праздники во Флориду. Но все устроилось: Медина написала своему знакомому Крису, который, как многие американцы, человек общительный и у него дома, как в маленьком интернациональном общежитии, уже живут несколько гостей. Там на какое-то время остановлюсь и я. Вот такая авантюристка-путешественница у вас дочь.

К сожалению, я не знаю, будет ли у меня доступ к Интернету, вернее, почти уверена, что не будет. Но я буду звонить вам по возможности чаще, чтобы держать в курсе.

Вчера мы с Натой и ее Мурадом ездили в Индианаполис за покупками. Я купила себе коктейльное платье! Как раз, как ты заказывала, «по моде», серого цвета, с элементами черных узоров, выполненных бархатом, и к нему красивые туфельки на высоком каблучке. Буду щеголять в фешенебельных казино и отелях Лас-Вегаса J, и встречать Новый год в Сан-Франциско – «городе в стиле диско», как пели когда-то ребята из группы «Кар-Мен».

Я вас очень люблю и скучаю! Надеюсь, небольшая задержка в ваших письмах объясняется чем-нибудь простым, например, перебоями с электричеством. Напишите скорее. Папочка, не забывай отправлять почту не только на netmail.kg, но и на hotmail.com. Всем огромный привет. Особенно Алинчику, она мне прислал два таких хороших письма, но я уже не успеваю ей на них ответить. Но когда вернусь, обязательно напишу, обещаю! Люблю, люблю, люблю! Ваша ВЛ.

Дорогие мои, привет вам из солнечной, богатой и красивой Калифорнии! Мне тут разрешили ненадолго воспользоваться компьютером, что я и делаю. У меня все замечательно. В принципе, я все уже рассказала мамуле по телефону.

Крис, парень, который встретил меня на Дальнем Западе, очень хороший человек, я его помню еще по АУКу. Сразу после аэропорта он отвез меня на ужин, а потом долго возил по городу и показывал достопримечательности.

Город Сан-Франциско просто потрясающий и, наверное, самый красивый из всех, ранее мною виденных. Я просто влюблена в него. Сан-Франциско прекрасен во всех отношениях: И природа, и архитектура, и сами жители – все радует душу. Здесь сейчас зелено, много цветов, и, конечно, океан... Горы и океан – потрясающие. К сожалению, не могу сейчас подробно описать все свои приключения, но обязательно это сделаю, как только будет возможность. Сейчас, после прогулки на машине по Сан-Франциско, мы вернулись домой, так как полил сильный дождь, да и я уже порядком устала. Здесь к, тому же, разница во времени три часа с Индианой, то есть сейчас вот здесь только одиннадцать, а у нас уже два часа ночи, пора отдохнуть.

Эти три дня прошли просто фантастически. Так удачно, что я встретила здесь хороших и гостеприимных людей, которые не только предоставили кров, но и обеспечили времяпрепровождение. А завтра утречком я уже лечу в Лас-Вегас. Устроюсь в отеле, номер в котором мы уже заранее забронировали, и буду ждать свою землячку Эркаим, которая подъедет к вечеру. В Лас-Вегасе очень дешевые отели (за счет того, что в каждом есть казино, на которых, собственно, деньги и зарабатываются), а на Рождество так вообще номера совсем подешевели, поскольку по американским традициям это праздник семейный, и постояльцев в отелях мало. Но на нас особо Лас-Вегас не заработает – казино мы только посетим, и обогатиться там не планируем J.

По возможности, постараюсь позвонить вам отсюда еще. И вы пишите обязательно. Я так порадовалась сегодня, когда получила от вас целую кучу писем!

Целую крепко, люблю сильно. Ваша Вика.

С Новым Годом из Калифорнии! Любимые мои, привет!

Как я рада была с вами сегодня поговорить. Я сейчас у Криса, попросила его компьютер на несколько минут, так что время ограничено, но не смогла удержаться и вот пишу вам. Сейчас мы готовим плов и салаты, пытаемся создать праздничную новогоднюю атмосферу, что весьма трудно, так как ни погода, ни общее настроение не соответствуют событию. Вы знаете, что основной праздник здесь Рождество, а Новый

Год отмечается весьма скромно, и даже елки почти везде убраны. Поэтому я вам сейчас немного завидую, поскольку так люблю всю эту нашу предновогоднюю суету, и вообще хотелось бы быть сейчас с вами. Я торжественно обещаю, что следующий Новый Год мы будем справлять обязательно вместе. Пожалуйста, передайте мои приветы и поздравления всем родственникам и друзьям. Вам я постараюсь еще позвонить до отъезда, а напишу подробнее уже из Индианы, которая стала мне почти домом.

С наступающим Новым 2003 годом, родные мои! Я всегда мысленно с вами. Доброго здоровья, удач и успехов в делах! И пусть не оставляет вас надежда на лучшее! Люблю вас очень! Вечно ваша дочь Вика.

Зимние Каникулы в Калифорнии

Общительный Крис

Что ни говорите, а мне повезло. Во второй половине декабря, оставив все свои учебные дела и заботы в холодной Индиане, я летела в самолете в солнечную Калифорнию. Был первый день рождественских каникул. Самолет направлялся к побережью Тихого океана, в вечнозеленый легендарный Сан-Франциско, где в аэропорту меня встречал Крис. Год назад он вернулся из Бишкека в Америку и сейчас искренне рад принимать у себя «ауковцев». Без проблем и даже с энтузиазмом он согласился меня встретить и показать Сан-Франциско.

Как я уже писала, Крис, как и многие американцы, человек общительный, и в его доме в эти дни оказались еще несколько его друзей – студентов из разных стран. Гостеприимством Криса я не собиралась злоупотреблять, но, по крайней мере, три дня мне предстояло жить в маленьком интернациональном общежитии, пользуясь расположением своего необычайно доброго американского знакомого.

Сан-Франциско – удивительный город

Сан-Франциско – удивительный город. До моего приезда туда я не знала, что он почти официально считается самым красивым городом Америки, и действительно была приятно поражена и очарована им. Во-первых, объездив пол Mid-West (центрально – восточной части США), я уже смирилась с тем, что все большие города, не говоря уже о маленьких, похожи друг на друга. В каждом из них обязательно есть Down town (финансовый центр) с несколькими небоскребами и фирменными мага-

зинами. На окраине – везде одни и те же супермаркеты и огромные магазины одежды, потом километры жилых районов и обязательное гетто (Чикаго в этом плане – просто ареопаг американских гетто). А потом – бесконечные кукурузные поля...

А Сан-Франциско другой. Во-первых, природа просто потрясающая: вечнозеленые растения, которых я никогда прежде не видела, например, эвкалипты. Трава всегда свежая и зеленая, цветы – круглый год. Ну и, разумеется, пальмы, хотя и не такое количество, как на юге Калифорнии. Во-вторых, такого воздуха, как в окрестностях Сан-Франциско, я еще нигде не нюхала. Должна признаться, что он может составить достойную конкуренцию нашему, горному. Морской, необычайно свежий и весь пропитанный этими самыми эвкалиптами и другими растениями. Я не могла надышаться. К тому же тамошний климат и воздух чрезвычайно полезен для здоровья. Я себя прекрасно чувствовала, и моя кожа моментально приобрела отличный вид. Климат остается примерно одинаковым круглый год, что и преимущество, и недостаток одновременно. Преимущество в том, что нет больших перепадов температуры, и никогда не бывает слишком холодно и слишком жарко. Один сплошной май. Недостаток в том, что нет смены времен года в привычном для нас порядке и виде. Наверное, скучновато без этого.

Третье – это ландшафт. Сам город и все вокруг – на холмах у самого океана. Зеленые холмы и симпатичные городские кварталы с домами, построенными в стиле современной западноевропейской архитектуры, прямо утопают в океане. А до чего смешной сам город – сплошные подъемы и спуски, ни одного плоского места! Ездить на машине по нему – сплошное веселье: как будто на американских горках. И везде дома, домики и домишки, один к другому, все двух- и трехэтажные и ужасно милые! А какой вид с самолета! Между тем, Сан-Франциско – главный порт на Тихоокеанском побережье США. Это крупный торговый, промышленный и финансовый центр богатой Калифорнии, не обделенной и нефтью. Здесь много университетов и театров.

Четвертое – это «европейскость» города во всем: в архитектуре жилых домов и зданий, в том, как одеты люди, в том числе молодежь, культура кафе и ресторанов (огромное количество невероятно уютных кофеен и просто кафешек). И весьма примечательный европейский либерализм. Этот город – столица «голубых», необычных людей всех пород и мастей, движения хиппи 60-х годов. Город раскрепощенной, альтернативной и политически активной молодежи... – Этаким американский Амстердам.

Пятое – многонациональность города. Сюда съезжаются люди со всего мира. Европейцы особенно предпочитают Калифорнию и Сан-Францис-

ко, в частности, за близость к их культуре и образу жизни и минимум того, что называют «американским образом жизни». Чайна-таун (китайский квартал) просто огромный, причем в самом центре города. Побывав там, можно считать, что побывал в Китае. Я вообще в Америке не видела так много азиатов сразу: очень большую часть населения Сан-Франциско составляют японцы, китайцы, лаосцы, вьетнамцы и еще бог знает кто. На удивление мало черных и латиносов, которыми полна вся остальная Калифорния, особенно юг. И тут самое интересное: оказывается, не только в Нью-Йорке есть маленькая «советская» Одесса. В Сан-Франциско тоже ну просто необычайно много русских, а еще больше «русских» евреев. Есть две газеты на русском языке, и даже ТВ-канал. А про русские магазины, лавки, рестораны и другой бизнес я уже не говорю. Все это преимущественно находится в районе Сан-Франциско, который называется Ричмонд, и на карте даже обозначено такое место как «Рашн Хилл» (Русский Холм). Главная улица в русском районе называется «Гири», а в простонародье – Гирибасовская, что вполне оправдано.

Во время пребывания в этом городе не обошлось без курьезов, произошедших с нами вследствие слабого знания «местечковых» традиций и законов. В Сан-Франциско нас с Гюзель оштрафовали на 30 долларов за то, что мы припарковали машину у обочины во время мытья улицы. А Давида (нашего нового друга из Болгарии) пару раз задерживала и штрафовала полиция за то, что он стряхивал пепел сигареты из окна машины. Запрещено здесь также делать покупки босиком или с голым торсом. Мы были свидетелями, как один колоритный хиппи, которых здесь множество, перед тем как зайти в магазин, достал из рюкзака сандалии, надел на босые ноги, а при выходе снова снял их и пошел босиком, солнцем палимый.

Между тем мы замечательно проводили время. В первые дни моего пребывания в Сан-Франциско, как я уже упоминала, меня везде возил Крис. Я останавливалась у него в доме на несколько дней вместе с моим соотечественником, ауковцем Кыялом, который приехал к нему днем позже меня. Там я познакомилась с соседями Криса по квартире – американцем Джоном и болгаринцем Давидом, к которому как раз приехала его кузина Камелия. Одним словом, всех вместе нас и катал Крис по окрестностям. Я с ними очень сдружилась, особенно с болгарями. Потом через Давида мы познакомились еще с двумя французами, с которыми тоже провели пару вечеров и один замечательный день, когда всей компанией ездили в самую восточную точку Калифорнии – маленький полуостров в двух часах от Сан-Франциско, который полностью вдается в Тихий океан. Красота там неописуемая! Не говорю уже о необычайно сильном впечатлении, которое получаешь от вида 13-километровых висячих мостов, которые называются «Окленд» и «Золотые ворота», переброшенных от Сан-Франциско через одноименный залив к городам по-

меньше – Окленду, Беркли и Ричмонду, расположенным на его противоположном восточном берегу. Название «Золотые ворота» носит еще и пролив, соединяющий залив Сан-Франциско с Тихим океаном.

Крисмас, или католический праздник Рождества, мне предстояло встречать в легендарном Лас-Вегасе вместе с моей землячкой и подругой Эркаим.

«Город греха» в штате Невада

Только в Лас-Вегасе...

...по улицам ходят люди (преимущественно, конечно, женщины) в шубах... под пальмами.

...за один вечер можно побывать в Париже, Венеции, Нью-Йорке, Египте и Голливуде. Причем все – на одной улице.

...игровые автоматы везде и всюду, начиная с залов аэропорта и заканчивая стойками баров, в которые они просто вмонтированы. При этом некоторые из них периодически издают звуки, имитирующие звон падающих монет, вожделенно предназначенных для твоего кошелька. Неудивительно, если в довольно большом и известном местном университете в аудиториях тоже не обошлось без этих самых завлекающих и вовлекающих игровых устройств.

...благовоспитанные старички и старушки забывают о здоровом образе своей американской жизни и курят, пьют и не спят ночи напролет. На инвалидных колясках, подслеповатые, еле передвигающиеся, но – играют, играют...

...официантки, одетые в исключительно открытые и соблазнительные наряды, подносят напитки прямо к игральным столам и автоматам. Клиентам не надо напрягаться и идти к бару, официантка сама все сделает. А у владельцев отелей и казино расчет такой: Чем больше клиент пьет, тем неразумнее становится, тем больше денег проигрывает. В особо шикарных отелях и казино официантки все – сплошь модели с идеальными фигурами. В нашем же отеле, среднего пошиба, мы наблюдали старушку-разносчицу лет 65 в блондинистом парике, мини-юбке и с ну очень открытым декольте. Очень впечатляет. Во мне смешались все чувства, когда я впервые ее увидела.

... и последнее – смешение чувств, которое со мной могло произойти только в «Городе греха». Представьте такую картину: Фешенебельный отель «Bellagio» в итальянском стиле в центре Лас-Вегаса. Люстры, ковры, шик и блеск. И в центре игрового зала – потрясающий белый рояль, из которого доносятся ненавязчивые звуки.

Я стою у одной из рулеток, за которой исправно трудится за проигрыванием стипендии моя подружка Эркаим. От нечего делать я начи-

наю прислушиваться к звукам, которые воспроизводит музыкант за белым роялем. Мелодия звучит до невыносимости знакомая, и я ее напеваю, вторя роялю. Когда же моя память начинает воспроизводить слова, полагающиеся к этой мелодии, у меня начинается, как говорит наше поколение, «смешение чувств». Мой мозг просто не может осознать, что в Лас-Вегасе, в отеле «Белладжио» 5-ти звезд, вот так запросто звучит... «Постой, паровоз, не стучите, колеса...». Ребята, шквал обрушившихся на меня в тот момент эмоций описанию не поддается J.

Для пояснения стоит лишь добавить, что работник белого рояля (видимо, наш бывший соотечественник), судя по всему, решил потешить себе душу воспоминаниями, и вплеп в классические мелодии простые родные мотивы, в довольно приятной, надо признать, обработке. А может быть, среди посетителей казино затесался российский олигарх? После того, как я оклемалась от «Паровоза», я уже спокойненько подпевала роялю: «Давным-давно, давным-давно, давным-давно!» и другие греющие душу, но совершенно не соответствующие обстановке песенки.

Ну, вот, теперь вы можете понять еще одну причину, по которой я сбежала из Лас Вегаса через два дня. Моего эмоционального запаса и здравого смысла просто не хватило бы на дальнейшие контрасты, головокружительные парадоксы и фантастические сюрпризы этого города.

Надо сказать, что Лас-Вегас вызвал у меня далеко не столько положительных эмоций, как Сан-Франциско. Не разочаровал, но и не восхищал особенно. Днем там вообще смотреть и делать нечего. Ночью же город преображается: Все в огнях, вид, конечно, потрясающий. Каждый огромный отель построен согласно какой-то определенной идее и, соответственно, названию. Возле отеля «Остров сокровищ» мы посмотрели захватывающее живое шоу с декорацией из двух настоящих кораблей, актеры-пираты палили из пушек, ныряли в воду, и в конце шоу один из кораблей вполне реально затонул. Это было впечатляюще! Возле отеля «Венеция» построены реальные мосты и каналы, по которым плавают вполне реальные гондолы, и гондольеры поют свои песни. Египетские пирамиды у отеля «Сахара», минареты у отеля «Алладин», статуя Свободы у «Нью-Йорк, Нью-Йорк» и, конечно, Триумфальная Арка и Эйфелева башня, причем все – ровно в половину величины оригинала!

Больше всего времени мы провели в отеле «Париж» (ну а где еще вы ожидали меня найти?), где потолок выкрашен под небо с облаками, искусственный воздух (имитация свежего), фонари и все надписи сделаны по-французски. И прямо внутри отеля есть даже бульвары, магазинчики и рестораны. Такое впечатление, что находишься на одной из улиц Парижа. Мы с Эркаим (моей землячкой и тоже магистранткой) не удержались и поужинали там во французском ресторанчике, хотя могли найти место и дешевле. Но это того стоило: Маленький кусочек мечты.

Как я уже писала, казино и игровые автоматы в Лас-Вегасе везде и всюду, но того шика и духа авантюризма, как в голливудских фильмах, я не увидела и не почувствовала. Самое обидное – не удалось надеть ни одного вечернего платья, просто не было возможности, да и не всегда соответствовало ситуации. Ходить приходилось везде пешком, а расстояния немаленькие, поэтому о туфлях на шпильке пришлось забыть. А я то мечтала: вот сижу я вся такая-растакая у стойки бара в одном из фешенебельных отелей, и подходит ко мне принц-миллионер и задает какой-нибудь совершенно неожиданный вопрос, на что получает остроумный ответ и так далее и тому подобное. Все это враки, никакие миллионеры косяками там не ходят, одни престарелые, с трясущимися руками, японцы да арабы.

Денег там тоже никто не выигрывает. Иногда по маленькой – да, но затягивает все это жутко. Я сама не втянулась – здравого смысла хватило. Для интереса попробовала рулетку, проиграла 10 долларов и на том успокоилась. Чего не скажешь об Эркаим – она часами сидела за игровыми автоматами, «Колесом фортуны» и даже рулеткой. В какой-то момент она начала даже выигрывать. И если бы я знала ее получше, то тут же утащила бы ее оттуда, но Эркаим осталась сидеть, пока не проиграла все свои ставки. Я же это время проводила в наблюдениях за неповторимой атмосферой игры и за людьми, наполняющими тот или иной зал. Карты мне были не интересны, автоматы – слишком шумные и совсем не романтичные, поэтому я, в основном, наблюдала за рулеточниками. После рулетки никто и никогда при мне не уходил с деньгами. Даже если поначалу везло, ни у кого не хватало разума уйти, пока везет. А потом проигрывалось все, что было выиграно и что ставилось изначально. Двухдневных впечатлений мне хватило с лихвой. Если у тебя нет денег, то делать там нечего. Еда, правда, там очень дешевая и вкусная. Но поесть можно где-нибудь в другом месте, подальше от оглушающего звона монет в автоматах на каждом углу.

В целом Лас-Вегас – это выдумка, фикция, иллюзия мечты. Каждый мечтает попасть в Париж, но попадает (здесь) в его имитацию. Каждый мечтает приехать в Лас-Вегас и поймать удачу, но уезжает с пустыми, либо изрядно облегченными карманами. Каждый мечтает встретить здесь голливудскую звезду, но встречает лишь полусумасшедших старичков и старушек и наглых арабов...

Впрочем, я рада, что испытала все это на себе. По крайней мере, у меня теперь не будет мечты-фикс – поехать в Лас-Вегас.

Надеюсь, вам было интересно. Я уже изрядно утомилась: Сегодня весь день занималась уборкой, стиркой и покупками. Мамуля, холодильник мой чист и полон, вещи постираны, мысли приведены в порядок и настроены на новый семестр. На улице снег и холод, но меня это не беспо-

коит. Дома уютно и тепло и хорошо пахнет уютом и теплом. Народ потихоньку приезжает после каникул, и кампус оживает. Леша-белорус в очередной раз притопал с цветами и в очередной раз получил от ворот поворот J. Словом, все входит в нормальное русло. Завтра встречу с двумя новыми профессорами, которым буду ассистировать в предстоящем семестре, одна из них, кстати, является руководителем моей магистерской диссертации, что хорошо.

Я вас очень люблю и скучаю! Пишите, задавайте вопросы, а я постараюсь не сачковать и не задерживать с ответами. Надеюсь, вы получите это письмо до сегодняшней поездки к Лаптевым и все вместе его прочитаете. Привет всем! Всех люблю! А вас – особенно! Вечно ваша VL.

Привет, мои дорогие!

К сожалению, фотографии, сделанные во время путешествия, меня сильно разочаровали. Бледные, неяркие и темные. Уже в который раз убеждаюсь, что мой фотоаппарат никуда не годится. Вашингтонские фотки получились из-за него тусклые, и вот теперь Калифорния тоже. Лас-Вегас вообще не получился, потому что они были там сделаны ночью (днем там ничего красивого нет). А мой фотоаппарат ночью вообще не берет. Одно расстройство. Но все-таки на нескольких фотографиях хоть что-то видно. Их-то я вам и присылаю. На этих фото в основном виды на океан (у меня вообще сплошные виды на океан). На второй фотографии виден знаменитый мост Golden Gate (Золотые ворота) – главная достопримечательность Сан-Франциско и один из самых красивых мостов в Америке. На двух других фотографиях мои новые друзья: два француза и болгарская пара Давид и Камелия.

У меня все идет своим чередом, работы много и предстоит еще больше, но она интересная. В отличие от прошлого семестра, в этом мне предстоит работать непосредственно со студентами, следить за посещаемостью, присутствовать на занятиях, проверять домашние задания, которые у них на каждом уроке, и ассистировать проведению экзаменов, которые, как я уже писала, проходят здесь только в письменной форме. Один из моих профессоров также сказал мне, что позволит прочитать пару лекций, скорее всего о политике России. Так что это уже будет настоящая подготовка непосредственно к преподавательской деятельности. Что касается учебного процесса, то здесь не без небольших разочарований: несмотря на все мои старания и агитацию среди студентов, курс «Политика России» так и не набрал достаточного количества народу, и его отменили. Поэтому мне в срочном порядке пришлось брать другой курс. Сначала я хотела взять «Этнические конфликты на Балканах» у профессора Фридман (моей руководительницы), но посмотрев, сколько там надо делать работы, отказалась от этой идеи, поскольку не смогу

успевать выполнять все задания. К тому же по этому предмету мне все равно придется ей помогать вести занятия, поэтому я и так многому научусь. Вместо этого взяла курс «ООН и Международные организации» у профессора Чанга. Придется снова терпеть его акцент, но зато курс полезный, да и грузить он сильно не должен.

С дипломкой дело пока остановилось, потому что Фридман все никак не может найти время прочитать то, что я уже написала (описание и обоснование дипломной). Кроме того, она обещала мне помочь с комиссией: мне нужно еще два человека в комиссию, но я ума не приложу, кто это может быть, потому что специалистов в этой области у нас почти нет, но Фридман пообещала над этим подумать.

Спасибо за хлопоты с филфаком, вот уж на что у меня сейчас совершенно не хватает мозгов, и от меня это уже так далеко. Всем огромный привет. Ваша Вика.

...Получили фотографии? В этом письме я посылаю вам еще три. На первой фотографии я на фоне океана на самой западной точке Калифорнии. На второй – я и Гузель на Новый год, с пловом, который мы сварганили. И на третьей – наша компания, тоже на Новый год. Несколько фотографий из Лас-Вегаса я отсканировала и в ближайшие дни тоже попробую отослать.

Мамуля, спасибо за информацию о филфаке, мне было приятно вспомнить всех тамошних, у меня с филфаком только хорошие эмоции связаны. Удивительно, что филфаковские преподаватели меня помнят. А может, делают вид? Ведь сколько там у них таких заочников! По девчонкам я соскучилась, жаль, что уже не будем вместе учиться. Хотя город то у нас маленький, может, и встретимся где-нибудь после моего возвращения.

У меня ничего нового. Эти дни, в основном, провела дома, только вчера ездили в Индианаполис. Походили по магазинам, я купила себе брюки «на выход», маленькую кофточку в китайском стиле (это сейчас модно), теплый свитер и всякие побрякушки, типа сережек и серебряной цепочки с кулончиком, недорого. Из солидных вещей – здесь все, в основном, искусственное, а натуральное стоит зачастую \$800 – \$1000. Так что буду обходиться пока своим пальто и пуховиком. В Индианаполисе ещё зашли в русский магазин. Я не удержалась и купила консервированную «Печень трески» и банку селедки. Селедку уже одолела не без помощи Леша с Чингизом, которые меня пригласили на борщ, а идти с пустыми руками было неловко. Печень трески буду смаковать в одиночестве дня три, не меньше. Хотя иногда хочется, чтобы был кто-то, кто тебя ждет, когда ты приходишь. Хоть собака, хоть кошечка, что ли... А нету...

Вот и у Натки уже два дня глаза на мокром месте – завтра уезжает Мурад, ее парень, который приезжал из Баку на целый месяц. Говорит, никогда раньше не рвалась из университета домой, а это время, пока он был здесь, бегом бегала. Они встречаются, наверное, уже лет шесть и когда она вернется, наверное, поженятся. Но до этого ей здесь ещё полтора года куковать. А пока мне приходится ее утешать и не давать раскиснуть, что довольно сложно.

Ну что мне еще вам написать? Сейчас вот сижу, проверяю домашние работы своих подопечных. Работ этих штук пятьдесят. Проверять несложно, просто это занимает много времени и терпения. Что ж, ничего, все равно рано или поздно придется привыкать к такому занятию. А вообще это даже интересно. Я думаю, что со следующей недели студенты будут подходить ко мне с вопросами и просьбами. Ассистент преподавателя здесь – это посредник между студентами и профессорами. Многие ленивые и туповатые студенты думают, что наш брат знает ответы на все их вопросы и может сделать для них все! А мне надо учиться быть с ними строгой, потому что у меня с самого начала настрой такой, что я больше на стороне студентов.

Ну вот, вроде все. Надо идти дальше читать полет студенческой мысли.

Привет-привет, мои самые дорогие в мире родители!

Огромное вам спасибо за письма, они у вас все такие интересные. Папа, спасибо за информацию о политике. Похоже, изменения в Конституции КР, которые предлагают на референдум, можно оценивать как положительные. Во-первых, хорошо, что урезают и объединяют некоторые властные органы, меньше будет бюрократов, которых надо кормить. То, что парламенту дается больше прав, это и хорошо и не очень. Хотя в этом больше положительного, потому что вроде это более демократично. Здесь в Штатах все решается Сенатом. Для президента главное заслужить доверие Сената и иметь в нем как можно больше соратников по партии в Конгрессе.

Папуля, что касается моды на галстуки, насколько я знаю, по-прежнему в ходу широкие, а вот по поводу расцветки, здесь затрудняюсь сказать. Тебе будет проще узнать, чем мне. Здесь, в Америке, вообще нет такого понятия как мода, уж, по крайней мере, в Индиане – это точно.

У меня все хорошо, работать интересно, набираюсь опыта, расписание удобное: загруженные дни только вторник, среда и четверг, когда приходится сочетать и учебу и работу. А длинные выходные остаются для самостоятельной работы. Фридман меня слегка напрягает повседневной работой, каждую пару дает своим студентам домашние задания, которые мне потом нужно проверять. Мне приходится сидеть на ее заня-

тиях, но это даже хорошо, потому что есть возможность получить дополнительные знания и, к тому же, она прекраснейшая преподаватель и у нее есть чему поучиться. Но вот дипломную работу, чувствую, придется писать почти самостоятельно, она постоянно занята. Профессор Чанг тоже в этом семестре в ударе, и у него на занятиях тоже интересно, хотя он меня снова загружает переводами разных политических текстов с русского на английский. Вообще, слава Богу, отношения с преподавателями и коллегами у меня складываются очень хорошо. Вначале два моих профессора, Фридман и Франкланд, все никак не могли меня поделить, но сейчас уже договорились, кому и сколько времени я буду уделять.

Сегодня из Бразилии вернулась Марилена, которая ездила туда на каникулы. Рассказывала совершенно удивительные вещи: ей каким-то образом, видимо за старые заслуги (она экс-чемпионка Бразилии по велоспорту), удалось попасть на инаугурацию нового бразильского Президента Лула да Сильва. Если вы слышали, Лула – это совершенно уникальное явление для политики Бразилии: лидер рабочей партии, социалист до мозга костей, пользуется бешеной популярностью (Марилена говорит о нем: «Иногда думаю, что он слишком хорош, чтобы это было правдой»). В День инаугурации, впервые в истории этой страны, их столица Бразилиа была окрашена не в национальный цвет – зелено – желто – синий, а в белый и красный – цвета рабочей партии. Там были даже флаги с изображением Че Гевары, и вроде даже она где-то видела флаги СССР (не знаю, может здесь Марилена и фантазирует). На инаугурации присутствовал даже легендарный Фидель Кастро. Марилена его видела, хотя в комнату к нему пробраться не удалось. Говорит, постарел очень. Я охала и ахала, когда слушала ее рассказ об этой церемонии. Вообще подружки у меня уникальные, и каждая по-своему.

Ната вчера подарила мне банку черной икры. Ей Мурад привез из Баку несколько штук, так она мне запросто так говорит: «Забери, да?» Ну, мы ее уже открыли, когда к нам приехал наш хороший друг из Индианаполиса Стас (сам он родом из Алма-Аты, но здесь живет уже несколько лет). Вот так мы здесь живем, черную икру едим, а вы спрашиваете, как я питаюсь. В субботу едем в Инди, там один из наших друзей-литовцев Линус переезжает в Чикаго, а второй, Дариус, женится. Зовут нас попрощаться.

(Продолжение следует)

Публицистика

**Папан
ДҮЙШӨНБАЕВ**

КУУГАНДЫДАГЫ ТҮН

*А канакей,
Жаи курагым жанагы
Түрткүлөпмүн туулуп өскөн талааны.
Азап болду
Ошол таңкы аттануу,
Айрыгандай
Атасынан баланы.*

Кадимки Сары-Челек көлүнүн сугумунда аянттары жагынан алда канча кичине алты көлдүн бар экендигин элдин көбү билишет. Алардын эң чоңу – Кыла. Анын оң тарабында Ийри-Көл, Арам-Көл, Чөйчөк-Көл. Ал эми Чөйчөк-Көлдөн ары кеткен Көтөрмө деген кырдан ашсаңыз, эч кандай туристтик карталарга катталбаган, жергиликтүүлөрдөн башкаларга белгисиз Кара-Камыш деген, аянты жагынан Кыладай дагы бир көлгө түшөсүз. Жөжөлөрүн ээрчиткен тооктой болуп майда көлдөрдүн төрүндө Сары-Челек. Андан төмөн Аркыт айылына чейин созулган чертокойлуу аймакты Кара-Камыштын сайынан айырмалап турган нерсе – бул биринчи кезекте контрасттуулук. Сары-Челектин аймагы көзгө жумшак: жаңгактар, долонолор, арчалар, дагы ондогон түрдүү бадал, дарактар, ачык жерлерин атчан адам көрүнгүс ак сокто, гүлкайырлар, бийигирээк жактарын тулаң каптап, дайыма мээлүүн тартып турса, Кара-Камыштын сайы көк тиреген аска зоолору, алардын жакасында артуу-артуу болуп жаткан шагыл таштары менен айырмаланып турат.

Кара-Суу айылынан күркүрөгөн өзөндү бойлоп, Кара-Камышты көздөй чыкканында, бийик тоолордун чокуларын көздөй тике кеткен

арча, жаңгактуу, карагайлуу катар-катар кырларды, долоно, алча, шилби, карамарт сыяктуу бадалдар шыкала өскөн ийиндей кууш жылгаларды этектеп жүрүп олтуруп, аттын басыгында бир жарым сааттай жүргөндөн кийин бутактары эки үзөңгүдөн тытмалап, калпагыңды талашкан чер токойго киресиң. Жарым сааттай жүрүп, андан чыгарың менен Акулоонун аскалары башталат. Жолдун эң татаал жери ушул.

Жолдун оң тарабы да, сол жагы да аска-зоолор. Өзөндү бойлогон терең сайда баратып, тик өйдө карасаң аскалардын бүлбүлдөгөн учтары көк асманга сайылып тургандай көрүнөт. Таштан-ташка урунуп, бирде солго бурулса, кийинки бурулушта оң жакты көздөй атырылып, ак көбүккө айланып, жаалдана эптеп жол таап келаткан өзөндүн күркүрөгөн дабышы дайыма бийигинде шамал ойноп турган аскалардын шоокумуна кошулуп, сай ичи дайыма гүлдөп, күнгүрөнүп турат. Мындай дабыштан көнбөгөн адамдын алгач кулагы да туна түшөт. Акулоонун капчыгайындагыдай кыркалаган бийик аскалар Кыргызстандын башка жерлеринде аз болсо керек. Акулоонун аскаларынан таштар кулап, шагыл сүрүлүп, адамдарды жүк тарткан унаалары менен кошо шыпырып кеткен учурлары да болгон. А түгүл согуштан кийинки мезгилде эки ирет өзөндү бууп калып, төмөнкү айылдагыларды дүрбөлөңгө да салган. Анын бир күбөсү болуп 1949-жылкы жер титирөөдө ураган аскадан пайда болгон Кичи-Көл турат. Билгендердин айтымында акыркы жарым кылымда ал көлдүн аянты эки эсе кичирейиптир.

Мына ушул көлгө жакындаганда маңдайыңдагы арча карагайлуу бийик кашаттан уюган боз чаңгыл көрүнүп, сайды жаңырткан күркүрөгөн дабыш угулат. Жакындаган сайын ал дабыш катуулай берет. Бадал, токойлордун арасындагы ойрума жолду кууп жүрүп олтуруп, кичинекей түзөңчөгө чыга калганыңа гана анын сыры эмнеде экендигин билесиң. Мончонун буусундай аппак тумандын, айлана-тегеректи нымга айланта бүркүлгөн майда тамчылардын арасынан бийик кашаттан күркүрөп-шаркырап куюлуп жаткан шаркыратманы көрөсүң.

Кара-Камыштан чыккан өзөн арча, карагайлардын арасы менен кайда акканы билинбей бута атымдай көлкүп барат да, анан кашаттын кырына жеткенде тик куюлат. Тегирмендин ноосундагыдай тик аркылуу үч жүз метрдей түшкөндөн кийин түзөңчөгө жеткенде бир аз жайлай түшүп, Кичи-Көлгө чейин кайрадан эңкейиш менен бууракандап жөнөйт. Суу жайлаган жерде көпүрө бар. Шаркыратманын жээгинде турсаңыз, күркүрөгөн дабыш суудан эмей эле жердин түпкүрүнөн чыгып, ал добуштан жер да бир аз титиреп тургандай сезилет.

Шаркыратмадан аттанып, бир аз бастыргандан кийин Кара-Камыштын жээгине чыгасың. Ал Сары-Челекке тушташ, бир гана кыр бөлүп турат, айрымдар эки көлдүн түбү бир экен деп да калышат. Албетте, ал жергиликтүү мюнхгаузендердин фантазияларынан жаралгандардын

бири. Кыргыз тоолорун, анын ичинде бул чөлкөмдү араласаң да андай легендалардын көбүн угасың. Мен деле жаш чагымда Акулоонун аскарларындагы жез тырмак, адам жегич илбирс жөнүндө көп эле баяндарды эшиткем.

Кара-Камыштын Сары-Челектен айырмасы: көлдү тегеректеп курчап турган тоолор, аска-зоолуу, борчуктуу жээги, өзгөчө баш жагы кенен. Мурда бул жакка жайкысын бир нече колхоз, совхоздун төрт түлүк малдары өтүп, жол буулуп турса, азыр бул жак ээн. Көлдүн баш жагындагы жайыкты бал челектерди коюп, малдарын жайып, жайкысын жергиликтүүлөр жайлашат.

Андан ары суу жээктеп түптүз кете берсең, Чаткалга ашасың, бир аз жүрүп оңго бурулганыңда, Куугандынын сайына туш келесиң. Бул сай карагайлуу жыш токой менен башталат да өйдөлөгөн сайын суюлуп, жапалак арчаларга алмашып, анан бетегелүү ашууга айланат. Андан ашып оңго бурулсаң, Сары-Үңкүрдүн сайы менен Кетмен-Төбөгө түшүп кетесиң, Сары-Үңкүрдүн кырынан суу сактагычтын чекеси, андан бери жактагы айылдардын караандары көрүнүп турат. Сол жак же Өкүндүн ичи илгертен таластыктардын жайлоосу.

Мына ушул Кара-Камыштын башы, Сары-Үңкүрдүн сайынын ичи эзелтен аңчылардын сүйүктүү жайларынан. Адатта кеч күздө же жай жаңы келип, ашуулар ачылганда, жергиликтүүлөр ат-тондорун камдап, аңчылыкка чыгышчу.

Кара-Камыштын ичи азыр чакан «кыштакчага» айланып, кыш ичинде эле эч ким барбай калбаса, калган убактарда эл үзүлбөгөн менен мындан отуз-кырк жылдай мурда гана эмес, союз таркаган мезгилге чейин деле жазда, күздө ээн жатчу. Ал убакта Кара-Камыштай мамлекет тарабынан корголгон зоналарга тамдарды салып, картошка, жүгөрү экмек түгүл, ашыкча казык сайганга, же карагай кыркканга уруксат берилчү эмес. Тилекке каршы, эгемендүүлүктөн берки анархиядан кийин корук деп аталгандардын корголбогон жерлерден айырмасы деле болбой калды.

Мени менен бирге окуган Темиралы менен Жумалынын аталары – Өскөналы акенин Акулоонун сайында, Кадырбай акенин Кара-Камыштын жээгинде бал челектери боло турган. Жайкы каникулга тарар менен мен бададагыларды айдап, белди ашып, коңшулаш Миң-Бугунун сайын өрдөп кетсем, алар күзгө чейинки убактыларын Кара-Камыштын ичинде өткөрүшчү. Кээде кыштоого бир-эки күнгө катык, май жеткиргени, же ун, туз алып кеткени келе калганда эле кошуна жашаган Темиралыга жолуга калбасам (ал кыштоого асел ташып мага караганда көп каттай турган), көпчүлүк учурда күзгө чейин жолугушчу эмеспиз. Эгерде кокус кыштоодо жолугушуп калсак, кайра жайлоого кайтуу мен гана эмес, ал үчүн да азапка айланчу. Мен канча балапан багып жатканымды, алар-

дын кыял-жоруктары кандай экендиги, дагы канча уяларды ээликтеп койгонумду, жайлоонун суурлары менен бактек, алагуу, кекиликтерин айтып кирсем, ал Кара-Камыш менен Кичи-Көлдүн балыктары, көлгө күнүгө канча иреттен түшөрү жөнүндө саймедирей баштачу. Кымызга тоюп алып, чатырдын көлөкөсүндө ныксырап жаткан менин турмушум Темиралыныкына салыштырганда ээн талаа, эрме чөлдөгү мусапырдын тиричилигиндей сезиле турган. Андай учурларда баарын таштап, Темиралыны ээрчип бир нече күнгө Кара-Камыштын сайын өрдөп кетким келчү. Темиралы да, анын атасы ыраматылык Өскөналы аке да дайыма чакырышып, аары караганга, бал тартканга жардамдашсам бал беришерин да айтышчу. Бирок ага убакыт кайда? Бир-эки күн эле бош болуп, каалашыңча киришип албасаң, кыштоодо жүргөн калган учурларда чөп чөмөлөгөнгө чыгасың, же жүгөрү сугарганды мойнуңа илип коюшат.

Ошентсе да жүгөрүлөргө суу салып коюп, же чөмөлөдөн шашып келер менен Темиралы экөөбүз өзөнгө киригини жүгүрчүбүз. Чоң көпүрөнүн түбүндөгү көлмөдөн жайдан күзгө чейин балдар үзүлчү эмес. Кайсыл убакта барбагын, эң кеминде үч-төрт бала көлмөнүн жээгиндеги кумда жатышчу, же чабалекейлердей болуп көпүрөнүн жыгачтарында тизилип отурушчу. Бирөө-жарым, өзгөчө, өздөрү теңдүү кыздар өтүп калышса, көпүрөнүн үстүнөн өзөнгө секиришчү, же кичинекей көлмөнү көбүктөнтүп итпалдак уруп киришчү. Жайлоолордон мага окшоп келе калгандардын же дайыма кыштоодон чыкпай, эртеден-кечке чейин көпүрөдө отура берип, таандай капкара болуп күнгө күйгөн жатакчы балдардын жолугуша турган жери ошер эле. Эртең мененки шашкеге чейин дайыма ал жерден чыкпаган үч-төрт гана бала болот, анан түшкө жакын Темиралы экөөбүзгө окшоп баргандар көбөйгөндөн кийин, бийигирээк жерден секирүү, же ким канчага чейин сууда дем албай тура тургандыгы боюнча мелдеш башталат.

Кара-Суунун сөөк какшаткан муздак суусуна чыдап, эртеден-кечке кирине бергенибизге азыр да таң калам. Ырасын айтуу керек, азыр Кара-Суунун суусуна бир мүнөт да чыдап тура албайм. Ал убакта кайра-кайра чөмүлө берип, эриндерин көгөрүп титирей баштаганыңда көлмөнүн жээгиндеги кумга бир аз жатсаң эле денең ысып, кайра сууга чөмүлгүн келе баштачу.

Айылдын балдары топ ойногондо же чүкө атканда суунун аркы бети, берки жээги, өйдөнкүсү, төмөнкү бөлүгү дегендей өз ара бир нечеге бөлүнүп, ич ара күдүндөшүп, кээде төпөштөшүп да жүргөнүбүз менен чабандардын балдарын көргөндө «айыл ити ала, бөрү көрсө биригет» дегендей биригип кетчүк. Чабандардын балдар-кыздары жалгыз жарым катташчу эмес, көбүнесе беш-алтыдан эшектерин айдап, калпактары желкелерине кетсе, топчулары үзүлгөн көйнөктөрү жагдая аттардын

жалында үргүлөп бараткан мастар менен жүрүшчү, бирок кээде тери артылган үч-төрт эшекти шашыла кубалап бараткан биз курактуу эки-үч бала да өтүп калчу.

Андай учурларда эртеден бери көпүрөдөн секире көк кашка сууга чөмүлө берип, жадаган балдар жабыла алардын алдын тосуп чыкчубуз. Чөөлөрдүн бачикелеринен бетер дырдай жылаңачтана жүгүрүп чыккан бизди көргөн кара дунгул балдар апкаарый аттарынын тизгиндерин тарта, мурундарын шоркулдата, жолдун жээгиндеги бирин-экин саргайган чөптөрдү тытмалап оттогонго кирген эшектерин кыйыла тиктей туруп калышчу. Эгерде айрымдары чандуу жолго жата да калбаган эшектери болбогондо алар бизди көргөндө эле аттарынын сооруларына камчы басып, чаап өтүп кетишмек. Мындай учурда алгачкы «суракты» туура баштап, өзүндү да, айлананда жарданган жылаңачтарды да, а дегенде шар кеткидей кызытып алуу чоң мааниге ээ. Болбосо айланчыктап турушуп, анча-мынча айтылган кычык сөздөргө арсаландап күлүшө, анан эшектеринин бирөө-экөөсүн тепкилеп тургузушуп, таркап кетүүлөрү да мүмкүн. Тийишип, кызыткан жагынан Жакшыбек эч кимди алдына салчу эмес. Менде, Жумалыда андай жөндөм таптакыр жок эле. Ал эми Темиралынын тийишкенге жөндөмү чоң болгон менен майда нерселерди айта берип жадатып, төпөштөгөндүн да кызыгын таркатып жиберчү.

Анан аларды Жакшыбек кармап алып, бир шашып койбой суракка алып кирет. Алгач балдардын көпчүлүгү Жакшыбектин сурагын көңүлкош байкап турушат да, анан кычы сөздөрдү уккандан кийин көгөргөн муштумдары кычкачтай түйүлө түшөт. Андан аркы сөздөрдү күтүп отурбай балдардын бири аркадан чыбык менен тартып иет. Калгандар эки жактан асылып муштагылап киришет. Эртеден бери араң турган неме өңгүрөп киргенде, эскертүү үчүн дагы эки-үчтөн муштап, экинчиси колубузга илинбей калса атын майда таштар менен ургулап кууп, демейдегисинен да шердене түшкөн Жакшыбекти ээрчий кайра көпүрөгө жөнөчүбүз. Кээде ботала беттериндеги жаштарын жеңи менен аарчий, жерден камчысын издеп, же жаткан эшегин тургуза албай жаткандардын аркаларынан чоңураактары жете келип, бизди кууган учурлары да болчу. Бирок тоодо, түздө жылаңайлак жүгүрүп жүрүп чоңойгон биздин айылдын балдарын ат менен кууп да кармап алуу кыйын эле. Көпүрөдөн чоң сууга секирип, жабыла агып жөнөп калганыбызда бизди кууган чабан кайра өзү чочуп кетчү. Ал эми биз үчүн жүз метрдей суунун шары менен калкып барып аркы өйүзгө ыргып чыгып кетүү айылдагы кемпир, чалдар бир чымчым насывай аткандай нерсе эле.

Көпүрөдө көк муштум болуп тизилип отурганда да Темиралы Акулоонун, Кара-Камыштын балыктарын, ар арча, карагайда бапыраган бактектер, коктуларда жөн эле тооктордой жайылган кекиликтер жөнүндө жобурай берип баарыбызды жадатчу. Анын айтымында чаты-

рынын артындагы күндө өзү кириген көлмөдө эле балыктар топтоп болуп кийиздин бучкагындай калкып жүрөт экен. Нандын ушактарын кочуштап барып чачып жиберсең шабыратып, талашып киришкенде сүзгүч менен да сузуп алсаң болот деп калчу. Анын логикасы боюнча Акулоодон башка жердин балыгы балык, Кара-Камыштын ичиндеги Өскөналы акенин аары жашиктеринен башкалардан чыккандар бал эмес-тей сезилчү. Анын мындай сөздөрү мени гана эмес, Жакшыбектин, Рысбектин да бүйрүлөрүн кызыта турган. Башка классташ балдарыбыз да Темиралынын сөздөрүнө кызыгып жүрүшкөндүр, бирок алар аталарынан уруксатсыз андан алысыраак жактарга баруу жөнүндө ойлоно да алышчу эмес. Темиралынын андай сөздөрүнө ээлигип, беш бала Кара-Камышка качып барып, бир күн көлдүн жээгине, экинчи күнү Куугандынын оозуна түнөп, жадаганча балык кармап, бактек уулайбыз деп, жок жерден бир окуяга кабылып, анан мектептин жалпы чогулушунда укпаганды угуп, директордун, үйдөгүлөрдүн «майлуу тоочторун» жеген учурубуз да болгон.

Биринчи ким бизди оолуктургандыгы эсимде жок, бирок андай алабарман идея Темиралыдан гана чыгуусу мүмкүн эле, минтип болжолдоомдун себеби, азыр деле ал андай нерселерге жакын, качан жолуктурбайын экстраваганттуу жаңы идеялар менен гана жашап жүрөт, иши кылып жетинчи классты аяктап жаткан жазда үйдөгүлөрүбүзгө, мектептегилерге билдирбей, Кара-Камышка эки-үч күнгө аң уулаганга барууну чечтик. Ал жөнүндө Жакшыбек, Темиралы, Жумалы, Рысбек бешөөбүз сабакка барып, келатканда бир жума макулдаштык. Кайырмактар го жетишерлик, ал эми мылтыктарды кайдан табабыз? Адегенде Жакшыбек, Рысбек үчөөбүз бирден чып этме алууну ойлоп (Жумалы, Темиралы экөөсү мылтыкка, аңчылыкка таптакыр ынтаалары жок эле) үйдөгүлөрдөн, ар кимдерден сураштырдык, бирок бир да адам эки күнгө бизге мылтыгын карматкысы келген жок, жадаганда үйүнөн дайыма 2–3 мылтык үзүлбөгөн Жакшыбектин атасы да: «Отунга, карагай бутаганга мылтыктын эмне кереги бар» – деп кесе айтып койгондуктан, баарыбызга биздин үйдөгү 32 калибрдеги барденке деле жетишет деген жыйынтыкка келдик. Ал барденке 15–20 патрону менен дайыма жүктүн бурчунда кыстарылып турчу, мен гана кез-кезде элик, доңуз уулагандарга кошулуп, талаага көтөрбөсөм, атам аны кармап деле койчу эмес. Жөнөөргө эки-үч күн калганда мылтыктын стволун кундагынан ажыратып ороп, бош патрондорун, Жакшыбек, Рысбек таап келгендерин кошуп, чачмаларга, жалгыз окторго толтурдум. Анан май айынын ортосундагы бир таңда бешөөбүз Кулсарынын Карагай деген жерине барып, эки-үч күн отун алып, кышта сынган чегедектерди чогултабыз деп үйдөгүлөрдү алдап коюп, эшектерге бирден куржунду салына жөнөп калдык.

Макаланын башталышында айтылгандай экиртмек-секиртмек, өйдөйлдүү жол менен күн батаарда Кара-Камышка келип жеттик. Түндө

каерге жайланышарыбыз жөнүндө да ойлоп койбостон, бир карагайдын жанына эшектердин ээр токумдарын шыпырып, аларды көлдүн жээгиндеги комузгак, чырычтар аралаш өскөн түзөңчөгө аркандар менен кайырмактарды камдап, балык кармаганга кириштик. Майда кара чабактар көлдө кийиздей карарып, топ-топ болуп жүрүшкөн менен эмнегедир кайырмакка жакшы илинишпеди. Көрсө, жайлоонун шартындагы эрте жазда көлдө ансыз деле азыктык нерселер көп болгондуктан балыктар жээктеп сүзбөй, көбүнчө ортолоп жүрө берет тура. Ошентсе да күүгүмгө чейин жүздөй балык кармап, кууруганга да үлгүрдүк. Анан көлдүн жээгинен кыйла алыс, кенен сайдын оозундагы, мурда да биздейлер көп түнөп жүргөн кылымдык карагайлардын биринин түбүнө жайгашып, алоолонто от жагып кирдик. Оттун жарыгына Акулоонун аскалары, көлдүн аркы бетиндеги таштуу борчуктар да чагылыша калып жатты. Түн жарымына чейин мектептеги окуялар, эртеңки пландар жөнүндөгү божураган сөздөрүбүз түгөнгөн жок. Демейде жарым саат жандашсак эле чукулдашып кетип жүрсөк, бул жолу арабызда бири-бирибизге карата өзгөчө мээрим пайда болуп, бирибиз экинчибиздин оюбуздагыны айттырбай аткарганга аракет кылып турдук. Көрпөчө, токумдарды төшөнүп, ыңырчактарды жазданып жаткандан кийин сөздүн темасы Акулоодогу, андан бийик Миң-Текедеги кийиктерге, илбирстерге, аңчылыктагы айрым окуяларга өттү. Темиркан абабыз атактуу мергенчи болуп, жазгы-күзгү убактарынын көбүн Акулоодо, анын бетмандайындагы аскаларда, Жакшыбек атасы менен буга чейин эле ал жерлерде бир нече ирет болгон экен. Айтымында Темиркан абабыз кышында муздун үстү менен көлдүн аркы бетине өтүп баратканда муз жарылып, колтугуна чейин көлгө түшүп кетип, аны туурасынан байланып алган узун таяк сактап калыптыр. Кийин уксам биздин айылдагы аңчылардын арасында андай асма жыгачтардын жардамдары аркылуу аман калгандар жетиштүү эле болуптур.

– Атам жез тырмакты көрбөптүр, бирок анын үнүн эки жолу уккам деп айткан, – деди ал бир маалда. Калың токойдун арасындагы жымжырт, капкарангы түндө анча-мынча чоочуласак да топтун демине, жаныбыздагы мылтыкка эрдесип, үргүлөп бараткан көздөрүбүз умачтай ачыла түштү. Чекеде жаткан Жумалы башын көтөрүп, эки жакты элендей каранып да алды.

– Жез тырмак отгон коркот, – дедим мен өзүмдү кайраттандыра.

– Отгон коркот, бирок от өчкүчө андыйт деп уккам, – деди Жакшыбек. Баарыбыз бир саамга тынчып, унчукпай калдык. Арча карагайлардын шамалга шуудураганы, Акулоонун аскаларынан гүүлдөп жаңырганы, анда-санда алыстан шылдырап кулаган шагылдардын үндөрү да шектүүдөй сезиле баштады.

– Карышкырлар да болушу мүмкүн, чочутуш үчүн мылтык атып койбойлубу, – деди Рысбек бир маалда. – Эртеңге чейин эшектерди жеп кетишпесин.

Бирок эшектер жөнүндө ойлоого эч кимдин каалоосу да жок эле. Сөздү Акулоодогу кийиктерге, Жумалынын атасы Кадырбай акенин биз жаткандан жарым чакырымдай жердеги бал челектерине которууга аракеттендик, бирок баары бир жез тырмак көңүлүбүздөн кетпей туруп алды. Түндүн көөдөй караңгылыгына сүйүнө, эки көзү оттой жанып, адамдын жылуу канын эңсеп, биздей тажрыйбасыз аңкоолорго ичинен кыткылыктап күлүп, улам арчадан арчага жашынып, оттун гана өчүшүн күтүп, жез тырмак бизди акмалап, улам жакындап келаткандай туюла баштады ар кимибизге. Рысбек ордуна туруп барып, отко килейген арча дөңгөчтү таштады. Кургак арча бачырап алоолоно күйүп, туш-тарапка учкундарын чачыратып киргенде дагы кайраттана түштүк.

– Үшүп жатам, мен ортого жатайынчы, – деди Жумалы бир маалда. Адам корккондо бир күлөт деген ырас окшойт, төртөөбүздүн каткырыгыбыздан кылымдарга күбө болуп ар кимдер түбүнө от жага берип, жерге жакын шалайларынын бардыгынан айрылган карт карагай да термеле түшкөндөй болду. Демейде деле Жумалы жүрөктүүлүгү, тобокелчилиги жагынан айырмаланбагандыктан, балдар аны ар кандай кыздарга мүнөздүү аттар менен аташчу. Бул жолу да баарыбыздан бир сыйра ошолордун баарын кайра угуп алды. От басаңдаганда сайды жаңырта эки-үч жолу мылтык аттык. Бирок баары бир отту көздөй акмалап, жездей узун сары тырмактарын бизге матырууну эңсеп келаткан, бел курчоосунан өйдө адамга окшош болсо, андан ылдый жагы кийикти элестеткен нерсе эсибизден кетчүдөй эмес. Мен мурда энемден, башкалардан уккан жомоктордон улам жез кемпирди адамдай эле деп элестетип жүрсөм, эмнегедир азыр алп кара куштай элестей баштады. Жанымдагылардын ойлоруна фантазиялары жеткен коркунучтардын баары эстеди окшойт. Бирок ошентсе да коркунучту уйку жеңет экен, баарыбыз тегиз уктап кеткен экенбиз, бир маалда шатырата жаап жаткан жамгырдан ойгонуп кеттик. Күн канчалык албууттанып, нөшөрлөбөсүн жогордон балдар суу чачышып ойногондой, бириндеген тамчылар таамп, кээде капталдан чачыратып өтүп кетпесе, жерге жакын шактары суюлса да, жогор жактагы бутактары жыш өскөн карт карагайдан жамгыр деле өтпөдү. Чай кайнамча челектеп төккөндөн кийин нөшөр да басылды.

Эртеси күн чыкканда кайрадан көлгө барып, балык ууладык. Түнкү коркунуч, кыйынчылыктар биротоло жүдөтүп салганбы, балыктарды көбүрөөк кармаганга эч кимдин өзгөчө ынтаасы болгон жок. Көлгө киринүүгө да аракеттендик эле таштай муздак сууга адам чыдагыдай эмес экен. Анын үстүнө жээги тик болгондуктан, эки-үч кадам таштасаң эле түбү карайган тунгуюкка куркурап түшүп кетчүдөйсүң. Ошентсе да Көлдөн Кара-Сууну өзөнү агып чыккан иримден эки-үч ирет ары-бери итпалдак уруп өтүк.

Биз кайырмак салып отурганда «бактек уулайм» деп Рысбек бир нече патрону менен бардеңкени токойго көтөрүп кеткен болчу. Бир маалда

ал: «Же атылбай, же патрону чыкпай жатат» – деп бардеңкени алып келди. Ырас эле чаптырсаң от албайт, затворду кайра тартсаң патрону чыкпайт. Сыягы түнкү жамгырда дары, пистонуна чейин суу болуп, патронуна ичиндеги кагазына чейин көөп да калгандай. Беш, алты жолу чаптыргандан эч нерсе чыкпагандан кийин ыргайдан сүмбө жасап кезек менен ургулап да көрдүк. Патрон стволдун казанагына жабышып калгандай кыймылдабайт. Акырында стволдон кармап мылтыктын түбүн жерге бир урдум эле элден мурун мылтыктын оозу жарк деп барып, анан кулак тундура тарс эте түштү. Мылтыкка жакын турган Жумалы бир бакыра, эки көзүн басып отура калды. Бир жерин чачмалар чарпып кеттиби деп менде жан калган жок. Мен кундактын түбүн күч менен жерге урганда мылтыктын оозу Жумалы жакка кыйшая түшсө керек. Каран баскырдыкын, кундактын түбүн бир койсо от алып кетери кимдин оюна келиптир.

Кудай жалгап, Жумалы соо экен, бирок мылтыктын оозунан чыккан ыш аралаш жалын чекесин каптап кеткен экен, көкүл чачтары саргая түшүптүр. Биз көлдүн жээгинде «сен кылдың, мен кылдың» деп жаңжалдашып жатсак, Кууганды тараптан атчан келаткан бирөө көрүндү. Ал Куугандынын оозундагы бал челектерин карап, кайтып бараткан айылдашыбыз экен. Биздин тушубузга келгенде:

– Оой, силерге эмне болду. Жана ким мылтык атты? – деп токтоп калды. Мен мылтык кармаган колдорумдун майда калтырагын баса албай селейип турдум. Эртеден бери кимге арызданаарын билбей турган Жумалы менен бир тууган бөлөсү Темиралы экөөсү тиги кишиге барып, болгонун жашырбай айтып беришти. Дегинкисинде деле Темиралынын ойлонбой сүйлөп коюп, кийин аларды өз башына муш кылып алмай адаты бар эле.

– Этият болгула, үйүңөргө тезирээк баргыла, – деп коюп тигил киши жөнөп кетти. Түштөн кийин кармаган балыктарыбызды дагы кууруп жеп, шыңга карагай, арчалардын тээ чокусуна конгон бактектерди атып тийгизе албай, аңчылык жөнүндөгү ойлорубуз таш капкандан кийин Көлдүн башына өтүп, Куугандынын оозундагы карагайлардын биринин түбүнө барып түнөдүк.

Эртеси күнү түшкө маал эшектерди токунуп, айылды көздөй жөнөдүк. Келсек жаңжал. Көрсө, бизге көлдүн жээгинде жолуккан киши дүкөндөн Кадырбай акеге кезигип, баласынын каерде жүргөнүн, эмне окуя болгонун айтат.

– Балам карагайга кеткен, – дейт Кадырбай аке.

– Жок, мен аларды Көлдөн кезиктирдим – дейт тиги киши. – Эргештин баласы мылтык аткан экен, маңдайын бытыра чарпып кете жаздаптыр. Маңдай чачтары куйкалана түшүптүр.

Ызырынган Кадырбай аке биздин үйгө келип: «Балаңы башкарбайсың, жашы жете элек немеге мылтык карматасың. Аның менин баламды

атып коё таштаптыр» – деп каарып кирет. Чакмактан бетер тез тутанып кетчү адаты бар атам жүктүн артынан мылтыкты таппай калгандан кийин, Кадырбай аке менен кермур айтыша түшүп, калган ачуусун мага сактап коёт. Кадырбай аке аны менен жөн калбай Жакшыбектин үйүндөгүлөргө да мурду менен тиет. Демейде деле балдарын катуу кармаган Темиркан абабыз таягын белендеп, Жакшыбекти гана күтүп калат. Майдалап отурбайын, ошол жаңжалда «майлуу тоочторду» мындай кой, аз жерден мен, Жакшыбек, Темиралы үчөөбүз мектептен да айдалып кете жаздаганбыз. Директор кабинетине алып кирип, ар бирибизди бирден дубалга жабыштыра койгону, Жакшыбекти көмөлөтө тепкени да эсимде.

Аңчылар ууга кетип баратканда же андан кайтканда Куугандынын оозуна токтоп, түнөп өтүшчү. Ал жер жол ортосу эле. Аттарды суута аса байлап коюп, арча-карагайдын кактарынан отту дуулдата жагып, айланасына купайке, тондорду ороно жайланышкандан кийин өмүрлөрүн жалаң ошол тоолордун арасында өткөрүп келаткан, көптү көргөн аңчылар, өткөн кеткендер, аңчылыкка байланышкан ар кандай окуялар жөнүндөгү узак баяндарга кирише турган.

Чынын айтыш керек, мен бир нерсени атаарыман өзгөчө үмүт кылбасам деле ошондогудай түндөрдү баштан кечирип, баяндарды угуу үчүн эле барчумун. Анткени аңчылык азап иш. Бирде оор кайтсаң, бирде кийиктерди аралап жүрүп деле куру келишиң мүмкүн. Ошондуктан аңчылардын бардыгы бүбү катындан да өткөн ырымчыл болушат. Аларга кошулгандан кийин көптөгөн ырым-жырымдарды кармангандан сырткары: «Ишти кудай ондосо», «Кудай ырыскысын берсе» – деп гана сүйлөөң керек. Оозуңан жаңылып кетсең, ошол замат катуу кагуу жейсин, анысы аз келгенсип кийинкисинде алар кошпой да коюшат. Анан иерархиялык тартип да катуу. Кийиктер жайылып жүрсө же жатак теке көлөкөлөп жатса, өңүттүү жагына жашы улуулар, тажрыйбасы көптөр жөнөшөт. Ал эми мендей жаштарды көбүнчө тозотко коюшчу, же үркүтүп, чоочута турган жакка гана жиберишчү. Жанагы жогоруда айткан улакты кечке чейин ээн сайда тозотто жүрүп, эч ким көрүнбөгөндөн, эч кандай дабыш угулбагандан кийин, адашып кеттимби деп коркуп, артымды карабай качып келатып, кокусунан алдымдан чыга калган жеринен атып алганмын.

Ошол күн алигиче эсимде. Кыштоолордо өрүктөр, гиластар саргайып, жүгөрүлөр жибек чачыктарын чубап, июнь аяктап баратса, бийик тоолордо ашуулар жаңы ачылып, күңгөйлөрүндөгү ышкындар мөлтөк баш болуп калса, мөңгүлөр жаңы кеткен карайган тескейлеринде миң түркүн чөптөр эми жер бетине бүртүп, суурлары жаңы чээндеринен чыгып, жай эми гана башталган күндөрдүн биринде Бордунун ашуусун ашып, Эралгыга түшүп, кечинде Сары-Үңкүргө келип жаттык. Ашуу-

нун чыгыш тарабында кар жок болгон менен батыш бети кереге бою күрткү, андан төмөн жагы мөңгү экен. Адегенде: «Эрте келип алсак керек, эми артка кайтат окшойбуз» – деп ойлоп, бардыгыбыздын маанайыбыз чөгө түштү. Өтө алабызбы, же аттардын бирөө-жарымын мөңгүдөн учуруп жиберип, шерменде болобузбу деп туруп калдык. Ошол учурда ыраматылык Асылбек таякем кара терге түшкөн жээрде атын теминип, арттан жете келди. Ал ууга чыкканда дайыма каптай куржундарын арта салып, анан кандай жол болбосун минип ала турган. Биз түздөрдө минсек да секиртмелерде, тик өйдөлөрдө ансыз деле энтигип келаткан аттарды аяп, түшүп, жетелеп алчубуз. Андай учурларда жашы улуураактар:

– Ээй Асылбек, атыңды аясаң боло. Эртең да ат керек, – деп калышса, ал:

– Атты мингени багат. Катыныңардан бетер көзүн карабастан силер да минсенер, – деп күпүлдөп койчу.

Ашуунун кырында чылбырларды кармап, шалдырап туруп калган бизди көрүп ал адатынча бакылдады:

– Эмне тизилип турасыңар, баштабайсыңарбы?

– Кыйын болсо сен башта, күрткүнү көрбөй турасыңбы? – дешти ага жашы улуураактар.

– Мен мындайлардын далайын ашып, Таласка да барып жүргөм, – деди ал адатынча өктөм сүйлөп. – Чоң катындын күрөндүсүндөй кар жээрде атка эмне болуп калыптыр...

Анан күрткүнүн жукараак жерин тандап, жээрдесин теминди эле, ал омууроосуна чейин күрткүгө бата түшүп, кайра артка кетенчиктеди. Ыраматылык Асыкем салмактуу камчыны соорусуна эки жолу тартып алгандан кийин эмне болсо, ошол болсун дедиби, же мурда көнүп калганбы, айтор, жээрде ат так секирип, күрткүнү жарып кирип кетти. Жумшак нык карга боору менен сойлоп, итпалдак тепкен адамдан бетер бир орунда тыпырап, анан төрт аягы жерге жеткенде дагы жүткүндү эле күрткүдөн чыга түштү. Күрткүдөн чыгаар менен Асыкем аттан түштү. Андан аркы мөңгүнүн үстү жумшак болгон менен түп жагы катуу экен, тизесине чейин карга батып, сыйгалана улам очорулган атын жонду боорлото жетелеп, артка карата жүткүнсө сөгүп тилдеп, Асыкебиз мөңгүнүн аягына чыгып кетти. Ал аман-эсен өткөндүгүнө көзүбүз жеткенден кийин алда кудайлап алып, бирден атты жетелеп, калгандарыбыз жөнөдүк. Эң арты болуп мен түштүм. Беш-алты аттан кийин кадимкидей чыйыр болуп калат экен, бирок кыштоодо бал челектерди, чөп ташыгандан башкага көнбөгөн атамдын чоң кара атынын муундары титиреп, кошкуруп, эки-үч жолу төрт аяктап сыйгаланып, жетелеген мени басып кала таштагандыгы, бирөөнүн куржуну ээрден ыргып кетип, мөңгүнүн үстү менен чанадай сыйгаланып барып, ээсинен мурда сайга түшүп кеткен-

диги болбосо, ашуунун боорундагы жазылыгы жарым чакырымдай болгон мөңгүдөн аман-эсен өтгүк. Баарыбыз түзөңчөгө чогулганда эсил кайран Асыкем: «Эгерде ээсинин бир нерседен коркуп турганын сезип калса, сабасаң да ал жакка ат бут таштабайт. Эч качан атка коркконду билдирбеш керек» – деп карсылдаган эле.

Аттарды бир аз дем алдырып алгандан кийин, Эралгынын сайына түшүп шилби, табылгалуу, кыпкызыл четиндер өскөн бадалдарды аралаган ийри жол менен Сары-Үңкүргө келдик.

Мергенчилер дайыма күн батары менен жатып, жылдыздар таркай электе турушат. Биз чай кайнаткыча күүгүм кирди. Токум көрпөчөлөрдү төшөнүп, куржундарды жазданып, купайкелерди жамына ар кимибиз үңкүрдүн ар бурчуна жайгашканда, ашуу тараптан муздак шамал согуп, жайкы өткүн да дабыратып жиберди. Ашуудан соккон жел ак кар, көк муздун, жаңы гана кар кетип, ар түркүн чөптөр эми гана бүрткөн тескейлердин нымдуу салкынын гана эмес, гүлдөгөн уулжандын, булактардын баштарындагы балтыркандардын да каңылжаарды жарган жыттарын ала келди. Мен заматта Сары-Үңкүрдө экенимди унутуп, Карагайлуу сайдын чоң конушундагы өзүбүздүн чатырда жаткандай боло түштүм. Зыйнат энем жайлоого көчүп барарыбыз менен уулжандын тамырларын майдалап: «Курт-кумурска жолобойт» – деп таардын түбүнө чачып койгондуктан, кечинде жаздыкка башынды койгондо, дайыма уулжандын жыты уруп турчу. Ыраматылык энем биз жаткан Эралгынын сайы жөнүндө да көп айтчу. Согуш убагында эркектер жок болгондуктан, жалаң келин-кыздар бул сайдан карагай кыйышып, суу менен агызып, Кетмен-Төбөнүн ичине жеткирип турушчу экен. «Эрте жаздан кеч күзгө чейин жалаң муздак суу кечип жүрүп бугумду, белимди ошондо оорутуп алгам» – деп калчу.

Эртеси таң заары менен үч топко бөлүнүп, ар сай менен Өкүндүн кырын көздөй жөнөдүк. Биздин топ үч адамдан элек. Улуураагыбыз Тургунбек аке, ошондо ал элүүгө жакындаган болсо керек, андан кийинки Арстан аке отуз жаштарда, үчүнчүсү ошондо эптеп-септеп сегизинчи классты бүтүргөн мен.

Сайга жакын күрөөлөрүн жаңыдан күл ачкан шилби, аса-муса, четин ороп жатса, өйдөлөгөн сайын алар суюлуп, борчуктарын жашыл кийиздей жайылган жапалак арчалар ээлеп, андан ары боз чап кумдан, аскалардан башка эч нерсе жок кырга чейин эки сааттык жол.

Өр таяганда эле Арстан алдыда күшүлдөп бараткан Тургунбек акедин алаасы тизесине жеткен калдайган брезент шымын мага көрсөтүп: «Жаман чатырынын бир жагын кесип шым тиктирип алганбы» – деп тымызын күлгөн. Куркуйган неме ичке белине курду да бекем тарткан экен, шымы белинен ылдый шыйпырдыкындай коол-коол болуп калыптыр. Арстаке мага көзүн кысып, ошол коолдордун бирине корголдой

ташты салып койгон. Бута атымдай жүрдүкпү-жүрбөдүкпү, айтор, жанагы таш эсибизден чыга баштаганда, Тургунбек аке кокусунан шарт токтоп: «Бир аз дем алалычы, бутумду бир нерсе өйкөп жатат» – деп, отура калып, бир өтүгүн чечип кирди. Анан чулгоосунун арасынан жанагы Арстан коолдон таштаган ташты таап, өтүгүн айландырып карап чыкты. Өтө жаңы болбосо да, эч жери кетиле элек өтүктөн тешик таппаган соң, кайра кийинип, алдыбызга түшүп жөнөдү. Арстан мага карап дагы көзүн кысып, шымдын эки коолуна эки корголчо ташты таштап койду. Тукебиз эки жүз метрдей баргандан кийин дагы сөгүнүп, тилденип, экинчи өтүгүн чечип, чулгоолорун жазып кирди. Андан эки тоголок ташты тапкандан кийин дагы сөгүнүп, тилденип, экинчи өтүгүн чечип, чулгоолорун жазып көрдү. Андан эки тоголок ташты тапкандан кийин экинчи өтүгүн да таманына чейин айландыра карап чыгып, эч жыртык тешик таппагандан кийин, чулгоолорун жазып, тигиштерине чейин карап чыкты, кайра-кайра силкип да какты. Анан өтүктөрүн кийип, алдыга түштү. Арстан кылчая ыкшып күлө, мен атайылап тандаган майда таштарды алып, экөөсүн Тукенин шымынын эки четиндеги эки коолго бөлө салып койдум. Бул ирет Тукебиз жүз метрге жетпей эле катыра сөгүнүп алып, эки өтүгүн тең чечип кирди. Биз ичибизден бүлкүлдөп ыкшый күлө, ага билдирбешке аракеттенип, эки жакты карамыш болобуз. Туке кайрадан алдыбызга түшкөндө, шек алып калбоосу үчүн жарым чакырымдай жерге чейин жөн койдук. Анан Арстан мен берген бир ууч ташты оң-сол коолдорго эки бөлүп салып койду. Бир аз жүргөндөн кийин ташыркаган Тукебиз дагы отуруп, эки өтүгүндөгү чулгоолордун арасынан жарым уучтан таш тапкандан кийин, бул кайберендердин тымызын эскертүү бергени дедиби, айтор: «Балдар, бүгүн эмнегедир бул жакка бутум тартпай турат. Бүгүнчө түздө эле калып, силерге бир нерсе даярдап турсам болмок экен» – деп кейип калды. Муну уккан биздин канчалык аракеттенсек да, күлкүбүздү басканга, жашырганга шайыбыз жеткен жок.

Кырга чыккандан кийин кичинекей топ экиге бөлүндүк. Тургунбек менен Арстаке аркы беттеп, жатак текелерди байкаштырабыз деп кетишти, а мени болсо эңиштеп кеткен жондун эң аягындагы борчукта тозотко турууга жөнөтүштү. Ал аңчылардын көпчүлүгүнө мүнөздүү кызганыч, ичи тарлык экендигин, шилби, четин каптаган бадалдуу борчукка чейин кийик баласы эч качан түшүп барбай тургандыгын мен деле түшүндүм, бирок эмне кыласың, аңчылыкта улуулар айткан сөз мыйзам.

Күн кеч бешимге таянганда, Тургунбек менен Арстан эптеп кутулуу үчүн мени ушул жакка жиберешкендигин, эртелеп жөнөй бербесем, күүгүмдө биз жаткан үңкүрдөн да адашып калышым мүмкүн экендигин түшүндүм. Адашып кетпес үчүн эки чакырымча капталдап барып, анан сайдагы жолго түшүү керек. Жыбыт-жыбыт жылгалардан башың адашып калышы мүмкүн, бирок сайдагы жалгыз таман жолго түшүп алсаң

адашпайсың. Бирок баары бир күүгүмгө калбоо керек. Ушундай ойдо мылтыкты асынып, колумдагы четин таяктын жардамы менен таштардан, шагылдардан секирип, капталдай шашып уруп келатсам, жогору жактан кулакка тааныш «чыйк» эткен үн чыга түштү. Жалт карасам жүз элүү метрдей жогорудагы борчукта бир эчки тегеренип турат. Ал каякка секирерин билбей жаткандай. Мен мылтыкты алып бетке кармаганча капталга боюн таштап жиберди. «Колдогуну кетирдим» – деп өкүнгүчө анын ордуна дагы башкасы секирип чыга калды. Иңир жакындап бараткан, кароол бирде көрүнсө, бирде күүгүмгө чөгөт. Түзөңчө ташка дагы эки улак секирип чыгышып, бир саамга үчөөсү мурдагынын кай жакка кеткенин билбей тегерене калышты. Чып этменин кароолунун шакектей алкагынан агарган нерселер көрүнө түшкөндө басып жиберсем, бир улагы тик ылдый кулап, калган экөөсү келген жактарын көздөй кайра артка секиришти...

Ошол кечтин «баатыры» мен болгонмун. Анткени шериктерим бир нечени жарадар кылып, бир текени жыга атышса, анысы адам баралгыс зоого түшүп кетип, куру келишкен экен. Айтымда бул капчыгай уурулардын, каракчылардын негизги жолу болуп, капчыгайда куугандар менен качкандар нечен ирет бырчылдаша беттешип, далайлардын кандары төгүлгөндөн кийин Кууганды аталып калган экен. Ачарчылык мезгилдеринде Таластан Анжиян тарапка, бул жактан Таласка оогондордун да далайынын сөөктөрү бул сайда калган дешет. Ыраматылык Каныш энем ачарчылыкта ашууну ашкандардын 1–2 жаштагы балдарын арча, карагайлардын түптөрүнө таштап кетип калгандарды да көргөнмүн деп алардын айрымдары «баланчалар болчу» деп биздин айылдагылардын айрымдарынын аттарын да атачу. Бирок менин бул жерде алардын ысымдарын атагым келбейт. Айрымдарын чала-бучук көрүп да калдым, айрымдарынын бала-чакаларын билемин, алар да мени жакшы таанышат, демек... Ал мезгилдер алыста калды. Бирок кайрадан өз темабызга кайрылып, сөз учугун уласак, эгерде кокус жол болуп калса, боорго туздан ачуу сээп, ич майга ороп туруп, арча чокко кактап, жеп киргенде чарчаганың да, кыйналганың да эстен чыкчу. Артынан кийик отко, же табылгыга демделген чайдан шашпай ууртап отурсаң...

...Суутулган аттар окуранып, жер чапчылай баштаганда алардын ээр токумдары шыпырылып, чидерлене коё берилчү. Анан икая, баяндар оттун жалынындай өзүнөн өзү пастап барып, калың карагайлардын, андан да караңгыраак түндүн койнунда, жылдыздары жайнаган асмандын, бийиктен жаңырган, шуулдаган шоокумдун алдында ээр токумду жазданып уйкуга кетчүк. Уйкуга баш коёрум менен түн да көз ирмемдей өтүп кетчү.

Адамдын эс тутуму ырайымсыз ылгоочу мүнөзгө ээ. Көргөнүндүн баары эсинде сакталбайт. Башындан аз өткөрөсүңбү, же көптү көрөсүңбү,

алардын көбү акырындап эс тутумдун, ички туюмдун алыскы бурчтарына сүрүлүп, сен үчүн ысык-суугу жок нерселерге айланат. Дайыма болбосо да көбүрөөк эске түшүп, көңүлдү жылытып, маанайыңа жарык түшүрүп, күч-кайрат берип турганга эсептелүү эле нерселер калат. Бирөө үчүн ал балалык чагы, же студенттик кези, же өмүрүнүн дагы башка учурдур. Бирок балалык чак дегенде деле эмчектен чыккандан баштап, эрежеге жеткениңе чейинки мезгилдин баары эсиңе магнитофондогудай жазылып калбайт да. Анын ичинде сага өзгөчө кымбат учурлар болот.

Мен үчүн ошондой эстен кеткис мезгилдердин бири – жайлоого жана аңчылыкка байланышкан убактар. Жылына окуу аяктары менен жайлоого көччүбүз. Үйдөгүлөр: «Жок дегенде кийим-кечене жарап калат» – деп урук-туугандардын, куда-сөөктөрдүн майда жандыктарын чогултуп, мени бадачы кылып коюшчу. Мен андай учурларда үйдөгүлөрдөн бир гана нерсени, же өзүбүздүн бардаңкеден башка мылтык таап берүүлөрүн суранчымын. Ары айтып, бери кетип, абайлабасам, аларды шорго кабылтаарымды кайра-кайра эскертишип, акырында бир нече куту огу менен чып этме мылтык таап беришчү. Анан күзгө чейин мен үчүн эркин турмуш баштала турган. Ар күнү эртең менен өргөн койлорду кайрып келип, жакынкы коксулардын бирине каптап таштагандан кийин чып этмени көтөрүп алып, кечке чейин суур, бактек андып, кекиликтердин суу ичкен, чаңдаган жерлерине тузак тартып жүрсөн да ыктыяр өзүндө, же кымызга тоюп алып, кечке чейин уктасаң да болот, баданы үйдөгүлөргө дайындап коюп, мергенчилерди ээрчип, бир нече күнгө Сары-Үңкүр, Өкүн, Кууганды тарапка кетип калсаң да, эч ким жок дебейт. Бир гана жаман жери, кыштоодо өрүк, дүмбүл бышыптыр дегенди укканда ал жак да таманыңды кычыштыра баштайт.

Мына ошентип жүргөн убактардын биринде журналданбы, же китептенби, айтор, бир жерден Сүйүнбай Эралиевдин «Куугандыдагы түн» деген ырын окуп калганым бар. Адегенде «Куугандыдагы түндү» окуганымда С.Эралиев көп таластыктардын бириндей эле Өкүндөн ашып келип, Куугандыга түнөп кетсе керек деп ойлогом. Анткени ал ырда чагылдырылган жердин аты гана эмес, анын ар бир нюансында, саптар арасында айтылгандардан бери мага тааныш эле. Кийин сураштырсам, Таластын төр жагында дагы бир Кууганды деген жер бар экен. Ал эми Кыргызстан боюнча Куугандылардын саны бир топко барат окшойт, бирок, баары бир С.Эралиевдин бул ыры биздин Куугандыдагы таасирден улам жазылгансый берет. Андан бери чейрек кылымдан ашык убакыт өттү, бирин-экин куплеттер түгүл, кирпичтей-кирпичтей романдардын көбү унутулду, көөнөргүстөй көрүнгөн көп нерселер эскирди, мага акындын бул ыры эскирмек түгүл убакыт өткөн сайын жаңы маани мазмун менен толукталып, философиясы тереңдегенсий берет. Ошондонбу жайлоону, аңчылыкты ойлогондо, эңсегенде С.Эралиевдин бул ырын

жөнүндө ойлобоюн, андайларга башка убакыттар деле табылат дейсиң, бирок көптөн бери ал жакка каттабагандыктанбы, же менин жандүйнөм ошондойбу, тааныш аскалар, борчуктар бала кездеги тааныш адамдардын элестерин гана эске салат. Эс алабыз, көңүл ачабыз деп барган менен мен үчүн ошол түндүн өтүшү чындап эле азап болду. Түн жарымында туруп алып эки саатча ары-бери басып жүрдүм.

...Кымызга аралаштыра ачкыл-кычкылдардын адебин берип, түнү бою бакылдашкан менен мурдагыдай сөздү бериле тыңшаган деле жан болгон жок. Ар ким өзүнүкүн гана туура деп, өзү айтканга эле каткырып күлүп жатты.

Эртеси күнү кайра аттанганда көпкө чейин эч кимден үн чыкпады. Бири кечиндегисин аш кыла албай кыйналса, экинчиси атка жүрө албай, үчүнчүсү мага окшоп өз ойлору менен гана алек болуп келди окшойт. Мурдагыга салыштырганда Кара-Камыш да кичирейип, өйдөнкү бөлүгү өтө эле тайыздап кеткендей көрүндү. Бапыраган паренделер, көл бетинде кийиздей топ-топ болуп жүргөн чабактар деле байкалбайт. Бир гана мурдагыдай эле бийикте Акулоонун аскалары күңгүрөнсө, андан төмөндө Кара-Суунун көбүктөнгөн суусу шаркырайт...

---

*Мукаш Абдраевдин
90 жылдыгына карата*

**Балбай
АЛАГУШОВ**

АЙКӨЛ АДАМ, АТАКТУУ КОМПОЗИТОР

Мукаш Абдраевди эстегенде тээ алыскы бир окуя дайыма эске келет. 1957-жыл. «Оору менен өлүм айтып келбейт» дегендей, Кыргыз мамлекеттик университетинин филология факультетинин 3-курсунда окуп жатканда, өпкөмө майда суу чыбырчыктап пливрит оорусу менен ооруп калдым. Шаардагы кургак учук институтунун путевкасы (жолдомосу) менен Ысык-Көлдүн Саруу айылындагы санаторияда эс алмакчы болдум. Июль айы. Институттун жетекчилери эс алуучуларды атайын автобус менен жеткиришмекчи болушту. Эртең мененки саат ондо азыркы Кыргыз Улуттук илимдер академиясынын Ботаникалык багына жакын жайгашкан имараттан беш-алты киши автобуска түштүк. Автобус жолдо келатып азыркы темир жол вокзалынын көпүрөсүнүн түштүк тарабынын түшө калышындагы Лев Толстой көчөсүндөгү көп кабаттуу үйгө келип токтоду. Үйдөн буурул чачтуу кемпир менен сылтып баскан жигит чыгып келишти. Келбеттүү, бойлуу байбиче эмнегедир жигитти ыйлап узатты. Көрсө, автобуска түшкөн жигит кызуу экен. Ал автобустун ортосундагы бош орунга отурду. Жолдо баратабыз. Алиги жигит өзүнчө бирдемелерди сүйлөп, кээде орусча сөгүнүп коёт. Автобустагылар болсо: «Бул ким деген адам» – депшип танданышты. Эки-үч сааттан кийин, көпчүлүктүн көңүлүн өзүнө бурган жигит уктап калды. Санаторияга жеттик. Ар кимибиз бөлмөлөргө жайгаштык. Кечки тамакта ашкананын залынан мурдатан жакшы тааныш «Советтик Кыргызстан» газетасынын адабият жана искусство бөлүмүнүн кызматкери, журналист Бакен Ашымбаев менен жолугушуп калдым. Ал автобуста чогуу келген жигит менен жадырап-жайнай учурашты. Бакен менден: «Бул жигитти билесиңби»? – деп сурады. Мен: «Билбейм» – десем, Бакен: «Мындан кийин билип жүр, профессор, композитор Мукаш Абдраев» – деп тааныштырды. Ошентип, Мукаш менен тааныштым, тамакка бирге барабыз. Сүйлөшө кетсең, көптү билген, көптү көргөн, өткөрө билимдүү, өзгөчө маданияттуу, ачык айтып, ак сүйлөгөн, куудуң-шуудуңу жок, шайыр адам экен. Ал ар күн сайын эс алуучу-

лар дептерин кармап алып, ашкананын залындагы пианиного барып, чыгарма жазат. Кээде жөн эле пьесаларды, обондорду ойнойт. Бир жумадан кийин маэстро Асанкан Жумакматов жубайы Гүлбүбү (Эркин) Мадемилова менен келди. Ошентип, Асакем, эже менен тааныштым. Кечки тамактан кийин карта ойнойбуз. Алардын эң кичүүсү менмин. Абаларым тигини алып кел, муну берчи дегенде, чапкан аттай чуркап барып алып келем. Карта ойноп атканда, Асакемдин махабаты ашып-ташып турган чагыбы, Эркин эжени колтугуна кысып, үстүнө плащын жаап алат. Экөөнүн бири-бирине болгон мамилесин көрүп: «Аттиңай... Махабат дегениң өзгөчө күчтүү турбайбы» – деп, тамшанам, таң калам.

Эки-үч күндө бир түшкү тамактан кийин кайыкка түшүп сейилдейбиз. Кайык менен санаториянын бет маңдайындагы пристанга барабыз. Дүкөнгө киребиз. Аны-муну алабыз. Бир күнү Эркин эжени бөлмөгө калтырып коюп, Бакен, Мукаш, Асакемдер дүкөнгө кирип кетишти. Алар бир топтон кийин чыгышты. Көрсө: «Эс алуубуз жакшы өтсүн» – дешип, шарап ичишиптир. Ким канча ичкенин билбейм. Кайыкка түштүк. Кайыкты мен айдап келатам. Санаторияга жакын калганда эле, эмнегедир Мукам: «Штан падает», «штаным түшүп барат» – деп, ордунан тура калса боло, кайыгыбыз болсо, көмкөрүлүп кете жаздады. Мукамдан башкабыздын жүрөгүбүз оозубузга кептеле түштү. Асакем болсо: – Ой, Мука, эмне болуп атасың. Баарыбызды көлгө чөгөрүп өлтүрөйүн деп, атасыңбы. Отур. Ойнуңду кой, – деп Мукамды эки колунан кармап, жанына отургузду. Ошентип, санаторияга аман-эсен жеттик. Кечинде тамак ичип келсек, Мукам: «Штан падает – штаным түшүп атат» – деп, майкечен, турсийчен бөлмөлөрдү кыдырып, өзүнчө «концерт» берип жүрүптүр. Асакем Мукамды көрө коюп: – Эй, Мукам, шарапты баарыбыз эле бирдей ичпедик беле. Эл көрсө эмне дейт. Бизди, өзүңдү уятка калтырып атпайсыңбы. Ойнуңду кой. Жүр, эс ал, – деп бөлмөсүнө алып барып, төшөгүнө жаткырып, уктагандан кийин чыгып келди. Үч-төрт күндөн кийин санаториянын жетекчилери Мукамды тартып бузду дешип, үйүнө жөнөтүп ийишти. Көрсө, Мукам болуп да, толуп да, кой деген кишиси жок, өзүн өзү билип, өтүгүн төргө илип бойдок жүргөн кези экен. Ошентип, алгачкы жолу кыргыздын профессионалдык музыкасынын алптары Мукаш Абдраев, Асанкан Жумакматов, айтылуу бийчи Эркин Мадемилова менен тааныштым. Алар менен бир нече күн бир ашканадан тамак ичип жүрдүм. Залкарлар менен таанышкан күн, бирге эс алган ай болсо жүрөгүмө өмүр бою өчпөс болуп жазылды да, калды.

Эс алуум бүтүп, шаарга келгенде, Мукам жашаган Лев Толстой көчөсүндөгү үйүнө бардым. Учурашып, ал-ахыбалын сурадым. Энеси менен тааныштырды. Көрсө, ал айтылуу эл куудулу Шаршен Термечиковдун байбичеси Маана апа экен, Мукам болсо, эки жашынан ата-энесинен айрылып, бир тууган таякеси Шаршен менен Маана апанын колунда өсүптүр.

Мукам 1958-жылдан «ак молдо» менен түбөлүккө коштошту. «Аял жакшы – эр жакшы» дегендей Мукам Урятка үйлөндү. Ал этегинен жалгап ак уулду, кызыл кыздарды төрөп берди.

1960-жылдан тартып, Мукам менен көзү өткөнгө чейин бири-бирибизди сыйлашкан, урматташкан ага-ини болуп жүрдүк. Кыргыз Мамлекеттик радиокomiteгинин музыкалык редакциясында редактор болуп иштей баштаган күндөн Мукам менен болгон байланыш күчөй баштады. Мукам артисттерди чакырып

ырларын, романстарын, хорлорун ж.б. чыгармаларын радионун алтын казынасына тасмага жаздыра баштады. Менин заказым боюнча акын Керез Рысалиевдин сөзүнө «Кутмандуу болсун күнүнөр» аттуу ырды жазып берди. Ал ыр бүгүнкү күнгө чейин ырчылардын ооздорунан түшпөй ырдалып келүүдө.

Мукамдын ар тараптуу, көп жактуу чыгармачылыгы жөнүндө радиодон музыкалык берүүлөрдү даярдап берип, мезгилдүү басма сөз беттерине ар кандай макалаларды жаза баштадым.

Күн айга, ай жылга айланган сайын Мукам менен болгон чыгармачылык байланышыбыз да өркүндөй баштады. Кыргыз музыкасынын тарыхында алгачкы жолу жалпыга билим берүүчү мектептер үчүн 5–6, 7–8-класстар үчүн «Ырдоо» – «Музыка» окуу китептерин, улуу шайыр Токтогул Сатылгановдун музыкалык чыгармачылыгын талдоого алган «Токтогул – композитор», кыргыздын профессионалдык музыкасынын тарыхына арналган «Улуу Октябрдын нуру менен» аттуу китептерди жазып, басмадан чыгардым.

...Айтымда, (Мукаш Абдраев) Мукам Москвадагы Ипполитов-Иванов атындагы музыкалык окуу жайына кабыл алуу жөнүндөгү жарыяны окуп, Москвадан окууну самаган экен. Мукаш ал кезде 1933-жылы Кыргыз музыкалуу-драмалык театрынын алдындагы студияда А.И. Конопконун скрипка классында окуучу. Музыканын теориясынан П.Ф. Шубинден сабак алат. Анын алгачкы мектеби, табигый шыгынын шыктандыруучу керемети – кыргыздын асман тиреген ак карлуу Ала-Тоосу, ачык асманы, жадырап тийген күнү, кулпурган өрөөндөрү, кылымдан кылымды кыдырган калкыбыздын элдик музыкасы болду.

Күндөр өтөт... Акыры ойлогон ою, көздөгөн максаты ишке ашып, 1935-жылы Москвадагы Ипполитов-Иванов атындагы музыкалык жайына кабыл алынат. Скрипка классында окуйт. Ал таланттуу скрипач катары концерттерде ар кандай чыгармаларды аткарат. Айрыкча, жаш скрипач үчүн 1939-жыл чоң кубанычтын жылынан болот. Ал өзү өңдүү жаш таланттар менен бирге кыргыз искусствосу менен адабиятынын 1939-жылы Москвада өткөн декадасына катышат. Борбордун көрүүчүлөрүнө кыргыздын жана чет өлкөлүк классик композиторлордун чыгармаларынан концерт берет. Эл алкышына татыйт. Мукаш Ипполитов-Иванов атындагы музыкалык окуу жайында 1935-жылдан 1940-жылга чейин окуйт. Ошол эле жылы Москвадагы Чайковский атындагы консерваториянын улуттук студиясына кабыл алынат. Ал бул студиянын композиция классында окуйт. Композиторлор Г. Литинский менен В. Фереден сабак алат.

1941-жылы бейпилдиктин кутуна бөлөнгөн совет элине немецтик фашисттер кол салат. Каардуу согуш Мукашка да өз кесепетин тийгизет. Жаш өнөрпоздун окуу жайы Фрунзеге көчүрүлүп келет. Өзүнүн келечегин кеңири ойлогон ышкыбоз кан күйгөн согуштун тоскоолдугуна карабастан, окуусун улантат. Мезгил барактары жаңырып, турмуш алгалап өскөн сайын, Мукаштын да табигый талантынын көзгө илээшпеген учкундары жылтырап жана баштайт. Анын алдына жаратуу, алган билимин турмуш менен айкалыштыруу турду. Жаш таланттын тырмак алдынан жаралган бир-экин майда чыгармалары эл оозуна да алына баштайт. Ансайын өнөрпоз шыгына-шык кошуп, келечегинен үмүт издей берди.

Табигый шыктын тутанышына, анын гүлдөп өсүшүнө айлана-чөйрө да көп таасир этет эмеспи. Мукаштын шыгынын эрте ойгонушуна да энесинин бир туу-

ганы – таякеси кыргыздын эл куудулу Шаршен Термечиков көп таасирин тийгизди. Шекемдин куйкум сөздөрү, күлкүгө бай ырлары Мукаштын шыгына шык кошту. Атактуу эл куудулу Мукаштын шыгын сезип: «Балам, бул турмушта көзүң окуу менен ачылат. Окугандын оозу ашка тиет, жатып ичер эзели жарыбайт. Сенин музыкага шыгың чоң» – дейт. Улуунун айтканын ал эки кылбоого аракеттенип, билим көлүнө сапар тарта берди. Сокулук районунун «Чоң-Жар» (азыркы Киров атындагы) совхозунан келген Мукаш консерваториянын алдындагы улуттук студияны 1943-жылы бүтүрөт. Ал бул окуу жайын ийгиликтүү бүтөөрү менен Москва консерваториясынын теоретика-композитордук факультетинин чыгарма классынан көрүнүктүү композиция дирижер, профессор С.Н. Василенкодон, В. Фереден окуйт.

Талант Мукашты кытыгылап алга жетелегенсийт. Ал 1940-жылдары «Бешик ыры», «Биздин бактыбыз», «Кыздын белеги», «Таарынба», «Мени кучактаба», «Алыстан кат», «Сен тоо гүлүсүң», «Пахтачынын ыры» өңдүү ырларды жаратат. Бул ырлар ойлорунун ачыктыгы, мукамдыгы, көркөмдүгү менен угуучуларды өзүнө тартат. Жаш композитордун алгачкы лирикалык ырлары, романстары, 1942-жылы борбор шаарыбызда өткөн Орто Азия республикаларынын музыкалык декадасында жогору бааланат. 1942-жылы СССР Композиторлор союзуна мүчөлүккө кабыл алынат. Абдраев ар кандай жанрдагы ырларды, аспаптык чыгармаларды жазуу менен бирге ири жанрдагы чыгармаларды жазууга да белсенет. Айрыкча автор окуп жүргөн жылдарда А. Малдыбаев, А. Аманбаев, А. Түлөев менен бирдикте кыргыздын тунгуч музыкалык комедиясы (либреттосу жазуучу жана драматург К. Жантөшевдики) «Ким кантти», Аскар Түлөев менен К. Жантөшевдин «Курманбек», Р. Шүкүрбековдун күлкүлүү «Жапалак Жатпасов» аттуу пьесаларына жана «Тянь-Шандын тоолорунда» аттуу симфониялык сюитасы, ырлары, романстары угуучулардын терең урматтоосуна алынат. Дал ушул чыгармаларда жаш композитордун чыгармачылыгы калыптанат. Кыргыздын биринчи музыкалык комедиясы «Ким канттинин» башкы каармандары – Анарбек, Мамалак, Салый, Барпы, Чыныбек, Володя жана башкалар. Анда жалпысынан майданга көмөк көрсөтүп жаткан тылдагы колхозчулардын турмушу баяндалган. Комедиядагы негизги окуя эмгектин күжүрмөнү аталган жаш тракторист Анарбек менен жатып ичер жалкоо Мамалактын айланасында өтөт. Бул экөө тең эмгеги менен элге жаккан тракторист кыз Салыйды сүйүшөт. Жаш кыздын жүрөгү Анарбек үчүн согот. Бирок Салыйдын атасы Барпык кызын Мамалакка бермекчи болот.

Күндөрдүн биринде Барпыкка сыйлыкка орден берилет. (Баса, Барпык өкмөттө элчилеп сыйлык алсам дегенде эки көзү төрт болуп жүргөн адам.) Ал өкмөттүк чоң сыйлыкка толкунданып, той бермекчи болуп эл чакырат. Бирок ал орден колхоздогу ысымы уйкаш башка адамга келгени билинет. Эмне кылар айласын таппаган Барпык уялганынан ал күнкү тойду кызынын үйлөнүү тоюна арнайт. Ошентип, Салый өзүнүн сүйгөнү Анарбекке турмушка чыгат. Булардын ак тилегине жетишине Чыныбек менен Володя көмөктөш болот. Комедиянын либреттосу жана музыкасы да чыгармачылык эргүүнүн деминен жаралган. Комедиядагы ар бир каарманга жараша музыкалык баяндамалар, образдар да төп келишет. Алар чыгарманын маңызын ачып, угуучу-көрүүчүнүн кыялын бийлетет.

Көрүнүктүү музыка таануучу В. С. Виноградов «Ким кантти» комедиясы жөнүндө: «Бул музыкалык комедия улуттук колориттүүлүгү, өзгөчө уккулуктуулугу менен айырмаланат. Анын обондорунун көпчүлүгү фольклордон алынган, бирок ал чыгармачылык жактан кайра иштелген эмес, комедиянын ийгилиги анын окуяларын кызыктуу жана оптимисттүү болгондугунан көрүнөт» – десе, композитор В. Фере: «Ким кантти» спектаклинин музыкасын Мукаш Абдраев, Акмат Аманбаев, Абдылас Малдыбаев, Аскар Түлөевдер жазган. Бул, кыргыздын жаш композиторлорунун өз алдыларынча иштеген эң алгачкы чоң эмгеги. Жалпысынан анын музыкасы ойдогудай жазылган. Анарбектин лирикалык ыры, куйкумдуу Мамалактын куплеттери, Барпыктын жанрдык ыры, бийлер көңүлгө жагымдуу таасир калтырат. Обондору угумдуу жана көркөм. Гармониялык жасалгалары да табиттүү келип, эң бир кызыктуу ойлоп табуулар менен кооздолгон», – деп калемдеш досторунун чыгармачылык ийгиликтерине кубана кол чаап, калыс оюн ортого салган.

Биз бул комедиядан да Абдраевдин чыгармачылык чыйырына төп келишкен ар кыл жайдары музыкаларды учуратабыз. Ырас, композиторлордун «Ким кантти» аттуу музыкалуу комедиясында жетишилген ийгилиги менен бирге кемчиликтери да бар эле. Анын музыкасынын айрым жерлери нагыз комедиянын тилинде жазылбай калган.

Студенттик элестүү күндөр кандай сонун! Мукашты да ошондой таттуу ойлор кучагына алды. Ал бири-бирине кусадар болгон эки жаштын асыл сүйүүсүн баяндаган «Студенткага» аттуу романсын саамалык катары жаратты. Ал ырды канча жолу уксаң да, кайра-кайра уккун келип, жүрөгүңдү бийлеп, көңүлүңдү эргитет. Ырга төп келишкен музыка бактылуу замандын шайыр жаштарынын тунук сүйүүсүн көз алдына тартат. Бул ыр бат эле жаштарыбыздын сүйүктүү чыгармаларына айланып кетти. Алгачкы чыгармалары эл алкоосуна алына түшкөн жаш композитор дагы элдин ырын ырдап, күүсүн чалган чыгармаларды жаратуу үчүн белсемдүү киришет. Ал айрыкча 50-жылдардан тартып, ар түрдүү жанрдагы ондогон ырларга обон чыгарат. «Компартия», «Республикам», «Сен үчүн», «Кызыл гүл», «Колхозчунун сүйгөнү», «Улуу Ленин» өңдүү ырлары угуучулардын арасына элдик чыгарма катары тарайт. Бул ырларда улуу Коммунисттик партия, төрт тарабы түмөндөп өскөн республикабыз, В. И. Лениндин акылман иштери баяндалат. Булардын көбү өз мезгилинде да колхоз талааларында, завод-фабрикаларда ооздон-оозго көчө аткарылат.

Композитор 50-жылдары ири көлөмдүү чыгармаларды, ар кандай ырларды жазуу менен бирге жаш жеткинчектер үчүн да ондогон ырларды жаратат. Алардын ичинен «Сен пионер», «Жеткинчек», «Тынчтыкты мен да сүйөм», «Бешик ыры», «Уйчуманга айта бар», «Алдей, алдей ак бөпөм» аттуу ж. б. ырлар бебөктөрдүн сүйгөн ырына айланат. Аларда гүлдөгөн мекенибиздин гүлкайырдай ыргалган жаш жеткинчектеринин бейпил турмушун, окуусун, ата-энесине көрсөткөн жардамдары мукам музыканын коштоосунда сүрөттөлөт.

Композитор патриоттук, лирикалык, балдар ырларын жазуу менен өзүнүн чыгармачылык шыгын симфониялык музыкада да сынайт. Ал 1949-жылы «Тянь-Шань тоолорунда» аттуу симфониялык сюитаны да жазат. Автор бул сюитасында карт Тянь-Шандын байыркы турмушунан баян этип келип, бүгүнкүдөй бейпил эмгектин кучагында, улуу доор коммунизмди куруп жатканы салтанат-

туу баяндалат. Сюитанын ар бир бөлүмү бири-бири менен жиктешип терең мазмундагы бүтүн чыгарманы түзөт. Автор бул чыгармасынын айрым бөлүмдөрүнө классикалык ырлар менен күүлөрдү жөнөкөй цитата катары албастан, профессионалдык музыканын дили менен миң түрлөнтө өзгөртө өзүнө таандык чеберчиликте алган.

Келечеги кең, таланттуу композитор М. Абдраев консерваторияны да ийгиликтүү бүтүрөт. Ал дипломдук иш үчүн «Жаш жүрөктөр» операсынын биринчи актысын жазат. Жаш автордун акын Насирдин Байтемировдун либреттосуна жазган «Жаш жүрөктөр» операсы 1953-жылы кыргыздын Ленин ордендүү Академиялык опера жана балет театрына коюлат. Опера кайратынан эмгек оту жанган жаштарыбыздын бүгүнкү турмушуна арналат.

Операдагы башкы каармандардын ариялары, ариозолору, бийлери, хорлору, симфониялык өсүштөр операдагы окуялардын өнүгүшүнө жараша өөрчүп олтурат. Операдагы ар бир ария, бий, хор, дуэт ж. б. эң таасирлүү көркөм чеберчиликте жазылган. Айрыкча Акаттын, Айжандын, Күмүштүн, Ашырдын ариялары жана дуэттери угуучу-көрүүчүлөрдүн көңүлүн өзүнө тартат. Операдагы бийлер менен хорлор да таасирдүү, ойлуу жазылган. Деги, композитордун алгачкы операсы журтчулуктун кызыгуусун туудурат. Бирок автордун операсы айрым мүчүлүштөрдөн да кур эмес эле. Анткени операнын либреттосу драматургиялык жактан жеткиликтүү өнүкпөй калган. Ошондой эле операнын кээ бир музыкалары нагыз профессионалдык деңгээлде иштелбеген. Ошондой болсо да композитордун «Жаш жүрөктөр» операсы кыргыздын опералык искусствосунун байышына өз салымын кошот.

Жаркын таланттуу М. Абдраев көптөгөн кыргыз музыкасындагы жанрлардын алгачкы жаратуучуларынан болгон. Алсак, ал кыргыз композиторлорунун ичинен алгачкылардан болуп, а капелла хоруна (музыкалык аспаптын коштоосуз аткарылган) жанрына кайрылат. Ал жалпы эле кыргыз угуучуларындагы биринчи жолу а капелла хору менен тааныштырат. Автордун «Мен кара көз», «Биздин заман, нур заман», «Кыргызстан — жакшы жай», «Кыз чабан», «Ичинен кайырма», «Агын суу» аттуу ж.б. хорлору республикадагы көп үндүү ырдоонун өнүгүшүндө да зор роль ойнойт. Булар профессионалдык хор өнөрүбүздүн алтын казынасын түздү. Алар калкка тартууланган күндөн баштап өздүк көркөм чыгармачылыктын катышуучуларынын репертуарында элдик чыгарма катары аткарылат. Композитор аталган чыгармаларында хордук партитураны өткөрө кылдат билгендиги, улуттук стилге төп келишкендиги менен айырмаланды жана башка композиторлор үчүн да үлгү болот. Тек гана Мукаштын коштоосуз аткарылган хорлорунан кийин композиторлорубуз да а капелла жанрын өнүктүрүүгө белсемдүү киришишет.

Белгилүү композитор хорлорду жазуу менен бирге лирикалык «Азгырба, мени алдаба», «Турсун хан», «Жалыныңа күйгөмүн», «Сүйгөнүм» деген ырларды, романстарды да угуучуларга тартуулайт. Өзгөчө, автордун «Азгырба мени алдаба» аттуу лирикалык ыры менен «Жалыныңа күйгөмүн» деген романсы нагыз чыгармачылык изденүү менен жазылган. Бул чыгармаларды укканыңда бактылуу заманда төрөлүп, ак эмгек менен оозанган жароокер селкиге болгон боз уландын мөлтүр махаббаты назик обондун кайрыгында коштолот. Ырларда бозойдун селкиге болгон сезими эң таасирдүү сүрөттөлөт.

Элдин сүйүктүү композитору, кайратынан жаштыктын оту жанган балбан билек, эр көкүрөк жаштардын эмгектеги эрдигин, тунук сүйүүлөрүн даңазалоо менен бирге жашап жаткан доорубуздун ырын ырдап, күүсүн чалган «Пахтачылардын ыры», «Кремлди ойлосо», «Кыргызстан жөнүндө ыр» өңдүү ондогон патриоттук гимн-марш түрүндөгү ырларды жаратат. Ал чыгармаларда негизинен Улуу Октябрдын нуру астында төрөлгөн улуу өсүштөр, коммунисттик партияга болгон терең сүйүүнү мажордуу көркөм кайрыктарында даңктайт.

Композитор Абдраев өлкөбүздөгү улуу жетишкендиктерди ар кандай мүнөздөгү ырлар менен салтанаттап тим болбойт. Ал Мекенибиздин гүлдөп-өскөнүн, улуктугун ири жанрдагы чыгармалар менен кеңири даңктоого, салтанаттоого аттанат. Автор өзгөчө 1946–1955-жылдардын аралыгында жазган «Кыргызстан», «Толкундоо ыры», «Салтанаттуу күн» деген кантаталарында учкыйырына көз жетпеген кең Мекенибиздеги жашарган элдин, жаңырган жердин эркин эмгегин, бак-таалайлуу турмушун, улуу достугун, тынчтык үчүн күрөшкөндөрүн ж.б. салтанаттуу, кайраттуу даңктайт.

1956-жылы М. Абдраев кыргыздын профессионалдык музыкасынын негиз салуучусу СССРдин Эл артисти Абдылас Малдыбаев менен бирдикте улуу демократ-акын Токтогул Сатылгановдун өмүр жолуна, чыгармачылыгына арналган «Токтогул» аттуу операны жазат. Бирок улуу акындын образы, музыкалык жактан жеткилең иштелбегендиктен сахнадан алынат.

1958-жылы кыргыз адабияты менен искусствосунун алдында чоң сыноо турду. Ал Москвада өтө турган кыргыз адабияты менен искусствосунун он күндүгү эле. Композитор да өзүнүн калемдештериндей эле декадага жакшы даярдыктарды көрөт. Ал «Партия биздин бактыбыз» деген кантатаны жана композитор Абдылас Малдыбаев менен бирдикте «Майрам күүсү» деген сюитаны жазат. Автор кантатасында В. И. Ленин негиздеген коммунисттик партиянын акылман саясаттарын, өлкөбүздөгү улуу өзгөрүштөрдү баяндаса, «Майрам күүсү» деген сюитасында бейкутчулуктун бешигинде өлкөбүздү гүлдөтүп жаткан эмгек алптарынын шаттыгын, кубанычын, эпкиндүү эмгегин сүрөттөйт. Бул сюитанын негизине Токтогулдун классикалык күүлөрү да алынган. Алар сюитанын ажарына ажар кошот. Бул сюита азыркы күндө «Ала-Тоо жаштары» деген ат менен бийдин коштоосунда аткарылууда.

Таланттуу композитор Абдраевдин чыгармалары 1958-жылкы Москвада өткөн кыргыз адабияты менен искусствосунун декадасында да жогору бааланат. Кыргыздын музыкалык маданиятын өнүктүрүүдө сиңирген эмгеги үчүн композитор он күндүктө «Ардак белгиси» ордени менен сыйланат.

1960-жылдан тартып М. Абдраев чыгармачылык изденүүнүн айкын сапарына чыгат. Адаттагыдай эле жаңы заманыбызды даңктаган ырларды, хорлорду, кантаталарды, вокалдык-симфониялык поэмаларды жазат. Алсак, композитор «Баатырдын баатыр жарысың», «Зыйнажан», «Чабандын ыры», «Кутмандуу күн», «Сүйгөнүңдү тандап ал», «Колхоз таңы», «Комуз жана домбура» аттуу лирикалык ырларды жазат. Булар да обондорунун угуучуларга жагымдуулугу менен эл арасында кеңири тарайт. М. Абдраев лирикалык ырлар менен бирге В.И. Ленин жөнүндө да «Ленин элдин акылманы», «Ленин – октябрь», «Лениндин жолу менен», «Качан биз Ленинди ойлогондо» аттуу ырлардын түрмөктөрүн жазат.

Баштагыдай эле ал акыркы жылдарда хор жанрында да белсемдүү эмгектенет. Айрыкча, анын «Сен, партия», «Биздин мекен Гүлстан», «Эмгек жөнүндө ыр», «Досума», «Партия жөнүндө ырда», «Гүлдө, даңктан Кыргызстан», «Коммунизм таңы», «Жүргүлө, достор», «Биз, коммунисттер», «Ак көгүчкөн», «Эмгегине мен ашык» аттуу а капелла жана коштоого алынган хорлору кыргыз музыкасынын өнүгүшүнө зор салым кошот.

Автор ар түрдүү жанрдагы чыгармаларды жазуу менен бирге опера жанрында да жемиштүү эмгектенет. Ал адамзаттын өмүрүндөгү жашыл арчадай карыбас махабаттын алоолонгон отунан баян берген «Олжобай менен Кишимжан» операсын жазат.

Абалы, операнын музыкасын сөз кылуудан мурда, анын либреттосу жөнүндө бир-эки ооз айта кетели. Жаңы опера кыргыз эли менен кыйла кылымдардан бери бирге жашап, элибиздин түбөлүк кенчине айланган «Олжобай менен Кишимжан» аттуу лирикалык дастандын негизинде жазылат. Либреттосун жаш жазуучу А. Жакыпбеков менен акын Э. Турсунов жазышкан. Авторлор операнын либреттосун жазууда ийгиликтүү эмгектенишип, дастанда баяндалган окуяны толук берүүгө аракеттенишкен. Эркин сүйүүнү даңазалоо – либреттонун лейтмотиви.

«Олжобай менен Кишимжан» – лирико-эпикалык трагедиялуу опера. Аны жазууда композитор кандай чыгармачылык ийгиликтерге жетишкен?

Адаттагыдай эле, опера салтанаттуу увертюра менен башталат. Анын кайрыктарынан эркиндикке кол созгон эки жаштын акактай тунук сүйүүсү жана махабат үчүн болгон күрөшү көрүүчүлөргө алдын ала эле айкын тартыла түшөт. Увертюранын шаңы менен жаштардын шапары башталат. Айлуу түнгө айкалыша үн каткан кыз, уландардын «Селкинчеги» менен «Ак чөлмөгү» композитор тарабынан жаңы ыкма, жаңы стиль менен берилген. Ал кыргыз эли менен ата мурас катары кылымдарды кыдырган «Селкинчекти» эл арасында турган турпаты менен гана пайдаланбастан ага гармониялык, ритмикалык, музыкалык каражаттарды көркөм, кооз боёктор менен берип, элдик обонду профессионалдык музыкада пайдалана билүүнүн өзүнчө бир жаңы ыкмасын тапкан.

Адегенде эле операнын кириши – увертюранын музыка угуучу, көрүүчүлөрдү шак арбап ала коюшу, ар түркүн ыкмасы жана не бир көркөм музыкалык боёктордун бири-бирине шайма-шай келиши пайдубалынын түбөлүктүү экенине күбө болот.

Операнын өзөгү болгон ариялар, ариозолор, речитативдер, хорлор, бийлер окуянын өнүгүшүнө данек болуп, каармандардын мүнөздөрүндө, алардын сүйүү үчүн болгон күрөштөрүнө төп келишип, жаңы музыкалык образдарды жаратып турат.

Композитордун операсынын негизги өзөгүнө Олжобай менен Кишимжандын окуялары алынган. Чебер композитор андай башкы каармандардын самаган санааларына, тилеген тилектерине жана ар дайым адилет сүйүү үчүн күрөшүп, кырчын жашынан кыйылган эки жашка жараша көңүлдөн өчкүс кереметтүү музыкалык обондорду жараткан. Турмуштан жаңы көзүн ачкан күлгүн жаштардын эркин сүйүү үчүн тарткан азаптарын көрүп туруп, өзүн да алардын тагдырына талапташ болосун. Андай уккандын каңырыгын түтөткөн арманды сүрөөгө алган музыкалар да укканды ичиркентип, эки жаштын кайгысын кошо

бөлүшкүндү келтирет. Айрыкча операдагы ариялардын ичинен эркин махабат үчүн кол созгон «Олжобай менен Кишимжандын» ар бир көрүнүштөгү ариялары эң бир таасирдүү элестерди калтырат. Автор бул эки жардын бүткүл турпатына, окуянын чиеленишип өнүгүшүнө жараша музыкалык каражаттарды таап, алардын ички лирикалык сезимдерине айкалышкан музыкалык образдарды жараткан. Операдагы лирика менен бууланган биринчи актыдан ария менен дуэттер, хорлор жаңыра баштаганда эле, каармандардын күлк-мүнөзүнөн жана алдыда кагылыштар болорунан толук кабар аласың. Операнын биринчи актысындагы экинчи сүрөтүндө Олжобайдын эл-жерин таштап кетип жатканда элдин узатканы, айрыкча Кишимжандын коштошуп айткан сөздөрү Олжобайдын кабыргасын кайыштырат.

Соолобу сүйүү булагы,
Өчөбү өмүр чырагы.
Ажырап алыс кетеби,
Жүрөктүн сүйгөн ынагы,—

деген ариясы ушунчалык элестүү. Андан операдагы бирде жан эргитип жүрөгүңдү бийлеген музыканын кайрыгында, бирде көңүлүңдү чөгөрүп кайгынын капасында калтырган кайгылуу музыканын кайрыктарында толкуйсун. Айрыкча, операнын биринчи көшөгөсүндөгү Олжобай менен Кишимжандын дуэти, экинчи сүрөттөгү Олжобайдын ариозосу, экинчи көшөгөдөгү Кишимжандын ариясы өткөрө изденүүчүлүктө жазылган. Композитордун дагы бир ири ийгиликтеринин бири операдагы каармандардын ар биринин жүрүм-турумуна, кебете-кешпирине жана турмушка болгон көз карашына үндөшкөн музыка жана образдарды таба билгендигинде. Операдагы эң негизги жана андагы окуянын өнүгүшүнө бирден бир себепкер болгон каармандын бири – Кудаке. Ал Олжобай менен Кишимжандын өмүрүнө балта чапкан адам. Композитор андай канкор, ач көз, эки жүздүү адамдын образын берүүдө өзүнчө бир музыкалык тема тапкан. Кудакенин ар бир кыймылы музыкада да кеңири айкалышып, окуянын өөрчүп-өнүгүшүнө өзөк түзүп турат.

Анын кебете-кешпирине чыныгы айкалышкан музыкалар көрүүчүлөргө маалым болот. Ал өзүнүн мүнөзү, сүйлөгөн сөздөрү менен гана Олжобай менен Кишимжандан өзгөчөлөнбөстөн, музыкалык мүнөздөмөлөрү менен да айырмаланат. Айрыкча операнын биринчи актысындагы Олжобайды: «Урууң башка, жериң башка кет» – деп кордогону жана экинчи актыдагы Олжобай Кишимжанды ала качып кетип, Байназар менен Кудакенин көзүнө чөп салган жери көңүлдөн өчпөйт.

Бизди, айрыкча, операдагы хорлорго жазылган музыкалар кубантат. Алар ушунчалык ар түрдүү обондорго бай келип, чыгарманын ажарын ачат. Андай ар түркүн ыргактын ширөөсүнөн бүткөн хорлор операнын башталышынан акырына чейин коштоого алып, нака изденүүчүлүктө жазылган.

Операда атайын бий үчүн жазылган да бир топ музыкалар бар. Аларды да композитор Олжобай менен Кишимжандын тагдырларына талапташтыра, канат жарата жазган. Алардын ичинен өзгөчө «Уйгур бийи» чыныгы чыгармачылыкта жазылганы менен айырмаланат. Андан биз каармандын кайсы элди, кандай жерлерди жердеп өткөнүнө күбөдөр болобуз. Ошону менен бирге кыргыздар менен уйгурлардын бир туугандык карым-катнашын, меймандостугун да көрөбүз.

«Олжобай менен Кишимжан» операсындагы кээ бир элдик сценалар да ойдогудай жазылган. Айрыкча үчүнчү көшөгөдөгү ырчылардын айтышы коомчулук колдой турган саамалык десек жаңылышпайбыз.

Ошентип, автордун чыгармасы лирикалуулугу, обондуулугу, жанрдик багыты боюнча операбыз «Айчүрөктүн» салтын уланткан. Композитор «Олжобай менен Кишимжандан» кийин «Партия сага урмат, сага даңк», «Эки ордендүү Кыргызстан», «Биздин достукка жүз жыл», «Токтогулдун жеринде» деген кантаталарды, вокалдык-симфониялык поэмаларды жазат. Композитор А. Малдыбаев менен бирге жазган «Партия сага урмат, сага даңк» деген вокалдык-симфониялык поэмасында, Владимир Ильич негиздеген коммунисттик партиянын, Кыргызстандын зор жетишкендиктерин баяндаса, «Эки ордендүү Кыргызстан» аттуу кантатасында кечээги артта калган кыргыз жергеси, бүгүнкү күндө Советтер Союзундагы эң алдыңкы республикага айланганын даңктаса, «Биздин достукка жүз жыл», «Улуу достук жөнүндө ода» аттуу кантаталарында кыргыз эли менен Улуу орус элинин Ала-Тоодой бийик достугун салтанаттайт. Ал эми автор «Токтогулдун жеринде» аттуу кантатасында улуу демократ-акын Токтогулдун жергесиндеги зор өсүштөрдү, эмгектеги ийгиликтерди сүрөттөйт. Бул чыгармаларынын ичинен вокалдык-симфониялык поэмасы жогорку профессионалдык деңгээлде жазылышы, музыкасынын мукамдыгы, көркөмдүгү менен угуучуларды таң калтырат. Өзгөчө поэманын музыкасы советтик классик композитор С. Прокофьевдин стилине жакын келип, элдин жашоосу жөнүндөгү ойлору музыканын тили аркылуу түшүнүктүү жана жагымдуу берилген. Бул жанрга кыргыз композиторлорунун ичинен Абдраев менен Малдыбаев биринчи жолу кайрылат. Алардын андай саамалыгы кыргыз композиторлорунун III съездинде жогору бааланат.

Көрүнүктүү композитор ар кандай жанрдагы вокалдык чыгармаларды жазуу менен бирге ондогон аспаптык пьесаларды, этюддарды да жазат. Алардын ичинен фортепиано жана скрипка үчүн жазылган «Муратаалынын кайырма», «Күү», «Шаршендин кайырма», «Скрипка үчүн сюита», «Гүлдөп ал» аттуу чыгармалары да калк кадырына татыйт.

Кийинки мезгилде Абдраев кыргыздын симфониялык музыкаларынын алтын казынасынан орун ала турган «Суусамырда», «Эмгек шаңы», «Ильястын баяны» аттуу поэмаларды жана «Бекбекей» деген симфониялык сүрөттөөнү тартуулады. Автордун поэмасы менен симфониялык сүрөттөмөсү музыкалык ойлорунун ырааттуу өнүгүшү, баяндалган окуяларынын кызыктуулугу менен угуучуну өзүнө тартат. Бул чыгармалардын негизги данегине алынган элдик обондор менен күүлөр да кынаптальшып, алардын маңызына маңыз кошот.

Абдраев – лирик композитор. Анын жөнөкөй ырларынан тартып операсына чейин лириканын илеби менен бууланган. Алардагы бейкапар мээримдүүлүк, назиктүүлүк Абдраевдин ар бир чыгармасын көркөмдөп кооздоп турат.

Автордун акыркы жылдардагы жазган чыгармаларынын көлөмдүүсү – «Кыргыз уулу» аттуу ораториясы. Аны Абдраев Малдыбаев менен биргелешип жазган. Ал «Бейпилдик», «Бейкуттагы бекбекей», «Ак бөпөм», «Каран күн», «Сен сактадын», «Убада», «Алкыш», «Тилек» деген жети бөлүмдөн турат. Ал баянчынын: «Мындан жарым кылым мурда кыргыз эли сабатсыз, илим-билимден кабарсыз, бакканы мал, жакканы үлпүлдөгөн май чырак болгон чачынды, айыл-

айыл болуп, өзөндөрдүн, кокту-колотун ээлеп конушчу экен... Түндөрдө келин-кыздар «Бекбекейлеп» короо кайтарып, чоор тартып, шырылдап айтып, адыр-адырда боз уландар жылкы багышчу экен», – деген баяны жана кыз-келиндердин бекбекейлешип ырдагандары менен башталат да, түн уйкусун төрт бөлгөн эненин ак бөпөсүн: «Аркасы бол элиндин, Болоту бол темирдин» – деп алдейлеген таттуу тилегин сүрөттөйт. Бирок күндөрдүн биринде бейкутта өздөрүнчө жаткан элдин малы кышында жут болуп кырылат. Жайында улуу тумоо каптап, калкы кырылып, өзөндүү кокту-колоттун ичи өкүрүк, сыздаган ый-кошок менен чууга толот. Ораториянын бул бөлүмүн кошокчу аялдын сай-сөөктү сыздаткан элди ынтымакка, адамды өлбөстүккө чакырган кошогу коштоого алат. Андай калк башына түшкөн алаамат Россиянын шаарларына угулат. Аяктан орустун эр жүрөк билимдүүлөрү, доктурлары келет. Алардын бир туугандык жардамы менен айылдын коркунуч-чуусу басылат. Тумоодон үрөйү учуп, жүрөгү түшкөн карыя орус профессоруна: «Мобул алты жашар Медерим, Менден калсын бир тукум, Багып ал, балам, белегим... Багып ал, балам белегим...» – деп уулун берет. Профессор карыянын өтүнүчүн эки дебей кыргыз уулу Медерди өзү менен кошо ала кетип тарбиялоодо: «Журт атасы карыя, Медеринди багайын. Эл жерин үчүн, сен үчүн, Түбөлүккө, үзүлбөс бирдик үчүн. Акылман кыргыз уулу кылууга мен кара жаным чабайын», – деп убада берет. Күндөр күнгө куюлушуп айдан ай, жылдан жыл өтөт. Баягы профессор менен Медерди өз баласынан артык көрүп багып, тарбиялап, ата-энесине жиберет. Уулунун улуу элден билим алып көзү ачылганын көргөн ата-эне, профессорго: «Сен өстүрдүн көрсөтпөстөн такыр ый, Чырпык бүгүн, чынар болду көк тиреп, Улуу орус сага алкыш, сага сый, Темир канат чымчык эле ал кечээ, Шумкар кылдың, ал эми учат көкөлөп», – деп чын жүрөктөн чыккан алкыштарын айтат. Бул тарыхый ораториянын акыркы бөлүмү элдин Медерге: «Санаалаш элден өрнөк алдың жаш Медер, Шыдыр болсун кыргыз уулу ак жолуң. Улуу орус энең-атаң бир бооруң. Билим алып эрк таалайды бирге издешип, Эмгек менен турмуш сырын ача бер, Ачылбаган илим кенин каза бер, Кадамыңды, кадамыңды, Алга шилтеп, алга шилтеп, Баса, баса, баса бер» деген зор тилеги менен бүтөт. Тарыхый ораториянын музыкасы элдик обондордун, күүлөрдүн негизинде жазылган.

Ораториянын өзөгүнө элдик «Бекбекей», «Бешик ыры», «Кошок» ж.б. обондор алынган. Булар ораториядагы окуяларды баяндаган ырлардын маңызына жараша өөрчүп, өнүгүп отурат. Ораториядагы Баянчынын, кыз-келиндердин, эненин, кошокчу аялдын, профессордун, карыя менен эненин, элдик хордун музыкалык темалары, образдары, көркөмдүгү, жүрүшү, тили, ритми, обондуулугу жагынан бири-биринен өзгөчөлөнөт. Бирок алардын негизи бир гана музыкалык жикте өнүгөт. Композитордун ораториясындагы калың эл ырдаган салтанаттуу кубаттуу хору, орус, кыргыз элдеринин өлбөс-өчпөс улуу достугун, бекемдигин дагы бир жолу кеңири салтанаттайт.

Атактуу композитордун кеңири полотнодогу программалуу «Суусамырда», «Эмгек шаңы», «Ильястын баяны» аттуу симфониялык поэмалары, үн менен оркестр үчүн жазган концерти коомчулук тарабынан жогору бааланып, Кыргыз ССРинин Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыгын алууга татыктуу болгон. Ошентип, автордун бул чыгармалары да жаш профессионалдык симфониялык музыкабыздын өнүгүшүнө баалуу салымды кошту. Композитордун опера

жанрын мыкты өздөштүргөнү 70-жылдарда жазган «Бороон алдында» аттуу операсында ачык көрүндү. Операнын увертюрасы, хорлору, дуэттери, бийлери, ариялары өткөрө чеберчиликте жазылып, мукамдуу да, ажардуу да жаңырат. Автор ар бир каармандын күлк-мүнөздөрүн ачууда, образдарын түзүүдө, кыргыз, орус музыкаларын ширелиштире бир нукта устаттыкта пайдаланган. Таланттуу композиторлордун чыгармачылыгында балдар үчүн жазган ар кыл жанрдагы ырлар менен ар кандай, аспаптар үчүн жазган пьесалар (күүлөр) дагы басымдуу орунду ээлейт. Ал келечектин жаш жеткинчектеринин турмушун, Мекенге, элге, жерге болгон сүйүүлөрүн кең-кесири чагылдырган ондогон ырларды жазган. Аларда балдардын күлк-мүнөзү, жүрүм-туруму, окуусу ойдогудай обондордо чагылдырылган. Өзгөчө автордун «Сен – пионер», «Пахта терезибиз», «Келечек», «Ой, балапан», «Ата Мекен» аттуу ырлары мектеп окуучуларынын ооздорунан түшүрүшпөй ырдай турган чыгармаларына айланды. Абдраевдин балдар үчүн жазган ырларындагы оюнун ачык-айкындыгы, обондорунун ырдоого ыргактуулугу, жугумдуулугу, күлк-мүнөздөрүнө куюп койгондой куп келишкендиги менен айырмаланат. Ал ар кыл курактагы балдардын турмушун жакшы билет. Аны ар бир балдар ырларынан ачык байкайбыз. Абдраев жалпы эле балдарга арнап ырларды, хорлорду жазуу менен бирге атайын музыкалык мектептердин, орто окуу жайларынын окуучулары ар түрдүү аспаптарда ойной турган, репертуардык ар кандай татаалдыктагы жана көлөмдөгү күүлөрдү да жазган. Алардын арасынан элдик күүлөрдүн данегинде скрипка, фортепиано, виолончель үчүн жазылган күүлөрү жаш музыканттардын аткаруучулук чеберчиликтеринин артышына, репертуарларынын, музыкалык аң-сезимдеринин байышына, шыктарынын жанышына баалуу салымдарды кошкон. Залкар композитор тек гана ар кандай жанрдагы чыгармаларды жазуу менен чектелген эмес. Ал өзүнүн активдүү чыгармачылык ишкердүүлүгүн көп жактуу педагогдук жана коомдук иш менен да айкалыштырган. Ал өзүнүн алгачкы педагогдук кадамын борбор шаарыбыздагы Муратаалы Күрөнкөев атындагы музыкалык-хореографиялык окуу жайында иштөөдөн (1950–1958-жылдарда) баштаган.

1960–67-жылдары Абдраев Кыргыз мамлекеттик В. Маяковский атындагы кыз-келиндер педагогикалык институтундагы музыкалык факультетинин ырдоо жана музыка кафедрасынын башчысы болуп иштейт. Ал бул жерде да өзүн тажрыйбага бай таланттуу педагог катары көрсөтөт. Айрыкча, музыкалык сабаттын бир дагы нотасын тааныбаган айылдык кыздарды окутууда чаалыкпай, чарчабай эмгектенет. Ал тек гана көшөрө эмгектенүүнүн, өзүнүн педагогдук кесибине бериле сүйгөндүктүн аркасында ондогон кыздарга музыкалык билим берип, уядан учурду. 1962-жылы М. Абдраевге кыргыз музыканттарынын ичинен биринчи жолу доцент, кийинчерээк (1973-жылы) профессор деген ардактуу наамдар берилет. Бул болсо М. Абдраевдин педагогдук кесиптеги жемиштүү эмгектенгендигинин далили эле.

Педагогдук тажрыйбага бай М. Абдраев 1967-жылдан баштап, өмүрүнүн акырына чейин Кыргыз мамлекеттик Б. Бейшеналиева атындагы искусство институтунун композиция кафедрасынын башчысы болуп иштейт. Ал жаш институттун телчигиши, таланттуу жаштардын тарбияланып чыгышы, өсүшү үчүн да талыкпай эмгектенет. Ал акыркы жылдарда эле СССРдин мамлекеттик сыйлыгынын лауреаты К. Молдобасанов баш болгон Э. Жумабаев, С. Исраилов,

А. Коробаев, Э. Мааданбеков, А. Жээнбаев ж.б. өндүү келечеги кең жаш композиторлорду тарбиялап чыгарды. Абдраевде нукура композитордук талант менен бирге тубаса педагогдук шык да мол болгон. Ал чыгармаларын азыркы мезгилде багыштагандай, доордун үнү менен үндөштүргөндөй педагогдук кесибин дагы бүгүнкү заманыбыздын талабына айкалыштырган. Ал ар бир окуучусунун терең билим алышы үчүн кудум ата-энелериндей камкордуктарды көргөн.

М. Абдраевдеги эң бир педагогдук асыл сапат – ал окуучуларынын ар бир жазган чыгармаларын башынан аягына чейин ойноттуруп, кайра-кайра угуп, жаманын жакшылап оңдоттуруп, жакшыларын андан дагы мыктылап жазууга кеңешин ачык айтып, көрсөтмөлөрдү берип, көңүлдөрүн көтөрүүчү.

1964-жылы бул саптардын автору Балбай Алагушов менен Мукаш Абдраев биргелешип, республикабызда алгачкы жолу жалпыга билим берүүчү мектептердин 5–6, 7–8-класстары үчүн «Ырдоо» (кийинки «Музыка») окуу китептерин басмадан басып чыгарат.

Автор бул окуу китептерин да көп жылдык педагогикалык бай тажрыйбанын негизине мектептик турмушту, атап айтканда, балдардын ырдоо жөндөмдүүлүктөрүн жакшы билгендигине таяна отуруп жазган. Ал окуу китептериндеги материалдарды окуучулар тез өздөштүргөндөй, музыкалык сабаттарды ыкчам үйрөнгөндөй, жеңилден оорду көздөй программанын талабына татыктуу жараткан. Авторлор «Музыка» окуу китептеринин ар бир басылышына оңдоолорду, түзөтүүлөрдү киргизип, сапаттуу, кызыктуу чыгышы үчүн кам көрүшкөн. Авторлордун китептери өзүнүн кызыктуу, жетимдүү, түшүнүктүү жазылышы менен окуучуларыбыздын алкоолоруна татыйт. М. Абдраев менен Б. Алагушовдун «Музыка» окуу китептери 1992-жылга чейин ар жыл сайын басмадан басылып, чыгып келди.

1970-жылдары М. Абдраев композитор жана дирижер Б. Феберман менен биргелешип, республикабыздагы атайын музыкалык мектептер, орто жана жогорку окуу жайлары үчүн «Сольфеджио» деген бир жана эки үндүү окуу китептерин да жазат. Автордун биринчи китебинин негизин көнүгүүсү үчүн бир үндө иштелип чыккан кыргыз эл ырлары, күүлөрү, композиторлордун калкка белгилүү чыгармалары түздү. Ал эми эки үндө ырдоого арналып жазылган экинчи окуу китеби да элдик музыкабыздын классикалык үлгүлөрүндө жазылган. Республикабызда алгачкылардан жазылган жана тартууланган «Сольфеджио» окуу китептери да келечектеги профессионал музыканттарыбыздын сүйкүмүнө алынды. Айрыкча, автордун эки бөлүктөн турган «Сольфеджио» китептери кыргыз музыкасын боордош бир тууган элдерге кеңири тааныштырууда, жайылтууда, карым-катышта болуусуна да баалуу салымдарды кошту.

Мукамдын көзүнүн тирүүсүндө «Кыргызстан» басмасынан «Тандалган хорлор» аттуу жыйнагы, ал эми 1980-жылы «Ырлар жана романстар» деген жыйнагы басмадан чыкты. Композитордун бул жыйнагына бет ачарын жазган Эл артисти композитор Владимир Власов Мукамдан «Келерки жылы менин 60 жылдыгыма карата «Кыргызстан» басмасы менин ырларымды, романстарымды, хорлорумду топтоп юбилейиме карата көлөмдүү жыйнагымды чыгарганы жатат. Сиз 3–4 бетке баш сөз жазып берүүгө макулдугуңузду берсеңиз, мен абдан ыраазы болоор элем. Редакцияда Сиздин кандидатураныңды талап кылып,

каалап жатат. Мен да жана кыргыз элинин башка музыканттары да Сизди окутуучубуз жана насаатчыбыз катары эсептейбиз. Сиздин баш сөздү жазып берүүнүздү өтө каалайм. Жазып бериңиз!..» деген катты алат. Власов: «Мен кийинки күнү: «Баш сөздү жан-дилим менен жазып беремин» деген макулдугумду билдирген катымды жибердим. «Мен жана башка жамы музыканы сүйүүчүлөр сенин китебиндин чыгышын чыдамсыздык менен күтүшөт» – деп баса көрсөттүм. Ал мен баш сөз жазган китебин көрбөй калды.

Шум ажал биздин арабыздан аны – кыргыз элинин таланттуу уулун алгачкы профессионал композиторун алып кетти. Биз ага абдан өкүнөбүз. Бирок анын дайыма изденип, жараткан (жазган) мазмунуна формасы шайма-шай келген эң сонун чыгармалары кыргыз музыкалык маданиятынын тарыхында түбөлүккө өлбөс-өчпөс болуп жайыла бермекчи» – деп, өкүнө да, өксүй да жазган. (В. Власов «Мукаш жөнүндө сөз», «Кыргызстан» басмасы, 1980-ж. 3–4-беттер.)

Мукамдын 1988-жылы «Кыргызстан» басмасынан «Ырлар» аттуу жыйнагы жарык көрдү. Ырлары, романстары, хорлору ж.б. чыгармалары 1949-жылдан баштап, Москвадан, Киевден ж.б. шаарлардын басылмаларынан да жарык көрөт. Ал эми 1975-жылдан Мукамдын ар кандай жанрдагы чыгармалары Бүткүл союздук «Мелодия» фирмасынан грампластинка (желим табак) болуп чыгып, угармандардын алкоолоруна да алынат.

Залкар композитор, таланттуу педагог Абдраев окуу китептерин жазуу менен бирге кыргыздын профессионалдык жана элдик музыкаларынын, аткаруучуларынын ж.б. учурдагы маселелерине, тарыхына, айрым элдик ырчылар, комузчулардын жалпы чыгармачылыгына карата да ондогон макалаларды, китептерди жазган. Алардын ичинен бул саптардын автору – Б. Алагушов менен биргелешип «Токтогул – композитор», «Октябрдын нурунан жаралган искусство» деген илимий мүнөздөгү эмгектери, музыка таануу илиминде өзгөчө орунду ээледі. Абдраев менен мен жазган биринчи китепте улуу демократ-акын Токтогулдун музыкалык мурастары, башкача айтканда, обондору менен күүлөрүн талдадык. Ал эми экинчи көлөмдүү эмгегибизде болсо, азыркы профессионалдык кыргыз совет музыкасынын төрөлүшүн, калыптанышын, өсүшүн, тарыхын баяндадык.

Мукаш Абдраев баамчыл, адилет, чебер редактор да болгон. Анын редакторлоосу аркасында Муратаалынын, Токтогулдун, кыргыз композиторлорунун жыйнактары, окуу китептери ж.б. эмгектери да жарык көрдү. Ал ар бир эмгекти сергектик, сезгичтик, калыстык менен элге жеткендей тигил же бул автордун чыгармаларынын баркын баасын окурмандарга дагы жеткире бергендей деңгээлде редакторлоочу.

Ал жаштардын чыныгы насаатчысы болгон. Мейли студент, мейли жаңыдан чыгарма жазган жөнөкөй ышкыбоз же обончу болсун акыл насаатын айттып, колунан келген жардамын аёочу эмес. Ошону менен бирге ал тигил же бул жашты жетектеп, билимин өркүндөтүү үчүн кам көрүүчү. Ушундай ар тараптуу, көп жактуу таланттагы Мукаш Абдраевдин калк, коомчулук алдындагы эмгегин өкмөт жогору баалап, Эмгек Кызыл Туу, «Ардак белгиси» ордендери менен сыйлап, Кыргыз ССРинин Эл артисти деген ардактуу наамды берген. Бир нече жолу Фрунзе шаардык аткаруу комитетине, Кыргыз ССР Жогорку Советине депутат да болуп шайланган.

Мукаш Абдраев 1967-жылдан өмүрүнүн акырына 1979-жылга чейин Кыргызстан Композиторлор союзунун төрагасы болуп иштеди. Ал эми СССР Композиторлор союзунун IV жана V съезддеринде Башкармасынын мүчөсү жана секретарлыгына да шайланган.

Мукаш Абдраевде табигый талант да, адамдык асыл сапат да мол болгон. Ал экөөнү тең өмүр бою бирдей деңгээлде, бирдей даражада алып жүрүүчү. Ал өмүрүндө бирөөгө калп да, катуу да айтчу эмес. Аны кандай гана коомдук башталыштагы музыкалык маданиятыбызга байланыштуу ар түрдүү кеңешмелерге, жаңы чыгармаларды кабыл алуучу көркөм кеңештерге, өнөр жарыштарынын сынактарына, фестивалдарга катышып берүүгө чакырбагын, айткан убакында келүүчү. Ал тигил же бул чыгарма же башка маселе жөнүндө болбосун ар дайым оюн, пикирин, сунушун, кеңешин, каалоолорун ачык айтуудан, адилеттүү калыс баасын берүүдөн эч аянуучу да, тартынчу да эмес. Ал кээ бирөөлөрдөй болоор-болбосту сүйлөп, башты оорутпастан ток этер жерин айттып, маңыздуу, орундуу ишиң көмөк көрсөткөндөй, өзүңө таасир, таалим эткендей маселелерди көтөрүп сүйлөчү. Мукамдагы дагы бир асыл сапат курбу-курдаштарынабы, жолдош-жоролорунабы, газета-журналдардын, радио менен телевидениенин редакцияларынан кандай тапшырма албасын өз мөөнөтүндө аткаруучу. Аларды орундатуу үчүн ар дайым убакыт да табуучу. Баса, ал колунан келишинче, күчүнүн жетишинче убакытты теке кетирбестен, үнөмдүү, үзүрлүү пайдалануу үчүн аракеттенүүчү. Көпчүлүк учурда Мукам Москвада окуган күндөрүн көп эстээр эле. Акмат Аманбаев, Аскар Түлөев, Асанкан Жумакматов менен бирге окуп жүргөндө ким-кимди сүйгөнүн, өзүнүн көзү түшкөн кызына «Студенткага» аттуу ырын арнап чыгарганын, ал кызды алып, бат эле үй-бүлөлүк бак айтпай ажырашып кеткенин өкүнүү, өксүү менен, «ак молдонун» артынан сая түшүп жүргөн күндөрүн, эгерде бузулган адам «адам болом» деп, алдына максат койсо, ага күчтүү эрк гана керек. «Мен жаш кезимде адашсам да, кийин акылыма келип, бүгүнкүдөй кадыр-баркка жеттим» – деп, сыймыктана айтуучу. Мукамдын жаш кезиндеги башынан өткөргөн көптөгөн окуяларынын ичинен бирөөсү али күнгө чейин менин жандүйнөмдө жашап келүүдө. Ал мындайча окуя эле: Мукам, бийчи Нурдин Түгөлөв, экономист Кайып Оторбаев, опера ырчысы Кыдырбек Чодронов менен жакшы курбу-курдаштардан элек. Ар жума сайын кимибизде акча боло калса эле чогула калып көңүл ачуучубуз. Айрыкча, айлык алган күндөрдө, отпускага чыкканда, калем акы алганда үй-үйлөрүбүзгө, ашканага, ресторанга чогулуп жарпыбызды жазуучубуз. Отуруштарда өз атыбыздан чакырышпай, бири-бирибизди өздөрүбүз коюп алган аттар менен чакырышчубуз. Маселен, Кыдырбек Чодроновду – Чоке, Нурдинди – бийчи, Кайыпты – футболлист, мени – Шаршен дешип чакырышчубуз. Бир күнү Чокем отпускага чыгыптыр. Акча алыптыр деген кепти угуп жолун тосуп чыктык. Ал театрдагы көнүгүүсүн бүткөндөн кийин дайыма Сталин көчөсүнүн батыш тарабындагы үйүнө жөө кетчү. Чокем ишке баратканда да, иштен чыкканда ресторандын түбүнөн өтүүчү. Мен, Кайып, Нурдин үчөөбүз Чокемди ресторандын түбүнөн күтүп турабыз. Көп убакыт өтпөй Чокем келип калды. Саламдаштык. Ал-ахыбалыбызды сурашкандан кийин мен: – Чоке, жанатан бери бирдеме сеп этели деп, өзүңдү күтүп турабыз, – десем баштагыдай эмес: – Жожок, убакытым жок, шашып баратам. Үйдө аяшың күтүп атат, – деп жарда ой-

ногон улактай так секирип кетти. Нурдин бул сөздү угаары менен колдон алып: – Чоке, эмне, түндө түшүнөн чочудуң беле? Ичпесең да ооз тийип кет – десе эле Чокем күлүп: – Ой, желмогуздар жанымды койбойсуңар го, болуптур – деп, Чокем биз менен ресторанга кирди. Столго отурдук. Заказ берилди. Тамак ичип, «ак молдодон» алып коюп отурабыз. Чокем болсо адатынча бапырандай сүйлөп, «ак молдодон» алып коюп отурду. Эмнегедир Чокем бат эле кызып калды. Ресторанда эки сааттай отурдук. Нурдин экөөбүз официантканы чакырып, эсептеше баштасак эле, Чокем: – Эмне силерде эле акча бар бекен. Менде деле акча бар, – деп чөнтөгүнөн акчасын алып чыгып, көкөлөтө чачып ийсе боло. Биз Чокеме айран-таң калып, чачып ийген акчасын чогултуп, чөнтөгүнө салып бердик.

Эшикке чыктык. Чокем болсо: «Дагы ичебиз», – деп болбойт. Көрсө, ал катуу кызып калыптыр. Ары-бери чайпалып баса албайт. Эмне кылабыз, таштап кетүүгө болбойт. Эптеп үйүнө жеткиришибиз керек. Акырында баарыбыздан күчтүү, балбан, футболист, азыркы академик Кайып Оторбаев Чокемди аркасына чалкасынан көтөрүп алды. Чокемдин үйүн көздөй баратабыз. Мен экөөнүн артында баратам. Бир убакта башыма «бүгүн болсо жыргадак. Эртең башты кантип жазабыз» деген ой кылт эте калды. Шак эле Чокемдин колундагы саатын чечип алдым да, чөнтөгүмө салып койдум. Чокемди үйүнө жеткирдик. Нурдин менен Кайыпка Чокемдин кол саатын чечип алганымды айттым. Экөө: – Эртең кудай буюрса баш жазат турбайбызбы, – деп күлүп калышты. Эртең менен Чокем телефон чалып: – Ай, Мукаш колумдагы саатым жок. Аяшын: «Арак ичпей, таш ичсеңчи», – деп урушуп атат. Саатымды алган жоксуңбу, сүйүнчүсүн берем, – дегенде мен күлүп: – Жок, – десем. – Ой, тамашанды коюп, саатымды таап бер. Сен эле алдың, – дегенде: – Чын эле сүйүнчүсүн бересиңби? – десем. – Сөзсүз берем, тамашанды коюп саатымды бер, – деди. Мен макул деп, болжолкон жерден Чокеме жолугуп саатын берип, башыбызды жаздык. Ээ, Баке «Күлүк күнүндө, тулпар тушунда» дегендей, жаш кезекте баары боло берет турбайбы – деп, күлгөн эле.

Мукам: «Кара чечекей таякем Шаршен менен тааженем Маана болбосо бүгүнкүдөй атак-даңкка жетишпейт элем, – деп басса-турса да оозунан түшүрбөй айтуучу. Бир эле мезгилде Мукам: «Аттиң ай, жаш кезекте убактымдын көбүн текке өткөрүп ийипмин. Ошол мезгил кайра кайрылып келсе, көп нерсенин ташын талкан кылат элем» – деп жаш кезиндеги өткөргөн күндөрүн өкүнө да, өксүй да эскерчү. Мукамдын дагы бир асыл сапаты – бизге өзгөчө жаштарга: «Кимге убада берсең өлсөң-тирилсең да аткар. Сөз бербө, бергенден кийин сөзсүз аткар», – деп ар дайым акыл-насааттарын айтаар эле. Мукамда акындык шык, адабиятты терең урматтап сүйгөн шык да бар эле. Ал илхамы келе калганда акындарыбыздын айрым обонго ылайык келбеген, түшпөгөн ырларынын саптарын да оңдоп, кээ бир кездерде өзү да ыр чие коюучу.

Мукаш Абдраев ар бир адамды шыгынын тубаса жаркындыгы, чыгармаларынын терең мазмундуулугу, обондорунун жаңылыгы, жайдарылыгы, көркөм каражаттарынын молдугу, музыкалык тилдеринин угуучуларга жетимдүүлүгү, түшүнүктүүлүгү, жугумдуулугу, адамдык айкөлдүгү менен тартып алуучу жана өзүндөй болууга үлгү көрсөтүүчү.

«Армансыз дүйнө жок» дегендей, ал арабыздан өзүнүн туулган күнүнүн 60 жылдык юбилейин көрбөй, өткөрө албай 1979-жылдын 8-майында о, дүйнөгө

кетти. Бирок М. Абдраевдин жаркыраган элеси кыргыз музыкасынын негиз салуучуларынын, төл башчыларынын бири өзгөчө биринчи жогорку билимдүү композитор, тунгуч профессор катары элибиздин жүрөгүндө түбөлүккө сакталмакчы. Бир гана өкүнүчтүүсү залкар композитордун өмүрү менен чыгармачылыгын камтыган монография жазыла да, чыга да элек. Ошондой эле Мукаш Абдраевдин ысымы берилген ордо калаадагы музыкалык мектеп-интернаттын алдына 30 жылдан бери айкели тургузулбай, көчөгө ысымы берилбей, музейи ойдогудай жасалгаланбай келүүдө. Сөздүн кыскасын айтканда «Өлгөндөрдүн даңкы болбой, тирүүлөрдүн баркы болбойт» дегендей көзү өткөндөрдү көз жаздымыбызда калтырбайлы, ардактайлы!

Адабий сын

**Кеңешбек
АСАНАЛИЕВ**
(1928–2007)

ПОСТСОВЕТТИК ДООР. АДАБИЙ ТАГДЫР

Экинчи макала. Кайда келдик...

Өткөн бир макаламда атактуу тарыхчы Марк Блоктун төмөнкү сөздөрүн кыргызчалап берген элем: ар түркүн замандарды таанып-билүүдө алардын ортосундагы өз ара байланыш, жалпылык өтө маанилүү; өткөндү таанып-билбей туруп, азыркыны түшүнүү мүмкүн эмес; ошондой эле азыркыны көз алдыда так, даана элестете албасаң, анда өткөндү түшүнөм деш, талаага кеткен бекер аракет. Азыр так болуш үчүн сөздүн орусчасын келтирейин: «Общность эпох между ними и впрямь обоюдны. Незнание прошлого неизбежно приводит к непониманию настоящего. Но, пожалуй, столь же тщетны попытки понять прошлое, если не представляешь настоящего»¹.

Өзүнүн алгачкы мааниси боюнча бул сөздөр эң биринчи иретте тарыхчыларга багытталганына карабастан, менин оюмча, өткөн тарыхый окуяларды көркөм сүрөттөөгө атаандашкан азыркы жазуучуга да түздөн-түз тиешелүү. Себеби түшүнүктүү, өткөн тарыхый окуялардын сабактарынан чыгарылган жыйынтык, көркөм синтез бүгүнкү күндүн проблемасына «иштебесе», андай көркөм чыгарманын, дегеле, андагы сүрөттөлгөн персонаждардын хан болобу, же ханышабы, падыша болобу, же баатырбы, айтор, ким гана болбосун баары бир баасы жарым тыйын. Тактай кетүүгө туура келет, сөз бул жерде турмушта жашаган тарыхый инсан жөнүндө эмес, жазуучу өзүнүн чыгармасында сүрөттөгөн тарыхый персонаж туурасында.

Мына ушул жагдайда мен Төлөгөн Касым-Бектин постсоветтик мезгилде жазган тарыхый романдарына ой салсамбы деген максатым бар. Советтик доордо жараткан «Сынган кылыч» менен таанылган жазуучу көп узабай эле ошол чыгарманын табигый уландысы катарында (идеялык-тематикалык негизде)

¹ Марк Блок. Апология истории. – М.: Наука, 1986. – с. 27.

«Келкел» деген көлөмдүү романын жазган эле. Мына эми, биздин алдыбызда, «Баскын» (2000-ж.), «Кыргын» (2004-ж.) романдары турат. Сөз арасында айта кетчү учур, «Сынган кылыч» китеп болуп жарыялангандан кийин эле автор официалдуу бийлик тарабынан саясий кысымга алынса, «Келкелдин» жарыкка чыгышы ошол эле бийлик тарабынан ошондой эле мүнөздөгү тоскоолдукка учураганына өзүм күбө болгомун. Дал ушундай чыгармачыл «азаптарды» баштан өткөрүп, «саясий туткундан» бошогон жазуучу «Келкелден» кийин «Баскын» менен «Кыргынды» дүйнөгө алып келди.

«Келкел» (мен бул сөздү биринчи жолу Т. Касымбековдун өзүнөн уккам, анын түшүндүрмөсү боюнча мурда мен эч жерден кездештирбеген, уктаган бул сөз «кайра жаралуу», б. а., «возрождение», «ренессанс» дегенди билдирет экен) – бул, учурунда Октябрь революциясынын келиши, кыргыз жергесинде совет бийлигинин орношу, демек, дал ушул тарыхый окуянын натыйжасында кыргыз элинин кайда жаралышы, ренессансы жөнүндөгү чыгарма болчу. Арийне жазуучунун, коомдук-социалдык өзгөрүштөрдүн негизинде, дүйнөгө көз карашы, чыгармачылык позициясы жаңы касиет-сапаттарга ээ болуп, кескин кубулушу мүмкүн, ал турмак таптакыр тескерисинче болуп кетиши да ыктымал. Төлөгөн Касым-Бек калыптанган автор катарында мындай көрүнүштөн тышкары боло албасы түшүнүктүү. Бул жөнүндө сөз бара-бара, ар нерсе өз учуру менен. Айтор, адегенде «Баскын», анын артынан «Кыргын» келди. Баары логикага туура келет, адегенде баскынчылык башталат, анан кыргын болот.

Төлөгөн Касым-Бектин «Баскын» романында, атынан эле көрүнүп тургандай, сөз мында орус империясынын 19-кылымда башталган баскынчылыгы, тактап айтканда, түндүк кыргыздарды басып алуу жөнүндө баратат. Демек, романдын сюжеттик негизинде эң биринчи иретте кыргыз-орус маселеси жатат. Орус адамынын кыргыз жергесине келиши, ал кантип келди, кандай максат менен келди, бул өзүнчө маселе, бирок келишинин өзү кандай тарыхый мааниси бар экени бүгүнкү кыргыз чындыгынын өзүнөн эле, айтпаса да түшүнүктүү болуп турат.

Дал ушул тарыхый кырдаал, романдын көрсөтүүсү боюнча, Шабдан менен Байтиктин тагдырына туура келиптир. Ушул эки маселе (орус адамынын келиши жана ошол тарыхый кырдаалда Шабдан менен Байтиктин аткарган иши) романдын мазмуну, тарыхый-философиялык субстанциясы, эч кандай апыртуусуз айтканда деле, романдын роман болушу ушул кош бирдиктүү маселенин көркөмдүк чечилишине байланыштуу, ошондо гана чыгарманын жанрдык табияты реалдуу аныкталат. Дал ушул ыңгайда тажрыйбалуу тарыхчы-романисттин алдында «Баскын» романынын көркөмдүк составын жаратуу жагынан гана эмес, реалдуу тарыхый турмуштун эртеңкиге, келечекке түздөн-түз байланыштуу маселеси жагынан да биринчи иреттеги көркөмдүк милдет турганы талашсыз. Автор муну да өзү сезбей койгон эмес. Ооба, айталы баскын болду, геноцид болду, бирок ушул чындыктан саал эле чегинип туруп айтсак, экинчиден, андан мааниси кем эмес чындыкты айтсак, ошол караңгы түндүн эртеси да келди, тагыраак айтканда, 1916-жылдан кийин 1917-жыл келди. Ак падышанын ордун кызыл большевик ээледі, эч кандай саясий конъюнктурага азгырылбай айтканда, орус адамынын кыргыз жергесине келиши өзүнүн түпкү жыйынтыгында кыргыздардын тагдырында кандай болду, ушул тарыхый окуянын шарданы менен кыргыз эли эмнеге жетишти, эмнеден куру калды, жазуучу көркөм

көрсөтө турган маселенин тарыхый-философиялык маңызы ушунда болушу керек эле деп ойлойм.

Эми романдын негизине коюлган маселенин уңгусу, көркөм персонаждар туурасында. «Баскын» романынын «кыймылдаткыч күчү» катарында алынган негизги каармандар: Шабдан менен Байтик. Ырасында да Шабдан, Байтик өз заманынын өтө белгилүү тарыхый инсандарынан болгону чындык. Алардын жеке адамдык тагдырын, социалдык-коомдук ордун коё туралы, жөн эле «Шабдан», «Байтик» деген ысымдары эл арасына кеңири тараган өзүнчө эле легенда да. Демек, бул инсандар эл арасына фольклор түрүндө белгилүү канондук даяр образга айланганы да чындык. Түшүнүктүү го, автордун алдында темирдей май-тарылгыс дилемма турат же эл арасына бекем сиңип кеткен ошол фольклор түрүндөгү канондук образдын айлампасынан чыгалбай, мурдатан белгилүү тарыхый фактыларды беллетризациялоо, же болбосо, дал ушул темирдей бекем канонду «бузуп», дал ошол эле белгилүү жана белгисиз материалдардын негизинде Шабдандын, Байтиктин таптакыр башкача, жаңыча образын жаратуу. Мындан да ачык айтканда, Төлөгөн Касым-Бектин «Баскын» романына койгон жана көздөгөн проблемасы конкреттүү, бир максаттуу: Баскынчы «чоң эл» жана «кичине эл», «чоң элдин» экспансиялык саясаты жана баскында калган «кичине элдин» тагдыры. Мына ушул үстүртөн караганда баары дайын, баары негизинен ачыктай сезилген тарыхый окуянын, бирок кантсе да жөнөкөй көзгө көрүнбөгөн ички драмасын, керек болсо, трагедиясын көркөм образдын май-тарылгыс күчү менен көрсөтүү тарыхчы-романчынын чыгармачылык үлүшү болчу. Натыйжада «Баскын» тарыхый роман наамында кандай болуп чыкты, жогоруда коюлган бир максаттуу көзөмөлдөгөн суроого жооп алдыкпы...

«Баскын» романы жөнүндө айтыла турган эң биринчи жана негизги сөз баарынан мурда Шабдандын образына тиешелүү. Романдык сюжет боюнча Шабдандын тарыхый жекече өмүрү, болгондо да, орус адамы менен бетме-бет кездешкен тарыхый өмүрү, атасынан энчи болуп минип келген сур жоргосун генерал-губернатор Госфордго тартуулаган учурунан башталат. «Соорусуна суу койсо төгүлбөгөн» сур жоргону жөн бербейт, орус генерал-губернаторунун көзү түшүп калганын сезип, анын үстүнө бул улук төрөнү мурда 16 жашында көргөн «эски тааныш» экенин эстеп, көңүлүн оорутпас үчүн берип жатат.

Менин терең ишенишимде бул үстүртөн эле айтылып, же баяндалып, андан ары эскерилбей, унутулуп калчу катардагы эпизоддордон эмес. Ал сөзсүз түрдө андан ары токтоосуз өнүккөн түрүнө, толук мазмунун ачууга даяр турган окуялардын иретине жатат. Себеби биринчиден, бул окуя романдын сюжеттик түзүлүшү, экинчиден, жаш каарман мындай ишке орус бийлиги менен кездешкен эң биринчи кадамында эле барып жатат. Ушул жагынан алганда деле «сур жорго» жөнүндөгү сюжеттик мотивдин тереңдеп, мазмундук ачылышы өзүнөн өзү талап этип тургандай сезилет.

Шабдан тарабынан орус адамын түшүнүү, кабылдоо «Тынчтык жана илим экспедициясы» деп аталып, капитан Венюков баштаган «казак мылтыкчандары» жасаган көл боюндагы шаан-шөкөт оюндарда уланат. Мылтык менен атылып, кылыч менен чабылып жээкке дөбөлөнгөн жаяндарды көргөн Шабдан орус козактары жөнүндө түздөн-түз «карышкыр кыркты кырып, бирди жейт» деген жыйынтыкка келет.

«Баскын» романынын сюжеттик түйүндөлүшү эң биринчи иретте Шабдан-дын образына байланыштуу ушул эки мүнөздүү эпизод менен белгиленет. Көрүнүп тургандай, биринчи эпизоддо Шабдан орус баскынчысына кыжырланбайт, ызаланбайт, тескерисинче, ага эски тааныш катарында сыйлуу мамиле жасайт, ал эми экинчи эпизоддо болсо куралдуу «козактардын» көл боюндагы жат, чоочун кылык-жоруктарынан улам, жумшактап айтканда Шабдан накта баскынчы карышкырлардын элесин көз алдына келтирет. Ошентип, романдын башталышында эле жазуучу баш каармандын орус адамына карата калыптана баштаган дегеле жөнөкөй эмес, карама-каршылыктуу, кош маанилүү мамилесин ачыкка чыгара баштайт.

Чынында эле карап көрсөк, ошондогу жаш өспүрүм кыргыз жигитинин (романда ушул эпизод «бала Шабдан» деп мүнөздөлөт) өзү минип жүргөн жоргосунан түшүп, чылбырынан өз колу менен карматып тартуулашы, орус генерал-губернаторуна (бирок андан аркы текстте сур жоргону полковник Колпаковский минип жүрөт) жасаган кошоматчылык жагынуусубу, же бийик адамгерчилик даражадагы кыргызча каада-салтыбы. Реалдуу турмушта мындай иш болгонбу, же автордук ойдон жаратылган окуябы, бул учурда тактап отуруусунун эч кандай кажети жок, себеби сюжеттик окуянын өнүгүш логикасына караганда Шабдандын бул акциясы жазуучу тарабынан атайы максат менен сүрөттөлгөн эпизоддун катарында турат. Байтик «баатыр» сур жоргону Колпаковскийдин алдынан көргөндөн кийин, дароо эле эч токтоосуз «жезде кан» Шабдан экөөнүн ортосунда төмөнкүдөй диалог болот:

«Йе, жезде кан, – деди Байтик эркелете атайы «сиз» дей бура сүйлөдү, – чокунуп эле алгансызбы дейм?!»

Ууртунан жылмайганы түшпөй, көзүн сүзө эңилип, кайнагасынын колун кайра кармап:

– Жо, аке, андайдан теңир өзү сактасын, аке, – деди жыйырма эки курагындагы жаш «жезде каны», – булар аягыдай эмес, келери менен болору болуп калган соң арга жок, муназага ооп түштүк окшойт, баатыр аке...»¹

Өзүнөн алда канча кичүү (уруулук коомдогу анын абалы бийик экенине карабастан) Шабданга тике айтылган «сиз», «чокунуу» деген ирониялуу сөздөрдүн ички мааниси кыргыз «тууганчылыктан» кетип, башкага, жатка «тууган» болуу дегенге жакын турат. Башкага «чокунуу» деген сөз бул анчейин эле кекетүү-какшык эмес, бул «динден», ишеничтен кетүү дегендикке жатат. Ооба, түшүнүктүү, аскердик бийик наамы бар, анын үстүнө текши куралданган «козактар» кошо жүрсө, мындай «чиндин» алдында, канчалык «баатыр» атанба, жазганбай коюш кыйын. Муну жаш Шабдан өзү да ачык түшүнөт, ошондуктан ал «келээри келип, болоору болуп», баш ийгенден башка арга калбай калганын түз мойнуна алат. Көрүнүп тургандай, романдык эпизод боюнча орус адамынын кыргыз жерине келишине Шабдандын позициясы адегенде эле ачыкка чыгат.

Эгерде сюжеттик окуянын өнүгүшү ушул ачыкка чыккан позициянын негизинде түздөн-түз уланып отурса, анда персонаждын образы бир өңчөй, бир беткей тарапка ооп кетерин тажрыйбалуу автор жакшы билет. Ошондуктан жазуучу кантсе да персонаждын ички дүйнөсүндө жүргөн татаал психологиялык про-

¹ Төлөгөн Касым-Бек. Баскын. – Бишкек, 2000. – 38 б.

цессти жөнөкөйлөштүрбөй, карапайымдаштырбай анын ар түркүн түстөгү көрүнүштөрүн ачып көрсөтүүнү туура табат. «Оңкогой мурун, чүңкүл көз орус» менен эле катар өзүлөрүн «баатыр», «кызыл тебетей кан» деп көнгөн немелер жазуучунун көңүл-ой борборунда. Ал турмак кыргыз коомунун турмушундагы бул маселелер Шабдандын «нечен түркүн толгон» ой-санаасына теңештирилип, салыштырылып катар коюлат. Демек, орустун келиши менен кыргыздын «баатыр», «кызыл тебетей кан» деген немелери мааниси жагынан бир катарда, бир баскычта турат.

Менин оюмча, романда дал ушул, сыртынан караганда, бири-бири менен эч кандай жакындыгы жок эки башка көрүнүштүн бир байланышта, бирдей деңгээлде коюлушу эң кызыктуу жана натыйжалуу сюжеттик мотивдерден болуш керек эле. Мындан да тагыраак айтканда, Шабдан сыяктуу тарыхый инсандын реалдуу образын ачык-даана сүрөттөөдө, өзгөчө анын орус администрациясына, орус адамына болгон татаал «муназасын», ошондой эле эң биринчи иретте «кызыл тебетейлик» мартабанын коомдук-турмуштун нукура мазмунун ачып көрсөтүүдө дал ушул пунктир менен белгилене баштаган МОТИВ негизге алынышы табийгы сыяктуу. Автордун максаты дагы ушундай болуу керек, анткени эч кандай күтүүсүз жерден эле романдын баш персонажы Шабдан төмөнкүдөй жыйынтык чыгарат:

«О, аттиң... – Өзүнө өзү шыбырады Шабдан, – асты акылга кулак сала албайбызбы, айтканды кыла албайбызбы?!»

...Кечегиден из кана, бу күндөн өрнөк иш кана? – деп сурады өзүнөн.

«...Тиги да жок, бу да жок, ою утурумдугу, көргөн күнү күнүмдүгү, өзүлөрүнчө «өз» дегидей өз боло албайт, кас дегендей кас боло албайт...бул эл...» – деп жооп кылды өзүнө¹.

Бул келтирилген текст романдын экинчи бөлүмүнүн башталышында берилген Шабдандын монологу. Турмуш-тиричилик ой жорутуу деңгээлинде айтылып жатканына карабастан, бул сөздөрдө өзүн «баатыр», «кызыл тебетей» эсептеген адамдын кыргыз эли жөнүндөгү философиясынын маңызы жыйынтыкталган. Маселен, тиричилик турмушта «тиги да жок, бу да жок» деген сөз тизмеги түздөн-түз «эчтеке жок» дегенди билдирет. Бирок азыр Шабдан, романдын негизги персонажы, кадыресе оокат-тиричилик жөнүндө ой жүгүртүп жаткан жери жок. Азыр сөз орус аскеринин жаздымсыз кароолунда турган кыргыз адамынын тагдыры жөнүндө баратат. Эмне үчүн мындай, көрсө, «чоң элдин» алдында айла-аргасы жок «кичине элдин» тагдыры дайыма ушундай болот экен. Шабдандын өкүнүчү муну менен бүтпөйт, персонаж «эл» жөнүндөгү ой толгоосун жөн эле улантпайт, ал өз оюн андан ары тереңдетет, жетер чекитине жеткирет: «...Кечегиден из кана, бу күндөн өрнөк иш кана?»

Ырга окшош уйкаштырылган бул эки сап өзүнүн ички мазмуну боюнча анчейин ырчынын жамактарына жатпайт, бул кыргыз элинин өткөнү, бүгүнкүсү жөнүндөгү ой толгоонун квинтэссенциясы. Бул Шабдандын көз алдында азыр өтүп жаткан каардуу окуяны («орус куралы» менен «куу таякчан кыргыздын» тирешүүсү) кайрадан-кайра, өлчөп-бычып, оор-жеңилин таразалап, ошол аркылуу кечээги күнгө жана бүгүнкү күнгө (тарыхка жана азыркы учурга) кайры-

¹ Төлөгөн Касым-Бек. Баскын. – Бишкек, 2000. – 112 б.

лып келип жаткан ачуу жыйынтыгы. Көрсө, бул элдин кечээгиден калган «изи жок», а бүгүн болсо эртеңкиге берер «өрнөгү» жок. Анткени бул элдин көргөн күнү «күнүмдүк», ойлогон ою «утурумдук» болуп келген. Эл жөнүндөгү өзүнүн ушул монологунан кийин романдын персонажы Шабдан өзүнө өзү суроо коёт: «А сен кимсиң?!»

Сурактын формасы күтүүсүздөй, Шабдан өзүн «сыртка» чыгарып, башка бирөөнүн атынан: «А сен кимсиң?!» – деп кекетип жатат. Ушундай оор тарыхый кырдаалда, куралдуу орус адамы суратпай, айтпай-койбой, кирип келген кырдаалда «кызыл тебетейчен», «баатыр» аталган, кала берсе орус аскеринин бийик наамына ээ болгон Шабдандан өзү «ким экенин», балким, мартабасы андан да бийик башка бирөө суроо коюп жаткан сыяктуу.

Көрүнүп тургандай, Шабдан эң кыйын, туюк жарга такалгандай абалда, «баатыр», «кызыл тебетей» башы менен өзү тикелей койгон суроого өзү жооп табалбайт. Чын эле, Шабдан өзү ким? Орус баскынчылары басып келгенде ушундай бийик титулдарга ээ адам «ким болуш» керек, ал өз элинин («уруусунун») коргоочусубу, сөздүн түз, чыныгы маанисинде, же ал тарыхый кырдаалга толук көз каранды, шамал кайда соксо, ошо жакка жыгылган конформистби, маселенин түйүнү дал ушул чекитте.

Дал ушул суроо азыр эч кандай түзөтүлбөй, жумшартылбай бүтүндөй өзүнүн туруш турпаты менен Төлөгөн Касым-Бектин алдында турган, анын постсоветтик романдарында чечиле турган көркөмдүк проблема болуп эсептелет. «Сынган кылыч», «Келкел» романдарынын эстетикалык сабактары, топтолгон тажрыйбалар – бул бир маселе, мунун баары, кандай болсо да өз заманынын туундусу, ал учурда автор кандай гана эркин жазууга аракет кылбасын, башкасын коёлу, кыргыз-орус маселесине келгенде эле идеологиялык «тушамыштарга» ыңгайлашпай коё алмак эмес.

Азыр болсо иш башка. Идеологиялык ызгаар жок, каалагандай жаз, бардыгы өз колунда. Бул, бир утуш болсо, экинчиси, негизги чоң утуш, совет доорунда жыйып-терген жакшылыктардын да, көргөн запкылардын да сабагын толук эсепке алып, алардан туура, түз жыйынтык чыгарышка мүмкүнчүлүк түгөл ачылды. Ырасын айтсак, «Сынган кылыч» өзгөчө «Келкел» романына учурунда кыйла эле ашыра баа берилип келгени жашырын эмес. Анткени экөөндө тең нукура тарыхый романдын жанрдык талабына жооп бербеген көрүнүштөр жетишээрлик эле болчу. Булар туурасында көбүнчө москвалык сынчылар ачык эле айтышчу. Учурда болгон андай көтөрмөлөөлөрдүн азыр авторго эч кандай кажети жок, жазуучунун азыркы учурда күткөн, көзөмөлдөгөн амбициясы ага жол бербейт деп ойлойт. Мына ушундан улам Төлөгөн Касым-Бектин «Баскын», «Кыргын» романдарында коюлган талап чоң адабияттын ыңгайынан гана болууга тийиш. Улуттук адабияттын көркөм окуяларына «кичинекей адабияттын кичинекей классигинин» деңгээлинде мамиле жасаган мезгил эбак өткөн. Ар кандай улуттук тема, улуттук проблема өзүнүн жергиликтүү, нативисттик чегинен чыгып, жалпы адамдык маселенин мазмунуна өткөндө гана улуттук адабият өнүгүүнүн жаңы сапаттык деңгээлине көтөрүлө алышы мүмкүн. Дал ушул көз караштан алып караганда, Шабдан менен Байтиктин образдары ушундай жалпы адамдык «жүк» көтөргөн персонаждардын катарына кошула алдыбы, же баягы эле жергиликтүү «кызыл тебетейликтин» айлампасында калды-

бы... Ушундан улам жогортодо Шабдандын образына байланыштуу басым коюлган түйүндүү эки эпизодго кайрадан кайрылуу зарылчылыгы келип чыгат. Тагыраак айтканда, биринчи бөлүмдүн башындагы «сур жорго» окуясы, экинчи бөлүмдүн башындагы Шабдандын эл жөнүндө, акыры келип, өзү жөнүндө ой толгоосу романдык сюжетте кандайча өнүгүп, кандайча тереңдеди, романдын роман болуш тагдыры дал ушул чекитте байланыштуу болчу.

Тилекке каршы, биринчи бөлүмдө ишенимдүү башталган «сур жорго» менен «карышкыр баскынчы» мотиви андан ары тиешелүү түрдө өнүктөштүрүлбөйт, демек, эң негизгиси Шабдан өзү сюжеттин арткы планына чегинип, дегеле көрүнбөй калат. Натыйжада биринчи бөлүмдүн «романдык мазмунун» негизинен капитан Венюков баштаган, Жангарач бий менен Байтиктин, Рахматбек менен Байтиктин диалогу түзөт десек болот. Көрүнүп тургандай, алдыңкы планга Байтиктин фигурасы көтөрүлүп чыгат. Бул, албетте, автордун эрки, укугу. Кептин түйүнү, романдык маселенин көркөмдүк ишке ашырылышында. Экинчи бөлүмдүн башталышында капитан Проценко башкарган «экспедиция» Куртка чебин кыйратууга жөнөтүлөт. Аны коштоп баруу Шабданга тапшырылат. Өзүнүн алдына коюлган милдетти Шабдан каалагандай түрдө ишке ашырат, эң негизгиси кыргыздын каны төгүлбөйт. Кыргыз адамы дегеле кандай «баатырдыкка» жарактуу экенин өз көзү менен көрүп, айласы кеткен Шабдан өз алдына суроо коёт: «А сен кимсиң?!»

Эгерде сюжеттик окуянын жүрүшү баш персонажды ушундай суроого алкелип такаса, анда каарман чыны менен кыргыз элинин башына түшкөн тарыхый оор сыноо күндөрүндө эң маанилүү маселени чечүүнүн алдында турат. «Баатыр», «хан» атагына, анын үстүнө орус аскеринин бийик наамына ээ инсан, эгерде өзүнөн өзү шек санап суроо койсо, анда менин оюмча, Төлөгөн Касым-Бектин романында бул сюжеттик мотив көркөм образдын (Шабдандын) негизги мазмунун жаратылышы табигый зарылдык болчу. Тилекке каршы, мындай болуп чыкпады.

Ырыс, романдын экинчи бөлүмүндө Шабдандын образын ачууга кыйла эле көңүл бөлүнөт. Автор көбүнчө тарыхый маалыматтарда, оозеки айтымдарда белгилүү фактыларга таянып, ошолордун негизинде тарыхый инсандын реалдуу элесин жаратууга аракеттенет. Натыйжада, романдык сюжетте Шабдандын орус администрациясынын ар түрдүү өкүлдөрү менен, атап айтканда, капитан Проценко, генерал Колпаковский, генерал Скобелев, генерал-губернатор Кауфман жана башкалар менен болгон карым-катыш иштери тиешелүү ордун ээлейт, «шартнамага» кол коюу расмиси, Курманжан-Шабдан «саясий никеси» сыяктуу эпизоддор баяндалат. Жалпы сомосунан келтирилген бул эпизоддордо орус бийлигинин жогорку даражалуу өкүлдөрү менен болгон диалог Шабдандын образын жергиликтүү аймактан көтөрүп чыгуу керектей (автордун күткөнү боюнча). Кандай гана болбосун сөз бул жерде кыргыз коомунун ошол учурдагы тарыхый тагдыры жөнүндө болуп жатат да. Анын үстүндө жазуучу персонаждын мындайча айтканда саясий турмушу менен чектелбейт. Ал Шабдандын образын көп тараптуу, көп маанилүү деңгээлде сүрөттөөгө аракет кылат. Ушул максатта романдын үчүнчү бөлүмүндө Шабдандын жөнөкөй адамдарга (дунган кедейлерине, кыргыз келинине) жасаган мамилесин баяндайт.

Эми, карап көрөлү, натыйжада эмне болуп чыкты? Жогортодо көрсөтүлгөн эпизоддордон баяндалган окуялар, эң башкысы Шабдандын орус генералдары менен болгон кездешүүсү, алардын берген «тапшырмаларын» иш жүзүнө кандайча ашыргандыгы тарыхый хроникага дал келет, мында эч кандай талаш жок. Бирок ушул баяндалган тарыхый фактылар, маселен Шабдандын генерал Колпаковский менен болгон нечен ирет карым-катышы, кыргыз-орус маселеси жөнүндөгү узун сабак диалогдору романдык сюжетке айландыбы, дегеле, көркөм чындыктын касиет-сапатына жетише алдыбы, кеп ушунда. Тарыхты дал өзүндөй так адекваттуу берүү, бул бир маселе, бул кадырысе тарыхый прозанын милдети экенин, ал эми аны көркөм ойлоонун «элегинен» өткөрүү, ар бир фактынын, ар бир окуянын ички «кыймылдаткыч күчүн», «жанын» ойдон табуу (вымысел) бул башка экенин Абил бийдин образын жараткан «метр-жазуучу» жакшы билет, жакшы түшүнөт. Анда эмне, социалисттик реализм доорунда «Сынган кылыч» романынын биринчи редакциясын жараткан Төлөгөн Касымбеков, кийин Төлөгөн Касым-Бектин болгондо (чыгармачылык ж. б. эркиндик колго тийгенде), артка чегиндиби, же мурда үйрөнгөн көнүмүштөрдүн нугунда калдыбы. Жок, бул суроо эмес, бул «Баскын» романы боюнча айтыла турган жыйынтык сөз. Себеби «тарых» деген түшүнүк өткөндүн рухий улуу чындыгы катары ар түркүн окуялардын анчейин жыйындысы, карандай фактылары эмес. Өткөн окуялардын ички маңызын таанып-билүү эң оболу тарыхый аң-сезимдин кайрадан жандандыруу, «тирилтүү» негизинде гана болушу мүмкүн. Тарыхтын калың катмарында калган окуяларды кайрадан жандандыруу үчүн, маселен тарыхчы-окумуштуулар ар түркүн фактылардын изи менен документтердин, күбөлүктөрдүн, кабарлардын өз ара байланыш логикалык ыргагын издеп табат, аларды өздөрүнүн табигый системалуу турпатына келтирет. Ал эми тарыхый жазуучу? Өткөн доорду сүрөттөөгө батынган сөзсүз түрдө белгилүү мааниде тарыхчы болушу, ошого жараша көркөм изилдөөгө алган объектини теманы тиешелүү информациялык булактардын негизинде жетишерлик түрдө таанып-билиши зарыл. Бул талашсыз. Ошондой болсо да, «тарыхый роман» деген жанрдын аныктамага толук мааниде так келген көркөм окуя жаратыш үчүн бул дээрлик жетишсиз. Бул чындыкка карата жолдун жарымы гана. Дал ушул мааниде адам жөнүндөгү чындык – жарым чындык деген сөз бар. Ал толук чындыкка айланыш үчүн, ага, эң бийик чындык – ойдон жаратылган чындык кошулуу керек. Ушул тезисти, формуланы жөнөкөйлөштүрүп айтканда, Шабдан жөнүндөгү тарыхый чындыкка жазуучу ойдон жараткан поэзия чындыгы кошулганда гана тарыхый инсан жөнүндөгү толук чындык келип чыкмак.

Сөз кыябы келдиби, айтор, баягы сюжеттин алгачкы түйүлүшүндөгү эки эпизодго, «сур жоргонун» берилиши жана Шабдандын өзүнө өзү суроо койгон мотивине кайрылуу муктаждыгы пайда болуп жатат. Жазуучу бул мотивди тарыхтан алдыбы, же ойдон жараттыбы баары бир, кандай болсо да алардын романдык сюжетте андан ары өнүгүп-өөрчүш зарылдыгы жөнүндө үстүртөн, учкай айткан элем. Эми кененирээк токтолууга туура келет. Таптап, минип жүргөн жоргосун кыргыз адамы башка бирөөгө, болгондо да «басып» келген жоосуна жөн эле кармата бербейт. Мунун ар жагында, терендинде татаал ички толгонуулар, бүгүнкүнү-эртенкини божомолдогон эсеп-кысап бар. Анткени ал минип жүргөн жоргосун кайдыгер эле бирөөгө эмес, качандыр бала кезинде көргөн

«эски тааныш» орус генералына сый иретинде берип жатат. Бул – бир. Реалдуу турмушта андай жоргонун үстүнөн түшүп, «эски таанышына» кармата бериш реалдуу жаш хан үчүн түккө турбашы мүмкүн. Ал эми романдык сюжеттин түйүлүшү ушундай күтүлбөгөндөй мүнөзгө өтүшү кандайдыр бир жыйынтыктарды апкелери законченемдүү болчу. Сур жоргону минип келаткан Колпаковскийди көргөндө Байтиктин кандай абалда калганын, анын Шабдандын өзүн кандай какшык менен тосуп алганын эске алсак эле окуя андан ары кандай тааалданып, кандай динамика менен өөрчүп-өнүгөрү түшүнүктүү болот.

Оюм ачыгыраак болсун үчүн хрестоматиялык бир мисал келтирейин. А. С. Пушкин «Капитан кызын» жазардан мурда Пучачев көтөрүлүшү жөнүндөгү архивдик материалдарды изилдөө негизинде атайы тарыхый эмгек жарыялаганы белгилүү. Кийин, натыйжада, «Капитан кызына» бир кыйла тарыхый портреттер гана эмес, мындайча караганда, анчейин эле тарыхый документтер да негизги сюжеттик мотивден орун алганы бир жагынан таң каларлык. Маселен, ушундай таң каларлык сюжеттик окуя «Капитан кызындагы» малай-кызматкер Савельичтин дал Пугачевдун өзүнө, Гринев дал өлүм жазасынын алдында турганда көрсөткөн эсеп-кысап («счет») кагазы. Бул «эсеп-кысап» кагазы, кадимки эле накта архивдик документ, Пушкиндин романында окуянын өөрчүп-өнүгүшүн, анын улам курчуп, чыңалып отурушун даярдаган жана ишке ашырган (Гриневдун өлүмдөн куткаруу, капитан кызын туткундан бошотуу, Швабриндин чыккынчылык бетин ачуу) күчтүү реалисттик көркөмдүк функцияга айланат. Сөз бул жерде бар болгону кышкы бороондо адашып калган Гриневго кокусунан жолуккан орус дыйканына сыйлап берген коён терисинен жасалган тулуп (чапан) жөнүндө ба-ратканы түшүнүктүү го.

Суроо келип чыгат, кимиси күчтүү, түп нуска документти архивден издеп тапкан Пушкин-тарыхчыбы, же ушул жөпжөнөкөй фактыны романдын орчундуу сюжеттик өзөгүнө (Пугачев-Гринев-Швабрин) айландырган Пушкин акынбы, кимиси биринчи орунда, тарыхчыбы же акынбы. Улуу Пушкинди «экиге», тарыхчыга жана акынга бөлүп ажыратып жатканыбыздын себеби анчейин сөздүн интригалуулугу үчүн эмес, дал ушул чекитте тарыхый роман жазууга умтулган ар бир автордун алдында өтө орчундуу милдет турат, ал милдеттин маңызы: чыгармачылык процессте ким жеңип чыгат, жазуучунун ой-кыялыбы, ойдон жаратуу искусствосубу, же автордун аң-сезимин бийлеп алган тарыхый фактылардын тикелей үстөмдүгүбү, нукура көркөмдүк проблеманын түйүнү дал ушул чекитте. Карап көрсөк, тарыхый документтин түп нускасы Пушкин үчүн романдык сюжеттин өзөгүн ишенимдүү өнүктүрүүдө, орус офицери Гринев менен козголоңчу Пугачев экөөнүн ортосундагы татаал адамдык мамилени, ошондой эле Гриневдун таза офицердик ар-намысын жана «баш кесер», «каракчы» Пугачевдун бийик адамкерчилик сапатын ачып көрсөтүүдө айрыкча көркөмдүк кызмат аткарганы эч кандай шек туудурбайт. Бул – өткөн окуялар жана түп нуска документтердин диалектикалык байланыштарын изилдөө натыйжасында тарыхый роман жаратуудагы Пушкиндин эстетикалык сабактарынын бир гана үзүмү.

Ушул эстетикалык сабактын жарыгына салып караганда «Баскын» романын баш каарманына эмне жетишпейт, көрсө баарынан мурда, Шабдандын жеке адамдык касиет-сапатын ачып көрсөтүү жетишпейт, себеби кыргыз билерман-

дары, орус генералдары менен болгон каармандын өз ара туруктуу карым-катышы бул тарыхый эпизоддордун анчейин хроникасы, жыйындысы деңгээлинде гана калып жатат. Автор муну сезет, ушундан улам болуу керек, романдын үчүнчү бөлүмүндө Шабдандын жекече турмуштук жагдайларына, жөнөкөй адамдар менен болгон мамилесине көңүл бурат.

Үчүнчү бөлүм бар болгону эки эпизоддон турат: Кытайдан качып келген дунгандарга «жаңы тууган» катары жер бөлүп берүү (орус бийлигинин каршылыгына карабастан) жана (солтонун атактуу байы Өзүбекке конок болуу, атайы жалгыз тигилген ак өргөөдө жаш келин менен ээн калуу). Көрүнүп тургандай бир бирине эч байланышпаган эпизоддордо Шабдан өзүнүн бийик адамгерчилик сапатын сактай алат, бирок ар бири өз алдынча турган эпизоддор романдын сюжеттик бир бүтүндүгүн күчөтүүгө, бекемдөөгө эч кандай шарт түзбөйт. Мунун баары жыйынтыгында келип, тарыхый инсандын башынан өткөн тарыхый окуялардын эл арасында уламыш түрүндө сакталып калган оозеки сөздүн профессионал жазуучу тарабынан жазма прозага айландырылган варианты деңгээлинде гана калат. Үчүнчү бөлүмдүн эң соңунда ата-энесиз калган жетим балага көрсөткөн Шабдандын боорукерлиги, дунган элине же жаш келинге жасаган адамгерчилиги, гуманизми сыяктуу эле бир өңчөй, бирдей маанилүү окуялардын тизмегин узартып, көркөм образдын нативисттик, жергиликтүү мүнөзүн ого бетер күчөтүүгө апкелет. Бардык жагынан телегейи тегиз «жергиликтүү мүнөз» кайдан чыгып жатканын түшүндүрүү анча деле табышмактуу эмес, мындан да ачык айтканда, бул улуттук «экзотиканын» төркүнү социалисттик реализм адабиятынын борбордун түзгөн «оң каарман» эстетикасынан, «оң каарманга» адамдагы болгон жакшы сапаттардын белгилерин тизмектеп, «жабыштыра» берүү эстетикасынан чыгып жатканын көрүү анча деле кыйын эмес.

Ар кандай чыгарманын, өзгөчө романдын, идеялык-көркөмдүк концепциясы (эгер ал табиятында бар болсо), жөнөкөйлөштүрүп айтсак, анын акыркы жыйынтык главасында ачыкка чыгат. Эң бери калганда, классикалык адабияттын эрежеси, закону ушундай. Ушул эреженин ыңгайынан алып караганда «Баскын» романынын тагдыры кандай болуп жатат?

«Баскын» романы төрт бөлүмдөн турат. Үчүнчү бөлүм жолдо калган жетим балага Шабдандын көрсөткөн камкордугу менен бүткөнүн айттык. Эми андан ары, романдын төртүнчү бөлүмүн (249-б.) окуй баштаганда эле сюжеттик окуя өзгөрөт, персонаждар алмашат, стиль өзү башкача боло баштайт. Мурдагы үч бөлүмдө басымдуу түрдө диалог формасында өнүгүп отурган «сюжет», эми ал окуялуу баяндоого негизделет. Адегенде эле «көч баштаган Курманжан» пайда болот, бул сюжеттик мотивдин окуясы бүткөндөн кийин Ныязаалы менен Токтогул жөнүндөгү баян берилет.

Бул жерде сөз романда жыйынтыктоочу төртүнчү бөлүмдөгү тарыхый турмуштук жагдайлардын адабий сапаты жөнүндө эмес, «Курманжандын көчү», же болбосо Ныязаалы менен Токтогулдун «искусствосу» жөнүндөгү ар бири өз алдынча турган баяндын «Баскын» романынын негизги лейтмотивине кандай тиешеси бар, ал ар кандай кирип келди, кайдан чыга калды, кандай максат менен, кеп ушунда.

Бул жерде эч кандай табышмак жок, эгерде Т. Касымбековдун мурда жазылып, мурда жарыяланган «Келкел» романын ким окуган болсо, ал оңой эле бул

эпизоддордун кайдан келгенин аныктай алат. «Баскын» романындагы Курманжандын көчү жөнүндөгү сюжеттик мотив «Келкел» романынын биринчи бөлүмүнөн 5–109-беттерге чейинки эпизоддордон тиешелүү түрдө кыскартылып, кыскартылгандан кийин тиешелүү редакциялык иштер жүргүзүлүп, бирок окуялар келки-келки бойдон киргизилгенин көрүү дегеле кыйын эмес. Ал эми Ныязалы, Токтогулга байланыштуу эпизоддор деле ошол «Келкел» романынын экинчи, үчүнчү бөлүмдөрүнүн 110–220-беттердеги окуялардын жогоркудай эле «метод» менен кыскартылып, редакцияланган гана варианты. Автор, албетте, өз чыгармасына кандай «операция» жасаса өз эрки го, ошондой болсо да мурда жарык көргөн «перзент», жакшыбы-жаманбы, өз өмүрү, өз тагдыры менен жашап жүргөндө, андагы орчундуу сюжеттик мотивдерди (мейли кыскартылган түрүндө) «Баскын» романына киргизип салуунун кандай зарылдыгы бар эле. Эмне үчүн ушундай, эмне үчүн «Баскын» романынын жыйынтыгы, финалы өз алдынча чыкпай, автор мурда жазылган мазмуну боюнча да, пафосу боюнча да башкача мүнөзгө ээ чыгарманын келки үзүндүлөрүн «чоочун короого» киргизип коюуга аргасыз болуп жатат. Эмне үчүн «чоочун короо», түшүндүрүүгө туура келет.

Биринчиден, автордук аннотацияда «Баскын» романында түндүк кыргыздарга болгон орус империясынын «оторчулук экспансиясы» сүрөттөлөт деп ачык айтылат. Чыгармачылык максатка ылайык баш каармандар катарында түндүк кыргыздардын (Чүй борундагы) лидерлери Шабдан менен Байтик романдык сюжеттин негизине алынган кокусунан эмес. Романдагы негизги басып алуучулук окуялар 1859–1863-жылдарда өтөт. Ал эми төртүнчү бөлүмгө киргизилген «Курманжан көчү» 1895-жылы болуп жатат. Бул – автор өзү тапкан, романдык текстте атайы көрсөткөн даталар. Түшүнүктүү го, түндүк кыргыздарга болгон «орустук экспансия» алда качан эле «өз ишин» бүтүрүп, мындайынча айтканда, жыйынтыктап койгон болуу керек. Демек, 1895-жылы болуп жаткан Курманжандын көчүндөгү трагедиянын «түндүктөгү» сюжеттик мотивге эч кандай тиешеси жок. Дал ошондой эле Ныязалы, Токтогулдун экөөнүн «саякаты» да чоочун короого сырттан киргизилгени ачык эле көрүнүп турат.

Экинчиден, кандай гана көркөм чыгарма болбосун, эгерде ал образдын системасы боюнча бир бүтүн организм болсо, анын өзүнүн гана ошол жерде көтөргөн жүгү, аткарган кызматы болот. «Келкел» романы ушул жагынан алганда өз учурунда жалпы улуттук адабият үчүн, автордун жеке тагдыры үчүн да өзүнө тиешелүү ишин аткарган чыгарма болуп келген. Эгерде андай болгондо, «Келкел» романынын эң драмалуу башталышын түзгөн трагедиялуу эпизодду такыр башка ыргак, такыр башка доош ал турмак стили боюнча такыр башкача иштелген «Баскын» романына көчүрүп келүү «кимге», кандай утуш берет. Маселен, Асел-Качыбектин трагедиясы, же Ныязалы менен Токтогулдун драмасы «Баскын» романынын көркөмдүк составына бириге албай, башка короодон келген «жат эчкидей» өзүнчө эле бөлүнүп, ажырап турса, демек, мындай сырттан келген «жардамдан» «Баскын» романы эч кандай утушка ээ болбосу түшүнүктүү. Ал эми такыр башка чыгармачылык позициядан жазылган «Келкел» романы кандай тагдырга туш келери, мурда жарыкка келген туруш-турпатында сакталып калабы, же бөлүнүп-бөлүнүп тарап кетеби, ким билет, бизге белгисиз. Бул, арийне, автордун өз эрки, өзү жаратканды эмне кылса да өзү

билет. Бирок кандай болсо да, «Баскын» романынын бошоң тартып калган финалдык бөлүмүн күчөтүү, чыңоо максатында «Келкелден» үзүп-жулкуп апкелинген үзүндүлөр-фрагменттер мерчемдүү чекитке дал тийбей жаза кеткенин ачык айтпаса болбойт. Өз контекстинде, өзүнүн сюжеттик ордунда романдын бүтүндөй көркөмдүк системасын чыңап, андан ары өркүндөшүнө жол ачкан эпизоддор башка, чоочун жерге келгенде жасалма «жамаачыдай» болуп, өзүнүн нукура көркөмдүк касиет-сапатын жоготуп койгону кадыресе табийгы көрүнүш.

Суроо келип чыгат, конкреттүү бир чыгармага өз кызматын жакшы аткарган көркөмдүк система өз турпаты бойдон ордун которуп, башка бир конкреттүү чыгармага өткөндө, дал ошол мурдагы маанидеги көркөмдүк функцияга ээ боло албасын, ашкере тажрыйбалуу жазуучу кандайча сезген жок. Менин оюмча сизди. Ал турмак «Баскын» романынын концептуалдуу көркөмдүк жыйынтыгы чыкпай жатканын таасын түшүндү. Ал эми романдын концептуалдуу идеялык жыйынтыгы баскынчы «чоң эл» менен басылган «кичине элдин» ортосундагы кагылыштын маңызын ачып көрсөтүүгө, дал ошондой эле «чоң эл» менен «кичине элдин» өкүлдөрүнүн образын сүрөттөөгө байланыштуу келип чыгары түшүнүктүү. Колпаковский, Скобелев – «чоң элдин», Шабдан, Байтик – «кичине элдин» өкүлдөрү, тарыхта белгилүү инсандар. Биринчилери – баскынды иш жүзүнө аткаруучулар, экинчилери – элдин көз карандысыздыгын коргогондор. Жалпы сомосунан бул инсандар ушундайча мүнөздөлөт (бирок ар бир тарыхый инсан улуттук кызыкчылыкка байланыштуу ар бири өзүнчө бааланары талашсыз).

Бирок жазуучунун көздөгөн максаты жана милдети башка болгондуктан, ал тарыхый кабарлар менен канааттанбайт, чектелбейт, ырас жазуучу ошол тарых чекитинен «аттанып чыгат», бирок эң башкысы, ойдон жаратуу (вымысел) негизинде, маселен, өзүнүн гана «Шабданын», өзүнүн гана «Колпаковскийин» көтөрүп чыгат. «Баскын» романында Төлөгөн Касым-Бек көркөм чыгармачылыктын ушул даражасына көтөрүлө алдыбы, маселенин түйүнү ушунда.

Жогортодо байкалды окшойт, мен бир гана Шабдандын образына гана токтолдум. Бул түшүнүктүү. Романдын түпкү тагдыры, эң биринчи иретте, дал ушул образга байланыштуу. Анткени «орус мылтыгынын» кароолунда турган кыргыз адамынын ошол тарыхый учурдагы, кала берсе эртеңки келечеги дал ушул адамдын, титулу боюнча «баатыр», «хан» деп аталган адамдын эркинде болчу. Мына ошондуктан Шабдан өзүн өзү: «А сен кимсиң?» – деп суроо койгону түк кокустук эмес. Бул суроо тарыхый инсандын алдында турганбы, же турган эмеспи, муну аныктоо мүмкүн эмес. Ал эми Төлөгөн Касым-Бектин романынын персонажи мындай суроону өзүнө өзү коюшка милдеттүү. Анткени өтө татаал тагдырга туш келген персонаждын ар бир жасаган кыймыл-аракети, акырында келип, аткара турган тарыхый миссиясы орус баскынчылыгы натыйжасында кыргыз жеринде түзүлгөн тарыхый кырдаалга тиешелүү түрдө жооп бергендей болушу тарыхый зарылдык болчу. Тилекке каршы, Шабдандын образы дал ушул зарыл болгон көркөмдүк деңгээлге көтөрүлө албай жатат.

Маселенин экинчи жагына көңүл бөлсөк, анда кыргыз «баатырынын», кыргыз «ханынын» тике маңдай карама-каршысында генерал Колпаковский менен генерал Скобелев активдүү жүргүзүп жаткан орус падышачылыгынын империялык саясаты турду. Бул саясат өзүнүн түпкү маңызы боюнча жергиликтүү, «улут-

тук» гана проблема эмес, эгерде орус администрациясы кыргыз жерин географиялык, экономикалык, тарыхый жагынан туташ изилдеп, анан системалуу түрдө акырындык менен басып кирсе, демек, кыргыз тоолорунда жүрүп жаткан окуя, сөзсүз түрдө, жалпы эл аралык мааниге өтөт. Жөнөкөй эле тарыхка көз чаптырып карасак, кыргыз жерине жиберилген Колпаковский, Скобелев катардагы эле генералдар эмес экени, маселен Скобелев бир жагынан түркмөндөрдүн темирдей коргон чебин талкалаган баскынчы болсо, экинчи жагынан ал болгар жерин түрктөрдөн тазалап, боштондук апкелген генерал экени белгилүү. Ушундан улам орус генералдарын протоколдук-очерктик тарыхый кабарлардын маанайында эмес, кадимки классикалык романдын персонаждары талап кылгандай «ичи-койнуна» терең кирип, жеке адамдык касиет-сапатын ачып көрсөтүү зарылдыгы чыгат. Ошондо гана алардын карама-каршысында турган Шабдандын образы дагы бир ирет жанданып, дагы бир сапаттык баскычка, тагыраак айтканда, жергиликтүү нативисттик айлампадан чыгып, жалпы элдик баскычка көтөрүлмөк. Ансыз, «Баскын» нукура тарыхый романдын касиет-сапатына ээ боло албай, тарыхый окуялардын хроникасы, кадыресе баяны деңгээлинде калып жатат.

Тарых тапкочо

**Дөөлөтбек
САПАРАЛИЕВ**

ХАН САДЫР

Жакшылар шарапаты

Кыргыз элинин XVIII кылымдагы тарыхында, «Бала баатыр», «Эр Садыр» жана «Хан Садыр» деген атак, наамдарга ээ болгон саяк уруусунун өкүлү Арзымат уулу Садырдын (туулган жылы белгисиз, 1780-жылы өлгөн) бараандуу орду бар экендиги талашсыз. Антсе да, кыргыз тарыхнаамасында Садыр баатырдын кыргыздар менен казактар ортосундагы мамилелердеги орду көбүнесе уламыштарга негизделгендиктен, өтө чаташкан бойдон калууда.

Садыр баатыр, солто уруусунун өкүлү – Коңурбай уулу Жайыл хандын (1709–1774-жж.) эң ишеничтүү замандаштарынан болгон. Себеби саяктар бир жагынан ханга таяк (анын энеси Садырдын төртүнчү атасы – Каба баатырдын уругунан) болсо, экинчи жагынан, жакын кудасы (Жайылдын Үсөн деген тун уулу саяк Качике баатырдын кызына үйлөнгөн) эле.

1774-жылдагы казак-кыргыз кагылыштарда Садыр баатыр бийлердин чечими менен Талас өрөөнүндөгү Чоңкапкада эски Шельчжи шаа-

---

САПАРАЛИЕВ Дөөлөтбек Бекшинович – 1953-жылы Нарын облусунун Жумгал районундагы Чаек айылында туулган. Тарыхчы, тарых илимдеринин кандидаты (1987-ж.), доцент (1993-ж.), Кыргыз Республикасынын эл агартуусунун отличниги (2001-ж.). 200дөн ашуун илимий, илимий-популярдык жана усулдук (а.и. 2 монография, 1 брошюра, 12 топтошуп жазган китеп) эмгектердин автору. Кыргыз Республикасынын илим жана техника боюнча мамлекеттик сыйлыгынын (2002-ж. авторлор тобу менен), гуманитардык илимдер тармагындагы жетишкендиктери үчүн КУУнун Ж. Баласагынын атындагы сыйлыгынын лауреаты (1999-ж.), КР Президентинин Ардак грамотасы (2000-ж.), «Ош–3000» медалы (2000-ж.) менен сыйланган.

рынын калдыгынын ордуна узундугу 900 метр, туурасы 700 метр болгон, жалпы аянты 60 гектар жерге бекем коргон куруп, казактарга туруштук бергендиктен, Абылайга баш ийбеген бойдон калган. Кийин, бул чеп Садыр Коргон деген ат менен тарыхта белгилүү болгон. Ушундай чептери менен бирге, кыргыздар калмактарга каршы ийгиликтүү салгылаштарда көнүгүшкөндүктөн, алардын ошол мезгилдеги жоокердик даярдыктары жакшы деңгээлде болгон. Буларды ырастаган Абылай хандын катчысы Ягуда Усмановдун 27-январь 1781-жылы Оренбург губернаторлугуна берген маалыматнаамасында мындай саптар бар: «Чынгыз султан (Абылайдын уулу – авт.) менен старшина Дат баатырдын айтуусунда, бул кыргыз эли ... казактарга каршы жүргүзгөн жоокердик аракеттердин бардыгында алардан курчураак жана шамдагайыраак». Оренбург губернатору И.А Рейнсдорпко Абылай хандын 2-март 1779-жылы жазган катында, орус аскерлеринин ага жардамга берилбегендигине нааразы болуу менен, аларды кыргыздарга каршы колдонмокмун дейт да, андан ары мындай маалыматтарды келтирген: «Чу, Талас дарыялардын жанында көп эмес отурукташып жашашкан кыргыз эли жайгашкан. Алардын коргондору жана жер айдоочулугу бар, куралдары болсо жалаң мылтыктар менен найзалар, орустардыкындай замбиректери жок. Мындан эки жыл мурун (демек, 1777-ж. – авт.) алар... мени укпастан жакын арадагы көчүп жүрүшкөн кыргыз-кайсактардын (казактардын – авт.) бейкуттугун бузуп, зыян келтирип жатышат. Ал кыргыз элинин башчысы Садыр бий». Бул жерде Абылайдын кыргыз эл башчысын хан дебегени бизге түшүнүктүү. Анткени биринчиден, «Жайылдын кыргынынан» (1774-ж.) кийин ал кыргыздарды баш ийдирдим жана алардын жетекчисин (ханын) жок кылдым деген маанайда болгон. Экинчиден, орус архив булактарында Абылайдын өзүн хан титулу менен атабастан, көбүн эсе султан дегени байкалат.

1774-жылы Жайыл хан өлгөн соң кыргыздардагы хандык вазипа Арзымат уулу Садырга тийген. Аны кыргыз бийлери ак кийизге отургузушуп, көчмөндөрдүн салттык жөрөлгөсүн аткарышып, өзүлөрүнө хан деп шайлашкан.

Намыскөйлүк баатырлыкка жетелейт

Садыр хан «Жайылдын кыргынынан» бир жылдан соң, Абылай хандын колундагы кыргыздардын ак үйлүүлүктө жүргөндөрү өз мекенине кайтып келгенден кийин, бир чети жээни жана кудасы Жайыл баатырдын кунун кууп, кыргыздардын намысын кайтармакка чечкиндүү аракеттенген. 1855-жылы Шокан Уалиханов тарабынан кыргыздардан жазылып алынган «Абылай жөнүндө ыр» деген дастанда (Бул чыгарма

«Песня об Аблай» деген аталышта казак окумуштуусунун орус тилиндеги чыгармаларында жарыяланган. Мында биз «Кыргыз айылы» журналында 1991-жылынын 12-санында, анын *Садыр кан менен Абылай кандын чабышы* деп кыргыз тилине которуп басылган вариантынан колдондук) кыргыздын башчылары катары Эсенкул (сарыбагыш) менен эр Садыр жөнүндө сөз болот да, андан ары негизги каарман катары экинчиси болгону аныкталат. Анткени казактын ханы Абылай дипломатиялык иштерди Садыр менен жүргүзгөнүн көрөбүз. Абылайдын жиберген элчиси Жоогачка Садырдын берген жообунда мындай саптар бар: «...Айылдаш конбойм ага мен, жоолашам ошол кул менен (кыргызга казак кол башчысынын бала кезинде Абулмамбет хандын малын багып Сабалак – казакча саксагай, орусча – лохматый деген маанидеги лакап ысым менен чоңойгону белгилүү болгон окшойт – авт.). ...Абылай деген кары кул, үч чапты менин үйүмдү (чыны менен эле, ал баштаган кол 1765, 1767, 1774 – ж.ж. келген – авт.) Аны менен турбады, Таштап кетсин жесирди (туткундарды – авт.). Бир кылбады миң кылды, кокуй!... Боз баламды кул кылды, **Ак өргөөмдү** күң кылды. (Котормочулар «**Ак өргөмдү**» деген жерин контекске карап «**келинимди**» деп түшүндүрмө беришкен, казакчасы **атаум** – мааниси ата үйү, андай болсо ал кантип күң болот, биздин оюбузча сөздүн нукура аталышы **Ак ордомду** болуп логикалык жактан анын артындагы сөз «**түн**» – негизинде **Ыйык ордомду таладың** деген ой болгон. Бул дагы да, Садырдын ошондогу кыргыз коомундагы эң жогорку орунду ээлегендиги жөнүндө кабар берет – авт.).

Жайыл хандын кунун Абылайдан чечкиндүү кайрыйбыз дегендердин арасында, 1774-жылкы кыргында, элчи Жоогач баатыр менен алдын ала антташкан келишимдин негизинде, азаттык алган Момокон баатыр Кошой уулу да бар эле. Ал эми кыргыз жетекчилеринин арасында ынтымакка келип бир беткей иш алып баруунун ордуна Абылайга жагынуучулук позицияны тутунушуп: «Баарыбыздын ханыбыз болууз...» – деп чет элдик өкүмдарга тизе бүгүп турууну, эркиндиктен артык көрүп «суу жүрөктүк» кылгандыктары үчүн кагуу жеген солто Түлөберди Жамансарт уулу сыяктуулары да болгон. Мындай ахыбалда мүдөөгө жетиш кыйын болучу.

Синьцзяндык казактардын арасында сакталган дастанда, кыргыз баатыры Эр Садыр Каранур деген атын минип миң жоокерди баштап келип: «Каманбай тирүү турганда, калкын чабам» деген. Муну укканда: «Кабакен кабагы катуу сустанды...» делет («Атаке баатырдын жана анын уулу Садырдын Каманбайды жайлашы», «Кыргыз айылы».1991. №12. 26-б.). Ал эми казак уламыштарынын маалыматтарынан жана андагы тарыхый окуялардын өнүгүүсүнүн логикасынан баамдасак, Каманбай баатыр 1774-жылкы «Жайыл кыргынынын» эң көрүнүктүү каарманы болгон.

«Абылай жөнүндө ыр» дастанында Садырдын алгачкы аракеттери мындайча сүрөттөлөт: «Ошондо Садыр аттанды, Аттанды да баптанды. Казак бир ойго түшкөндө, Тынч алып уктап жатпады. Ак-Суу менен Көк-Сууда, Аттанып келип сартты алды. Кырда кууш чуңкурдан, Семиз найман чабылды. Мына ошонун ичинде Коңурат жаман чабылды». Чыны менен эле 1777-жылы 27-июлда жазылган орус архив булактарында Улуу жүз казактарынын коңурат жана уйсун уруулары кыргыздар менен чабышып, жыйынтыгында биринчилердин жөө Абылайга баргандыгы айтылат. Ал эми кыргыз уламыштары да Таластагы кыргыздардын чакан колун баштап саяк, солто уруусунан Садыр баатыр менен Момокон Чымкент, Чолок-Коргондун тегерегиндеги казактарга чабуулга барып келишкен делет.

Садыр хан менен Абылай хандын эрөөлү

Ошентсе да, бул жолку кыргыз-казак чоң тирешүүсү казактар тараптан башталгандай. Буга дастанда «Эми мага кирип келгени, кокуй!» деген саптар менен катары Абылай хандын өзүнүн Оренбург губернатору И.А Рейнсдорпо 9-август 1778-жылы жазган катынын мазмуну да буга күбө болот. Анда казак ханы мындай маалыматтарды келтириптир: «Ала-Тоодогу кыргыздарга орус капитаны Дудинди (ал алардын туткунунда экен деген имиш маалымат жеткен, чындыгында бул жортуулга шылтоо болгон – авт.) бошотуш үчүн мен аларга эки жолу элчилерди жиберип сураттырдым. ... Алар мени угушпай Дудинди бермек тургай, бизге тиешелүү Алимшахтын кербенин каракташып зыян келтиришти. Ошондуктан аларды тынчытыш үчүн Улуу урматтуу императордун эр жүрөк аскерлеринен тиешелүү санда дайындап берүүнүздөрдү суранам». Ошол эле губернаторго Абылай хан 1778-жылдын 18-октябрындагы катында «Кыргыздардын башчысы Садыр козголоң чыгарды. Дудинди сатып алыш үчүн Адил (Улуу жүз казактары менен убактылуу баш ийишкен кыргыздарга башчылыкка дайындалган Абылайдын уулу – авт.) адегенде аз эмес мал, андан соң бир аял менен эркекти сунуштаса да аны беришпеди. Мындан кийин аны күч менен тартып алыш үчүн бир далай жоокерлерди жиберсе, Садырдын башчылыгындагылар алар менен салгылашып, буга жол беришпеди» деп келип, андан ары кыргыздарга өзү көп кошууну менен аттанып, Дудинди күч менен ала турганын билдирет да, «кыргыздарды баш ийдирип, алардын башчыларын Сизге (императорго – авт.) аманаттыкка алып, оокаттарын казынага салыкка өткөрүп беремин. Ошондуктан тажрыйба болуш үчүн мага мен сураган миң аскерди жиберип, ал жөнүндө Улуу урматтуу императорго билдирүүнүздү суранам» – дейт. Орус өкмөтү тарап аскер бербестигин ачык эле айткан экен.

Ал эми 13-август 1779-жылдагы кезектеги казак ханынын жазган катында Ташкент жакта «мага жоо болгон кыргыздар» ал аймактарда көчүп-конуп жүрүшкөн казактардын тынчын алып: «Алардын катын-балдарын туткундап жаткандыктан, көз жаштарын агызышып, менден жардам издөөгө мажбур болушту. Ал жакка эң мыкты кишилеримди кошуп, балдарым менен туугандарымды жөнөттүм, алардан кийин, мен да өзүмдүн Ата Мекеним үчүн аттанууга даярдануудамын» – деп кабарлаган.

«Абылай жөнүндө ыр» дастаны боюнча казак ханынын, элчиси Жоогач аркылуу, тынчтыкка келели деген сунушуна Садыр хандын жооп бергени: «Ал келгенде, Келип кыргыз чапканда, Чылк олжого батканда, **Алдатпайм**, кокуй, ал кулга, **Эми мага келгенде**». Мындан биз Абылайдын мурунку жортуулунда кыргыздарды алдап жеңишке жеткендигин белгилеген (балким, сөз 1774-жылкы кагылыш жөнүндө болуп жатат) баамдайбыз, эми болсо ал ага алдырбайм деп, чечкиндүү жооп бергенин көрөбүз.

5-январь 1780-жылда түзүлгөн орус архив документинде Абылай хан кыргыздарды чабыш үчүн төрт миң казак колун баштап, жанына беш уулун, эки аялын алып жолго чыкканы жана ал тараптан хан үч жылга чейин кайрылбай тургандыгы баяндалган. Ушундай эле 16-июнь 1780-жылы түзүлгөн документте, Абылай хан менен Абулфеис султандын жанында эки миңге жакын жоокер болгону кабарланат.

Казактарда сакталган «Казак ичине кыргыздардын келиши» деген уламыш дастанындагы маалыматтар боюнча, Абылайдын 3000 жоокерлик кошууну кыргыздардын аймагына кирип жайланыша баштаганынан кабар алган: «Садыр бала хан окшош кийим кийинип, бирдей курал-жарак асынган, кара ат минген эки киши жиберет. Алар Абылайга келишип: «Бизди сизге Садыр бала хан жиберди, жарашалы, жоолошпойлу, кан төгүшпөйлү, артына кайтсын деди» – дешет. Абылай жаткан ордунан козголуп жооп кайтарбай коёт, кыргыздын келген кишилери кайтып кетет». Мындан соң, Садыр хан Абылайга дагы эки ирет элчилерди жиберип жогорудагы өтүнүчүн кайталатат. Абылай хан болсо мурунку турпатынан өзгөрбөй тура берет. Садырдын жиберген элчиликтерин ал казактарга кыр көрсөтүшү деп жанындагы баатырларына түшүндүрүп, аларга мындай деп кайрылыштыр: «...Силер кайтсаңар ыктыяр өзүңөрдө, ошончо жерден келген соң, мен жалгыз болсо да же өлөмүн, же кек аламын дейт. Абылайдын баатырлары жөндү эми түшүнүп кыргызга аттанмакчы болушат» (Караңыз: Шот-Аман Ыдырыс уулу Валихан. Абылай, Атаке баатыр, Садыр хан жөнүндө// Кыргыз Туусу. 5-декабрь.1991.3-6).

Ал эми архив документинде бул окуялар мындайча баяндалат: 1779-жылдын май айында хан Талас суусуна жакын келип, кыргыздарга ча-

буулга даярдык көрүп, Кытай тарапка аскерлерден жардам суратып жиберген Сыдык ысымдуу уулун күтүп турган. «Ошол мезгилде Абылайдын жанындагылар өз жайыттарына тарап кетишти. Себеби анын уулу Кытай тараптан Абылайдын кыргыздарга жасай турган чабуулуна каршы болуп, жардамга да аскер бербесин билгизишкен. Анын жанында эки жүздөн ашпаган түркмөн, калмак туткундары гана калгандыктан, алар жер айдоочулук менен алектенүүдө. Кыргыздар болсо үч жолу казактардын бир топ жылкыларын тоодон түшүп келип айдап кетишти».

Абылай хандын жанында жүрүп келген Какыя Хусаинов 1780-жылы Троицк коргонунун башчысына берген маалымдамасы боюнча «Абылай хан өзүнүн жанындагы 200 адамын он эки миң жоокерлерге кошуп, 1779-жылдын күзүндө Ала-Тоо (документте Ула тау – авт.) деген тоодугу кыргыздардын бир нечесин күч менен кайра баш ийдирди. Ошондо аманаттыкка алынган кыргыз башчыларынын балдарын өзүнүн аймагына (кебетеси сөз Көкчө-Тоо жөнүндө болсо керек – авт.) жиберди. Абылай болсо, калган кыргыздардан аманаттарды алмак үчүн азыр ал тарапта турат. ...Ала-Тоонун жанында Чу-Талас дарыяларынын жээгинде Адил султанга жыгачтан үй куруп берди. Бул жерде эгин эгип, дайыма каршылашкан кыргыздарды жайламакка аң казып койду».

Абылай хандын акыркы жортуулу

Оренбург губернатору И.А Рейнсдорпко Я. Усмановдун 27-январь 1781-жылы берген маалымдамасынан көрүнгөндөй Абылай хан 1779 - жылдын жаз мезгилинде Туркестан тарапка келип, Улуу жүз ханы Болотту баш кылып, казактардын жетекчилери, бийлери жана өзүнүн уулдары менен жыйын өткөрүп, кыргыздарга бириккен чоң күч менен чабуул жасоону чечкен. Бул жортуулда казак ханынын жанында өз уулу Чынгыз, жогоруда аталган Болот хан жана Ишим, Дат баатырлар болгон. Кагылышуулар ошол эле жылдын күзүндө башталган. Адегенде Чынгыз жана Абулфеис султандар эки сапар кыргыздарга жортуулга барып, жыйынтыксыз келишкен. Андан кийин Абылай хан он эки миңдик колду өзү башкарып, күтүүсүздөн катуу чабуул жасап, кыргыздардын барктуу бийлеринин балдарынан он бешөөсүн үй-бүлөсү менен туткундаганга жетишкен. Аларды ар кайсы жакка ажырымдатып кармап, өзүнүн жанындагы беш үй-бүлөнү аманаттыкта жакшы шартта алып жүргөн. «Ушул аманаттар колго түшкөндүктөн, – делет ал документте – кыргыздардын көбү Абылайга баш ийишти, бир кана Садыр бий өзүнүн эли менен калды. Абылай андан да акыркы аманатты алмайынча эч жакка жылбайм деп турууда. Эгерде ал өз ыктыярында берүүгө макул болбосо, анда жортуул менен алмакка ниеттенүүдө. Буга баш ийишкен кыр-

гыздар да көмөктөшүүгө убада беришкен». Катчынын ою боюнча, «Абылайдын кыргыздарды өзүнө баш ийдирүүгө, биринчиден, капысынан жасалган жортуулда колго түшкөн бийлердин балдары болгон, экинчиден, митаамдык кылган жагдай – Абылай кыргыздар менен казактардын ортосундагы сүйлөшүү учурларында Яков деген орус качкын солдатын болгон кийими, курал-жарактары менен казактардын элчилеринин арасына кошуп жиберип туруп, өзүнүн орустардан колдоосу бар экендигин билгизген. Үчүнчүдөн, Абылайдын бактысына, чек арада кытайлыктардын адатта болуучу көзөмөлдөөчү беш жүз адамдан турган аскери жайгаштырылган экен, муну да Абылай өзүнө жардамга келген деген имишти таратып кыргыздардын шаштысын кетирген».

«Абылай жөнүндө ыр» дастанында да бул окуялар ушундай багытта өткөн:

« ...Кан Абылай таксыр кан,
Улуу Жүздөн кол жыйды.
Кичи Жүздөн кол жыйды,
Айрыкча анын ичинде
Уак менен керейден,
Эбегейсиз мол жыйды.
...Аттанып кеңеш салды кан.
Басентейин уулу Барлыбай,
Омуроолоп сүйлөдү,
Киши эркине көнбөдү:
– Сен көк бөрүдөй желдин, кан,
Токол терек түбүндө
Аттанып кеңеш кылдың, кан.
Эми эле колго түшөбүз,
Кой кайталык деги, кан.
Анда Абылай ыйлады.
Абылай не деп ыйлады?
– Керей менен уактын,
Найза уштаган баатырдын
Бир да бири жок болду.
Мен неликтен бок болдум.
Жанып-жанып чок болдум.

Керейдин уулу Турсунбай, (Орто жүздүн баатыры, жунгарлар менен урушта атагы чыккан. Санжырада Балта-Керей Турсунбай деген ат менен белгилүү).

Кедей мындай дегени:

– Көпкө айтар сөзүм бар,
Көк чолок аттуу дебечер.
Олжо алар кезим бар.

Баталашып алалы,
Кел кайталы – деди кан.
Абылай каным жүрөсүн,
Каздай болуп каркылдап.
Буурадай болуп буркулдап,
Сай суусундай шаркырап.
Жай ташындай жаркырап,
Душманыңдын боору колунда
Күлгөндө турду болкулдап.
Чабылгандын ичинде
Кош айдарлуу уул кетти,
Кош ойлонду кыз кетти.
Шонун жаман айы өттү.
Баталашып алалы,
Келгин каным, чабалы.
Карыса да Абылай,
Карт буурадай чамынды.
...Бейгам жаткан кыргызды,
Сары белде түзүдө
Кылгылыкты кылдырды,
Кыргыздын белин сындырды.
Чапты да кайтты Абылай».

Кыргыз уламыштарында Садыр хан жана анын уулу Доскулу Абылайдын көп сандаган аскерлери менен теңдешсиз салгылашта колго түшкөн. Бир маалыматтарда алар туткундан качууга аракеттенип курман болушкан делсе, экинчисинде, алар даргага тартылган. Сөөктөрү Талас өрөөнүндөгү Үч-Коргонго коюлган. Абылай кыргыздардан ар бир үй-бүлөдөн бир жылкы чыгым-салык алып (контрибуция), колго түшкөн жоокерлери үчүн бий, бай төбөлдөрдүн өкүлдөрүнөн – тогуз жылкы, ал эми карапайымдардан – бир жылкыдан сатуу катары алган.

Кайраткерлик

Ошентсе да, кыргыз тарыхчысы академик Бегималы Жамгерчиновдун баамында, Абылай хан кыргыздарды толук баш ийдире албаган. 1781-жылы эрте жазда Талас жергесинде өзүнө жаңы шаар курдуртуп жатып Абылай каза болгон. Казак ханынын дүйнөдөн кайтышы менен кыргыздар кайра баш көтөрүшүп, ошол эле 1781-жылы май айында Улуу жүз казактардагы Адил султандын конуштарына чабуул жасашкан. Орус архив документинде, бул кыргыздардын жортуулу, Абылай хандын өлүмүнө байланыштуу, өч алуу экендиги баяндалган.

Маал-маалы менен мындай араздашуу, мал айдап, жылкы тийип кетүүлөр болуп турган. 1784-жылы күзүндө казактын Орто жүзүнөн ханы (Абылай хандын уулу) Валинин иниси Тыс султан 300 жоокери менен кыргыздарга жортуулга келип колго түшүп калып, сатууга коё берилген. Мындай окуяга 1785-жылы бул тарапка жортуулга келишкен анын бир туугандары Чынгыс менен Касым султандар да туш болушкан. Туткунга түшкөн Касым султанды кыргыздар сатыксыз бошотушуп, тынч жашайлы деген келишимге келишкен. Ушунун негизинде кыргыздардын кол башчысы болгон сарыбагыш уруусунан Атаке баатырдын жиберген алгачкы элчилерине казак талааларын аралап, 1785-жылы жай мезгилинде Россиянын борбору Санкт-Петербургда барууга мүмкүнчүлүк түзүлгөн.

Изилдөөчү Белек Солтоноевдин баамдоосунда Садыр хан өлгөндөн кийин кыргыздардагы биринчилик бийлик Эсенгул Болот бий уулуна өткөн. Ал эми XVIII кылымдын аягында, Сибирде жашаган орус окумуштуусу Иван Андреевдин маалыматтары боюнча 1785-жылдары кыргыздардын он волостунун «бардыгында эң урматтуусу» сарыбагыш (булакка багыш делген – Д.С.) уруусунун башчысы «князь» Атаке (Атекай) бий Тынай уулу деп көрсөтүлгөн. Ал эми саруу волостун «Садыр баатырдын уулу Сейит баатыр» жетектегенин белгилейт. Кыргыз санжырачылары менен этнограф окумуштуулары Сейитти Садыр хандын иниси болгондугун жана ал саяк уруусунун өкүлү экендигин такташат.

Сейит баатырдын тукумдары Нарбото бий (кыпчак Мусулманкул аталыктын кайын атасы) андан Рыскулбек жана анын уулдары өзүнчө урук болушуп Жалал-Абад жана Талас областтарында эмдигиче тукум улап келишүүдө.

Өзгөчө, ошол мезгилдеги кыргыз коомундагы Атакенин башкаруучулук орду, орус архив документтерде кеңири ырасталганын белгилеп кетүүчү жагдай деп эсептейбиз.

Жыйынтыктап айтканда, Садыр хан Арзымат уулунун тагдырына туш болгон каардуу окуялар, анын кыргыз элинин таламын, ар-намыстуулук менен талашып жатып өз өмүрүн берген, татыктуу эл башчы инсан катары даңазалантты десек жаңылбайбыз.

Балдарга базарлык

**Байтемир
АСАНАЛИЕВ**

Сагызган

*Этнеге ала-буламын?
Эй, балдар, уксун кулагың!
Тамаксоолук жайыл бар –
Чала-була жуунамын.*

*Мен болот сук сагызган,
Кызылды көрсөт алыстан,
Учуп жөнөйл: «Эт го» – деп,
Жуунуп жаткан арыктан.*

*Шакылыктап туралым,
Шашып чала жуунамын.
Агаргыча сүртүнбөйл,
Андыктан ала-буламын.*

Карга

*Мен каргамын, каргамын,
«Карк-карк» этет ар дайым.
Каалабай сууну, самынды,
Капкара болуп калгамын.*

*Каркылдаган каргамын,
Мончого бир да барбадым.*

Өзүңдү тартып капкара,
Жуунбаган балдарым.

Көп куштар бизге күлөрүн,
Көрүп да жүрөп, билетин.
«Түш!» дейби деп көлмөгө,
Түшүп турат жүрөгүм.

«Карга шыйрак бала» – деп,
Салыштырат мага көп.
Ак куулар дайым шылдыңдайт:
«Айрөк, айрөк, айрөктөп...»

Короз

Эртең менен
Кыйкырат:
Кечикпе, бөбөк, бакчаңа!
Ойготом
Сени уйкудан!

Ким болот?

– Чоң ата деген ким болот?
– Ал – атаңдын атасы!
Тилин алып, сыйлап өс,
Тиет берген батасы.

– Чоң эне деген ким болот?
– Ал – атаңдын энеси.
Сен болосуң алардын
Сүйкүндүү небереси.

– Таята деген ким болот?
– Ал – апаныңдын атасы.
А сен анын жээнисин,
Маанисин сөздүн байкачы.

– Тазне деген ким болот?
– Ал – апандын энеси.
«Бабушка» – деп шашылбай,
Байкоо керек этеси...

Жылан

Басайын десем –
Жок бутум,
Боорум менен
Сойлойтун.
Бака,
Балык жолукса,
Жутмайынча койбойтун.
Чагын алам
Чочутсаң,
Абайлап,
Алыс ойногун!

Куургак

Ырдатмышса – ырдайтын.
Бйлатмышса – ыйлайтын.
Кичинекей кыздарга
Кирпигилди ытдайтын.
Алар менен кошо ойноп,
Айтор, кечке жыргайтын.

Мурас

Ата-баба мурасы:
Боз үй,
Котуз,
Ак калпак.
Унутпастан буларды,
Уруналы ардактап.

Ар бир кыргыз баласы,
Ак калпакты кийишсин.
Ак боз үйдө олтуруп,
Колуз черте билишсин!
Элин-жерин сүйүшсүн!

Мышык

Мыёлогон мышыктын,
Мен ушундай кызыкмын:
Түштө,
Кечте жуунамын.
Арстан,
Жолборс,
Илбирстин
Баарын өзүм туугамын!
Капа болот аябай
Кетишти бакпай,
Карабай.

Өмүр айтат

Уй музоосун жалаганын
Көрүп турган жанатан,
Өмүр айтат энесине:
– Өөп жатат, карасаң...

Чй

Жел-чөп берип,
Жакиы бак? –
Чака-чака сүт берет.
Алсыз болот
Билип кой,
Айран,
Сүтүм ичпеген.

Үжү

Мен –
Жапалак үжүтүн.
Кейним дайым келтирет
Көргөндөрдүн күүкүсүн.
Башкалар күндүз көрүшсө,
Мен көрөлүн түнкүсүн.

Шабилла

**Белек
СОЛТОНОВ**

Кыргыз илимдер академиясындагы араб тамгасы менен жазылган кол жазмалардын бир тобун өткөн жылдары биз колдонгон тамгаларга көчүрүп чыкканмын. Ошондо кол жазмалардын кимдин кандай ыкма менен жазып алгандыгын баамдап калган элем.

Байкашымча илгери кыргыз акындарынын ырларын, санжыра жана башка чыгармаларды жазып же башка бирөөгө жаздырып жүргөндөр өздөрүнүн аты-жөнүн көпчүлүк учурларда жазган эмес. Көбүнчө ыр түрүндөгү чыгармаларга өздөрүнүн аттарын кошуп кетүү адатка айланган. Ушундан улам болсо керек, кээ бир чыгармалар илгери жазылган болсо да аты-жөнү жазылбагандыктан, айрым адамдар өзүнүн чыгармасы кылып алгандыгына күмөнүм бар. Менде бир кол жазма бар. Эскилиги аябай жеткендиктен, көпчүлүк тамгалары өчүп, таптакыр окулбай калган. Ошентсе да мен көшөрүп эптеп окулган саптарын кагаз бетине түшүрүүгө аракет кылсам да, баш-аягы жок болгондуктан кол жазма кимге таандык экендигин биле албадым. Мисалы:

*Сүйлөдүм сөзүм барыга,
Жашың менен карыңа.
Текебер кылып акыры,
Кудайдын берген багына.*

*.....
Окуганын унутту,
Караманча.....
Молдо Кылыч бечара.*

Бул ыр кайсыл бир кишинин айтып берүүсүнөн өзбек же уйгур молдолордун жазгандыгы байкалат. Ага мисал: Молдо Кылыч бечара (Мла Килч Пачере) деп жазылган. Жогорудагы мисалдарды келтирип жаткандыгымдын себеби, 1927-жылы «Москва. Кеңеш Союзундагы элдердин борбор басмасынан» жарык көргөн «Тегерегибиздеги табият» деген китепче

И.И. Никитинский деген ат менен жарык көргөн. Китепчедеги аңгемелер менен айбанат жана өсүмдүктөрдүн жазылуу ыкмасы автордун мүнөзүнө эч бир коошпойт. Анткени жашоо турмуш шарттары, үрп-адат жана салт-санаа даана кыргыз жашоосун элестетип турат. Анткени кыргыздар кичине кезинен тартып мал жандуу болот. Тескерисинче, орус баласы малга караганда темирге, техникага ар түрдүү өнөргө жакын болору чындык. Негедир бул китепчеде котормо же тең автор деп да жазылбаган. Негизинен чыгарманын тили, берүү ыкмасы, кыргыз турмушуна өтө жакын жазылгандыгына карап, бул чыгарма тарыхчы Белек Солтоноевдин калемине таандык болсо керек деген чечимге келдим.

Мендеги китепчинин көчүрмөсү 3-беттен баиталат, мүмкүн китептин сырты 1–2 болуп эсептелгендир. Эмнеси болсо да бул китепчини төмөнкү класстын окуучулары үчүн кошумча сырттан окуу куралы катары пайдаланса болоор эле деген ойдомун.

Белек Солтоноев 1878-жылы 2-Жантай Чоң-Кемин уездинде туулган. Алгачкы билимин молдодон алган. Кийин аны атасы Чолпон-Атадагы Массовский деген оруска берген. Тирикарак Белек үч айдын ичинде орус тилин толук үйрөнүп, өзүнүн зээндүүлүгү менен Массовскийди таң калтырган. Массовский Белектин жөн бала эмес экендигин байкап, өзү Караколго алып барып мектепке окууга киргизип койгон. Ал окууну бүткөн соң үйүнө келип бир топко дейре үйүндө мал багып, башка тиричилик оокаттарды жасап жүргөн. Андан кийин Фрунзеге келип эки жыл жүргөн. Ал эки жылда окуп жүргөнү же иштеп жүргөндүгү жөнүндө так маалымат жок.

1916-жылдагы Үркүндө эл менен кошулуп, Шинжаңга качып барып, эки жылдан кийин өзүнүн эл-жерине кайрадан кайтып келген. Андан кийин бир топ кызматтарды иштөө менен бирдикте тарых жазууну улантып, 1918-жылы жазып бүткөн. Бирок жок эсеринен караланып, 1938-жылы атылып кеткен. 1955-жылы акталган. Маркумдун кол жазмаларын кызы Нурия менен күйөө баласы Ибрагимов Исраил өтө кылдаттык менен сактап, Кыргызстан эгемендигин алганда ачыкка чыгарып, кол жазманы жазуучу Кеңеш Жусуповго берген.

Кеңеш Жусупов кол жазманы араб арибинен биздин тамгага көчүрүп, «Ала-Тоо» журналына чыгарып, кийин томдук китеп кылып бастырткан. Белек Солтоноев тарыхчы жана адабиятчы катары журтчулугубузга кеңири таанымал.

Басмага даярдаган: **А. КАРАСАРТОВ**

ҮЙДӨ ЖАНА ТАЛААДА

Сары улак

Беш-алтыда кезегим, бир күнү агакем маа, маа дедиртип, бир улакты көтөрүп кирип келди. Сүйүнгөнүмдөн тура калып улакты кучактай калсам, энеси чоң кара эчки эшиктен маарап, чөбүн чубалтып кошо кирди. Энекем: «Улакты оозанттың беле, балам» – дегенде агакем: «Жок, жаныдан тууду» – деди. Энекем колумдан алып улактын туягын аарчып, тумшугун шыпырып энесине салса, улак ары чайпалып, бери чайкалып энесин эме албай эмчегин таба албай койду. Энекем улактын оозун алып барып эмчекке тийгизди эле, улак дагы эме алган жок. Ошондо энекем улактын оозуна колун сала коюп: «Ай, балам ай, улакты үшүтүп коюпсуң» – деп отко жылытып олтуруп, чоюн кашыкка башка сүт куюп бышырып оозу менен упчулап улакка эмизди. Бир аздан соң улак эс алып өзү тамтандап ары-бери чайкалып туруп басууга аракеттене баштады. «Энекем бул сүт эчкиники эле балама ууз кылып берейин» – деп эчкини саап мага бир чөйчөктөй ууз тилип берди. Бар тилегим улак энесин эмбесе экен, мен ууз ичип жүрөйүн деп калдым. Эртеси улак энесин өзү эмип калыптыр. Ошондо мага жарым чыныдай ууз артып калды.

Мен өңгө улактан ошол сары улакты жанымдай көрүп, кайтарганда жакшылап кайтарып эки көзүм ошондо. Энесине салганда өзүм салып энекеме көп саадырбай, сары улагым тойсун деп, карышкыр жеп кетпесин деп, эртерээк алып көгөндүн башына байлап жүрдүм.

Бир күнү улагым чоңоюп семирип калган кезинде үйгө бир киши келип конду. Көрсө, ал киши болуштун жигити экен. Атакем бир улак алып келсе, ал улагың арык экен семиз улак алып келип сойгун деди. Атакем ак эчкинин ак улагын алып келчи балам деп мени жумшады. Чуркап чыгып ак улакты кармап келсем, жигит мунуң арык экен, башка кучамучаң жок беле дегенде, атакем чыгып менин сары улагымды кармап, үйгө кирип келгенин көрүп, тура калып атаке муну сойбосон деп улагымдын мойнунан кармап калдым. Атакем: «Ой, балам, конокко улак эмес, төө дагы союп берет, коноктун ийри жанбасын» – деп улакты жерге чапканда улактын башынан басып бир колум менен атакемдин бычгына жабышып ыйлап, жалынып жатсам конок: «Улак эмес башка малга, малга эмес жанга ээ болорунду кудай билет. Салдат алууга буйрук келди, баланын ыйлаганына дагы карап турабы, эрте сойгун» – деди. Энекем менин жалынганыма боору ачып кетти шүкүлдү улакты коюп, башка чоң эчки союп бер деди эле, атакем улакты коё берип бир кара

семиз серкени алып келип сойду. Мен улагымдын союлбай калганына кубанып, бөйрөк-шыйрак бышырып жеп олтурдум. Эт бышып калган кезинде, аттангыла, аттангыла! Эр азамат үйдө калбагыла! Никелей менен кыргыз урушуп калыптыр. Бадыша аскери кыргызды кырып жоюп келе атат деген кыйкырык чыкты. Эл жабалактап чаң-тополоң түшүп аттанып кетишти. Биздин конок этке караган жок, атакем атын токунуп, кийимин кийип болгончо, энекем этти чыгарып, табакка жасап, атакем экөөбүздүн алдыбызга койду. Атакем таман акы, маңдай теримден бүткөн адал малым эле. Жакшылап жеп тоюп кетейин деп мага жүрөгүн, кулагын тилин берип, башын Сагынбайга кой деп энеме берди. Өзү жакшылап жеп, колун жууп аттанып туруп, мени энип алып бетимден өөп, энеме карап: «Кокустан өлүп кетсем балдарымды чыркыратып чыйылдатпай жакшылап бак! Эркек эл четинде, жоо бетинде өлөт деген кош» – деп шарт камчыланып жүрүп кетти. Энекем эчтемке айтууга дарманы келбей көзүнүн жашын тегеретип туруп калды. Мен атакемдин артынан экинчи көрбөй тургандай болуп карааны үзүлгөнчө жалдырап карап калдым.

Алты-жети күн өткөн, түн ортосунда энекем: «Тумшугу жок балам, тур» – деп төшөктөн сүйрөп ойготту. Чуру-чуу, күрү-күү болуп малды айдап эл үйүн чала чечип, жүгүн жүктөп катын-бала: «Атакем, бир боорум» – деп өкүрүп-бакырып ыйлап, ызы-чуу. Энекем менен агакем дагы ыйлап: «Тумшугу жок, кешиги жок, атаңдан айрылып жетим болупсуң!» – деп бир уйдун мурунтугунан карматып койду. Атакемдин өлгөнүн ошондо билдим. Үч күн, төрт күн качып жол тарттык. Бир күнү алдыбыздан тарс-тарс деген мылтыктын үнү чыкты. Эл малын, жүгүн таштап, тоого карап качты. Энекем мени колумдан жетелеп, бир зоого чыгып жашындык. Солдат малды, булду алып кеткенден кийин келсек, көп кишини өлтүрүп кетиптир. Ичинде менин агам да бар. Энекем ыйлап-сыктап баласын таза жууп, элечегин кепин кылып бир таштын түбүнө көмдү. 12 эчкиден сары улагым менен эки эчки калыптыр, калган малды бөлүп алып кетишиптир.

Эки эчкиге эки табак талканды артып коюп, энекем мени аркасына көтөрүп алып Кытайга бардык. Кытайга барганда эки чоң эчкини жүгөрүгө сатып, энекем бир сарттын тамагын кылып, мен эчки-коюн багып жүрдүм. Маңдайыбызда жалгыз сары улак калды. Жаз чыкты. Эл кайта көчтү. Талканы менен чакасын көтөрүп энекем келе атат. Сары улагым сары эркеч болду. Белине бир табак талкан салып мойнунан жетелеп, мен жүрүп олтурдум. Теренирээк суу кез болсо сары эркечимди минип алдым. Ошентип өлгөндө-талганда өз жерибизге келдик. Кышка жакын болгондо энекем сары эркечти бир чебич жана үч пут арпага сатты. Энекем экөөбүз үркүндө качпай калган кыргыздын отун-суусун алып, малын багып кыштан чыктык. Бактыбызга баягы чебич тууп берди. Байыбыз бизди: «Кыштан чыктыңар, баргыла» – деп үйүнөн айдап жиберди. Ачарчылык, эгин жок. Ачкалыктан эл кырылып өлүп жаткан, бир

жагынан оору көп, энекем экөөбүздүн ортобузда улактуу чебичтен башка эчтеке жок. Аны саап кымыран кылып, эки ай оокат кылдык. Бир күнү бир орус, бир кыргыз келип коркутуп жатып, баягы чебичти алып кетти. Улак энесин издеп бакырып талаага качты. Көп отуга элек улак анда-санда чөптөн бир үзүп качып жүрүп олтуруп, мен ачкалыктан чарчаган балаага жете албай, өлгөндө-талганда кармап алып келсем энекем ачкадан өлүп калыптыр. Аны мен көрүп өкүрүп-бакырып, ыйлап-сыктап улак энесин таба албай бакырып маарап, экөөбүз бирдей чурулдап-чуркурап ыйлап жатып улагымды кучактап уктап калыпмын. Эртең менен улагымды көтөрүп бир оруска келсем, малайлыкка алып, малын кайтартып койдү. Улагым кийинчерээк эгиз тууп берди. Беш жыл малайлыкта жүрүп, эми чарба кылып 30 эчкилүү болдум.

Жетим кулун

Түн караңгы. Күн күркүрөп жамгыр жаап көзгө сайса көргүсүз болуп турган. «Ой, тур! Муну алагой» деген атакемдин үнү чыкты. Апам туруп чырактанды жарык кылды. Атам кара кулунду үйгө алып кирип: «Кара жолтой капырды отко жылыт» – деди. Энекем эмне болду десе: «Энеси туур замат карышкыр камап, карышкырды кубалап жардан алыс кетип, арка-мойну астында калып өлдү. Эртең муну баягы күнкү кулунун карышкырга жедирген боз бээге телип коёлу» – деди.

Кара кулун боз бээге телинип эки-үч ай жүргөндөн соң боз бээни ууру алып кетти. Атам артынан кууп барып орто жолдон жүрбөй кулаган кара кулунду таап келди. Дагы жетим калган соң кулуну тели болобу өлгөн чаар бээге дагы телиди. Андан соң кара кулунга сакоо чыгып айыкпай жүрдү.

– Сакоодон айыккан соң, жайлоодо кар жаап калып, тоодон чаар бээ учуп өлүп, тел кара дагы жетим калды. Ушинтип кышында жарма, урпак талкан берип тел караны атакем колго бакты. Жазга маал тел кара сары сирке болуптур деп атакем тамекини сууга кайнатып жууп айыктырды. Көк чыгары менен атакем тел караны жал-куйрук-көкүлүн кыркып жылкы менен коё берди. Бир күнү шашкеде бээ байларда тел каранын такымын карышкыр тартып кетти деп арандан зорго жылкычы жетелеп келди. Бул арамдын дагы эле шору арылган эмес экен деп атакем жайдын алтай какточуга мингизди. Тел кара жоор болуп кышында кырчаңгы болду. Аган атакем тооктун богун кыңарак тамеки менен аралаштырып дары кылып араң айыктырды. Жазында кунанча кыркып коё берди. Эл жайлоого чыгарда тел кара ылаңдап калды. Сийдик ичирип, чычкан берип эм дом кылып араң айыгып кетти. Жайлоого барганда мен бир күнү үлүшкө минип барып, балдар менен жарышып келе жатсам,

мүдүрүлүп жыгылып аксап калды. Көрсө, колун басып алыптыр. Атакем суурдун майын тартып нече күнү сууга байлап аксагы оңолуп кетти. Кышка жакындаганда атакем бир кишиге майын берип жиберсе, анда бирөөнүн барымтасына кетип арык жоор болуп колго тийип, жал-куйругунан ажырап калды эле атакем жал-куйругун сорпо менен жууп жүрүп өстүрдү.

Бышты чыкканда бир кишиге бычтырып, андан ырбап кетип кара самын менен жууп жана абыдан жылуу жаап тердетип жүрүп, араң айыктырды. Асый чыгарда атакем минип бүркүт салып жүрүп кызыл май кылып жөткүрүп ичи чыкпай, атакем жем менен күкүрт жана карандыз берип айыктырды. Тел кара жаңы асый, эки асый болгондо көк бөрү бербес болду. Чабылган атты сүрөгөндө 3-тартуучу эле. Анан кийин бата окууга чабылып чыгып келди. Улам чаптык, улам чыкты. Жана чаптык жана чыкты. Орточо байгеге чаптык дагы чыкты, кыш арык кылып кар бастырып кайта колго байлап семиртип, кышкы чилдеде жайдак үч-төрт суутуп жазга жакын чаап, арыгыраак кылып көккө кошуп, кабыргасын жапканда, кайта таптап, байгеге чабылып жүрдү. Жайдын күнкү ысыкта абыдан арыктатып кайта көк бедеге байлап семиртип таптап байгеге кошулду. Көз көргөн байге тел карадан арткан жок. Бир чоң байгеге ачкарак кошулуп, өзү менен үч болуп келди. Бир аздан соң жаталактай баштады. Атакем муздак сууга унду чалып бере берди. Эртеси шашкеде эс алып чөп жеди, ушинтип тел кара өмүрүндө көрбөгөн жамандыгы дагы жана албаган байгеси дагы калган жок.

Тоок жана балапандар

Биздин тоок жумурткалады. Балдарын бастырууга убакыт болду. Кемпир себетке чөп салып койсо, ага уя жасап, 13 жумуртка тууган экен. Кемпир уяны чөпкө койгондо тоок жумурткасын баса баштады. Тоок уясынан чыкканда, мен жумуртканы сыйпап карасам, жылуу ысык болуп учурады.

Жумурткадан кандайча бала болуп чыгат деп энемден сурадым. Ошондо энем чайкап боло элек бир жумуртканы жарып, бир кесеге салып көрсөттү. Карасам агы чайкалып бүтүп, сарысы жаңыдан чайкалып бара жаткан экен. Сарысынын ичинен бир ак сепкилди көрсөттү. Мына ушул ак сепкилден бала чыгат деди. Бирок жумуртканы ысык тутуш керек деди. Ушинтип акырында мен ак сепкилден бала чыгарын билдим. Энемдин ошол сөзүнө ишенгенимден, качан бала чыгар экен деп жаным калбастан ашыгып жүрдүм.

Үч жума бүткөнү менен тоок жумурткасын басып жатты. Тооктун ичер жээрлигин берип турду. Тооктун эки-үч күн жебей-ичпей турган чагы да болду. Былк этпестен таштай каткансып, баягы ак сепкилди карап тоок

басып жатты. Бирок анда-санда четтеги жумурткаларды тумшугу менен ичи жакка түртүп турду. Жылуу жакка жылдырып ушинтип жумуртка баары да жылуулукта болду. Бир күнү балапан чыга баштады, улам бири жарылып чыгып олтуруп, бир нече сааттын ичинде баары чыгып болду. Жарып чыкпастан мурун бир жумуртканы мен ала коюп кулагыма кармап тыңшасам, дабышталып чукулдап түрткөндөй болуп көрүндү. Көрсө, ошондо балапан чыгууга жол издеп жаткан кези экен. Мен токтоосуз жумуртканы ордуна коё койдум эле, тезинен андан балапан чыга келди. Балапан чыккан жерден кабыгы эки бөлүнүп калды. Кемпир айтты: «Тоок чокуп, баланы өзү чыгарат» – деп. Бирок мен аны көрө албадым. Балапандын баары да суусу менен эле энеси кургатты. Тоок уядан чыкты эле арт жагынан балапандары чукулдап жөргөлөшүп кетти. Баарынын да чырымтал жүнү бар эле, кандайча жансактар экен деп тоокту жана балапандарын көп убак карап жүрдүм. Көп сонундарын көрдүм, өз балапандарынын арасына башка балапан кире калса аны тумшугу менен чокуп кууп жиберет. Тоок абыдан ачуулуу боло баштады. Балапандарына жакын эч кимди жолотпойт. Куркулдап качыра баштай турган болду. Бир чакта мышыкты ошондой коркутту. Тооктун экинчи жанына жологус болду. Бир кезекте балапандарын жарым-жартысы энесинен алыстап кеткенде, асманда бир куш көрүндү. Энеси башын бура карап коркунучтуу дабыш салып этиет болгула дегендей кылды эле, балдары чөптүн түбүнө кире качып, тиги балакет өткөнчө былк этпей жатышты. Баарынан да балапандарын курт-кумурска менен асыраганы сонун. Топуракты буту менен шилеп чапчылап казып, куртту таап алып балдарын чакырат. Балдары алда кайдан чуркап келип жешип, тоюп алышат. Күн чыккандан батканча тоок балдарын ээрчитип, топтогон малга окшоп жүрөт. Тумшугу менен ар кайсы жерди бир түртүп тамак издеп, кемпир эшикке үбенди күбүп же башка жем алып чыгып чачып бергенде балдары чуркашып келип жегенин көрөсүң. Ушинтип эки-үч мүнөттөн соң жеминен эчтеме калбайт. Тоок жемди тиши жок үчүн чайнабай жутат. Ичип-жеп тоюп алгандан соң тумшугун тазалап, эс алууга киришет. Карап турсаң бир эменин көлөкөсүнө жатышат. Кай бир балапанынын башын жүнүнө катып жатып уктаганын көрөсүң, кай бирөө сынар аяктап энгирегенсип турганы. (Байканызчы, чыпалактап жалгыз аягы менен кантип турат?) Кай бирөө чоңураак жыгач бутак-мутакка тырмагы жабышып олтурганы. Ошентип эс алып алган соң дагы да жумшакка киришип, тамагын издейт. Кеч киргенде түнөгөнү келет. Бүгүн биздин балапандар жакшы тоюптур, жемсөөлөрү томпоюп сыйпасаң таштай учурайт. Анда данек менен жем толтура. Эртең менен карасаң, торсойгон жемсөө жок, кайда жоголгону билинбейт, жемсөөсүнүн шишип турганы тамактан. Ал сиңип ичеги менен курсакка тарап кетет. Акырында балапандар өсүп жетилди, канат-куйругу чыга баштады. Ан-

дан соң дайым канатын күүлөй турган болду. Канат жайып катуу жөргөлөшөт. Кай бир убакта босого үстүнө учуп коно турган болду. Башка денесине дагы жүн чыкты. Соңгуда бүткөн бою бүткүл жүнгө айланды. Күзүндө абыдан чоңоюшту. Энеси артынан ээрчитпес болду.

Төө

Кар кетип, жер карайып, көк чыбырап калган кез. Бир күнү кечке жакын кыбыладан кара булут чыгып, жел болгонсуп турду эле. Атакем: «Балам, кеч кирип баратат, кара инген желинин толтуруп коюптур эле, төмөн карап, чөп үзбөстөн кетип баратат, чидерип жүрөт шүкүлдү, барып карачы» дегенинен жүгүрүп дөңгө чыксам, кыргоонун этеги боз адырдын башында бир дөңсөөнүн оюнда кара инген туруптур. Иле замат чуркап жетсем, төөнүн каканагы жарылып калган экен. Шашканымдан кайта чуркап атама айтайын дегенимде, төө тикесинен туруп арткы эки аягын бир аз кергенсип калды эле, бутунун таманы чыга түштү. Мен сонуркап тиктеп тура калдым. Төө чатын керип койду эле, тайлактын тумшугу чыкты. Бийик төөдөн тайлак жерге түшкөндө бир жери сынып өлүп калат экен деп төөнүн буйласынан алып чөк-чөк деп силксем, төө бакырып чөкпөдү. Аңгыча болбой төө өзү чөктү. Тайлак шалактап жерге түшүп калды. Мен тайлак өлүп калды го дегенсип бир аз токтолуп калдым. Кара инген туруп кайта кайрылып, тайлагын эрди менен ирмеп жалай баштады. Бир аздан соң тайлак кыймылдап, темтендеп турамын деп көкүрөгүн көтөрүп көчүгүн көтөрө албай жыгылып калды. Аңгыча болбой күн бата жаздап калды, тайлак дагы турайын деп көчүгүн көтөрө албай жатканда, мен көчүгүнөн, өркөчүнөн сүйөдүм. Тайлак тура албады. Түн кирип кетет экен, атамды чакырып келейин деп дөңсөөгө чуркап чыксам, ак сур ат менен атакем желдирип келе жаткан экен, мен не сүйүнгөнүм, не коркконум билбейм: «Атаке, бачым-бачым» – деп кол булгайм. Атакем желдире бастырып: «Тайлагың аманбы, балам?» – деп, аттан түшө калып: «Жаңы көз» – деп тайлактын маңдайынан сылап өз колун өзү өптү. Атакем тайлакты ээрге чыгарып туруп, өзү артына минип өңөрүп: «Төөнү айда, балам» – деп үйдү көздөй бастырды. Апам эшикте бизди карап турган экен, атам дагы тайлакты сылап сүйдү. Энекем төөнүн башына ак жоолук менен кабат-кабат кылып таңды. Калыңча чачылган кызыл төө ком менен жаап белин курчап койду дагы үйгө алып кирип кеткен тайлакка оозуна май эритип салды. Энеси эшикте: «Буу...» – деп боздоп турду, энесин саап келип, тайлакка упчулап ичирди. Жана бизге дагы ууз кылып бышырып берди. Эртесинде энекем жаш ботонун мойнуна көк мончок, өркөчү менен көкүлүнө үкү тагып койду. Тайлак би-

ринчи күнү өзү басып темтендеп жүрдү, экинчи күнү жакшы басып калыптыр, үчүнчү күнү мен жанына барсам мени ээрчип оюн салып там-таңдап ойной турган болду. Энесин саап төө кымыз кылып ичип жүрдүк. Ушинтип эл жайлоого чыгарда тайлак абыдан торолуп калды. Энекем тайлакка өзүнө чактап кичинекей ком кылды. Эл жайлоого көчүп бара жатканда, тайлактын үстүнө жарым путтай жүгү менен бир кичине ак куржун салып койду. Көтөрүп жүрө берди. Эл жайлоого чыгып барып абыдан орун алган кезде бир күнү кечке жакын күн апыл-тапыл бүркөлө түштү. Атакем: «Ой, балам! Инген ботосун ээрчитип кетип талаага түнөп калып, кокустан тайлакты ит-куш майып кылбасын, эртерээк көздөгүн» – деди. Мен көйкөлгөн көк шибер апай бет менен чуркап келе жатсам, ышкын балтырканы көп экен. Андан бирөөн үзүп, мындан бирөөн үзүп, жеп келе жатып кечигип калыпмын, күн батып кетиптир. Төөнүн кайда кеткенин билбей караңгыга аралашып калдым, атакемден коркконумдан ары-бери карап жүрүп чарчаганымдан, бир кезекте бир жерге келип жатып уктадым, тура калсам, күн чыгып шашке болуп калыптыр. Чуркап кашатка чыксам, атакем тайлактын башы менен калган тарпын өңөрүп келе жатыптыр. «Ой, балам, тайлагы курсун карышкыр жеп кетиптир, сени бир эме болдубу деп жаман корк-тум эле» – деди. Төө атамдын артынан көзүнүн жашы мөлмүлдөп: «Буу...» – деп буркурап боздойт. Төөнүн мундуу үнүнө адам эмес кара таш дагы эрий турган көрүндү.

Таранчы балапанын кантип асырайт

Күн жылып, кар кетер замат биздин терезенин тушундагы бир жан-сактоо аракетин башталат. Бу таранчы ошо жерди тандап келип, балдары үчүн уя сала баштайт. Куураган чөп, жүн, чүпөрөк кыл учурган жерден талаадан алып келип, уя салууга киришет.

Мурун мен ойлочу элем, таранчы уясын жалгыз салат деп, жок андай эмес экен. Уя салууга таранчынын эркек-ургаачысы бирдей кам кылышат экен. Уясын салган убакта бир бирине кезигише калса сүйүнүшкөнсүп, бир бирин чыкырышкансып, чыйылдашып калышат. Жайынча олтурганда байкадым: бозу ургаачысы, ай тамак кара каш корозу (эркек) болот экен. Уя салышканы тезинен токтоп калганын ойлодум эле, уясын салбай койгон экен го деп билмек үчүн баскыч менен чыгып карасам, уянын ичинде бир боз чаар жумуртка жатыптыр, көрсө уясын бүтүрүп жумурткалай баштаган турбайбы.

Эки жума өткөн соң баякы жымжырт дабыш чыкпай калган жерден чый-чый эткен балапандын үнү угула башады. Ошентип чымчыктар үчүн мүшкүл иш болду. Аларды багып, карап жамандыктан сак-

таш керек. Таранчылар эч тынымсыз аракетке киришти. Бирөө бир куртту тиштеп келип уянын кашына коно калып, эки жакта башка неме жокпу дегендей кылып тегерете карап туруп, айланасы аман-эсен болгонун көрүп уяга култ деп кирип кетти. Анда балапандар оозун ачып чыркырап: мага бер, мага бер деген сыяктуу чырылдашкандан кийин, жемди кезектүү баласынын оозуна сала коюп, кайтадан уянын кашына конуп калды дагы онду-солду карап туруп, зырылдап бакчаны көздөп учуп кетти. Эгерде таранчы көрүнбөй калса балапандардан араң-сараң дабыш чыгат. Мүнөт өтө замат жерден чыга түшкөнсүп, уяга жана бирөө жем менен жетип келгенин көрөсүң, жемин балапанына бере салып кайтадан сызып жоголот, анын ордуна мурунку кеткени келет.

Бу экөө бир күндө канчалык курт-чегиртке келтирет?! Жайдын алтай канчалык келтирет?!

Кээ бирөө айтат, таранчы жыгачка да, жана бакчадагы өсүмдүккө абыдан залалдуу деп, сиз капустанын жалбырагын желип кемирилгенин көрөсүз жана чалкандын башкаларынын, бул алардын иши. Залалданган капустанын кабыгын жакшылап текшерсеңиз сиз байкайсыз капустага зыян келтире турган ак-жашыл курттарды.

Бир күнү жүрүп олтуруп, ал курттардын эч кимисине таранчы ырайым кылбайт. Мен көптөн бери ойлоп жүрдүм эле, ушулардын балапанын көрсөм экен деп. Ата-энеси жем издеп кеткенде жыгачка чыга калып, бир тешиктен карасам, уянын түбүндө жылаңач көзү жок сокур беш балапанды көрдүм. Баары бирдей мени карап оозун аңырдай ачып чыйылдашып калышты. Ошол замат камкор энеси учуп келип коркуткандай болуп чыркылдап коё берди эле, балапандар дым дебей калды. «Унчукпагыла» дегенсип буюрду шүкүлдү. Экинчиси учуп келди. Таранчылар коркушуп чочуй баштады. Чаркылдашып уяны тегеректеп калды. Мен ашыгып түшүп кеттим. Чочуган байкуштарды коркутпайын деп. Бир нече жумадан кийин келип карасам, балапандар ак көп болуп, көздөрү карарып чыгып калыптыр. Таранчынын балапаны тез өсөт. Жаздын аягында өзүнчө оокат кыла баштайт. Учууга тез дарманданып уясын тез таштайт. Ошол убакта алардан топтоп учканга машыгып жүргөнүн көрөсүз. Жыгачтан-жыгачка, бутактан-бутакка жабалактап конуп-учуп жүргөнүн көрөсүз. Карт таранчылар балдарынын артына карап учуп жүрүп, багып акыл өрнөк көрсөтүп, башкарып жүрүшөт.

Мына багып өстүрүп чоңойтуп, жаш өспүрүм таранчыга эмине өнөр керек болсо, баарын билди: Адамдан кандай сактанышты канаттуудан жана башка душмандан кандай сактануу керек экенин бүткүл билди. Ошентип жана башка өнөрдү балапандар үйрөнүштү, соңунда ата, энеси балдарынан камсыз болуп ажырашып жана жаңыдан балапан табуунун чарасына киришет.

Таранчынын кышкы оокаты

Таранчылар жайкы жумушун бүткөрүшүп, эки-үч катар жаш муун балдарын багып өстүргөн соң, жайдын аягында өз эркинде жүргөн кыргыздай болуп, ээн өсүп эркинде жүрүп, кубатын жыйнап кышкы камына киришет.

Бир жерди калың таранчы жайпап кеткен соң, кимдин балапан кимдин кары-жаш экенин ажырата албайсың. Анан таранчылар топтошуп ак чечекке жабалакташып, чуркурашып-чурулдашып, кулактын кужурун алып, жүздөп-жүздөп үйүлүшүп, окуштагы балага окшоп, бир жерден бир жерге дүркүрөшүп көздөн жоголуп кайтадан жабалактап келишет.

Мен ошончолугун билдим, эгерде таранчылар топ-топ болушуп жүрсө жайдын аягы болот экен. Бир нече күн мемиреп, жаан анда-санда учурап азайганын көрөсүз.

Биринчиде коңуз, анан көпөлөк жоголо баштайт. Анан канаттуу куш.

Карлыгачтар көрүнбөйт,
Кече күнү таң менен
Чар каргалар келди, – дейт
Жайган тордой жайылып,
Тоо башына конду, – дейт.

Алар да топтошуп алыска жөнөйт. Эң сонун да каз-катар болуп асман менен кыррик, киррик деп каркыра-турна кетет. (Кай жакка бара жатканын, кандай тартипте учканын байкаңыз?)

Коңур салкын күзүндө эртең менен карганын элес-элес каркылдаган үнүн угасыз, жайдын кайрыгысыз болуп бир жолу кеткенин ошондон билесиз. Жайдын алтай алар чер токойдо жүрүшүп, анда суук жана ачкалык боло баштаган үчүн, жеп жүргөн жем тамагы кырмандагы үйүп койгон аштык оюна түшүп, үйүр-үйүр болушуп, үйүнө келе баштаганын көрөсүз.

Амал жок кантесиң, жылуу кийинип кырманга эгинге барыш керек. Азыр айыл тиричилиги күчөп, бастырык убакта болду. Кырман аңызда жаткан боо аштыктын арасында чыкырылбаган коноктор таранчылар келе баштады. Киши кайда болсо, таранчы ошондо. Жан сактоо билбеген байкуштар башка кайда барсын, алардын алы жете турган майда жандар болсо жок болду, же жашынуу да калды. Анын туушкандары башка канаттуулар болсо убактысы менен токчулук жакка учуп кетишкен. Алар биз менен калып, биздин багуубузга өттү. Эми бизден таранчы башка жакка кетпейт. Куусаң да, куубасаң да ал өз үлүшүн алат.

Жемсоосун дан менен толтурат. Ошентсе да таранчыдан бизге чоң залал жок. Ташыганда боодон күбүлүп калган эгинди терип жейт. Талаада кала

турган эгинди терип жегенден кийин, аларга ачуулануунун кереги жок. Бул анын жайкы кызматынын түлөөсү (кандайча?). Анын бул жыргалы көпкө созулбайт, кырман маалы бүттү, жерге бир дан койбостон чымчыктар терип алышты. Кылычын ала кыйкырык-сүрөөн менен кыш жакындап келе жатат. Бир түндө кар очоюп түшүп калган экен, чымчыктарга мүшкүл иш болду. Талаада болсун, чабындыдан болсун тамак издөө ылайык болбойт, баары да ак кардан жууркан жамынып калды. Жеке гана эл олтурган жерлерден жай таап, жазгы жылуулукка чейин күн өткөзмөктүн чарасы калды. Эми таранчылар айыл арасынан таркай баштады. Аз аздан болуп, бир жерден бир жерге конушуп жан сактоонун амалын издеп калышты, таранчы жыл боюнча көз алдыбызда болсо да, көп байкоосуз эле. Анын топтошкон жерине бир аз назар салып карасаңыз: Бир катын үйүнөн шыпырынды чыгарса жай, көлбүп келип толкундап жерге коно калышат. Жерге коноордо канат-куйругун байкаңыз? Не үчүн? Ашыгып бир эмени чукуй коюп, эки көзүн кишиден алышпайт, жакын жолотпой. Сен аны көздөп бассаң, ал арылап качат. Чоңураак, чоңураак жөргөлөп коюп, сарайдын үстүнө жабалактап коно калышат. Бирөөнүн андып калганын байкаган соң, ал кооптуу болуп, эки көзү сенде. Топтошкон таранчыларды аныктап байкап турсаң жанындагы тааныш таранчылардын арасынан балапандарын байкайсың. Алар жайдын күнү кыштак көчөлөрүндө айыл арасында болгон эмес. Алардын канаттарында бирөө эмес, эки ак жолу бар. Ак жаактарынын арасында кара сепкилдери бар. Булар талаа таранчылары. Жайында талаада чабындыга уялап ошондо өскөн, кышында айыл-кыштакта көчүп келип адам жанында оокат өткөзөт. Кыш акырындык менен алыска созулат, учуна жана чыга албай турган узак кышта таранчылардын башынан кандай күн өткөнүн байкабаган чыгарсың. Суук, ачкалык жана душмандары (кандай?) таранчыларга биринин артынан бири балакетти алып келип учуратып турат. Ошентип келерки жаздын башында таранчылар чамалап мурунку көктөмдө санына келе башташат.

Чалкан жана ага залал кылуучулар

Биздин үйүбүздүн кашында бир жоон түп чалкан куурай өсө баштады. Анда чалкан куурай жок эле? Ал кайда болсо адам төгөрөгүндө өсөт. Башка чөптөрдөн бийик болуп чыгат. Айыл-кыштактардын арасында чөп жоголуп кетип, чалкан болсо гүлдөп өсүп турат. Чалкан куурайдын мындай болгонун эч бир сонундугу жок.

Анын жайын көп туюна албайт. Чалкан куурай өзүнчө туруп кол аягыңды жаралап чагып алат, аны тынч калтырып, кайрылып карабастан жолобой качасың. Чалкан куурайдын жумшай турган жарак-жабдыгын билесиңерби? Ал өзү учтуу кыл, ошону менен куурайдын өзөгү

сото жалбырагы жыш жайылган. Миң сан ийне менен сайгандай болуп этиңди сайып алса, денеңе уусу жайылып кетет.

Чалкан куурайды мал жебейт. Албетте, колду сайып алса, тилди дагы сайып алат, – чалкан куурай эчтемкеден коркпойт. Бирок жол таманына чыга албайт. Дубалдуу кашаны түптөп чыгат. Жол боюна чыкса араба мал аягына тепселип жок болуп кетет. Жашынуу далдаага чыкса, коопсузураак болот. Бу жерде да чалканга душман жолугуп калат, бирок андан адам айбан бармагы коркунучтуураак. Жылдан-жылга чалкан куурай суюлуп бара жатат. Чалкан куурай бой тартып өсөр замат, кайдан жабышканын билбейсиң, кара күрөң жүндүү көпөлөк даяр болот. Ана чалкан куурайдын түбүнө жетүүчү душманы ошол.

Талаага жайылган калың койдой болуп, көпөлөк чалкандын жалбырагын каптап жей баштайт. Бу соргоктордон жалбырагы калбастан өлө баштайт. Акырында чалкан куурайды аяганыбыздан нече кур көпөлөктүн куртун шыпырып түшүрүп койсок, эртесинде кайтадан жабалактап эски ордуна жабышып калат. Бир кезекте чалкан куурайдын жылдыз курту (көпөлөк деп сүрөтүнө карай айтылды, кыргыз жылдыз курт деп айтат) түшүрүп жатсак атабыз эмине кылып жатканыбызды билип айтты: «Чалканды жайына койгула, силердин чыбыгыңар дагы ага көп пайда бербейт. Менин айтканым көпөлөк илешкиле, аны бир кутуга салгыла жана чалкан куурайдын жалбырагын бирге салгыла, мык менен кутунун капкагын тешип койгула. Андан көпөлөк чыгып кете албагандай кылып байкап карап көргүлө эмне кылар экен. Жана кутунун ичинде көпөлөктөр эмне кылып жатканын көрөлү десең, кутунун боорун тешип айнек орнотуп койгула. Ошол жылдыз курттан сулуу, татынакай көпөлөк болуп чыга келет» – деди.

Атабыздын курттан көпөлөк чыгат деген сөзүнө биз анчалык ынанбадык. Ошондо да айткандай кылып көрөлүчү деп атабыз айткандай кылдык. Күн сайын кутуга чалкан куурайдын бутагын жалбырагы менен жаңылап салып жүрдүк, жалбыракты ошондой кыркышты, мисалы орок менен оргондой кылды.

Жеп да жатышат, биздин кутуга камап койгон пендебиз күн санап эмес саат санап өскөнүн көрдүк. Кээ чакта жымжырт болгонун көрдүк: топтошуп жалбырактан баштык кылып алып, тордоп бекитип алып былк этпей жатып алышат. Күн-түндөн соң биздин бакканыбыз кайтадан жабалактап жалбыракка асылат. Баштыкчадан бүрүшүп калган терини көрдүк, бул түрүнөн бурулган көпөлөк деп атабыз туюндурду. Мурунку териси буларга тар болду. Аны таштап жөргөлөп чыгышты деди. Анын ичинде жаңы тери болгон, мурункудан да кеңирээк кадимки көпөлөктү курт деп жүрүшөт аны бекер деп айтат: ал ката, кадеми курт масалан, жаанда чыгуучу курт, канча убакыт өтсө да кадимки калыбындай турат. Мисалы, эски көйнөк тар болсо жаңы көйнөк тиккендей кеп, бир убакта бу жылдыз курттар бизди абыдан аң-таң калтырды. Байкап көрсөк баягы кутунун түбүндө өзү жак-

шынакай гана, серейген мүйүзү бар, он чакты бир эме жабышып калыптыр. Не аягы, не башы, не көзү жок баары да купкуркак, өлүп калган эмедей асылышып турушат. Тийип койсоң бүгүлүп калат, аң-таң болуп жана да атабызга бардык. «Курттан куурчак көлөкөсүндө кирген көпөлөктүн эң соңку түрү. Кутунун түбүн аңтарып карасанар, баягы жылдыз курттун үзүлүп жаткан башын жана анын терисин көрөсүңөр. Эми куурчакты тийбестен тынч койгула, ишинердин аягына чыгып калдыңар, аз калды», – деди.

Бир канчалык күн өттү, куурчакта эч кубулуш болбоду, баягы калыбы акыры он экинчи күнү жай канатын жайып олтурган көпөлөктү көрдүк. Мына биздин сүйүктүү көпөлөк жана көпөлөк чалкан куурай жеген үчүн чалкан куурайлык деп атак берген деп атабыз түшүндүрдү.

Биз эми ишендик жана билдик, чапчаар болгон көпөлөк чалкан куурайдын куртунан тарарын.

Жөргөмүш кантип тор жасайт?

Калаадан келгендин биринчи күнүндө кеч курун үйүмдө эс алып жатсам, терезенин тушунан бир жөргөмүш көрүндү. Баягы көзгө көрүнбөй турган жол менен бир жерден экинчи жерге жөргөлөп турганын көрдүм. Мен баштатан ойлоп жүрчү элем. Жөргөмүштүн кандай жансактоо кылганын текшерип билүүгө, ошол себептен баякы жаңы тааныштын жүрүш-турушун абыдан байкап турдум.

Текшерип карап билдим. Жөргөмүш тор менен чуркап жүрүп, жибин томолоктоп түрүп алып арткы аягы менен туш-тушуна керет экен. Ал тору оюндагыдай болуп жайылбагандагы: үзүлүп калдыбы, чатышып же бир эме илинип калдыбы, ошол үчүн жөргөмүш жаңы тузак жаюуга киришкен. Ал үчүн мурунку жайган торду жыйып алмак керек. Торду жыйып алгандан кийин, анын алкагы гана калат. Чоңдугу тарелка табактай. Дагы төрт жыйып, тең ортосу түйүн болуп, төрт жакка керилип, ошо тең ортосундагы түйүндө түрмөктөлгөн томолок жип калды. Көрсө, ал тордун тең орто белгиси болуп чыкты, ошол томолок жип, ошол жерде тор бүткөнчө калды.

Анан кийин жөргөмүш ошол жерден баштап, жипти басып туш-туш жакка чуркай берди. Алкакка чуркап барып, андан бир тарапка бурула түшүп боору менен иле коёт, карайсың, дагы бир жип менен чуркап бара жатканын. Көрсө, жөргөмүш ортодо белгиден жүрүп кетип алкакка илип туруп, тордун жибин тартат экен. Жана ошо жип менен ортодогу ордуна кайтат экен.

Жөргөмүш канчалык көп илсе, тордун жиби ошончолук көп болот экен. Ошол жип аркак деп аталат. Мезгил-мезгилде жөргөмүш өз ишин текшерип карайт. Бошоп кеткен жиптерин, жерлерин керип чоюп турат. Аркагы курулду: жип дөңгөлөгүн тишине окшоп ортодогу жыдымактан

туш-тушка таралат. Жөргөмүш аркактын ортосуна келип жаңыдан дагы жумушка киришет.

Жөргөмүш ортодогу жыдымакка тегеренип айланып, сааттын огуна окшогон аркактын үстү менен дөңгөлөктүн тишиндей аркакка эриш деп аталган тегерете керилген жип дөңгөлөктүн тишиндей аркакты курчап олтуруп алкакка жеткизет. Тор жасалды. Бирок чымынды кармоого алы келбейт. Чымын бир жагынан тийип, бир жагынан чыгып кетет. Себеби тордун көзү али кең. Эгерде илине түшсө оңой чыгып кетет, байкасаң тор жүйүр болот. Колго да токтоо бербейт. Жөргөмүш али жумушун бүткөргөн жок. Жумушунун кызып, күчөп турган кези.

Мурунку керген жибин бир аз текшерип, эс алып туруп жөргөмүш тордун жээгине келет. Жана жаңыдан торуна тегерене баштайт. Бирок бул көргөн жип мурункуга караганда кесегирээк келет.

Эмдиги жумуш кедеринен башталат. Адегенде сырткы төгөрөктүн анан кийин ортодогудан, чарчай турган жумушка сааттай илешет. Жипти түрүп алып дөңгөлөктүн тишине-аркакка кетет. Байкап турсаң жөргөмүштүн жылтырап турган кебетесин көрөсүң башка эмне, кандай кылып жатканын байкай албайсың. Көбүнчө буттарынын кандай иштеп кыймылдаганын байкап билбейсиң. Бардык буттарын кунт кылып текшерип байкап турсаң алдыңкы буттары менен жөргөлөп жүрөт. (Канча буту болду экен?)

Эки арткы бутун алмак-салмак бооруна тийгизип, бир эмени тарткандай болуп көрүнөт. Анысы боору менен тордун жибин тартып алкак жипке мадап илип бекитет. Жаңы казыкчаны орноткон соң, эскини жыгат. Тор акыры курулуп бүттү, кадимки дөңгөлөк болуп калды. Орто жыдымакты тазалап болгон соң, бир эмесин тартып оңдогондой болуп жөргөмүш тордун ортосуна келип башын ылдый каратып, торума бир каскак олжо түшөр бекен деп аңдып жатып калды. Жөргөмүштүн бүтүргөн ишин кошуп карасаң, баш-аягы бир сааттан артыгыраак созулду. Тор 18 аркак 24 эриш менен курулду. Торго кеткен жиптин узундугун ченесем жети саржанга жетерлик жип экен. Бир тор жасаганга жөргөмүш 500 курчоо жип кетирген экен. Тордун жиби ошончолук ичке, жиптин чыккан жери жумуш бүткөн соң да жип азайбагандай болуп көрүнөт. Билгичтердин айтуунча ичтен чыга турган жип эмес, желим сыяктуу илешкен суюк нерсе деп болжолот. Жөргөмүш сырттан кыска убакта катуу болуп жипке окшоп калат дейт. Бир түн эмес, эки түн эмес, мен көп заман жөргөмүштү аңдып, текшерип карап жүрдүм. Мен жөргөмүш туурасында көп сонун иштер көрдүм кантип тор жасаганын текшерүүдө болдум. Жөргөмүш торун күн сайын жаңыртып жасап турду. Жумушка ар түндө саат сегиз-тогузда киришет экен.

(Уландысы бар)

Пародиялар

Токтосун
САМУДИНОВ

Окурманга айтар кеп

Кандай болуп баратабыз, кокуй ай!
«Каныбектен» башка китеп окубай.
Төлөгөн МАМЕЕВ.

*Жакшы китеп жандүйнөгө дары деп,
Жатка окулду Жантөшевдин «Каныбек».
Эми минтип издеп калар кез келди
Эмне жазса Жанызактын Жаныбек.*

*Китеби өтпөй, кээлер тартып ызаны
Жарыларга даяр турат бычагы.
Мактоо угар мыкты жыйнак аз эмес,
«Ата Журттун ажарычы», тисалы.*

*Он, он беш жыл турда бир топ жаш элем,
Көкүрөктү койгулоодон жат элем.
Азыр болсо Аккуладай буудан бар,
Акындардан Т.Мамеев, таселен.*

*«Кокуй ай!» – деп коркутат деп чочуба,
Жазуучу үчүн жазбаш – жаман окуя.
Эң башкысы – пулуң төлөп, сатып ал,
Андан кийин окубасаң окуба!*

Жетимиште желинбе!

Жашайм десең, онтогондон пайда жок,
Андан көрө өгүз болуп күшүлдө!

Биримкул АЛЫБАЕВ.

*Жалган айтпайт өңгөлөрчө ойдолоп,
Жатып алып онтогондон пайда жок.
Өбөктөбөй өгүз болуп күшүлдө,
Өлбөйт десең, андан башка айла жок.*

*Окуртаным! Кечире бил сен кээде,
Мени эстээрсиң жетимишке келгенде.
«Буканы айтпай, өгүздү айтат кайдагы,
Биримкулдун өзү өгүзбү?» – дей көрбө!*

«Жылуу-Сууга» — жылуу сөз

Конокторго коюм союп сыйлагам,
Мас болушкан арак ичип кыйла адам.
Сооронбай, Таш, Камчы, Жолон ыр окуп,
Жангазиев Алымканга ыйлаган.

Дем алышып тоо желинен агылган,
Кубат, Кеңеш бул жерде эчен багылган.
Ош шаарынын ысыгынан качкандар
Жылуу-Суунун ваннасынан табылган.
Кармышак ТАШБАЕВ.

*«Жылуу-Сууда» акын Сокел баш болгон,
Камчы, Жолон, Кубат, Кеңеш, Таш болгон...
Таарынышар, ыстын укса кээлери,
Жазган ырын окуй албай мас болгон.*

*Жангазиев башын жөлөп ыйлаган,
«Кайсы Алымкан?» – деп сурашар кыйла адам.
Ачык айтсам Дегенбайдын кызы эмес,
Жатан тура арак менен сыйлаган.*

*Келбегенди келди дешип жок жосун,
Чоң тизмеге, демек, керек кошпошум.
Келбегендер: Отор, Мелис, Төлөгөн,
Жолочу, Асан, Уркаш, Казат, Токтосун.*

*Жазуучу жок ыйман сурап Алладан,
Намаз окуп, колго тесне кармаган.
Колдорунда мелт-калт толо бокалдар,
Койкоюшуп мойнун созот ваннадан.*

*Дубалына Күн тийгенде чакчайып,
Жазуулары даана окулат кашкайып:
«Уюштурган жазуучулар үлөтүн
Оштук акын мен – Кармышак Ташбаев».*

Соңу уулунан соон күнү

Тормуз берип, тык токтот каламыңды,
 Аз аялдап, карап тур барагыңды.
 Жазганыңды эринбей эртеси окуп,
 Жакшыртууга салып көр амалыңды.

Омор СООРОНОВ (Соорон сопу).

*Эртеси да болбосо жакшыртууга,
 Көкөлөтө мактатып жактыртууга.
 Тилмиди алсаң сабыр эт, шашылбагың,
 «Бийиктиктен» том кылып бастыртууга.*

*Алдадыбы окуучуң саламыңды?
 Тормуз берип, тык токтот каламыңды.
 Соорон сопу баласын бир эсиңе ал,
 Корзинкага таштарда барагыңды.*

*Шегиң болсо талантың оргушуна,
 Тобоо дегин токтотор тормузуңа.
 Сагыраны детдомго өткөргөндөй,
 Өткөр бизге – «Кол жазма фондусуна».*

*Муңайбагың мунуңду ката көрүп,
 Ада болбойт архивде жата берип.
 «Молдокелер» тизмесин узартат да,
 «Жарк» эттирел бир күнү бата берип.*

Жаман конок, жакшы акын

Жатып алып аялыма кеңештим:
Жакшы акынды коноктоого не жетсин!
Салакасы аракка эле тийбесе,
Сабиз, чөп-чар, теңи калат көп эттин.
Жолочу РЫСБАЕВ.

*Жалгыз өзүм муну чечер эместин,
Жатып алып аялыма кеңештим:
«Кандай дейсин, жакшы акын бар мен сүйгөн,
Андай жанды коноктоого не жетсин!»*

*Биз жебесек, ага кенен жетет – деп,
Алма-өрүктү бирден чыктык эсептеп.
Келе электе акча камдап таксиге,
Ойлоптурбуз саат 1де кетет деп.*

*Жолдо калсын анын жорук-жосуну,
Карап туруп аялым да чочуду.
Бир тууралуу кайдан айта койду элек
45 мүнөт поэмасын окуду.*

*Желинбеди казы-карта, куйрук май,
Адаты экен ичкиликти шыңгытмай.
Салакасы абдан тийди аракка,
А эртеси калды такыр кыл кыркпай.*

*Далай идиш сынды дечи сынарын,
Эрдим тиштеп, мен баарына чыдадым.
Билбептирмин, тынча жашка келгени
Жакшы акындан жаман конок чыгарын.*

Кайыптан келген касиет

Коргондун чуркайм кырында
Колума кармап чагылган.

Карбалас БАКИРОВ.

*Коргондун чуркайм кырында
Колума кармап чагылган, –
Деп айтсам, свет өчкөндө,
Кайрылгын дешет аңыздан.*

*Чагылган кармап жан баксам –
Кайыптан келген бу насип.
Коргондон басам түндөсү –
Болгонум анда лунатик.*

